

ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

„КРСТЕ МИСИРКОВ“ – СКОПЈЕ

ISSN 0025-1089

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

ГОДИНА LXVII 2016

СКОПЈЕ
2016

Македонски јазик

ГОДИНА LXVII

стр. 1–305

Скопје 2016

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

излегува еднаш годишно

Редакција:

Лилјана Макаријоска (одговорен уредник)
Еленка Стоевска-Денчова (заменик одговорен уредник)
Александра Ѓуркова (секретар)
Гоце Цветановски
Фани Стефановска-Ристеска
Елена Верижникова (Русија)
Милан Михаљевиќ (Хрватска)
Вера Смоле (Словенија)
Ана Цихнерска (Полска)
Станислав Станковиќ (Србија)

Уредувачки одбор:

Кирил Конески
Коста Пеев
Трајко Стаматоски
Влоѓимјеж Пјанка (Полска)
Рина Усикова (Русија)
Виктор Фридман (САД)

Адреса:

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, п. фах 434
www.imj.ukim.edu.mk

број на жиро-сметка

40100-788-1242

Финансирано од Министерството за култура на Република Македонија

СОДРЖИНА

ПОВОДИ

Илија Велев

Свети Климент Охридски – темелник на македонската,
словенска духовна и културна традиција. По повод 1100
години од блаженото упокојување на
свети Климент Охридски (†916–2016).....7

Снежана Веновска-Антевска

Вистинските вредности се безвременски.
Кон 90-годишнината од смртта на Крсте П. Мисирков15

Лилјана Макаријоска

По повод 90-годишнината од раѓањето на
проф. д-р Радмила Угринова-Скаловска.....21

Светлана Давкова-Ѓоргиева, Еленка Стоевска-Денчова

По повод 80-годишнината од раѓањето на
проф. д-р Коста Пеев25

Мери Јосифовска

2016 година – јубилејна година во животот на
д-р Марија Коробар-Белчева.....33

Снежана Велковска, Снежана Веновска-Антевска

Кон 60-годишнината од раѓањето на
проф. д-р Олгица Додевска-Михајловска37

СТАТИИ

Лилјана Макаријоска

Берлинскиот зборник во споредба со ракописите
од Кратовско-лесновската школа43

Milan Mihaljević

Tragovi južnoga puta61

Васил Дрвошанов

Изразување на семемата 'вада' во македонските говори.....79

Веселинка Лаброска

Адаптациони изговори на консонантските групи
во македонскиот дијалектен јазик87

Гоце Цветановски

За дијатезата (конструкции со вторична комуникативна
хиерархија на аргументите) во македонските дијалекти95

Дијана Петровска

Гласовите /k/ и /f/ во градскиот тетовски говор,
споредба со состојбата во современиот македонски јазик.....101

Елени Бужаровска, Лилјана Митковска

Дополненија на глаголите за визуелна перцепција
во македонскиот јазик109

Бојан Петревски	Критериуми за издвојување на неинтегрираните конструкции во македонскиот јазик.....	123
Нина Чундева	Русизмите во толковниот речник на македонскиот јазик	131
Елка Јачева-Улчар	За полисемичноста на <i>де</i> во македонскиот јазик	147
Васка Ташова	Фразеолошките изрази во прозата на Петре М. Андреевски	157
Даринка Маролова, Мирјана Пачовска	Референцијалните фразеологизми во преводот од германски на македонски јазик и обратно	169
Станислав Станковиќ	Јазичната компетенција кај (не)билингвалните говорители Македонци во Република Србија.....	185
Катерина Петровска-Кузманова	Етнолингвистичко истражување на обредноста	207
Виолета Јанушева	Анализа на објаснувањата за поимот жаргон во стандардниот македонски јазик	215
Звонко Танески	За етичките принципи на научниот функционален стил во современиот македонски јазик.....	227
Снежана Петрова-Џамбазова	Рекламата како текст и јазичните особености на телевизиската реклама	239

ПРИКАЗИ

Васил Дрвошанов	Ономастичка и дијалектолошка продлабочена анализа (Олга Иванова, <i>Студији од ономастичката и дијалектолошката наука</i> . Скопје 2016)	245
Димитар Пандев	„Банскиот говор“ – труд од непроценлива вредност за македонската дијалектолошка наука	253
Снежана Велковска	Елизабета Бандиловска-Ралповска: <i>Парадигматскиот однос кај описниот придавки во македонскиот јазик</i> , Скопје 2016.....	257
Лилјана Макаријоска	Сеопфатен монографски труд за сесловенските просветители св. Кирил и Методиј (Илија Велев, <i>Светии Кирил и Методиј, рамнојосиоли и сесловенски просветители</i> , Скопје 2016)	261
Еленка Стоевска-Денчова	Васил Дрвошанов: <i>Автори и дела III</i> , Скопје 2016	265
Милица Миркуловска		

Придонес кон македонско-полската јазична конфронтација (Błaszak Magdalena: <i>Imperceptywność w języku macedońskim i polskim</i> . Katowice 2014).....	269
Бисера Павлеска-Георгиевска За македонскиот јазик во средното образование (Жаклина Ѓорѓиоска, Лилјана Макаријоска, <i>Македонскиот јазик во средното образование</i> , Скопје 2015).....	273
Мери Јосифовска Лексикологијата и лексикографијата – мостови меѓу јазиците (Зборник на трудови, „Јазикот наш денешен“, кн. 25, Скопје 2016)..	281
Емилија Црвенковска <i>VII научен собир на млади македонисти</i> , Скопје 2016	287
Александра Ѓуркова Дваесет години Научен собир на млади македонисти (Зборник од „ <i>Осмиот научен собир на млади македонисти. Конференција во чест на проф. Лилјана Минова-Ѓуркова</i> “, Скопје 2016).....	291
ХРОНИКИ	
Мери Јосифовска Меѓународна научна конференција „ <i>Мисирков – предизвик за нови истражувања во науката</i> “ (Струмица, 2 и 3 ноември 2016)	297
IN MEMORIAM	
Весна Миовска, Мери Јосифовска IN MEMORIAM <i>Олга Иванова (1939–2016)</i>	301

СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ – ТЕМЕЛНИК НА МАКЕДОНСКАТА, СЛОВЕНСКА ДУХОВНА И КУЛТУРНА ТРАДИЦИЈА

По повод 1100 години од блаженото упокојување на свети Климент Охридски (†916–2016)

Во тековнава 2016 година нашата современа генерација е животно удостоена да го доживее јубилејот 1100 години од блаженото упокојување на св. Климент Охридски: духовниот патрон на Македонската православна црква – Охридска архиепископија, но и над сè светителскиот заштитник на македонскиот народ и сподвижникот на македонскиот културноисториски идентитет во современиот словенски колективитет. Натаму само македонската генерација по наредни 100 години ќе ја има истата наша животна привилегија, да се чувствува славно во светоста на св. Климент Охридски – Македонски.

Св. Климент Охридски е најистакнатиот ученик и следбеник на св. Кирил и Методиј, а заедно со св. Наум Охридски бил продолжувач на афирмацијата на сесловенската богослужба, писменост и просветителство, но и останал во културноисториската меморија како основач на Охридската духовна и книжевна школа на просторот на Македонија. Ако кирилometодиевското рамноапостолско и сесловенско дело ја афирмирале третата христијанска цивилизација и култура во Европа – словенската (веднаш по византискогрчката и римолатинската), тогаш продолжувањето на нивните изворни идеи од страна на великите ученици назад кон изворите – во Македонија го означило историското проникнување на словенската цивилизациска свест во македонската современа духовна и културна традиција. Следствено, без улогите на св. Климент и на формираната Охридска духовна и книжевна школа последователниот цивилизациски тек ќе бил принуден да се пролонгира и да сочека нови историски околности во некои идни времиња за афирмација на словенската цивилизација и култура во глобалниот свет при културното прелевање меѓу народите.

Во пошироката културна јавност во Македонија малку се знае за прецизните датуми со кои се поврзуваат празнувањата на светителскиот култ и на словенската просветителска улога на св. Климент Охридски. Обично патронатските чествувања на академските, научните или на културните институции што го носат неговиот светителски и просветителски титулар го имаат предвид датумот 25 ноември по стариот календарски стил на пресметување на времето, односно – 8 декември по актуелниов нов календарски стил. Тогаш и Македонската православна црква – Охридска архиепископија е носител на државното чествување на Република Македонија, што како датум веќе од 2007 година го прогласи за државен празник. Всушност на тој датум календарски се слави именденот на св. Климент Охридски, што празнично се поврзува и со споменот за св. Климент I папата Римски († ок. 97–101) кого како епископ на Рим го поставил апостол Петар, а станал трети или четврти папа по редослед). Се смета дека токму според споменот и светителската слава на овој ученик и

следбеник на апостол Павле, Кирилometодиевиот ученик св. Климент Охридски го добил свештеничкото име при ракоположувањето со духовен чин од страна на папата Адријан II во Рим, во 867/868 година. Внесувањето на овој датум во црковниот календар за богослужбено чествување на св. Климент Охридски го извршил охридскиот архиепископ Теофилакт кон крајот на XI век, поткрепувајќи го неговиот култ со составување на пространо житие и на служба со химнографски песнопеења.

Во некаква привидна сенка на наведениов Светиклиментов празничен датум останува сознанието дека сепак во црковниот календар и во христијанската богослужбена практика се слави блаженото упокојување на св. Климент Охридски на 27 јули по стар стил, односно на 9 август по нашиот современ стил на пресметување на времето. Веројатно не било случајно што датумот на неговото упокојување непосредно се совпаднал и со празнувањето на св. Пантелејмон, светителскиот патрон на Светиклиментовиот изграден манастир на Плаошник покрај Охридското Езеро. Впечатливо е да напоменеме дека црквата го удостоила споменот и славата на упокојувањето на св. Климент Охридски како сеопшт празник посветен и на св. Седмочисленици, меѓу чијшто светителски ред се поместени светите учители – Константин-Кирил и Методиј, заедно со светите нивни ученици: Горазд, Климент, Наум, Ангелариј и Сава (односно Лаврентиј). Тоа го потврдува и фактот дека ваквото светителско групирање преку сите облици на култно воспоставување и ширење проникнало во Охридскиот духовен центар, со поткрепата на големата светителска слава и споменот на најистакнатиот Кирилometодиев ученик и следбеник св. Климент Охридски. Нашите понови истражувања покажаа дека дури и светителските култови на св. Кирил и Методиј дошле до израз на слава и почит до богоугодниот чин на светители при формирањето на Охридската духовна и книжевна школа и со поткрепа на светителскиот култ кон св. Климент. Едноставно сложените црковно-политички околности што следеле веднаш по смртта на св. Методиј во 885 година и по прогонувањето на Кирилometодиевите ученици, биле сериозен повод нивниот култ и слава да се повијат во заборавот и од двата моќни христијански центра – византискиот во Константинопол и латинопапскиот во Рим. Особено во прилог на ваквиот став оди докажаниот впечаток дека славата и споменот за христијанските рамноапостоли и сесловенски просветители св. Кирил и Методиј не биле вклучени во богослужбените календари и во месецословите на византиската или на римолатинската богослужба и книжнина. Датумот 27 јули во црковниот календар за богослужбено чествување на славата и споменот за св. Климент Охридски бил воспоставен веднаш по неговото погребение, а за одбележување на секој годишен спомен некој од учениците му составил служба на старословенски јазик наменета за богослужење на истиот ден. Овој датум за чествување на охридскиот светител уште еднаш го афирмирал охридскиот архиепископ Димитриј Хоматијан околу 1230 година, кога во негова чест составил нова византиска служба и молебен канон – прославувајќи ги неговите свети мошти откако биле ископани од гробот.

Како што е примерот со св. Кирил и Методиј, така и за св. Климент не се сочувани директни историски пишувани извори од времето кога живеел и дејствувал. Изворите за него се индиректни и имаат култно-легендарен карактер. Ваквите основни писмени извори на хагиографски (житијни) и химнографски состави се пишувани на старословенски и на византискогрчки јазик. Обично се

претпоставува дека најстарото словенско житие за св. Климент Охридски е напишано од негов ученик веднаш по смртта во 916 година, кога е составена и словенската служба што денес е сочувана само преку еден препис во празничен минеј од 1435 година (Софија, НБ бр.122). За жал, не е сочувана каква и да е форма од најстариот словенски житиен текст во вид на препис или на компилација, но секогаш останува актуелно тврдењето дека изгубената содржина послужила како директен извор за пишување на подоцнежните житијни или химнографски состави за св. Климент Охридски, за неговиот духовен собрат св. Наум Охридски и за т.н. светителска група Седмочисленици. Сепак меѓу истражувачите постојат тврдења дека т.н. прво словенско житие за св. Наум Охридски од X век, напишано од анонимен Светиклиментов ученик по барање на неговиот соученик – деволскиот епископ Марко, всушност претставувало заедничко житие за св. Климент и Наум Охридски, а со преовладување на темата за првиот. Дури не се исклучува и можноста дека овој недоволно јасно структуриран житиен состав бил интегрален дел од содржината на изгубеното словенско житие за св. Климент, што подоцна бил адаптиран како посебен хагиографски состав за св. Наум.

Во научните истражувања историската реконструкција на животот и дејноста на св. Климент Охридски главно се врши според двете досега идентификувани и сочувани житија, пишувани подоцна од византиските поглавари на Охридската архиепископија: пространото житие напишано на византискогрчки јазик од Теофилакт Охридски кон крајот на XI век, како и краткото житие напишано на истиот јазик од Димитриј Хоматијан на самиот почеток од XIII век (околу 1230 година). Пишувањата на овие култно-легендарни книжевни состави од страна на охридските архиепископи, Византијци по род, не ја гарантираат целосната историска веродостојност на податливоста во содржините. Едноставно тие биле приспособувани на црковно-политичките интереси на Византија во дијецезата на Охридската архиепископија во периодот кога требало да се поврати владеечкиот протекторат во Македонија по пропаста на Самуиловото словенско владетелство. Всушност требало да се искористи силниот развиен култ кон св. Климент за да се регрутираат верниците во духовната превласт. Натаму уште двајца охридски архиепископи Константин Кавасила кон средината на XIII век и Григориј I кон почетокот на XIV век се инспирирале да го поткрепат светителскиот култ за св. Климент Охридски, составувајќи нови химнографски творби во негова чест и слава како дополнителен дел во веќе воспоставениот византиски химнографски циклус од нивните архиепископски претходници.

Се претпоставува дека св. Климент Охридски се родил во периодот меѓу 830 и 840 година, а заедно со својот духовен собрат св. Наум ги следел св. Кирил и Методиј скоро во сите нивни мисии. Дури се смета дека Кирилметодиевите ученици биле заедно со нив уште во „Словенското кнежество“ (Струмонската склавинија) во брегалничко-струмичката област меѓу 845 и 855 година, а следствено и дека св. Климент потекнувал токму од тој крај на Македонија. Во едно локално предание за настанувањето на струмичкото село Моноспитово се раскажува дека св. Климент Охридски бил покрај св. Методиј во неговото кнежество, а потекнувал од радовишкото село Долни Липовиќ. Постојат и други мислења, дека св. Климент потекнувал од Солун. Помал е бројот на истражувачите кои претпоставуваат дека св. Климент им се придружил на св.

браќа Кирил и Методиј дури подоцна во Моравија, што всушност значи дека потекнувал од западнословенските средини (исто како и св. Горазд).

Покрај сите погоре наведени претпоставки ние сме поблизу до мислењето дека св. Климент Охридски се родил во Солун или во неговата околина. Во контекстот на ваквиот став треба да се има предвид фактот што пред да замине во Моравија на словенска мисионерска дејност, токму во Солун св. Кирил имал идеални услови да ги спроведува подготовките за почетоците на стандардизација на општиот старословенски богослужбен и книжевен јазик, како и да го реализира устројството на првото старословенско писмо глаголицата – изведено според гласовниот систем на македонските словенски говори од тој крај. Затоа не ја исклучуваме можноста дека за ваквата сложена и одговорна задача св. Кирил зел и свои учени соработници од словенскиот род, кои добро го познавале словенскиот мајчин јазик и во голема мерка им помогнале во прецизирањето на диференцијацијата на одделни словенски гласови. Секако дека нивните соработници биле од околината на Солун, од родот на македонските Словени. Тие станале и идни Кирилометодиеви ученици и следбеници во ширењето на словенската цивилизациска свест. Во таквиот случај во прилог оди и претпоставката за можноста дека св. Климент и Наум Охридски биле едни од тие соработници, а како такви станале и доследни спроведувачи на кирилометодиевската традиција. Пред ваквата аргументација останува сосема мала веројатноста дека св. Климент им се придружил на сесловенските просветители веќе откако тие дошле како византиски мисионери во Моравија во 863 година, а следствено и не може да се тврди дека тој потекнува од редот на западнословенските Кирилометодиеви ученици (за каков што се смета св. Горазд).

Во Моравија св. Климент бил активен учесник уште од првата фаза на кирилометодиевската мисионерска дејност меѓу 863 и 867 година. Придружувајќи ги своите учители меѓу 867 и 869 година, тој бил и директен сведок на настаните кај папата во Рим. Таму го примил свештеничкиот чин, а учествувал и при словенското богослужење во римолатинските базилики. Како еден од поблиските ученици и следбеници на сесловенските просветители тој бил и директен сведок на смртта на св. Кирил во 869 година.

По назначувањето на св. Методиј за сесловенски архиепископ од страна на папата во Рим, се претпоставува дека св. Климент бил назначен за епископ на Илиријот со Македонија како негова централна област. Следствено на тоа, некои истражувачи сметаат дека по прогонството од Моравија со дел од своите соученици св. Климент се вратил како словенски епископ во својата епископија со главни центри Девол, Охрид и Главеница. Во пространото житие од Теофилакт стои дека св. Климент бил поставен за словенски епископ од страна на бугарскиот владетел, исто како што и самиот житиеписец бил предложен од византискиот император да ја предводи охридската духовна катедра на првозгласениот охридски светител – но овој византиски великодостоинственик канонски бил потврдено како архиепископ од охридскиот синод. Притоа, често овој култно-легендарен податок, приспособен на византиските црковно-политички интереси, на повеќето научни истражувачи им послужува како историски податлив извор без доволна аргументираност. Напоменуваме дека насочувањата кон ваквиот став одат во погрешна насока од толкувањата на строгите воспоставени црковно-канонски процедури, што ги обеспредметуваат основите за истакнување на

таквото тврдење. Имено, мирски владетел не можел да покренува хиротонизација на лица во црковни чинови на епископи, митрополити, архиепископи и сл. Официјалната духовна процедура за хиротонизација можело да ја изврши единствено црковно лице со повисок или со еднаков црковен чин, со претходна одлука на синод и на црковен народен собор. Доколку се следи историската поставеност во случајот со доаѓањето на Теофилакт за охридски архиепископ со директно политичко удоволување на византискиот император Алексиј I Комнин (1081–1118), во случајов дискретноста на политичкиот „диктат“ од мирскиот владетел била обезбедена со црковно-канонските процедури спроведени од самиот синод на охридската архиепископија. Но, во случајот со прввозгласеноста на св. Климент за челник на епископскиот престол во словенската величко-охридска дијецеза, тогаш треба да се има предвид дека политичката и црковната состојба била сосема поинаква и посложена. Едноставно според канонските црковни процедури не било возможно бугарски мирски владетел директно да му додели епископски титулар на св. Климент Охридски. Следствено и во актуелните црковно-политички околности неговото епископско прввозгласување не можеле да го сторат – ниту вселенската патријаршија во Константинопол во времето на бугарскиот владетел Борис, а ниту синодот на новопрогласената словенска дијецеза во Преслав по Преславскиот собор во 893 година – кога бугарскиот владетел Симеон се прогласил за цар.

Имено, легендарното или приспособено црковно-политичко сведоштво во пространото житие од Теофилакт индиректно упатува на сознанието дека за црковните прашања св. Климент не контактирал со официјалната црковна хиерархија во бугарската држава на Борис и на Симеон, туку својата духовна дијецеза ја раководел самостојно и автономно на македонскиот простор на север и на северозапад од Охрид – меѓу Дебар, Кичево, Велес и Струмица. Токму и автономниот статус на Светиклиментовата црковна дијецеза му овозможувал да ја развива нејзината конкретна организираност, а истовремено да ракополага ѓакони и свештеници. При ваквите активности св. Климент се заложил за воздигнување на Брегалничката словенска епископија, веројатно потсетувајќи се на претходните искуства од Брегалничката мисија на своите учители св. Кирил и Методиј. Духовната слава на обновената словенска епархија во Брегалница ја поткрепил со култот на Петнаесетте тивериополски (струмички) свештеномаченици, изградувајќи соборен храм во нивно име и принесувајќи дел од нивните мошти. По тој повод тој напишал канон (црковна богослужбена песна) за овие ранохристијански свештеномаченици, чијшто култ бил мошне популарен меѓу месното население во струмичко-брегалничкиот крај. Оваа негова оригинална творба ја откривме ние преку преписот во празничен минеј од XIV век, што се чува во старата збирка на Белградската народна библиотека под инв. бр. 913. (Види: И. Велев, Химнографските состави за светите Петнаесет Тивериополски свештеномаченици. Уште една новооткриена химнографска творба на св. Климент Охридски, *Археографски прилози*, кн. 24, Београд 2002, стр. 111–141; Истиот, *Низ ѓреминој на ѓрадицијата*, Скопје 2006, стр. 97–132). Последните истражувања покажаа дека за словенски епископ во Брегалница го поставил својот соученик Константин Презвитер, кога во 893/894 година и тој веќе се повлекол од Преслав.

Дека во сите случаи култно-легендарните содржини во житиеписните творби не ја одразуваат изворната историска податливост сведочи и краткото

житие за св. Климент Охридски, составено од охридскиот архиепископ Димитриј Хоматијан околу 1230 година. Имено, во овој култно-легендарен состав е запишано дека: „Тој (св. Климент, з.н.) измислил нови нацрти на буквите за поголема јасност од оние, што ги устроил Кирил. Со тие букви ги напишал целото боговдахновено Свето Писмо, пофалните слова, житијата на светите маченици и преподобни, како и богослужбени песни, со коишто трудољубиво ги наобразил поопитните свои ученици, а подостојните меѓу нив ги ракоположил во свештеници“. Некои од истражувачите ги инспирира ваквиот житиеписен култно-легендарен фрагмент за на св. Климент Охридски да му го припишат авторството на втората старословенска азбука – кирилицата. Во случајов тие не ја имале предвид очигледната трансформација на житиеписното „сведоштво“ што Хоматијан ја произнесол при прераскажувањето на епизодата од пространото житие за св. Климент на Теофилакт, дека тој: „на едни им ги покажуваше нацртите на буквите, а на други им ја објаснуваше смислата на напишаното“. Токму заложбите на св. Климент Охридски за доследно следење на изворните идеи од словенското просветителско дело на св. Кирил и Методиј биле поводот тој и неговите соученици и соработници св. Наум Охридски и Константин Презвитер да ја афирмираат престижната улога на Охридската книжевна школа и на Брегалничкиот книжевен центар, а словенската писменост да ја одвиваат со првото устроено словенско писмо – глаголицата. Старословенското новоустроено кирилично писмо било применувано во Преславскиот книжевен центар во Бугарија, коешто се официјализирало во писмената и во книжевната практика на Преславскиот собор во 893 година.

Св. Климент Охридски умрел во Охрид на 27 јули (9 август) во 916 година, а телото му било погребано во манастирската црква „Св. Пантелејмон“ на Плаошник што самиот ја подигнал. Тој порано се стекнал со богоугодната почит на светител во однос на св. Наум – и тоа веднаш по неговата смрт, иако низ историјата нивниот култ и слава биле заемно афирмирани и развивани. Не е идентификуван конкретен извор за организиран чин на канонизација во светител за св. Климент, зашто сè уште во тоа време почитувањето кон светителите не се наложувало од црковната хиерархија со посебни протоколи за прогласување – со заповед или по порачка. Сепак, веднаш по смртта во 916 година најблиските ученици оставиле литургиски сведоштва за неговата формална канонизација во светител. Следствено само три години по неговата смрт во сводната грамота на Зографскиот манастир од 919 година се навело дека основоположниците на овој светогорски манастир – охридските браќа Мојсеј, Арон и Јоан првовремено сакале манастирскиот храм да му го посветат „на свети Климент Лихнидонски“ („свѣтѣомъ климентѣ лихнидонскомъ“). Слично сведоштво се регистрира и во месецословот на Асемановото евангелие пишувано во Охридската книжевна школа, што се датира од втората половина на X век. Таму, покрај св. Кирил и Методиј, под 27 јули се подредува и светителскиот спомен за св. Климент Охридски: „и на светиот светител, отецот наш Климент епископ Велички“ („··· и свѣтаго свѣтите)лѣ отьца на(ше)г(о) климента еп(и)ск(о)па величкаго ··“). Веќе по пропаста на Самуиловото словенско владетелство во 1018 година кога со политичката програма се поврати византискиот духовен и културен протекторат во дијецезата на Охридската патријаршија / архиепископија, култот на св. Климент стекнал нови и приоритетни духовни напластувања. Така при обновата

или при изградбата на охридскиот катедрален храм „Св. Софија“ од византискиот архиепископ Лав, во фрескоживописот од 1045 година бил одбележан и култот на св. Климент со сликањето на неговиот портрет веднаш до ликовите на св. Кирил и Методиј.

Втемелувањето на историската улога на Охридската книжевна школа се случило уште во првите 7 години од враќањето на св. Климент од Моравија во Македонија (886–893). Неговата словенска просветителска активност во Кутмичевица резултирала со подготвување за свештеничка, учителска или за книжевна дејност на околу 3500 ученици. Веќе по донесените одлуки на Преславскиот собор во 893 година, кои целосно не се совпаѓале со изворните просветителски идеи од Моравската мисија на св. Кирил и Методиј, Светиклиментовиот духовен собрат св. Наум и неговиот соученик Константин Презвитер се повлекле од Плиска и Преслав во Македонија. Притоа тројцата Кирилометодијеви ученици самостојно почнале да го градат престижниот статус на Охридската книжевна школа во однос на новоформираниот Преславски книжевен центар, прераснувајќи ја во своевиден словенски универзитет. Токму и во посебните развојни карактеристики на Светиклиментовата охридска книжевна школа (со примената на глаголичкото старословенско писмо, со поддршката на изворните Кирилометодијеви богослужбени, структурно-текстолошки или книжевно-стилски искуства, а над сè – со последователното истакнување на охридскиот правописен систем и на македонската јазична редакција на старословенскиот книжевен јазик), таму лежи историската потврда за посебноста на македонската средновековна духовна и книжевна традиција од бугарската. Затоа, од каква и да е романтичарско-патриотска и национална дистанца, современите истражувачи немаат право да го искриволичуваат овој неоспорлив факт и да го преориентираат Светиклиментовото дело заедно со македонската духовна и културна традиција кон туѓи историскоразвојни насоки.

Во ваквиот произнесен контекст е поважен фактот дека, култот и грандиозното духовно, просветителско и културно дело на св. Климент Охридски и неговите заслуги за втемелувањето на кирилометодијевската традиција како своевиден феномен имаат општоцивилизациски вредности, па од современа дистанца е беспредметно да се посвојуваат и присвојуваат како извор за напојување само на една актуелна национална културноисториска традиција. Но неговиот култ се воспоставувал и се ширел на македонскиот простор, а и поголемиот дел од севкупната негова епохална дејност се реализирала во Македонија. Оттука произлегува историското право во континуитетот на македонскиот културноисториски развој или идентитет да се има и значајно место за св. Климент Охридски и за неговата Охридска духовна и книжевна школа. Особено е значајно што современиот духовен христијански живот во Македонија, олицетворена преку Македонската православна црква – Охридска архиепископија, директно извира од Светиклиментовата црква. Следствено, пак, таа засекогаш ги оживувала апостолските црковни врutoци на Христовиот ученик апостол Павле, како и на ранохристијанските духовни протеси од духовниот супстрат на Јустинијана Прима. Тоа ја легитимира историската гаранција за опстанокот на нашата Македонска (Светиклиментова) православна црква.

Во историски и цивилизациски контекст е уште поважно што св. Климент Охридски дошол или се вратил во Македонија на терен со ранохристијанска традиција и со погодна духовна клима за да се дооформат и да се интензивираат

новите развојни тенденции во христијанството. Затоа и не е случајно што неговата дејност се претставува како автентично христијанска, но и како цивилизациска ренесанса на нешто што во Охрид и во Македонија веќе имало фатено длабоки библиски корења од кои проникнувале нови словенски форми на произнесување на верата и на културата. Од една страна улогата на св. Климент се надоврзувала на ранохристијанската традиција, кога од Антиохија св. Еразмо дошол во тогашен Лихнидос (Охрид) за да го актуелизира изворното библиско христијанство уште во времето на III век од нашата ера. Од друга страна, пак, со формирањето на Охридската духовна и книжевна школа се заокружил процесот на симбиозата меѓу протокултурната древна класичномакедонска генеза и заживеаните форми на манифестирање словенска цивилизациска свест во Македонија. Откако се зацврстила словенската цивилизациска свест на општествената, духовната и на културната сцена во Македонија при дејноста на св. Климент во Охридската духовна и книжевна школа, тогаш и се продлабочило чувството за издвојување од феноменот на византискиот христијански свет и за спуштање на историската завеса пред меморијата за домицилното класичномакедонско (или античко) културноисториско искуство. Едноставно, веќе воспоставената Светиклиментова традиција во Македонија почнала да манифестира сопствено словенско себепрепознавање и себеидентификување на македонскиот заживеан словенски колективитет. Оттука и во нашава современа цивилизациска свест се наталожило чувството дека како Македонци сме словенски народ, со словенска духовна, писмена и културна традиција.

Илија Велев¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонска литература, ilijavelev@yahoo.com

ВИСТИНСКИТЕ ВРЕДНОСТИ СЕ БЕЗВРЕМЕНСКИ **Кон 90-годишнината од смртта на Крсте П. Мисирков**

Некои личности едноставно остануваат како мотиватор за градбата на мислата на определена сфера, некои се вечна инспирација и поттик да се појде по нивните стапки. Секое потсетување на нивната дејност, на нивниот живот е навраќање кон изворот, тој непресушен извор што сведочи за безвременското постоење на вистинските вредности. Една таква личност е и Крсте П. Мисирков. Тој, несомнено, е една од најистакнатите личности во македонската историја и не е нескромно ако се каже дека го посветил целиот свој живот во борбата за македонската културна и национална афирмација. Денес, кога зад нас се 90 години од неговата смрт зад нас е и една обемна литература посветена на овој истакнат македонски деец, но има уште да се зборува и да се пишува за него и за моќта на сето она што го напишал и како влијае тоа до денес. На многу места и од многу видни научници-македонисти е разгледувано сето она што е напишано од Мисирков во книгата „За македонските работи“ и во другите негови дела, така што е направен еден убав преглед на сето она што ни го порачува Мисирков, а во тие трудови е анализиран и јазикот на кој се напишани тие. Азбуката, правописот и јазикот што ги употребува Мисирков претставуваат најголем аргумент за применливоста на теоретската поставеност на неговите размислувања за јазичното прашање на Македонците. За да може да се објасни сето она што го работел Мисирков, особено од денешен аспект, мора да се имаат предвид општествено-историските околности во Македонија во XIX век и во првата половина на XX век. Притоа, пред себе треба да си замислиме личност која многу успешно знаела да ги постави приоритетните прашања.

Но, при секоја годишнина и при секое чествување неминовно е да се повторат некои податоци за животот и делото на Мисирков, за да останат засведочени за идните чествувања. Крсте Мисирков е роден во ноември 1874 година, во селото Постол (некогашниот град Пела, престолнината на Александар Македонски – во Егејска Македонија).

Така од малечкото момче родено во куќата на Мисирковци ќе израсне во една од најзначајните личности во историјата на македонскиот народ, личност која ќе го мине целиот живот во борбата за македонската идеја. Според Блаже Ристовски токму тој, Крсте Петков Мисирков, ќе израсне во синоним на долготрајната борба на македонскиот народ за национална и за културна афирмација.

Денес кога се навршуваат 90 години од смртта на Мисирков со почит се присетуваме за сето она што го стори тој за својот народ. Навистина ретко кој човек може зад себе да остави толку многу, жртвувајќи се себеси, не потклекнувајќи во ниеден миг. Која е таа сила што го водела овој македонист да истрае и во најострите напади и да остане доследен на своето дело. Не случајно животот и дејноста на Мисирков се поврзуваат со периодот на најважните настани од македонската историја. Со него како да започнува, меѓу другото, едно постојано трагање по начин и форма за кодификација на македонскиот јазик, а започнува една нова етапа во неговиот развој. Мисирков со своите погледи за

националноста и за македонскиот јазик како да го расчистува патот на целиот наш општествен и национален развиток.

Мисирков се здобивал со образование на разни места, и тоа: во родното село, во Солун, во Белград, во Софија, во Петербург; така тој ја делел судбината со другите Македонци кои не биле во можност да се образуваат на македонски јазик, а наедно така се судирал со разните пропаганди чија цел била уништување на Македонија.

Во 1902 година во Петербург, Мисирков дипломирал на Историско-филолошкиот факултет, во тој период го создавал своето животно дело книгата „За македонските работи“. Книгата била издадена во Софија, во 1903 година. Нема да згрешиме ако ова дело го третираме како прва книга на македонски литературен јазик, а наедно и научно поставена и теоретски образложена историја на македонскиот народ, а и како историја на македонската национална мисла. Оваа книга, во која на еден достапен современ начин е опишана состојбата со Македонија, постојаната борба за опстанок, постојаното настојување на соседните земји да се наметнат со својот јазик, фолклор, историја и во исто време да го присвојат македонското кон своите вредности. Никој толку отворено, храбро, директно не го опишал сето она што се случувало на просторот во Македонија како што го направил Мисирков во ова дело. По отпечатувањето, оваа книга била масовно откупувана и уништувана, а Мисирков бил дури и физички нападнат. Со тоа нашите соседи како да сакале да ја уништат вистината, фактите кои се непобитни, а кои цврсто аргументирани и научно докажани се презентирани во книгата „За македонските работи“. Во неа лежи одговорот на сите важни македонски прашања кои во најголема мера ја отсликуваат самобитноста и посебноста на македонскиот народ и на македонскиот јазик.

Книгата е составена од пет статии, и тоа: 1. Што напраиџме и шчо требит да напраиџме за однапред?; 2. Имаат ли се нужда од македонцки национални научно-литературни другарства?; 3. Националниот сепаратизам: земјишчето на које се имаат развијено и ќе се развијат за однапред; 4. Составала, составуат и можит ли Македонија да составит од себе одделна етнографска и политичка јединица? и 5. Неколку зборои за македонцкиот литературен јазик.

Со последната статија од оваа книга Мисирков дава насоки кои подоцна ќе бидат вградени во едно многу важно решение, а тоа е кодификацијата на македонскиот литературен јазик. Обиди за создавање на литературен јазик имало и порано, а особено биле нагласени во XIX век. Во минатиот век може да се каже дека веќе се јавува една стандардизирана форма на македонскиот јазик која може да се согледа во текстовите на авторите од овој период. Нивната тенденција да бараат поширока основа во јазикот на своите творби, дава основа да се размислува дека во овој период низ Македонија работите со јазикот полека самите нашле свое течение, како што е вообичаено во јазикот.

Времето во кое живеел и творел Мисирков неминовно наметнувало потреба од таква упорна борба, борба на културен план. Така, Благоја Корубин, еден од иследувачите на делото на Мисирков ќе напише „Македонската националност е денеска историски факт кој нема потреба повеќе да се докажува. Но, не било така и во времето на Мисирков. Тој морал на свои современици Македонци да им објаснува и да им докажува дека тие се посебна народност – македонска, со свој јазик – не бугарски и не српски, ами македонски“. Упорноста на Мисирков била опасна и предизвикувала најразлични напади, меѓутоа тоа било

така и со други наши културни дејци кои неуморно се застапувале за македонското прашање. Нападите врз Мисирков не претставуваат ништо чудно, дури коментарите од типот „илузии на еден безумен старец“ колку и да звучат беспредметно за дискусија говорат за желбата да омаловажи и да се тргне нешто што претставувало опасност, а опасноста со едно име може да се нарече Македонец.

Мисирков никогаш во својот живот не ги ставил на преден план своите интереси, тој живеел и работел за Македонија. Мисирков во своите идеи се покажал далекувид, бидејќи неговите трудови и до денешен ден не губат од својата актуелност. Неговата несреќа била таа што не успеал да ја види слободна својата намачена татковина, за него била погубна поделбата на Македонија. Тој секогаш пред себе ги имал интересите на Македонија, никогаш не потклекнул, велејќи:

„Свеста и чувството дека сум Македонец треба да стојат повисоко од сè друго на светот...“

Мисирков имал увид во сите активности на културен план во Македонија во XIX век, па оттаму произлегла потребата да се напише една книга како што е „За македонските работи“ и да се стори обид да се печати едно списание како што е „Вардар“. Тоа зборува за еден процес на планирање и една стратегија преку кои на соодветно место и на соодветен начин се поставува печатењето на македонски јазик (литературен, според идеите на Мисирков) и со проблематика што ќе опфаќа толкување и решавање на македонските клучни прашања. Уште при печатењето на книгата „За македонските работи“ Мисирков се насочува кон идеите, а тие произлегуваат од потребите, за печатење на книшки на македонско наречје, за граматика, за историска читанка и сл. Ако се направи една паралела меѓу публицистиката (или подобро обидите да се печатат списанија на македонски јазик) за да се постави една стандардизирана форма (или да се развие практика, да се изгради традиција) за литературна употреба на македонскиот јазик, може да се забележи дека токму со „Вардар“ се постигнува таа зрелост. Она што се јавува пред 1905 год., на пр. списанието Лоза (Бл. Ристовски, Националната ориентација на Младата македонска дружина и на научно-литературното списание „Лоза“, Скопје 1965) само ја покажува зрелоста за пристапување кон прашањето за конечно решавање на македонското прашање за литературната форма на јазикот. Она, пак, што се јавува денес како прашање е дали е можен таков пристап и такво брзо вградување и минување низ одделни фази на јазичното планирање (каков што е случајот со македонскиот јазик) ако нема добра основа и веќе востановена практика. Анализата на јазикот употребен во авторските текстови на македонските автори од XIX век покажува една тенденција за барање поширока основа и еден вид селекција при изборот (особено на лексички план) што доведува до знаци за појава на стандардизирана форма. Само како пример го наведуваме ставот кон турцизмите и ориентацијата кон словенската лексика.

Оттаму и размислувањата дека на почетокот на XX век прашањето за литературниот македонски јазик може да го сметаме за решено (преку текстовите на Мисирков), а неговото озаконување со правни акти доаѓа дури во 1945 година (5 мај и 7 јуни) кога тоа го овозможиле општествено-политичките околности во Македонија.

Книгата „За македонските работи“, поточно петтата статија посветена на „македонскиот литературен јазик“ ја носи платформата околу носечките прашања за литературниот јазик на Македонците. Мисирков сосема добро знаел дека идентитетот на еден народ вклучува и кодифицирана јазична форма, официјализирана и изградена според основните врзувачки елементи, базирани врз традицијата и врз практиката. Токму затоа му посветил такво внимание на јазичното прашање, како на нешто што ги обединува Македонците и што ги издигнува на едно европско културно рамниште. Овде, нема да ги разгледуваме ставовите во петтата статија, само ќе споменеме дека насоките се конкретни и јасни. Нивна потврда и прецизирање наоѓаме во списанието Вардар, печатено две години по книгата „За македонските работи“. Очигледно е дека Мисирков се насочил кон печатење на списание на македонски јазик, почнувајќи од нешто што може да се стори побргу и да се претстави во практиката идејата за литературната форма.

Во 1966 година, во едицијата Посебни изданија на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, како кн. 4, беше отпечатена студијата на проф. Блаже Ристовски, со наслов „Вардар“ научно-литературно и општествено-политичко списание на К. П. Мисирков. Преку овој труд добиваме целосен опис на списанието „Вардар“, историографијата, јазичен опис, разработка и коментар на текстовите во списанието и на крајот целото списание фототипно. Секако дека ова издание на Институтот за македонски јазик даде добра основа за упатување на сето она што беше работено потоа во врска со списанието и отвори можност за анализи од различни аспекти. Целосната информација што ни беше понудена можеше да претставува и компетирање на сознанијата, но многу повеќе од тоа и желба за попродабочено разгледување на определени прашања што произлегуваат од списанието. Имено, станува збор за текст на 32 страници, кој може да биде третиран во публицистичкиот стил, според карактеристиките што ги поседува и според разнообразноста при изборот. Од првиот број може да се насети концепцијата што ја изградил Мисирков и замислата што сè треба да содржи едно такво списание. Значи, почнува со информативен дел од редакцијата, сосема природно бидејќи станува збор за прв број, уште со првата реченица каде што се вели: *Нашиот месечник ќе ни нешто ново, што ќе привлечити вниманието на своите, што се интересуват со македонското прашање.* Тука е веќе назначено дека е предвидено месечно списание што ќе носи актуелни информации за Македонија. Во овој прв и единствен број се дадени различни текстови, како што е карактеристично за публицистичкиот стил, значи од различни функционални стилови, бидејќи имаме публицистичко-научен, потоа фолклор, превод, информативен дел. Значи да има од сите аспекти по нешто за да се разбуди интересот за Македонија. Мисирков многу умешно ги дозира информациите за Македонија, тоа може да се види од неговиот текст во кој се разгледува теоријата за народноста на Македонците, потоа од списокот на селата од јужна Македонија (според Бл. Ристовски Прва национална етнографска статистика на Македонците) и од последниот дел што го опфаќа современиот живот, пишувајќи за состојбата во Македонија, од една страна и за актуелности од „Словенството“, поточно за Русија, од друга страна. Прилогот од преводот на песната „Патник“ од П. Прерадовиќ и фолкорниот прилог (народните песни) се еден вид можност да се задржи концепцијата на списанието, а и вниманието на читачката публика.

Она што побудува интерес, денес за нас, е јазикот што го употребил Мисирков и споредбениот пристап од она што го имаме во книгата „За македонските работи“ и во списанието „Вардар“. Со овие прашања се зафаќале голем број македонски лингвисти (Благоја Корубин, Блаже Конески, Трајко Стаматоски, Александар Џукески, Мито Миовски, секако најголем иследувач на делото на Мисирков сè уште е академик Блаже Ристовски, може да се каже од сите аспекти) едно е јасно дека речиси сите што се занимавале со македонска лингвистика неминовно го имале предвид делото на Мисирков. Речиси нема дел што може да се обработува за кој нема да се најде веќе нешто пишувано. Паралелата меѓу овие две дела на Мисирков може да се изгради целосно ако се проследи сето она што е напишано досега. Мора да се има предвид дека задачата што си ја поставил тој во почетокот со описот на ’македонскиот‘ литературен јазик во книгата носела и насоки што се обидуваат доследно да ги следи. Основните од нив биле: да се отстранат лексички и други структурни елементи од сопствениот роден говор што не се вклопувале во „централното македонско наречје“; да се разработи и да се развие реченицата карактеристична за разговорната форма, дополнета со една поразвиена форма на сложената реченица, со вметнати дел-реченици (може да се забележи дека Мисирков има една развиена реченица); да се даде простор на македонската лексика (тоа значело елиминирање на бугарски, српски, руски елементи, отстранување на турски лексички елементи – некои од нив веќе секундарно адаптирани); отстранување на морфолошко-структурни елементи од соседните словенски јазици; да се адаптираат новите лексеми од областа на културната лексика; да се има предвид сето она што доаѓа како еден вид модернизација и да се даде насока за натамошно развивање итн. Секако сето ова значело дополнителни напори, затоа што Мисирков бил полиглот, неговото образование се движело по различни патишта, почнал со образование на грчки јазик, па потоа на српски, па бугарски, за да се врати на српскиот, а потоа да продолжи на руски. Сето тоа овозможувало запознавање со овие јазици, а наедно и влијание на културната средина каде што престојувал. Без оглед на различните размислувања што може да ги најдеме во текстови посветени на делото на Мисирков, или општо на Мисирков и неговите ставови, руската културна средина имала најсилно влијание врз изградбата на мислата на Мисирков. Таквото влијание може да се забележи во процесот на созревањето на неговите идеи и во насочувањето кон афирмација и кон актуелизирање на македонското прашање. Она што е денес многу поважно за нас Македонците е влијанието што го извршил тој врз генерациите што се јавуваат по него. Секое читање на делата на Мисирков буди инспирација и е еден вид потсетување како и со колку љубов треба да се пристапи кон сопственото, затоа што ако не умееме да го сакаме сопственото го губиме чувството да сакаме нешто.

Трудовите на Мисирков претставуваат најсилното научно докажано и потврдено оружје со кое може да се одбрани македонскиот јазик бидејќи сите оние што тврдеа дека „македонската нација и македонскиот литературен јазик се производ на обични политички комбинации“, може да ги упатиме кон Мисирков, како што Мисирков упатувал на своите претходници, повикувајќи се на традицијата.

Така, она што го напиша Мисирков, Македонците го чувствуваат како едно богато наследство и како непресушен извор кој инспирира, поттикнува на

размислувања и поучува каков треба да биде односот кон сопствениот јазик, кон татковината, поточно кон себеси лично. Затоа секое навраќање кон делото на Мисирков е само враќање на долгот што го имаме кон него.

Снежана Веновска-Антевска²

² Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, venovskas@yahoo.com

ПО ПОВОД 90-ГОДИШНИНАТА ОД РАЃАЊЕТО НА ПРОФ. РАДМИЛА УГРИНОВА-СКАЛОВСКА

Одбележувањето на годишнините претставува пријатна можност за навраќање низ годините, за потсетување на значајните моменти во професионалното ангажирање и освежување на спомените од секојдневната соработка и комуникација со нашите колеги.

Годинава ја одбележуваме деведесетгодишнината од раѓањето на проф. Радмила Угринова-Скаловска, кај која и јас и многу генерации студенти на Филолошкиот факултет ги посетувавме предавањата по предметот Старословенски јазик, Споредбена граматика на словенските јазици и др.

По повод 70-годишнината на проф. д-р Радмила Угринова-Скаловска, во издание на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје (1997) беше објавен Зборник во кој нејзините колеги и соработници со своите лингвистички и литературни трудови го истакнаа нејзиниот придонес во научната и наставната дејност, особено во областа на историската македонска писмена јазик, а во зборникот е застапена и Библиографијата на нејзините трудови што претставува потврда за нејзината плодна научна дејност (Е. Црвенковска, Библиографија на трудовите на проф. Радмила Угринова-Скаловска, 13–23). По повод 80-годишнината на проф. д-р Радмила Угринова-Скаловска и на страниците на ова списание на кусо се осврнавме на нејзината научна дејност (Е. Црвенковска, Л. Макаријоска, По повод 80-годишнината на проф. Радмила Угринова-Скаловска. *Македонски јазик*, год. LVII, 2007, 15–18).

Угринова-Скаловска припаѓа на првата генерација дипломирани македонисти на Катедрата за македонски јазик, кои имаат значаен влог во изградувањето на македонската наука за јазикот.

Родена е на 6 февруари 1926 год. во Скопје, каде го стекнала основното и средното образование, а во 1949 год. дипломирала на тогашниот Филозофски факултет, на групата за македонски јазик и истата година е избрана за асистент на Катедрата за македонски јазик. Нејзината дипломска работа „Говорите во Скопско“ (Катедра за јужнословенски јазици при Филозофскиот факултет, Скопје 1951) е еден од првите научни трудови во кои комплексно се истражува еден македонски дијалект. Докторската дисертација ја одбранила во 1957 год, а во 1958 е избрана за доцент по предметот Старословенски јазик. Во 1964 год. е избрана за вонреден, а во 1970 за редовен професор на Универзитетот „Кирил и Методиј“ на кој ја извршува наставно-научната дејност сè до пензионирањето и тоа на Филолошкиот факултет за студентите од групите Македонски јазик, Историја на народите на СФРЈ и на Источнословенски и западнословенски јазици и книжевности, а на Филозофскиот факултет за студентите од групата Историја на уметност со археологија.

Несомнен е огромниот придонес на проф. Угринова-Скаловска и во организирањето на постдипломските студии по македонски јазик со лингвистичките предавања и со поддршката на повеќе генерации магистранти и докторанди при подготовките на нивните магистерски и докторски тези, несебичната помош на младите кадри во изработката на трудови од областа на

палеословенистиката, од областа на црковнословенската (историската) лексикологија и лексикографија. Таа била член на многу комисии за одбрана на магистерски и докторски дисертации.

Значаен е и придонесот на Угринова-Скаловска за меѓууниверзитетска соработка со други универзитетски центри; за организирање и реализирање на одделни домашни и меѓународни научни проекти, на пр.: Македонскиот јазик во XIX и во XX век и др., како и ангажирањето на други манифестации, на пр. на поставката на изложбата „Словенска писменост“ во Охрид и др.

Учествува на бројни научни собири пред сè со прилози од областа на старословенскиот јазик, но и на современиот македонски јазик, а во дејноста на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура е вклучена како лектор, предавач, учесник на научните дискусии итн.

Угринова-Скаловска е член на првата редакција на списанието „Македонски јазик“ (со Блаже Конески, Крум Тошев, Божо Видоески) која функционираше повеќе години, дури и кога „Македонски јазик“ прерасна во списание издавано од Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Во почетокот, како што истакнува „таа се ангажирала дури и за техничките работи – коректурата, а и за дистрибуцијата на броеви на списанието до разни библиотеки и други институции во Југославија и низ светот, збогатувајќи ја на тој начин (преку размена) и семинарската библиотека со многу нови изданија“.

Угринова-Скаловска има пројавено и богата општествена дејност со членувањето во: Универзитетскиот совет, Научниот совет и Советот на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, на Советот на Институтот за фолклор „Марко Цепенков“, Меѓународната и Југословенската комисија за црковнословенските речници. Како шеф на Катедрата води посебна грижа за унапредување на наставно-научната дејност, за кадровско екипирање, а во мандатен период 1974–1977 врши функција продекан на Филолошкиот факултет.

Добитничка е на високото признание, наградата „Климент Охридски“ во 1983 год., на наградата „Гоце Делчев“ во 1989 год. за трудот „Радомирово евангелие“ (во коавторство со З. Рибарова).

Проф. Угринова-Скаловска преку наставно-научната дејност на неколку наставни предмети (Современ македонски јазик, Историја на македонскиот писмен јазик, Специјален курс на студиите по македонски јазик, Старословенски јазик и Споредбена граматика на словенските јазици), ги пренесуваше своите познавања на старословенскиот јазик и другите словенски јазици, залагајќи се за продлабочување на славистичките споредбени студии. Според неа „кога учениците/студентите се доволно зрели и подготвени да прифатат и еден поинаков пристап кон јазичната материја и кога овладеале со основната граматичка култура, настапува моментот кога определени јазични појави можат да им бидат претставени од гледна точка на нивниот историски развој, било да се открие нивната идентичност со старата состојба било да се укаже на одредена промена“.

Од посветеноста на проблематиката на старословенскиот јазик произлегува издавањето на солидно конципираниот прв универзитетски учебник по старословенски јазик „Старословенски јазик. Граматика. Текстови. Речник кон граматиката и текстовите“ (1970). Покрај со предавањата и преку вежбите од старословенските споменици таа ги проверуваше стекнатите знаења и ја поттикнуваше творечката активност на студентите. Професорката е автор и на

учебникот по старословенски јазик наменет за учениците од III и IV година на културолошката насока на средното насочено образование („Просветно дело“, Скопје 1986) со чија помош учениците ги запознаваа особеностите на двете азбуки – глаголицата и кирилицата, јазикот на кој се пишуваат најстарите словенски ракописи, именските и глаголските форми итн.

Проф. Угринова-Скаловска е автор и на универзитетскиот учебник „Споредбена граматика на словенските јазици“ (1994).

Наставната практика потврди дека учебниците на проф. Угринова-Скаловска се одликуваат со својата јасност и прегледност, како и со современиот методолошки пристап кон сложената граматичка структура на старословенскиот јазик. Таа постојано ја истакнуваше големата важност на проучувањето на старословенскиот јазик за толкување на многу појави во современиот македонски јазик. Со своето големо искуство и огромна трпеливост таа ги поучуваше своите студенти за сложената структура на старословенскиот јазик, за бројните типови именска деklinација и богатиот инвентар на глаголските форми, сложената и разновидна употреба на партиципите итн.

Во центарот на научниот интерес на Угринова-Скаловска е старословенското книжевно наследство. Таа меѓу првите се занимава со проблемот на определувањето на карактеристиките на црковнословенските текстови од македонска редакција, со дејноста на средновековните книжевни школи, особено на Охридската книжевна школа, трагите од глаголската писмена традиција во македонските кирилски текстови од XII и XIII век, јазикот на македонските црковнословенски текстови и во тие рамки јазичните особености (фонетско-правописните, морфолошките, лексичките и синтаксичките) што се однесуваат на усогласувањето на народниот говор со старата писмена традиција и постепено водат кон оформување на редакциските норми на македонската црковнословенска писменост. Особено внимание посветува и на меѓуредациските контакти, кои претставуваат значаен фактор што влијае врз развојот на црковнословенската писменост, на средновековните записи и натписи, на македонските кодици.

Трудовите на проф. Угринова-Скаловска за помладите научно-истражувачки кадри претставуваа и претставуваат своевиден образец за сериозен систематски пристап кон истражуваните јазични прашања, а посебно би ги издиле изданието на „Радомирово евангелие“ во коавторство со З. Рибарова (1988), што опфаќа комплексна јазична анализа на македонското евангелие и вториот том од изданието на Добромировото евангелие приредено во коавторство со Десподова (1992), во кое со преводот на македонски на двата дела на студијата на Ватрослав Јагиќ, проф. Угринова-Скаловска ги прави подостапни ставовите за македонското потекло на ракописот, за неговите палеографски и јазични особености, за врската со глаголската книжевна традиција.

Чувствуваме потреба уште еднаш посебно да го истакнаме придонесот на Угринова-Скаловска за основањето на Одделението за историја на македонскиот јазик (1963) кое во 1964 год. ја отпочнува работата врз Речникот на македонските црковнословенски текстови под нејзино раководство (и сè до 1984 год.). Таа учествува во: Востановувањето на заедничките начела за работата врз Речникот на црковнословенскиот јазик од одделни редакции во јужнословенските центри; создавањето на неопходна материјална база за Речникот, преку обезбедувањето микрофилмови, односно фото-снимки од македонските ракописи што се чуваат

во разни библиотеки во светот; селекцијата на ракописите како резултат на систематското проучување на јазичните особености, особено на лексичките специфичности; во издавањето на Пробната свеска на Речникот на македонските црковнословенски текстови во 1978 год. (со В. Десподова и З. Рибарова). Како долгогодишен раководител на Одделението за историја на македонскиот јазик и на Речникот континуирано придонесува за изградување на младите соработници на проектот. Угринова-Скаловска е актуелен член на редакцијата на Речникот и постојано е ангажирана со редакција на речничките статии од првиот том (св. 4–7) и од вториот том (св. 8–12).

Значајно е учеството на Угринова-Скаловска и во колективниот труд со големо научно, културно-историско и општествено значење – „Македонскиот правопис со правописен речник“ (со К. Тошев, Б. Видоески, К. Конески, Т. Димитровски, Скопје 1969), а на наше огромно задоволство таа се вклучи и во подготовката на новото издание на Правописот на македонскиот јазик (2015).

Колегите и соработниците на проф. Угринова-Скаловска и денес ги истакнуваат нејзините интелектуални и работни квалитети, пожртвуваноста, конструктивноста во решавањето на проблемите, развиеното чувство за одговорност кон сите преземени обврски, а студентите се сеќаваат на проф. Угринова-Скаловска како на исклучителен професор, подготвен за комуникација со студентите, едноставно претставување и на најкомпликуваните јазични промени, како на професор со посебна дарба за мобилизација на вниманието на студентите, за поттикнување активност на час, а се сеќаваат и на моментите кога знаеше да упати и некоја сосема основана забелешка, што секогаш се поврзуваше со стремеж да бидеме подобри.

Би сакала да ѝ ја изразам својата почит и благодарност за нејзиното долгогодишно ангажирање, за поддршката при лексикографската работа, и секако за нејзиниот голем придонес за афирмацијата на македонската црковнословенска писменост.

Нека ѝ е честит јубилејот!

Лилјана Макаријоска³

³ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, makarijoska@yahoo.com

ПО ПОВОД 80-ГОДИШНИНАТА ОД РАЃАЊЕТО НА ПРОФ. Д-Р КОСТА ПЕЕВ

Проф. д-р Коста Пеев оваа година наполни осумдесет години, што е убав повод да се одбележи еден период во животот, кога може да се направи навраќање кон годините изминати во непрекинато работење и дејствување.

Да се анализира развојот на македонската дијалектолошка наука во периодот од осумдесеттите години на минатиот век па сè до денеска, неминовно значи таа да се поврзе со името на проф. Коста Пеев. Активноста на Коста Пеев е наставно-научна во вистинска смисла на зборот.

Роден е на 20.6.1936 г. во Струмица. Во родното место го завршил основното и средното образование. Од 1956 до 1960 г. студирал на Филозофскиот факултет во Скопје на Групата за историја на книжевностите на народите на СФРЈ со македонски јазик. Во 1974 г. ја одбрал магистерската дисертација *Дојранскиот говор*, а во 1984 г. докторирал на темата *Кукушкиот говор*, која ја одбрал со одличен успех. По дипломирањето неговото прво работно ангажирање е како професор по македонски јазик во Средноземјоделското училиште во Струмица. Својата научна дејност ја започнува во 1963 г. кога е избран за асистент во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, а звањето научен соработник го добива во 1975 г. Во 1979 г. бил избран за хонорарен наставник по современ македонски јазик на Групата за новинарство. Во 1984 г. е избран за вонреден професор по предметот дијалектологија на македонскиот јазик на Групата за македонски јазик и јужнословенски јазици на Филолошкиот факултет, а потоа е избран за редовен професор, должност којашто ја извршува со жар и самопрегорност сè до своето пензионирање. Истовремено со ангажманот на Филолошкиот факултет, проф. Коста Пеев беше ангажиран и на Географскиот институт, на групата Етнологија, како професор по предметот историја на македонскиот јазик со дијалектологија.

Во осумдесеттите години, два пати ја вршел функцијата лектор по македонски јазик на Загребската летна школа, како и на Југословенскиот семинар за странски слависти. На Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура бил ангажиран повеќе пати, а во два мандата ја извршувал функцијата директор на Семинарот.

Освен со наставна работа, проф. Коста Пеев покажува сериозен афинитет кон научната дејност. Пред четири децении започнал како асистент во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, активно учествувајќи во организирањето на Одделението за дијалектологија и во формирањето на дијалектолошката картотека на Институтот. Но, покрај дијалектниот, тој го истражувал и топономастичкиот материјал, така што неговото име многу често го среќаваме на фишите не само на дијалектолошкиот, туку и на ономастичкиот корпус во Институтот, особено во оној што се однесува на источната и јужната македонска регија. Оваа негова активност резултирала со неговата прва тематска монографија од областа на земјоделската терминологија во македонските дијалекти што е објавена во продолженија во списанието „Македонски јазик“. Во оваа монографија освен детален лексички опис, проф. Пеев изработил и 10

лексички карти за обработените термини. Како раководител на проектот *Македонски дијалектѝен аѝлас* што се работи во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, покажува голема организациска способност, вложувајќи ја својата длабока навлезеност во областа на македонската дијалектологија, произлезена од неговите продлабочени истражувања во оваа област. Трпеливо и несебично работи со младите соработници на проектот, упатувајќи ги во сите фази на работата. Максималната поддршка како раководител и ментор резултираше со одбраната на магистерски и докторски дисертации.

Списокот на објавени трудови на проф. Коста Пеев претставува цело мало богатство, не само по бројноста туку и по обемот на објавените трудови: тука се опфатени над сто и шеесет позиции, во коишто спаѓаат и монографиите: *Дојранскиоѝ љовор*, двата тома за *Кукушкиоѝ љовор*, како и шесте тома на *Речникоѝ на македонскиѝе љовори во јуљоисѝочниоѝе ељејски дел*.

Во монографијата *Дојранскиоѝ љовор* авторот посветувајќи љ најмногу место на фонетиката, област во којашто дојранскиот говор најзабележливо се диференцира од другите долновардарски говори, всушност ги дава специфичните црти не само на дојранскиот говор, туку и на соседните: гевгелискиот, струмичкиот, кукушкиот, дури и на воденскиот говор. Со тоа се зголемува значењето на трудот, давајќи му карактеристики на синтетичко-компаративен труд. Значително место во односнава монографија зафаќа лексичкиот систем на дојранскиот говор. Монографијата *Дојранскиоѝ љовор* дава комплетна слика за говорот на градот Дојран и за регионот околу него во светлината на групата на долновардарските говори.

При Македонската академија на науките и уметностите проф. Коста Пеев бил ангажиран во меѓународните проекти: *Оѝшѝословенски линљвисѝички аѝлас*, *Оѝшѝокарѝаѝски дијалектѝен аѝлас* и *Евроѝки линљвисѝички аѝлас*. Прави впечаток дека речиси половина од материјалната база – дијалектниот материјал, врз кој се оформени или се наоѓаат во фаза на оформување повеќето томови од Општословенскиот и Општокарпатскиот атлас, претставува истражувачки дел на д-р Пеев. Тој, освен со собирачка активност, активно бил вклучен и во обработката на материјалот на ниво на индекси (обработил скоро половина од испитаните пунктови), лингвистички карти и коментари во Лексичката секција на Општословенскиот лингвистички атлас и на Општокарпатскиот дијалектен атлас. Кога зборуваме за финалните активности врз атласите, особено забележливо и впечатливо е присуството на Пеев во приготвувањето на Општокарпатскиот дијалектен атлас. Академик Видоески за оваа негова работа ќе забележи: „...таму тој го презентираше македонскиот дијалектен материјал и самостојно обработуваше одделни сводни карти со материјал од сите пунктови на карпатскиот ареал“. Во вториот том на *Оѝшѝокарѝаѝскиоѝ дијалектѝен аѝлас* има објавено две позиции во коавторство, а самостојно има подготвено 6 статии со карти (три во третиот и три во четвртиот том). Треба да се потцрта дека проф. Пеев во областа на лингвистичката географија има добри постигања како на теоретски план, така и во третманот на јазичниот материјал, а во колективите каде што соработува е примен многу добро (извадок од рецензија на Видоески). Ваквото задолжение во Лексичката секција не било случајно, имено голем број од неговите научни прилози се од оваа гранка. Потврда за ова претставуваат трудовите од неговата богата библиографија. Ќе изделиме неколку: *Дали лексемаѝа ѝрав 'десен' во*

долновардарскиите македонски говори претставува импори од север, Лексичкоито народно богајство, За асијектиот 'единство' на лексичката база на југоисточните македонски говори и словенечкиот јазик, Дијалектната идиоматика – извор за збогајување на националниот речник и други.

Од големо значење е учеството на проф. Пеев во реализацијата на проектот *Македонските говори во Егејска Македонија*, што се реализираше во МАНУ. На овој план тој има забележано и картотекирано огромен свеж дијалектен материјал со трајна вредност за македонската дијалектологија. Долновардарските говори кои со својот периферен карактер, како и со тоа дека тие ја дале базата на старословенскиот јазик, одамна, уште во средината на предминатиот век претставувале посебен интерес за странските слависти. Проф. Пеев, пак, со задлабочено внимание го продолжува истражувањето токму на ова поле. Особено се истакнуваат неговите работи со проблематика што не е засегната во трудовите на претходниците. Тоа се студии во кои тој ги открива несловенските наслаги од контактот со балканските јазици, вклучувајќи и одредени архаизми, како на пр. за натамошното упростување на падежните форми кај заменките, за обопштување на множинската наставка *-и* кај еднословните зборови и кај именките од среден род, за употребата на сврзникот *да* во интенционални, декларативни реченици, за присуството на сврзникот *али* во адверсативни реченици и др. Погоре истакнавме дека дел од наведените прашања не се обработени досега и токму затоа овие прилози на проф. Пеев претставуваат сериозен прилог кон историјата на македонскиот јазик.

Заслужува да се потенцира неговото учество на Меѓународните славистички конгреси и научни конференции каде го претставувал македонскиот дијалектен материјал, во Софија учествувал со рефератот *Промени во катиегоријата род како резултат на меѓујазичните контакти*, на конгресот во Краков со рефератот *Прекинајќи изоглоси меѓу словенскиот север и југоисточните македонски говори*, во Братислава со рефератот *Изместена семантика на службениите зборови во југоисточните македонски говори во контекст на меѓујазичните контакти*, во Љубљана *За македонската топонимска номенклаура во Албанија низ призма на истражувањата на А. Селишчев*.

Ќе истакнеме дека меѓу активностите поврзани со директен контакт со поширок круг на лингвисти, проф. Коста Пеев држел предавања од областа на македонската лингвистика. Во овој контекст ќе ги споменеме: предавањата одржани на Јагелонскиот универзитет во Краков (два пати: 1986 и 1988), предавањата на универзитетите во Тирана и во Братислава (1985), како и преку океанот, во „Канадско-македонското историско друштво“ во Торонто. Проф. Пеев учествувал на повеќе меѓународни конференции: со рефератот *Прилог кон македонската дијалектна лексика* на Лексиколошка конференција во Сараево организирана од Академијата на науките и уметностите на Босна и Херцеговина, во Прага на Чешко-македонската научна конференција со реферат *Морфолошко-синтаксички посебности на југоисточните македонски говори низ сиранициите на Зборникот на Верковиќ*, на Меѓународниот научен собир „Обдобја“ во Љубљана со рефератот *Прилог на дијалектната слика на македонските села Градобор и Ваишлак (Солунско)*, повторно во Љубљана со рефератот *Десловенизација на периферните македонски говори низ микротопонимската номенклаура* и по трет пат во Љубљана со статијата *За косидба и изразите*

поврзани со неа во словенечкиот и во македонскиот јазик (во коавторство со проф. д-р В. Смоле). Негови трудови се објавени и во Нови сад во зборникот на Матица српска за филологија и лингвистика: *За народната идиоматика во македонскиот јазик*, во Краков *За периферните македонски говори во контекст со несловенската јазична општиност*.

Секако дека работите на проф. Пеев од лексичко-дијалектна област ги среќаваме и во домашни списанија. Ќе ги споменеме: *Испиурена јазична периферија*, *За дезинтеграцијата на југоисточните македонски говори*, *За некои специфичности на говорот на Пазарско*, *За малуознајното калкирање на службениите зборови во југоисточните периферни македонски говори*, *Реликвии од прозодискиот систем на југоисточните македонски говори од кукушко-дојранското подрачје* и многу други.

Меѓу грозните примери на геноцид што се случуваат толку често низ светот, секако треба да ги споменеме и настаните што ја зафатија југоисточна Македонија за време на Втората балканска војна во 1913 година. Тогаш грчката солдатека го смени демографскиот лик на југоисточна Македонија. Градот Кукуш (и повеќе од триесет села од неговата околина) што претставуваше македонистички центар на преродбата буквално беше уништен.

Повеќегодишното анкетање (истражување) на бегалците од Кукушко, макотрпен труд на Пеев, резултираше со монографијата *Кукушкиот говор* објавена во две книги со над седумстотини страници. Во овој голем труд Пеев успеал да забележи обемен материјал, што кукушкото говорно подрачје го реконструира и го опишува од повеќе аспекти. Оваа монографија високо беше оценета во повеќе прикази и рецензии. Академик Бл. Конески во својата оценка за спомената монографија ќе истакне „...работата на д-р Коста Пеев ги надминува по своето значење чисто лингвистичките рамки, зашто заштитува и одбранува пред заборавот еден важен дел од национално-културното наследство на македонскиот народ“. Од приказите објавени во македонскиот центар ќе го презентираме извадокот од рецензијата на проф. Пандев: „...монографијата на Пеев, фиксирајќи ја и обработувајќи ја современата состојба на кукушкиот говор, всушност, го обработува и последното поглавје од неговата историја. Јазичниот материјал овде е уловен, не во мигот на неговото исчезнување, туку – отпосле. Неповторливоста на јазичните факти со тоа, во овој случај, станува и социолингвистичка определба. Според Пеев, не е тоа дури ни „пет до дванаесет“ време за акција, туку „дванаесет и пет“ време отпосле“.

Со сличен тон се огласија и познати имиња од странските славистички центри. Така, во Варшава акад. З. Тополињска, правејќи споредба со трудовите на Андре Вајан и Збигњев Голумб кои пишувале за истите (југоисточни) говори, без можности за директни контакти со информатори, ќе рече: „Следствено книгата на Пеев е прва, во вистинска смисла на зборот дијалектолошка монографија што се потпира на материјал собран од самиот автор во непосреден контакт со информаторите и многукратно верификуван на теренот. Таа (своја) голема шанса Пеев прекрасно ја искористил – книгата ни донесува богат материјал, интерпретиран сестрано“. За ова дело тој ја доби националната награда за наука *Гоце Делчев* (1989).

Заслужува да се одбележи дека монографијата *Кукушкиот говор* има и литературна интерпретација. Имено, вториот том од монографијата, на писателот акад. Маџунков му бил инспирација за расказот *Границата*, којшто е носечки во

книгата *Кон друѓаџија земја*. Таму среќаваме: „Запомни толку, дека ова не се делови од извештајот на *Карнеѓиеваџија комисија* за злосторствата над народот през трите војни што се слејаа во седумгодишното страдање, ниту извадоци од некоја историја за бегалците од Долна Македонија, туку фрагменти од една лингвистичка студија за кукушкиот говор – од скапоценото дело на Коста Пеев што Јане Данилуф Петруф во овој миг цврсто го стиска во рацете од страв ветерот да не му го дувне во Езерото...“, на друго место „... и Јане Данулов Петрув по потекло ’ут дол’, од Крцово, држејќи ги в раце, како икони, обете книги од *Кукушкиоџи говор* на Коста Пеев“.

Врв на научната активност на проф. Пеев претставуваат шесте тома од *Речникоџи на македонскиџе џовори во јуџоистџочниоџи еџејски дел*. Рецензиите за ова капитално дело на Пеев беа полни со највисоки оценки. Акад. Блаже Ристовски во својата рецензија ќе каже: „Со пиетет сум исправен пред над двеценискиот макотрпен труд на еден пасиониран истражувач што саможртвено го посветил својот живот за воскреснување на органскиот дел на еден историски етнокултурен субјект што пред нашите очи незапирливо и неповратно гние“. Со многу позитивна оценка се објави и акад. З. Тополињска која ќе истакне: „Трудот на професорот Пеев го оценувам мошне високо. Се работи за важен документ кој критички го обработува лексичкиот фонд на југоисточните македонски говори. Такво дело не постои во славистичката наука, а неговата голема важност потекнува од фактот дека материјалот доаѓа од говори, коишто денеска уште можат да се слушнат само од устата на мал број преселници. Материјалот од речникот на Пеев ќе биде од непроценета вредност за идниот македонски етимолошки Речник, а и за другите словенски етимолошки речници што се приготвуваат; тој ќе си најде место и во коментарите кон лексичките карти на Општословенскиот лингвистички атлас“. Акад. Б. Видоески во својата рецензија за Речникот пишува: „... претставувањето на лексичкиот фонд на народните говори преку изработка на дијалектни речници се наоѓа некако во задоцнување, оттаму трудовите на проф. Пеев претставуваат еден вид пионерска работа во нашава средина.“

Одгласи за *Речникоџи на македонскиџе џовори во јуџоистџочниоџи еџејски дел* се појавија и надвор од нашата лингвистичка средина, во Љубљана, Братислава, Брно, Москва. Ќе се задржиме на неколку. Во „Славистичка ревија“ (Љубљана), во рецензијата на проф. д-р Аленка Шивиц-Дулар се истакнува: „Коста Пеев ... со своите лексикографски прилози се вклучува во врвот не само на македонската туку и на словенската дијалектолошка лексикографија.“ За вториот том од Речникот таа ќе напише: „Речникот на македонските говори во југоисточниот егејски дел на проф. Коста Пеев на најдостоен и најнеспорен начин ќе ја зачува словенската, македонска реч од Солунско, Воденско, Кукушко, Серско... за идните генерации“. Во познати славистички списанија во Љубљана се огласија уште двајца рецензенти: Петар Вејс и Вера Смоле ќе речат: „... посебноста на Речникот на овие говори е во тоа што тие го загубиле (во поголемиот дел) автентичниот простор на употреба, па нивната територијална припадност и внатрешна диференцијација претставува своевидна реконструкција, направена врз основа на анкетирање на информатори кои живеат надвор од родниот простор, тоа е значи речник на дијалекти што веќе ги нема.“ Во славистичкото списание во Братислава ќе се огласи д-р Катерина Балекова која ќе истакне: „дијалектологијата, респективно славистиката се збогатија со значајната

повеќетомна монографија во која македонскиот дијалектолог Коста Пеев ги анализира јазичните појави карактеристични за македонските дијалекти во јазичната енклава на периферијата на јужнословенските јазици. Претставениот и анализиран материјал има несомнено културно-историско значење, бидејќи со него научно и исцрпно се документира етничкиот идентитет на словенскиот народ во најјужната периферија на хомогениот словенски свет“. Приказ за речникот на проф. Пеев се објави и во Чешка, во Брно од акад. Иван Доровски кој потенцира: „Особено се значајни речниците на дијалекти, коишто под влијание на различни фактори неповратно исчезнуваат. Кон таквите случаи се вбројува „Речникот на македонските говори во југоисточниот егејски дел“, од кој првите пет тома, во издание на НИО „Студентски збор“ и Македонската академија на науките и уметностите, се веќе презентирани пред македонските и пред европските дијалектолози, лексиколози, етимолози и пошироко лингвисти, од ревносниот и неуморен творец Коста Пеев, ученик на Б. Видоески (последниот шести том е вклучен во издавачкиот план на МАНУ). Својот сложен и трновит пат авторот го започнал со монографијата „Дојранскиот говор“ (1979) и со двотомната монографија „Кукушкиот говор“ (1988, 1989).“ Овде не може а да не ја споменеме оценката на Е. И. Јакушкина од познатиот славистички центар во Москва: „Коста Пеев – истакнатиот македонски дијалектолог сиот свој живот го има посветено на изучувањето на исчезнатите македонски говори од југоисточниот дел, говори што некогаш опстојувале, ... денеска зачувани во местата каде што компактно живеат бегалци од односните краишта на територијата на современа Македонија и во Бугарија – говори со трагична судбина, што се има одразено и во судбината на нивните носители. Пеев се наоѓаше на извориштето на најкрупните дијалектолошки проекти: Општословенскиот лингвистички атлас, Општокарпатскиот дијалектен атлас, Македонскиот дијалектен атлас, но основните негови усилби беа усмерени кон разработката на проектот „Македонски дијалекти во Егејска Македонија“ со кој раководеше акад. Б. Видоески. Споменатиот Речник несомнено ја продолжува етнокултурната дијалектна лексикографија; тој се јавува не само како екстракција на собраниот лексички материјал, туку како енциклопедија на народниот живот, претставувајќи ја преку зборови културата на опишаната регија“.

Секако, треба да одбележиме дека творештвото на Пеев, особено за *Речничкоѝ*, не остана незабележано и преку океанот. Македонците од дијаспората во Канада (Торонто) организираа промоција на *Речничкоѝ* од Пеев на која, покрај другите, зборуваше и д-р Јосеф Шалерт, проф. на Катедрата за славистика во Торонто. Во својата промотивна реч тој ќе истакне: „Јазикот на Македонците од Егејска Македонија има особено историско значење, бидејќи тој е продолжение на јазикот на Светите браќа Кирил и Методиј. Со книгите „Кукушкиот говор“ и „Речникот на македонските говори од југоисточниот егејски дел“, Коста Пеев не само што го прошири етимолошкото богатство на сите сродни јазици, туку направи голема услуга на македонскиот народ, бидејќи го спаси тој драгоцен материјал од заборав“. За споменатата промоција на *Речничкоѝ*, или пошироко за творештвото на Пеев, во голем дел посветено на македонските говори во егејскиот дел, се одзваа и *Македонски весѝи* и *Македонија*, двата македонски весници што излегуваат во Торонто. Исто и двете македонски телевизиски куќи во Торонто објавија разговор на главниот уредник со авторот на Речникот. Овие активности на Македонците од дијаспората во Канада, поврзани со

истражувањата на македонските дијалекти во егејскиот дел, беа претставени и во македонското радио во Австралија преку интервју со професорот Пеев. Резултатите на проф. Коста Пеев на планот на популаризацијата на македонскиот јазик, особено на дијалектната лексика, беа забележани и во американските медиуми.

На проф. д-р Коста Пеев му беше врачена највисоката државна награда за животното дело *11. Окиџомври*. Тој е добитник и на значајните државни награди: *Гоце Делчев* и *Свети Климент Охридски. Здружениеџо на бежанциџе-егејџи ЛАСТОВИЦА од 1913 година и нивниџе џоџомџи* во Струмица му доделиџа ПЛАКЕТА (позлатена) на д-р Коста Пеев за „особен придонес за зачувување на културниот идентитет на Македонците од егејскиот дел“; За истиве заслуги Собранието на град Струмица го закити со наградата *14. Сейџември*.

На крајот, би сакале да истакнеме дека проф. Коста Пеев во својата петдецениска научна работа, со своето искуство и неуморност во работата, остава значаен белег во македонската наука за јазикот. Неговите трудови се своевидна заштита и одбрана пред заборавот на еден значаен дел од национално-културното наследство на македонскиот народ, со оглед на тоа што во светлината на дијалектолошките истражувања се окрива историјата на македонскиот јазик, но се продира длабоко во битот на нашиот народ и се проследува неговото опстојување низ времето. Од името на соработниците на проектот *Македонски дијалекџиен аџилас*, како и од името на научните работници на Институтот, искрено му го честитаџе џубилејот и му посакуваме среќа во животот и уште многу години успешна творечка дејност.

Светлана Давкова-Ѓоргиева⁴
Еленка Стоевска-Денчова⁵

⁴ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, davkovas@yahoo.com.

⁵ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, elenkastoevskadencova@yahoo.com.

2016 ГОДИНА – ЈУБИЛЕЈНА ГОДИНА ВО ЖИВОТОТ НА Д-Р МАРИЈА КОРОБАР-БЕЛЧЕВА

Годинава одбележуваме два значајни јубилеја во животот на д-р Марија Коробар-Белчева, научен советник во пензија. Тоа се седумдесет години од нејзиното раѓање и четириесет и пет години научна дејност – два убави повода за да се потсетиме на нејзиниот значаен придонес во македонистиката, а особено во науката за имињата.

Во нејзината биографија стои: Марија Коробар-Белчева е родена во Скопје на 10 септември 1946 година. Целокупното образование го добила во родниот град. Во 1970 година дипломирала на Филозофскиот факултет во Скопје на Групата за славистика, а следната 1971 година се вработила во Институтот за македонски јазик во Одделението за ономастика. Таму го минала сиот свој работен век. Најпрво како стажант, потоа како научен и виш научен соработник, а од 1998 година како научен советник од областа македонска ономастика. Во учебната 1974/1975 година се запишала на постдипломските студии по општа лингвистика на Филолошкиот факултет во Скопје. Магистерскиот труд на тема „Структурата на личните имиња во Македонија до 16 век“ го одбрала во 1980 година. Пет години подоцна ја пријавила докторската дисертација под наслов „Топонимијата во Дебарско“, којашто ја одбрала во 1991 година на Филолошкиот факултет во Скопје.

Прв позначаен ангажман ѝ бил работата на проектот *Речник на презимињата кај Македонциите*. Како колективен труд, во кој таа е еден од авторите на двата негови тома, *Речникот на презимиња кај Македонциите* се отпечати во 1997 година (првиот том) и во 2000 година (вториот).

Во 2008 година, исто така како колективен проект на Институтот, се отпечати и *Речникот на лични имиња во македонскојто народно творештво*. Во него Коробар-Белчева е еден од тројцата автори и негов редактор.

Покрај работата на проектите во Институтот, објавувањето научни прилози и учеството на научни собири во земјата и во странство, Коробар-Белчева била вклучена и во големиот меѓународен проект *Енциклопедија на словенската ономастика (Słowiańska onomastyka, encyklopedia)*. Финалниот резултат од овој значаен проект е објавувањето на два тома од оваа ономастичка енциклопедија. Тие се објавени во Полска (Варшава – Краков), првиот том во 2002, а вториот во 2003 година. Македонската ономастика во оваа Енциклопедија е застапена на повеќе од 100 страници, рамноправно со другите словенски јазици. За разлика од некои ономастички центри, кои тимски го подготвувале материјалот за својот матичен јазик, Марија Коробар-Белчева е самостоен автор на делот од Енциклопедијата посветен на македонската ономастика.

Била член на повеќе редакции и главен и одговорен уредник на списанието *Македонски јазик*. Напишала повеќе рецензии за печатење на книги, вршела промоции, била претседател на разни организациски одбори на научни средби и слично.

Д-р Марија Коробар-Белчева, за време на својот работен век, била вклучена и во двегодишните постдипломски студии по македонистика на

Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје. Таму има одржано неколку циклуси предавања од областа на македонската ономастика. Повеќепати била член на комисија за одбрана на магистерски трудови и на докторски дисертации на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, како и ментор на неколку докторанти. Оваа активност ја спроведува и во годините по пензионирањето.

Ликот на Марија Коробар-Белчева не би бил комплетен ако не се каже и збор-два за нејзиното директорување. Во јуни 1997 година била избрана за в.д. директор на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, а следната година во март стапила на должност директор на Институтот. На таа функција била до крајот на мандатот, т.е. до април 2002 година. Како водечка личност на матичната установа, се залагала за афирмација на македонскиот јазик во земјата и надвор од неа, но и за реализација на институтските проекти и за издавачката дејност. Директорскиот мандат на Коробар-Белчева се изделува по нејзините извонредни напори, коишто ги вложила во име на институтскиот орган – списанието *Македонски јазик* и за неговото непречено објавување според предвидената динамика. Во овој четиригодишен период македонската лингвистичка јавност, а особено лингвистите од скопскиот центар, беа почестени со бројни предавања од странски лингвисти-македонисти, чишто домаќин беше Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ од Скопје.

Од биографијата на Коробар-Белчева може да се воочи дека таа, како дипломиран професор по руски јазик и книжевност, со вработувањето се судрила со неочекуван предизвик – да стане македонист и да специјализира македонска ономастика. Несомнено е дека предизвикот го сфатила сериозно, особено ако се земе предвид и фактот што нејзината работа катадневно била следена од страна на нејзините постари колеги, веќе длабоко навлезени во ономастиката. Резултат од овој нејзин предизвик, кој слободно може да се нарече „скриена научна пасија“, се 90-тината статии коишто ги напишала на разни ономастички теми и ги објавила во наши научни списанија: *Македонски јазик*, *Литературен збор*, *Прилози на МАНУ*, *Билтен на Советот за македонски јазик*, *Славистички студии* и др. Била и редовен учесник на Семинарот за македонски јазик, литература и култура со реферати на Научната дискусија и нејзин координатор. На Семинарот повеќепати одржала предавања од областа на македонската антропонија и топонимија.

Најзначајно во научната дејност на д-р Марија Коробар-Белчева е нејзиното залагање во популаризацијата на македонистиката, со што се потврдува македонската национална посебност. Тоа го правела преку бројните учества на научни конференции во странство и со објавувањето на научни трудови во странски списанија и зборници, од кои, во оваа пригода ќе ги издвоиме следниве: *Тојонимиие како сведошйива за македонскиите јазични йросйирања* (Вроцлав, 2002), *Анйројонимиие во йойисоий на имоийиие на Хиёејовскиоий манасйир од 1343 йодина* (Сараево, 1985), *Личнииие имиња во македонската народна йоезија* (Братислава, 1996), *Анйројонимиие содржани во ојконимијата на македонскиоий зайаден йоґраничен реґион* (Варшава, 1996), *Сйрукйураийа и семанйикаийа на исчезнаийиие ојконими во областа Голо Брдо* (Подгорица, 1994), *Анйројонимиие во македонскиите средновековни ракописи* (Москва, 1999), *Сведошйива за ајдуисйивоийо и арамисйивоийо во македонската йојонимија* (Белград, 1987), *Macedonian Names and Flowers* (Њујорк, 1994),

Суфиксите -j, -o и -oша во македонската топонимија (Љубљана, 1981), Македонските презимиња на -o(в)ски/ -e(в)ски наспрема родовите формации на -овци/-евци и на -ови/-еви (Загреб, 2006), Македонските презимиња на -овски/-евски наспрема оние на -оски/-ески (Загреб, 2007).

Марија Коробар-Белчева е драгоцен личност за македонската ономастика. Нејзините заложби на научен план се пионерски, затоа што таа отвори нови поглавја во македонскиот ономастички центар. Имено, таа се заложи за продлабочено изучување на имињата во македонскиот фолклор и во уметничката литература. Беше прва и во проучувањето на урбанонимите и хрематонимите како посебни ономастички категории во македонскиот јазик. Се заложи и за митолошкиот момент во ономастиката.

За ликот и делото на Марија Коробар-Белчева може да се каже и повеќе од ова, затоа што нејзиниот зрел научен профил бил, е и ќе биде поттик за идни предизвици налик на нејзиниот.

Мери Јосифовска⁶

⁶ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, merijosifovska@yahoo.com

КОН 60-ГОДИШНИНАТА ОД РАЃАЊЕТО НА ПРОФ. Д-Р ОЛГИЦА ДОДЕВСКА-МИХАЈЛОВСКА

Оваа година д-р Олгица Додевска-Михајловска, научен советник и редовен професор во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, наполни 60 години. Тоа е добар повод да се направи еден преглед на целиот влог што таа го даде, и сè уште го дава, во истражувањата на македонскиот јазик. Зад неа се 34 години неуморна работа врз институтските проекти, целосно посветувајќи се на работата врз нив, поминувајќи ги сите фази во кои се изгради како научник со строга професионална акрибија, преку точноста, посветеноста, исцрпноста и доследноста во работата. Таа спаѓа меѓу оние научници што работат посветено, етапно поминувајќи врз секоја зададена задача со таква сериозност што не остава простор за понатамошна несигурност, со најголема строгост кон себеси и со отвореност и сесрдност кон другите соработници. Таквиот пристап не ја нарушува нејзината скромност, туку ја истакнува широчината и доблеста да се најде време и начин за секого и за сè што е не само во рамките на професионалната ангажираност туку и во личните контакти со колегите.

Олгица Додевска-Михајловска е родена во Скопје на 12. VIII 1956 година, каде што го има оформено основното и средното образование. Во 1980 година дипломирала на Филолошкиот факултет на Групата за македонски јазик и историја на книжевноста на народите на СФРЈ. Во учебната 1981/1982 се запишала на постдипломски студии од областа на македонскиот јазик. Во 1996 го одбрала магистерскиот труд под наслов *Јазикот во романиите на Коле Чашуле*, а докторската дисертација под наслов *Развојни тенденции во лексиката на македонскиот јазик во периодот од 1945 до 1970 година* ја одбрала во 2006.

Во Институтот за македонски јазик Олгица Додевска-Михајловска работи од 1982 година како асистент во Одделението за лексикологија и лексикографија, каде што е ангажирана на ексцерпција на лексички материјал од уметничката и преводната литература за пополнување на картотеките на *Толковниот речник на македонскиот јазик* и *Картотеката на народната поезија*, како и на обработка на лексички единици од буквата П за *Речникот на народната поезија*. Во 1982 година користела тримесечен студиски престој во НР Полска.

Во ноември 1992 година Олгица Додевска-Михајловска е распределена на проектот *Интенцијално-синтаксички речник на македонските глаголи*. Нејзиниот ангажман на проектот започнува со ексцерпција на глаголи, како и со уазбучување, вметнување и комплетно средување на картотеката. Досега ексцерпирала 3650 страници, одбележала 4250 контексти и вметнала и картотекирала 71.000 единици. Конкретно, Додевска-Михајловска на *Интенцијално-синтаксичкиот речник на македонските глаголи* обработила 113 речнички статии од буквата С (*сјасири* до *сирви се*). Овој материјал е објавен во том V од Речникот, од Р-С (2001 год.). Во том VI Т-Ш (2001 год.), Олгица Додевска-Михајловска ги обработила буквите Ќ (2 речнички статии); Ф (31 речничка статија), Х (11 речнички статии), Ц (43 речнички статии) и Ч (33 речнички статии).

Од 2001 година, таа е ангажирана на проектот *Толковен речник на македонскиот јазик*, каде што ги поминала сите фази на обработка. Автор е на материјалот од буквите Б (*без-блосѝур* – 683 речнички статии) од првиот том на Речникот, С (74 речнички статии); И (*и-идолојоклонсѝво* – 83 речнички статии), П (*п-плайѝеѝ; при-призвук; примес-присѝанишиѝен*, вкупно 150 страници, односно 1540 заглавни лексички единици објавени во четвртиот том); С (50 страници или 750 заглавни лексички единици и работата на шестиот том на Толковниот речник (на буквата Т). Целосниот нејзин ангажман вр Толковниот речник е околу 7000 обработени лексеми.

Од 2010 година наваму со делумен ангажман Додевска-Михајловска е вклучена и на проектот *Семантичко-деривациски речник на деминуѝивиѝе, хипокорисѝициѝе, аугментативиѝе и пејоративиѝе во македонскиот јазик* со ексцерпција на деминутиви, хипокористици, аугментативи и пејоративи од *Речникот на македонскиот народна ѝеѝија* и од јазикот на уметничката литература во периодот од 1945 до 1970 година (избор од литературни дела) и анализа на тенденциите во семантичко-деривацискиот развој на македонскиот стандарден јазик, морфолошка анализа на именките со субјективна оценка во македонскиот јазик), под раководство на главниот истражувач Елена Јованова-Грујовска.

Во текот на 2011 година, под нејзино раководство се реализира дел од првата фаза на проектот *Диѝитализација на карѝиѝекаѝа на македонскиот народна ѝеѝија (Изработка на индекс на зборови, А–Д)*.

Треба особено да се истакне работата на д-р Олгица Додевска-Михајловска врз работата на проектите во кои досега била вклучена: *Речник на македонскиот народна ѝеѝија* (под раководство на н. сов. Тодор Димитровски); *Инѝенцијално-синѝакички речник на македонскиот глѝоли* (под раководство на главниот истражувач д-р Снежана Велковска); *Толковен речник на македонскиот јазик* (под раководство на главниот истражувач д-р Снежана Велковска) и *Семантичко-деривациски речник на деминуѝивиѝе, хипокорисѝициѝе, аугментативиѝе и пејоративиѝе во македонскиот јазик* (под раководство на главниот истражувач д-р Елена Јованова-Грујовска.).

Нејзина главна преокупација се огледа во целосната посветеност на институтската работа, а тоа е работата на проектите чиј носител и реализатор е Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Таа најсовесно и најодговорно им се посветува на зададените задолженија во рамките на проектите и секогаш ги става на прво место, пред индивидуалната работа и пред сите други активности. Импазантниот број на речнички статии, бројот на страници на сите проекти е повеќе од една или две монографии кои би ги напишала доколку не се занимавала со работата на проектите. Олгица Додевска-Михајловска е самостоен научен работник, што се потврдува, пред сѐ, преку работата на научно-истражувачките проекти во кои била, во кои е вклучена и кои ги работи индивидуално, а се рефлектира и преку нејзините настапи на многубројните научни конференции, домашни и меѓународни.

Покрај работата на споменатите проекти, Олгица Додевска-Михајловска напишала две монографии, првата објавена (*Зборообразувачки особеносѝи во романиѝе на Коле Чашуле*, објавен во списанието *Македонистика* бр. 7, на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2000 година), а втората

Развојни тенденции во лексиката на македонскиот јазик 1945–1970, стр. 377 (рецензиран труд во печат).

Во трудовите на Олгица Додевска-Михајловска преовладува интересот за лексичко-стилистичката проблематика. Се разбира Коле Чашуле останува во сферата на интересирање со статиите *За развојните тенденции во лексичкојо заемање врз примери од литературните текстови на Коле Чашуле; Кон особеностите на јазичниот израз во романиите на Коле Чашуле, За една синтаксичка особеност во јазикот на Коле Чашуле*). Јазикот на народната поезија, проект на кој работела е инспирација за статијата *Лексичките и стилските особености во јазикот на народната поезија на македонските иселеници во Р. Турција, потоа Јазичните во контекстот врз еден пример од развојот на македонската лексика*. Интернационалната лексика ја разгледува контрастивно со украинскиот јазик во статијата *Интернационалните лексички елементи во македонскиот и украинскиот јазик*. На парадигматските лексички односи се однесуваат следните трудови: *Синонимните односи – карактеристика на развојот на стандарднојазичната лексика и Хомонимите во македонскиот стандарден јазик*.

Во својата докторска дисертација „Развојните тенденции во лексиката на македонскиот јазик во периодот 1945–1970 година“ таа ќе се покаже со својата педантност и строгост во научните истражувања. Врз основа на извонредно богат материјал Додевска-Михајловска го илустрира тој развој на новата литературнојазична лексика во која многу зборобразувачки модели го прошируваат своето значење и своите можности, посебно во сферата на апстрактното и на термилошко значење.

Мошне добро се обработени проблемите во врска со затврдувањето на лексичката норма во овој период, одразена во дублетите, во синонимизјата, во хомонимизјата, во влијанието отстрана и др. Со низа конкретни примери е илустрирано настанувањето на зборобразувачките неологизми, најчесто по пат на модификација на веќе постојните односи и врски на јазичните единици. Посебно се разгледани називите што му припаѓаат на лексичкосемантичкото поле на боите, особено на црвената, како илустрација на начините на семантичките поместувања и проширувања на една лексема. Особено внимание им е посветено и на социолингвистичките аспекти на стабилизирањето на лексичката норма, како на пример извесниот отпор и конзерватизам на луѓето од градска средина и на интелигенцијата кон препораката речникот на современиот македонски јазик да се збогатува со зборови од сите народни говори, а не само од централните, инсистирањето на зборови од соседните словенски јазици и кога може да има нивни соодветници од народниот јазик и сл.

Таа прави еден систематизиран преглед на сите тие поместувања во лексичкиот систем на современиот македонски јазик, посебно осврнувајќи се на статусот на постарите заемки од турскиот и од грчкиот јазик, а потоа на заемањето од западноевропските светски јазици.

Интересот кон нормата на македонскиот литературен јазик, како и на неговите развојни тенденции е тема на повеќе нејзини настапи на научните собири на кои настапила со забележителни трудови. *Од речнички заемки до интернационалната (културната) лексика во македонскиот јазик; Називите за производите од месо во македонскиот јазик; Улогата на термините во развојот на македонската лексика; За некои тенденции во развојот на лексичко-семантичкиот систем на македонскиот јазик; Влијанието на*

ошшиесивенише промени врз македонската лексика; Улогата на ошшиесивенише промени во развојот на лексиката на македонскиот јазик; За развојните тенденции во лексиката на македонскиот јазик во периодот 1945–1970; Јазичието во контекстот врз еден пример од развојот на македонската лексика; Народните називи на растенија од ономазиолошки аспект; За лексиката во процесот на усвојување и стабилизација; Речникот на македонскиот јазик – значајна придобивка на македонската научна мисла; Лексичко-семантичкиите групи именки со погрдно значење во развојот на македонската стандарднојазична лексика; Српскохрватскиот јазик – посредник во лексичкото заемање на македонскиот јазик (1945–1955); Двокомпонентните филоними во народната медицина; Блаже Конески и развојот на стандарднојазичната лексика; Лексикографскиот процесот кон прашањето на (полу)сложенките во македонскиот јазик.

Олгица Додевска-Михајловска учествувала на сите научни собири во рамките на манифестацијата *Денови на Благоја Корубин*, потоа неколкупати на научната конференција при Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура во Охрид, на меѓународните научни собири во Институтот за македонски јазик по повод значајни годишнини: *Македонски јазик – минајто, сегашноста, иднина*, и *Македонистиката меѓу традицијата и современите предизвици*, и секако, на други меѓународни конференции: *Македонско-украинската конференција со реферат под наслов Украинско-македонски паралели во историјата и во современоста*, XVII меѓународен симпозиум за балкански фолклор, *Македонскиот јазик на иселенициите од Македонија во европските и прекуокеанските земји (иленарна тема)*, Меѓународен научен симпозиум, *Блаже Конески и македонскиот јазик, литература и култура*, IV македонски конгрес за историја на медицината со меѓународно учество, во организација на Македонска асоцијација за историја на медицината; Меѓународен научен собир: *Конзулска Бишпа и историскиот, современите, научниот, културниот и уметнички врски меѓу Р. Македонија и Р. Србија*.

Фразеологијата е една од областите на кои Додевска-Михајловска им посветува особено внимание. На оваа проблематика се задржува во трудовите: *За варијантноста на фразеологизмите; За некои фразеолошки паралели во македонскиот и албанскиот јазик; Биелементните фразеологизми со симетрични структури во македонскиот јазик, Фразеологијата во кумановскиот говор (коавторство со Светлана Давкова-Горгиева), Фразеологијата во романот „Крвен живот“ на Силе Попов*.

Додевска-Михајловска била член, секретар и заменик одговорен уредник на редакцијата на списанието *Македонски јазик*, орган на Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ од 2003 до 2013 (10 броја на списанието). Била член на редакциските одбори на научните собири од манифестацијата *Денови на Благоја Корубин* и тоа: *Македонскиот глагол – синхронизација и дијахронизација; Македонската лексикологија и лексикографија; Македонскиот јазик во јавното општество; Културата и јазикот; Македонскиот јазик – минајто, сегашноста, иднина; Балкански јазичен свепоглед; Стандарднојазичната норма и македонскиот јазик; Јазикот и идентитетот; Современи лингвистички истражувања во македонистиката; Придонесот на македонските лингвисти во стабилизацијата и во стандардизацијата на јазичната норма на македонскиот јазик; Македонскиот јазик како средство за комуникација и како*

израз на културата; Значењето низ времето и просторот; Лексикологијата и лексикографијата – мостови меѓу јазиците.

Покрај членството во организациските одбори на научните собири што веќе ги споменавме, Олгица Додевска-Михајловска била член и на неколку организациски одбори по повод одбележувањето на годишнини од основањето на Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, како и член на Координативното тело на Лингвистичкиот кружок во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Со целокупното свое досегашно работење на проектите на кои била ангажирана, работата над магистерската и на докторската дисертација покажуваат дека Додевска-Михајловска е изграден научен работник кој умеа да работи самостојно, аналитички да ги проследува аргументите и на едно високо професионално ниво да донесува соодветни, така да се рече, пошироко прифатливи заклучоци. Нејзината посветеност на проблематиката доведува до конкретни резултати, така што многу често нејзината работа не подлежи на корекции. Паѓа в очи нејзината упорност преку сите премрежиња да дојде до посакуваната цел. Во ликот на Олгица Додевска-Михајловска може да видиме солиден научен работник подготвен за предизвиците на професијата.

Во рамките на постдипломските студии *Македонистика со комуникологија* организирани во Институтот за македонски јазик Олгица Додевска-Михајловска е вклучена во настава на предметите: *Лексикологија и лексикографија* (задолжителен предмет) и *Зборобразување, Сјоредбено зборобразување на словенските јазици, Терминологија* (изборни предмети).

Олгица Додевска-Михајловска пројавува видна општествена активност. Во два мандата била член на Советот на Институтот (2000–2008), а во периодот септември 2013 – април 2014 била член, а потоа и претседател на Советот. Учествовала во изработката на повеќе правилници за работата на Институтот.

Олгица Додевска-Михајловска е член на Извршниот одбор на Здружението на лекторите на Република Македонија (од 2010 и понатаму).

Таа во секоја поставена задача внесува дел од себеси, со неисцрпна енергија, упорност и истрајност им приоѓа и на најмалите, навидум веќе решени јазични проблеми, давајќи им нова димензија, поинаква можност. Во тој студиозен пристап целосно се насочува кон квалитет, па токму затоа она што го остава зад себе не отвора простор за недоумици. Сите теми што се предмет на нејзин интерес се целосно и детално истражени и притоа се воспоставува врска со сето она што е поврзано со нив преку мултидисциплинарен пристап. Работата на големите проекти изгради од д-р Олгица Додевска-Михајловска научник што може да се ориентира во тимската работа и да ја покаже сопствената колегијалност со респект кон соработниците и со поврат на таа почит. Нејзиното искуство во учеството при собирањето на огромниот лексички материјал од Картотеката на современиот македонски јазик (сместен во илјадници ливчиња), таа конкретно го примени во финалната фаза на изработката на гореспоменатите речници. Трпението со часови, денови, па дури и месеци да се разгледува определен проблем вроди со плод не само преку нејзините трудови туку и во постојаната подготвеност да дискутира со колегите со желба да се пронајде она што е во природата на македонскиот јазик, да се проникне во убавината на македонскиот збор. Таа својот работен век целосно го посвети во афирмација на Институтот за македонски јазик. Постојано присутна во сите активности, особено во лексикографската работа на современ план. Честопати, речиси постојано, ставајќи го Институтот во прв план, пред

сопствените потреби без да се размислува колку тоа што треба да се работи ќе претставува лична афирмација или ќе донесе некаков друг вид лична полза, тивко и дисциплинирано градејќи пријатна атмосфера за работа меѓу соработниците, внесувајќи елан и расположение и во периодите кога тимот на Толковниот речник беше ставен под огромниот притисок навремено да одговори на зададените задачи. Сите од тој тим, водени од раководителот Снежана Велковска, живееја, дишеа, сонуваа да го исполнат она што требаше да се стори како долг кон сопствениот народ и сопствениот јазик. Олгица Додевска-Михајловска како дел од тој тим се истакна како трпелив и вреден соработник, постојано присутен и со својата дисциплина и педантност претставува пример како се работи во големи тимови. Нејзините трудови се вредни за почит, не само како добитник на наградата „13 Ноември“ (како дел од тимот на „Интенцијално-синтаксичкиот речник на македонските глаголи“) и наградата „Гоце Делчев“ (како дел од тимот на „Толковниот речник на македонскиот јазик“), туку како научник кој се посветува целосно на она што го работи.

Во овој краток преглед на сето она што го остави досега зад себе Олгица Додевска-Михајловска сакаме само да изразиме еден вид благодарност за соработката и за сето она што го има сторено таа за истражувањата на македонскиот јазик и за развојот на Институтот за македонски јазик. Таа мала светлина што ја фрламе врз нејзините трудови преку овој преглед посакуваме да биде патот по кој таа ќе продолжи со својата дејност. Таа е дел од оние што целиот свој работен век го посветуваат на една благородна дејност – на сопствениот народ да му оставаат трајни трудови за почит, собирајќи ги како скапоцени камења информациите за убавите македонски зборови, за нивната милозвучност, ситнејќи ги до ситни делчиња за да се наниже од нив нова низа и да се направи ново дело. Стоејќи на браникот на македонскиот јазик преку своите трудови, таа постојано внесува една свежина којашто ја чувствуваат сите и соработниците и луѓето надвор од фелата. Останува само да посакаме да продолжи со својата творечка дејност и очекуваме уште нови трудови од областа на македонскиот јазик.

Снежана Велковска⁷
Снежана Веновска-Антевска⁸

⁷ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, snvelkovska@yahoo.com

⁸ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, venovskas@yahoo.com

Лилјана Макаријоска⁹

БЕРЛИНСКИОТ ЗБОРНИК ВО СПОРЕДБА СО РАКОПИСИТЕ ОД КРАТОВСКО-ЛЕСНОВСКАТА ШКОЛА

Апстракт: Предмет на интерес во нашиот труд се фонетско-правописните особености на Берлинскиот зборник во споредба со македонските црковнословенски текстови од XIII и XIV век, особено со оние што се поврзуваат со дејноста на Кратовско-лесновската книжевна школа. Ракописот е едноеров, се употребува само њ, а з мошне ретко; еровите се губат во определени позиции, а нивната вокализација (особено на з) не е доследно спроведена под влијание на правописната традиција; ракописот е двојусов, а примерите за мешање на назалите се ретки; се следи деназализација ж > оџ, љ > ѓ, има замена ђ > ѓ, меѓусебна замена на и и з, ограничена употреба на јотираните вокали, примери со неконтрахираните форми и со удвоени самогласки. Затврднувањето на консонантите доаѓа до израз преку употребата на љ зад л, р, н, а џ ја чува мекоста. Епентетското л се пишува по традиција; одразена е асимилацијата на консонантите, промените во консонантските групи и др. Прегледот на фонетско-правописните особености на *Берл* што се поврзуваат со дејноста на Кратовско-лесновската книжевна школа, го потврдува неговото место во македонското средновековно ракописно наследство.

Клучни зборови: црковнословенски јазик, македонска редакција, Кратовско-лесновска книжевна школа, јазични особености

Берлинскиот зборник (натаму *Берл*) е црковнословенски ракопис од почетокот на XIV век. Основниот дел од ракописот со 135 листа се чува во Берлинската државна библиотека, фрагмент од три листа во Руската национална библиотека во Санкт-Петербург и за првпат целосниот текст на ракописот е претставен во фототипното издание на Миклас (1988), коешто претставувало основа за палеографски и кодиколошки истражувања, додека комплексни истражувања на сите јазични рамништа овозможува новото издание на Берлинскиот зборник со расчитан текст (со дополнувања од други ракописи) и критички апарат во издание на Бугарската и на Австриската академија на науките, а приредено од Миклас, Тасева, Јовчева (2006). Лингвистичката анализа ја вршевме врз основа на ова издание, а во споредбената анализа се опфатени изворите за Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција (проект на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“) од XIII и XIV век, но и други што се поврзуваат со дејноста на Кратовско-лесновската школа¹⁰.

⁹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, makarijoska@yahoo.com

¹⁰ На пр. Радомировото евангелие (*Рад*) од XIII век, Македонското евангелие на поп Јован (*Јов*) од втората половина на XIII век, Кратовското евангелие (*Краџи*) од средината на XIV век, Карпинското евангелие (*Крџи*) и Карпинскиот апостол (*Карџи*) од крајот на XIII и почетокот на XIV век, Вранешничкиот апостол (*Вран*) од XIII век, Верковичевиот апостол (*Верк*) од крајот на XIV век, Лобковскиот паримејник (*Лобк*) од 1294–1320 г., Станиславовиот пролог (*Сџан*) и Лесновскиот паренезис (*Лес*) од првата половина на XIV век, Григоровичевиот псалтир (*Грџ*) и Кустендилскиот триод (*Кусџи*) од XIII век.

Берл е едноеров ракопис со употреба на њ, ограничено мешање на назалите во почетокот на зборот, што го потврдува ставот на Цонев (1905: 60) за врската на *Берл* со Кратовската школа. Според Миклас, Тасева, Јовчева (2006: 421) имајќи ги предвид севкупните јазични особености во периодот кон крајот на XIII и првата половина на XIV век, голема е веројатноста овој зборник да се поврзе со дејноста во Лесновскиот манастир како најголем книжевен центар.

Кратовско-лесновската школа¹¹ својот процут го доживува во XIV век и зафаќала поширока територија. Дејноста на оваа школа е истражувана и од јазичен и од книжевноисториски аспект (Бицевска 2000; Велев 1984; 1997; 2001; 2015: 127–167; Поп-Атанасов 1985; Рибарова 1984: 197–204, 1985: 167–176). Во текстовите од Кратовско-лесновската школа има посебно голема разновидност на правописен план (Рибарова 1996: 2009). Фонетско-правописните особености на северномакедонските ракописи од XIII и XIV век, според анализата на Бицевска (2000: 187–195) се резултат на засилените контакти на јужнословенските редакции во овој период, од една страна, и авторитативното влијание на Охридскиот книжевен центар, од друга страна. Се бележат одликите на североисточните македонски говори, а карактеристични фонетско-правописни особености на препишувачката школа се: употребата на њ за њ и з, ограничената вокализација з > о, замената ж > оу.

Ерови. Во *Берл* се употребува само њ (дѣждь 12v, вѣнь 32г, 90v, сѣтноє 78г итн.), а примерите со з се најчести во почетокот на текстот, односно во заглавијата, поретко на крајот на редот, па се претпоставува дека станува збор за влијание од предлошката, на пр. свирѣнника 46v, слѣпецѣ 29г, сѣ 34г, амѣнѣз 34г, миѣрѣ 81v, лѣживѣи бг и др. Губењето на слабите ерови во суфиксална позиција е потврдено уште во старословенските ракописи, а оваа појава е поизразена во соседство на л, р, н. Ерот почесто се бележи на пр. во префиксите вѣз-/вѣс-: вѣзгарѣет сѣ 10v, вѣзми 95г, вѣзвѣстиль 29v, вѣзносит сѣ 52v, во суфиксите -ѣство, -ѣствие, -ѣствовати, -ѣскѣ: вѣ вѣогѣтьствѣ 65г, послоуѣшьство 133г, стрѣноприѣмѣствѣ 33г, неѣствовѣствие 11г, лиѣкѣствоуѣта 32v, прѣроуѣшьствова 79г, словѣньскѣи 72г, сотѣниѣуѣскоє 7v, како и во *Сѣан*, *Крѣи*, *Грѣ*. Губењето на ерот е најчесто потврдено во формите од заменките вѣсь, вѣсѣкѣ: вѣса 55г, 96г, вѣсе 114г, вѣси 59г, 86v, 108v, вѣсеѣ 97v, вѣсѣкѣ 111v, вѣсаѣмоу 4v. Форми без њ се употребуваат и во: *Рѣм*, *Грѣ*, *Крѣи*, *Крѣи*, *Вѣрк* и др.

Ерот обично не се бележи во суфиксот -ѣникѣ: клѣветѣникѣ 89v, постѣникѣ 28г, прѣвѣдѣникѣ 32v, свирѣлѣникѣ 46v, спѣтѣникѣ 91v, хоуѣлѣникѣ 7г. Поизразени колебања во бележењето на ерот, како и во другите македонски црковнословенски текстови, се забележуваат кај предлозите, на пр.: вѣ вѣогѣтьствѣ 65г, вѣ гѣраѣхѣ 96г, вѣ покаѣли 26v, вѣ лиѣѣ 68г, вѣ разѣбѣнѣи 91v, вѣ стѣзѣнѣи 42г, вѣ воѣѣѣхѣ 96г, вѣ вѣрѣмѣѣ то 114г, а вѣ вѣѣжѣи 34г, вѣ вѣѣжѣи 64v, вѣ неѣѣѣлѣж 69г, вѣ срѣѣѣѣжѣ 75v, вѣ ѣѣѣѣѣѣѣѣжѣ 75v, вѣ сѣѣѣѣ 120г; кѣ неѣмоу 67v, кѣ солоуѣнѣномѣ 106v, а кѣ томѣ 58v, 121г, кѣ томоу 58v, кѣ тѣѣѣѣ 131v, кѣ нимѣ 104г; сѣ ѣѣѣѣѣѣѣѣ .. сѣ мѣѣѣѣѣѣѣѣриѣ .. сѣ вѣратѣомѣ 60v, сѣ

¹¹ Била позната и како Злетовска, Кратовско-злетовска школа.

женами 25v, съ совож 120v, съ своєго 106v, съ сестромь или съ сжѣди 60v, а с нимь 9v, 44г, с мѣрж 52г, с любовьж 41г.

Потврда за изгубеното чувство за правилна употреба на еровите е и појавата на секундарни ерови во определени позиции, на пр. во предлозите што завршуваат на -з: безъ игоумена 62г, безъ клавиѣи 43v, безъ лѣка 63г, безъ мѡлѡитвѣи 38г, изъ дноу 29v, изъ моухъ 24v, обично во префикси: вьсь/хѣицалъ 28г, изъгнани 57v, изъгнанъ 132г, изъшврѣта 98v, изъ/гонимь 32г, изълѣжа 102г, низъидеть 52v, разъ/врѣзжт са 56г, како и на крај на редот: агь/нець 56v, зь/вѣзди 57v, зь/вѣре 108v, прѣсь/лоушаеши 22v. Исто така појава на секундарни ерови е потврдена и во другите северномакедонски текстови, во *Карѣ*: вльхьвоуѣж, ньравы, оумрьшьвено, ѡзъвы, расьпрѣ, *Вран*: жрьтьвна, ньравомь, *Лесн*: коварстьвень, мжжстьвень, зьмиж, *Грѣ*: вьзъалкашж, вьзъгрьмѣ, вьзъпихъ, изъшврѣна, изъчезе, низъврѣже, разъврѣзе, особено во определени позиции, на пр. во префиксите, предлозите во *Грѣ*: безъ безаконна, изъ всть, изъ истлѣнна, а почесто во: *Краѣи*, *Крѣи*, *Карѣ*, *Верк*, *Лобк*, *Сѣан* (Бицевска 2000: 36).

Вокализацијата на еровите е потврдена речиси на целата македонска јазична територија, а во западномакедонските текстови замената з > о е пораспространета (во суфиксите, во коренот, но и во префикси и предлози) и упатува на дијалектна средина со напреднат процес на вокализација. Според Видоески (1954: 14–15) за пишувачите на ракописите од Кратовско-лесновскиот книжевен центар бил карактеристичен затворен изговор за двата ера каков што среќаваме и денес во говорите од овој реон, во кои еровите во коренот на зборот се совпаѓаат во еден темен звук при постоењето на варијанти со *o* и *e* во суфиксите. Вокализацијата на силниот ъ е поредовна појава, но во некои морфеме воопшто не е потврдена. з > о во суфикси: ѡвѡвь 96г, на послѣдокъ 72v, прибытокъ 94v, ѡкотъ 54v, покрај примерите без вокализација: ѡкотъ 52г, 52v, пѣськъ 86v. Од дублетните прилошки форми кзгда/когда, тзгда/тогда во *Берл* редовно се употребува: когда 80v, 87v, 103v, тогда 12г, 30г, 52г, 53v, 68v, 87v, некогда 14г.

Вокализацијата з > о во коренот на зборот е поретка во текстовите што се поврзуваат со дејноста на Кратовско-лесновската школа. На пр. во *Краѣи* исклучувајќи ги старословенските примери како: тогда, когда, смоковницѣ, оуповаше и др. вокализацијата на з > о се среќава ретко. з > о бележиме во суфиксот -зкъ во *Грѣ*: плъзкъ, шстанокъ, крѣпокъ, наѣатокъ, кротокъ, послѣдокъ, пѣсокъ, *Карѣ*: изъытокъ, шстанокъ, *Верк*: послѣдокъ, *Лес*: наѣатокъ, недостатокъ, шстанокъ, послѣдокъ, прибытокъ, кротокъ, *Сѣан*: крѣпокъ. *Крѣи* и *Лобк* спаѓаат во поретките од северномакедонските текстови во кои вокализацијата на з е спроведена и во основата и во суфиксите. На пр. во *Крѣи*: вьзѡпи, дождъ, золь итн., длъбокъ, кротокъ, наѣатокъ, во суфиксална позиција во споеви од именка и постпозитивна замена: вѣкотъ, ѡловѣкотъ, позорось, гласось, мирось, хлѣвось. з > о

во сите позиции, на пр. во *Лобк*: сонъ, шестосотное, сладокъ, гладокъ, созда, со мноѡ, дивось, во *Кусий*: сладокъ, кротокъ, собрати, во ново, во воскресение, со плачѣмь.

Вокализацијата на ъ е потврдена и во коренот на зборот: песь 3v, 4г, чѣсть 124v, бесчѣстие 111г, двери 7г, дверѣмь 32г, весь 39г, темници 13г, поревнование 60г, почесто во коренот -шьд-: зашедь 37г, шшедь 86г, съшеди 16v, дошель 30v, шедше 3г, пришедша 46v, съшествиа 59v, пришествие 25v, пришествиа 31г, во суфиксите: сребролюбѣць 6v, агнець 16г, чрьноризецъ 17v, 62г, слепецъ 29г, слѣпецъ 19v, 29г, хромецъ 29г, 29v, 30г, 30v (и: хромьць 30г), старецъ 49v, 130v, 131г, 131v, ѿ конецъ 53г, вѣнець 57г, телець 53г, мьздоемець 82г, мешецъ 1v, 120г, мѣшець 120v, 122г, агнець 56v, вѣрень 17v, волень 19v, праведникъ 32v, вражебникъ 61г, но има и примери без вокализација лвъ 70v, чьсть 126г, пришълцемь 129г.

Впечатливи се примерите во кои ъ се заменува со ж: мѡзди 47г, мѡздаж 22v, мѡздаѣи 15v (мѡзда 109v), како и развојот ъ > є > ѣ: пѣсь 4г, сьновидѣць 123v.

Вокално р и л. По традиција, во македонските текстови од XIII и XIV век вокалното р и л се пишуваат со придружен ер рь/рз, ль/лз, па и во *Берл*: кръвь 4г, 22г, 50г, 93v, 102г, кръсть 2г, ѡбльке 44г, вьлгарѣхъ 2г, поретко и без ер: да крстит са 93v, крстомь 27г, крстное 42v, крстыти 3г, како на пр. и во *Слей*: крстиши, крвиж, крвз, окрстз, вь плтї, *Шаф*: мртвоу, крсть, скрвени, смртз и др.

Назали. *Берл* е двојусов ракопис, се употребува а, ж, ретко ѡ обично во позиција по самогласка: прѣдстоѡщимь 31v, но најчесто по ж: вѣчнѡж 22г, 24г, 61г, прѣстнѡж 25г, ѡкрашенѡж 56г, западнѡж 99v, великѡж 103г, совож 87v, третнеж 62v, радостнѡж 64г, прѡрѡчѣьскїѡж 81v, еж 84г, прѣд совож 87v. Правописот со два назала ж и а е карактеристичен за: *Крї*, *Крайї*, *Вран*, *Лес*, *Лобк*, *Верк* и др.

Во *Берл* има ретки примери на замена на назалите т.н. мешање на носовките, што е потврдено уште во старословенските *Зоѡр* и почесто во *Асем*, а е карактеристична појава за ракописите што ѱ припаѓаат на Охридската книжевна школа – се јавува како одраз на говорните промени – по затврднатите согласки ш, ж, ѡ, жд, ц, з (< с) се пишува ж, додека по меките л, р, н, с и групата уснен + ј следиме замена ж > а. Оваа појава сепак не е ограничена само на ракописите од ова говорно подрачје и ја среќаваме и во текстовите од XIII и XIV век од други говорни средини, како што се: *Вран*, *Крайї*, *Карї* и др., на пр. -шл > -шж најчесто во аористната наставка за 3 л. мн.

Во *Берл* по меките л, р, н како и по согласките ш, ж, ѡ, жд, ц назалите стојат на своите етимолошки места (Миклас, Тасева, Ёвчева 2006: 387) во 1 л. едн. сег. време: створж 29г, сѣтворж 76v, 83г, 120v, разорж 76v, во акуз. едн. нед⟨е⟩лж 6v, 7v, волж 125v, во 3 л. мн. сег. време. Потврдено е само шкражнихъ 101v.

Во *Берл* бележиме: хотацж 130г, помѣщжцаго 27г, жѡжди 111v, лежжцоу 14г, држжши 21v, сважжть ббг, вьспридржжт са 111г и др. Во наставката за 3 л. мн. аор.

-ша > ше: рѣше 68v, потворише са 73v, съставише 73v, прободоше 68v, само прѣменишъ 109г.

Во текстовите од Охридската книжевна школа а > ж и зад ҫ, а во *Берл* редовно има: ҫад 62v, 63г, 65г, ҫадо 65v, 67г, ҫадыи 76г, ҫада 97v, 100г, единствено: ҫжда 112г.

Во *Берл* во почетна и поствокална позиција се употребува ж: жжемь 5v, жзыѣчнѣ 12г, жзыѣцѣхъ 26г, жзыкъ 72г, прижъ 35г, вожиж 30v, помышлажше 46г, како и во *Биѣи*, *Рѣм*, *Лѣбк* и други текстови од XIII и XIV век, што според Конески (1956: 13) веќе во XII и XIII век ги изделува западномакедонските дијалекти од соседните. На пр. во *Грѣ*, пак, има паралелна употреба на ж и а во почетна позиција: атрѣба, въ атрѣбж, ѿ жтрѣбѣи, жтрѣбж, азыкъ, азыкомь, жзыкъ, жзыкомь.

Во примери со два назала во непосреден допир во *Берл* се пишува -жж: дѣшегоуѣвнжж 1v, ветхжж 40v, вѣчнжж 63г, кромѣшнжж 47г, вьнжтрнжж 52v, ѡ шюжж а ѡ дѣснжж 133v, како и во *Краѣи*: ѡ дѣснжж, сѣжщжж, любашжж, прѣвжж, *Хлуд*: блѣгоплоднжж, блѣгосклобашжж, вѣгатжж, *Заѣ*: доушжж, вселенжж, молашжж са, свѣтлжж, *Шаф*: блжднжж, вѣчнжж, спѣснжж. Карактеристична е разновидноста од примери со секвенците од два назала во македонските текстови. Во *Рад* се чува етимолошкото бележење на овие секвенци (Рибарова 1984 :199; 1988 :23), во *Вран* е изразено правилото да се пишува -жа, но има и случаи со -жж (Конески 1956: 18), во *Гриѣ* во почетна позиција се пишува а, а два назала во непосреден допир редовно се дисимилираат во жа, како и во *Слеѣи*: вѣвшжа, сжщжа, ѡ дѣснжа, горкжа, во *Орб*: вѣчнжа, пошжа, сжщжа, па и во *Сѣан*, *Крѣи* и др. (Бицевска 2000: 83–84).

Според Бицевска (2000: 86, 103) деназализацијата е карактеристична за северномакедонските текстови и е обележана во поголем број примери во: *Рад*, *Лѣбк*, *Верк*, *Краѣи*, *Јов*, послабо обележана во: *Крѣи*, *Карѣи*, *Вран*, *Лес*, *Сѣан*, а со бројноста на примерите со замена на ж со оу и во коренот и во наставките се изделуваат *Рад*, *Краѣи* и *Верк*. Развојот ж > оу е карактеристичен за кумановскиот, кратовскиот и другите северни македонски говори.

Старите дублети со ж и оу се наследени од прасловенскиот, а ги среќаваме во старословенските текстови: нжда / ножда, нждити / ноудити, гнжсити са / гноуцити са, сжмьнѣти / соуьмьнѣти, мждити / моудити (Вайан 1952: 56; Конески 1982: 56–57), на пр. во *Берл*: нжда 129v, нждьно есць 7v, а гноусно 103v, гнвснѣи 43v. Во *Бон*, *Орб*, *Мкд*, *Дбм*, *Слеѣи*, *Карѣи*, *Дчн* се преферираат формите со ж, кои според Шчепкин (1906 :143) се одлика на македонските текстови, обете форми се употребуваат во *Сѣр* и *Дѣј*, подеднакво се застапени во *Сѣан* и *Вран*, додека во *Рад*, *Краѣи*, *Крѣи*, *Поѣ*, *Лѣбк* и *Лес* се преферираат формите со -оу-.

Во *Берл* бележиме примери со ж > оу: зглехъ 14г, гвсти 35v, некроугло 35v, жжицьное 43v, стоупише 104г, сьстоупити 104г, непостоупни 33v, пошвроуѣено 86v, порвчи 88v, роуга 126г, втрънего 7г, шроудни 9v, обратно сжгоуѣо 13v. Замената ж > оу е потврдена и во други текстови, а особено во *Рад*: блѣдно, воудеть, коупѣли,

моуџа, недоуџъ, поуџть, роуџѣ, *Верк*: моуџоу, моуџкы, моуџдри, моуџдрость, пристоуџпи, соуџботны, соуџдить, оуџтровоу¹², *Край̄*: соуџпроуџъ, боуџди, на гороуџ, *Лес*: блоуџдлаа, поуџти, ѡсџждени, *Сӣан*: соуџт, соуџџа, соуџџства, соуџдиџи.

Замената ж > з, ь/з > ж е одразена во повеќе македонски текстови почнувајќи од XII век (*Охр*, *Грӣ*, *Бон*, *Мкд*), а текстовите во кои е одразена оваа замена обично се поврзуваат со охридскиот говор, односно со јужномакедонската дијалектна основа. Во *Берл* има примери со ж > ь: леџьџь 53г, обратно лџжа 53г, лџжџимь 113г, мџзди 47г, мџздаџ 22v, мџздыи 15v, измџждаџть 114г, огнџнџџ 18v, пети сџть 46v, ѡсмосџтноє 97г.

Исто така ж > ь и во *Рад*: глџбины, приџтьпи, *Крӣ*: сьперь, *Лесн*: сьперникь, сьпостать, сьсџдъ, обратно во *Край̄*: въџџпи, въсџпивь, въџџпиеџть, *Рад*: мџздаџ, *Верк*: мџздоџ, *Лобк*: мџглоџ, въџџпише, лџжьныџь, *Гр̄*: сьсџдомь, сьпостать и др.

Исто така во *Берл* ретко е потврдена и замената ж > а, ја: многаџици 48v, ном. едн. ж. горџаниџ 115v, акуз. едн. мьзда 109v, тысџџа 107v.

Побројни примери за а > е се откриваат во северномакедонските текстови, одразувајќи го основниот начин на деназализацијата на а, додека во текстовите што потекнуваат од другите дијалектни подрачја пред крајот на XIII век таквите примери се ретки (Рибарова 1986: 69). Во *Берл* често е потврдена замената а > е: месъ 3г, 7v, меса 3г, клетва 61v, 64v, жетва 75г, тешь/ка 75г, памети 44г, десеть 123v, џед 62г, ѡтети 128г, скаредиа 19г, приџещение 1г, 28г, въ стезџани 42г, гледаџета 11v, сьгледаџти 85v, сьгледаџвь 103v, петикости 63v, пети сџть 46v, ѡ распетии 82v, на распетие 93г, наџеше 99г, творещее 129v, приџдеџаџаго 127г, во заменската форма са: да се не погрџветь 39v, во префиксираните глаголски форми од -аџи: приџть 9г, наџти 76v, прџветь 88г, поџ 99v, во ген. едн.: епитомие 3v, келие 131г, ном. и акуз. мн.: змие 12v, во партиципните форми: пролџваџе 16v, даваџе 17г, милоџе 70г, ѡжидаџе 125г и др.

Многу примери со а > е и обратно има во *Край̄*: пџнеџома, притеџж, начаше (3 л. мн. аор.), плџсасте, оџчаниџи, џџлоџџета, начнаџе, метаџи, на десаџа, послаџть, сьверџть, помрџкнаџть, *Рад*: ѡсџдеть, плџсасте, вџры не емлете, гредџть, гредеть, десет, десетиноуџ, дреџль, џзыкь, џзыџџь, џедь, *Кар̄*: приџешь, џесть, џести, *Сӣан*: въџети, џедо, џедоуџ, џзыкь, џзыџниџи, џта бысџть, џт бысџть, џти быџше. Во кратките заменски форми замената а > е почесто се следи во *Рад*, *Кар̄*, *Верк*, *Лес* (Биџевска 2000: 96).

Во *Берл* е > а во пр.: ѡклавџетаџџаџаго бг, клавџетаџџи клавџетьи 45г, клавџети 45г, 90г, клавџетникь 63г, 89v, џаљюсти 15г, трапаџџи 9v, даџеть 47г, нерџжотвораџниџь 83v, како и во бројни примери во презентската и императивната наставка -џе за 2

¹² Честата замена на ж со оу во *Верк* веројатно се должи на предлошката или на говорот на препишувачот.

л. мн.: исцѣлаета 17v, вьнидета 2г, бдѣта 32v, свврѣшита 32v, примета 32v, бдѣта 32v, слоужита 33г, ликъствоѣта 32v, разоумѣта 101v, послѣшита 102v, послоушита 102v, 106v, шчишита 32v, истрѣблита 32v (Миклас, Тасева, Йовчева 2006: 386). Замените $\epsilon > \alpha$ го потврдуваат изедначувањето на нивниот изговор, а особено доаѓаат до израз во: *Рад*, *Лобк*, *Краиѝ* и *Вран* (Бицевска 2000: 96).

Јат. Според Рибарова (1995: 191–193) за македонската редакција не е типично ниту доследното етимолошко разликување на α и β , ниту нивното доследно неразликување, туку употребата на β по парните меки согласки во согласност со глаголската традиција, наспрема α во почетната и поствокалната позиција во согласност со кирилската традиција. Тенденцијата кон востановување на α во почетокот на зборот е изразена во: *Биѝ*, *Заџ*, *Бон*, *Рѣм*, *Орб*, *Кич* и др. Во *Берл* во почетна и поствокална позиција регуларна е употребата на α : α ко 47г, 127v, α коже бг, 59г, α рости 7г, α сти 4г, *диаволе* 11г, *всѣмирнаѝ* 11г, *своѝ* 15г.

Во текстовите од Охридската школа: *Бон*, *Биѝ*, *Орб* и *Заџ*, *Кич*, се следи пишувањето на β по γ , а во *Берл* има редовно: *конѣвшю* 81г, *печаль* 111v, *печали* 59г, 119г, *печална* 8г, *невеличавѝ* 35г.

Во *Берл* во голем број примери е документирана замената $\beta > \epsilon$: *ицѣлѣти* 118v, *ѣловеќ* 42г, 54г, *ѣловеќа* 46г, *ѣловеќ* 64г, *повѣлеваеть* 48г, *кѣпель* 134г, *весть вогѣ* 95г, *вьнеждоѣ* 53г, *поменѝ* 48v, *поменѣти* 49г, *прѣмени са* 31v, *прѣменаѣшоѣ са* 12г, *некогда* 14г, *слепецѝ* 29г, *мешецѝ* 1v, 120г, *меденице* 38г, *теломѝ* 48v, *целоѣеть* 37г, *ѣ колена* 119г, *швитѣлища* 120г, *погреваѣща* 116v, *прѣрековати* 135v, *прѣрезаѣвѝ* 95г, *егѣптени* 131г, *въ работѣ* 126г, *въ малѣ ѣасѣ* 126г, како и $\epsilon > \beta$: *есѣнь* 75v, 76г, *трѣпѣтомѝ* 33v, *трѣпѣѝ* 40v, *трѣпѣѝѝ* 38v, *трапѣѝѝ* 9v, *нѣго* 4г, *пѣсь* 4г, *младѣнца* 116v, *рѣвеќа* 130v, *бѣстоѣдна* 13г.

Развојот $\beta > \epsilon$ најмногу е одразен во *Рад*, а поограничено и во други текстови¹³. На пр. во *Рад*: *ѣвѣща*, *ѣвѣшаша*, *теѣе*, *сеѣе*, *поѝде*, *запоѣстениѝ*, *седѣше*, *имп. бѝдетѣе*, *възидѣтѣе*, *иѣтѣе*, *видѣтѣе*, исто така во *Крѝ*: *бешѝ*, *Карѝ*: *верѣники*, *скѣдѣльниќѝ*, *скѣдѣльни*, *ѣметаѝи*, *Лобк*: *последна*. Меѓусебната замена меѓу β и ϵ е честа и во *Виѝш*: *оѣтешениѣ*, *оѣтешитель*, *ѣтешитель*, *тело*, *правѣдниќѝ*, *вргѣтѝѝ*. Обратните замени се поретки, но го потврдуваат блискиот изговор на двата вокала.

Замената $\beta > \alpha$ ја бележиме во пр.: *љута* 117г, *ѣ лѣта* 131v, *зрати* 51г, *зравѝ* на *нѝ* 131г, *ѣклавѣтаѣѝаго бг*.

Ери. Употребата на нацртот ϵ составен од малиот ер и ϵ потврдува значајна црта на македонските текстови во периодот по XIV век, а тоа е дека голем број македонски јазични црти определувани преку српска редакција се реализираат во финална позиција. Во текстовите од XII–XIV век нацрт ϵ со две

¹³ Во *Рад* најчесто во основите -вѣща-, -телес-, *теѣе*, *сеѣе* (дат./лок.) својствени на рускоцрковнословенските текстови, па можеби некои од потврдите не се наоѓале во предлошката која поминала низ руска средина (Угринова-Скаловска, Рибарова 1988: 26).

точки над вториот елемент *ї* наместо *и*, и се смета за одлика на текстовите што се поврзуваат со дејноста на Кратовската книжевна школа, се среќава во *Вран* (Конески 1956: 15), во *Тикв* во скратеници, во финална позиција и се среќава во зборови со изразена честота и во функција на морфолошки завршок (Пандев 2000: 12).

Според Бицевска (2000: 116) процесот на совпаѓањето на *зи* и *и* во северномакедонските текстови е изразито напреднат, но се потврдува дека нивната меѓусебна замена е врамнотежена во: *Рад*, *Крїи*, *Вран*, *Карїи*, замената *зи* со *и* се претпочита во *Верк*, *Лес*, додека во *Јов*, *Країи*, *Лобк*, *Сїан* се пишува *зи* место етимолошко *и*. Се пројавуваат и разлики во одделни позиции на зборот (на пр. зад веларните *к*, *г*, *х*¹⁴, па зад *б*, *з*, *с*, *р*, зад *ш*, *ж*, *џ*, *џ*, *ц*¹⁵ итн.). Во позиција зад *р* е најдоследна неутрализацијата на разликата *и* – *ы*, во полза на *и* во сите северномакедонски текстови, освен *Јов* (Бицевска 2000: 120), на пр. во *Країи*: ривариє, риданиє, *Рад*: риварѣ, ривоу, ѿкрил еси, *Верк*: покривало, ѿригноуѣхъ, *Лобк*: покри, покриєтъ, покриваѣхъ, *Дчи*: рибы.

За *Берл* е карактеристична заемна замена на *ы* и *и* во сите позиции, на пр. *ы* > *и*: мисльї 124v, мисльїж помисльїше 123v, промисльїль 131v, размисльї 131r, помисльї 12г, 44v, 127v, помишление 53v, помишления 54г, мишь 3v, 4г, пастирь 59г, стидит са 13г, встиди са 128г, не крити грѣхъ 19v, диѣниємъ 25г, билиє 17v, масо или сиръ 4г, а обратно *и* > *ы* во: ненавьїстникъ 5v, разъїдѣт са 5v, ветѣо вьїно 126v, развоиньїкъ 122г, сьєвролюбыє 7г, сьєлазньїтъ 50v, праздньїкъ 50v, штьїдохомъ 55v, абыє 9v, 85v, 91г, 104г, 118г, 120v и др.

Контракција. Во македонските црковнословенски текстови со голем број примери е потврдена контракцијата на вокалите во непосреден допир и тоа: *ии* > *и*, *-ає-> аа* > *а*; *ѣа* > *аа* > *а*. На пр. во *Берл* обични се формите без контракција во сложената придавска промена: рѣучаа 96v, ломимааго 25г, лжкавнааго 59г, праведнааго 50г, прьвааго 97v, великааго 63v, слѣпааго 97v, прьвааго 21г, 97v, ломимааго 25г, ѿ развоиньїчьскааго 46v, чрьноризьскааго 62v, свирѣлничьское 46v, покрај: прѣсвѣтлаго горнааго 17г, послѣднааго 21г, великааго 22г, ласкааше 14v, прѣлзѣаше 14v, слышааше 49v. Многу примери на неконтрахирани форми на вокалите среќаваме, на пр., во *Країи*: пропатааго, вьмѣтааѣхъ, продавааѣхъ, сѣдашаа, възможнаа, архїереє, прочее, *Грѣ*: въздааѣхъ, не знааѣхъ, сконуѣвааше са, млзучааше пожирааше, въздааѣхъ, ликовааѣхъ, свѣтаа, воднаа, шкаанаа, воднии, чюждни, *Лесн*: жењскаа, заднѣаа, єдиночѣдааго, желаємааго, желааше, кротыции.

Во *Берл* бележиме примери на удвоени самогласки *-аа-*: браа/шномъ 4v, каа/лоуѣрьє 39v, заа/вѣтъї 48v, саа/мь 72v, дрѣваа/ 85v, третиа вьноукаа/ 85v, оукраа/шєниа 85v, *ни-*: блжднии/ка 38г, єдини/нж 42v, достони/ни єсми 42v,

¹⁴ Во *Вїшн* поизразено ограничување има зад согласките *к*, *г*.

¹⁵ Пишувањето *зи* зад *ш*, *ж*, *џ*, *џ*, *ц* укажува на руско влијание.

хри/стиание 1г, съ слъзामी/ 104г, творитии 84v, гада змин/паго 79г, старѣиши/ни жидовци 78v, најчесто на крајот на редот, но и во други позиции, во средина на редот: творитѣ 48v, ѣченици 25v, съ женами 25v, што се толкува со влијание од рашкиот правопис (Миклас, Тасева, Ёовчева 2006: 390), како и додавањето на и по ѣ обично на крај на зборот: пакѣи 1г, костѣи 8г, гнѣснѣи 43v, но и во средина на зборот: сѣгѣиелѣтѣ 41г, вѣзѣпѣи 85v, ѡ распетѣи/ 82v. Удвоените вокали се познати во *Дбј*, *Јов*, во *Рад* најчесто и, ѡ: вѣ вѣкѣи, вѣѣри, с нимѣ, на сѣнѣмишихѣ, пришеѣѣтѣ, ааѣ, ѣгоѡ, во *Грѣ*: ѡтѣкрѣи, изѣѣдѣи, зѣмнѣи, ѡвнѣи, грѣдѣи, живѣи, *Сѣан*: бѡжнѣи, великѣи, ѣдѣи. Поредовна појава претставува удвојувањето на и, а пред и најчесто стои предвокалното ѣ, на пр. во *Грѣ*: нѣѣиѣ, пѣѣли, прѣѣмѣи, вѣѣи, днѣи.

Јотација. Отсуството на прејотацијата во почетокот на зборот е одраз на дијалектната состојба – отсуството на ѣ е карактеристично за текстовите од македонската редакција воопшто, па ѣ ретко се среќава и во *Биѣ*, *Дбм*, *Охр*, *Бон*. Употребата на ѣ во *Рад* и *Јов* е одраз на состојбата во предлошките, а во *Вран*, *Крѣ*, *Краѣ*, *Лес* е воспоставена во единските форми на глаголот бѣти за сегашно време. Неустановена употреба на ѣ се следи во *Јов* (Мошин 1954: 42). Тоа не значи дека во одделни текстови не се среќава ѣ (во *Сѣан*: ѣѣѣ, ѣлени, ѣси, ѣстѣ, ѣмоѣ, ѣю, ѣѣ, абиѣ, биѣнѣ, вѣлиѣ, сиѣ, во *Лобк*: ѣго, ѣгда, ѣѣ, ѣдино, ѣстѣ, великоѣѣ, тѣѣѣмѣ и др.) како составен дел од помладиот кирилски правописен систем со целосно установено обележување на јотацијата, на пр. во *Сѣм*, *Поѣ* (сепак, во *Поѣ* во почетокот на зборот преовладува пишувањето на ѣ), а траги од овој правописен систем има и во *Јов*, *Рад*, *Краѣ*, *Вран* и др. Употребата на ѣ во *Лобк* е условена на пр. со позицијата во почетокот од редот, на почеток на зборот или слогот, во *Рад* и *Јов* е одраз на состојбата во предлошките, а на пр. во *Вран*, *Карѣ* и *Краѣ*, *Лес* и др., е воспоставена употребата на ѣ во единските форми за сег. време од глаголот бѣти (на пр. и во *Орб*: ѣсѣтѣ, ѣста, ѣстѣ, ѣстѣ и др.), како одраз на македонско дијалектно влијание во некои текстови (во *Сѣан*: аѣѣ ѣсѣмѣ, хриѣстианинѣ ѣсѣмѣ). Во *Краѣ* ѣ се среќава најчесто (или речиси секогаш) во форми од помошниот глагол бѣти во 3 л. едн. сег. време во скратена форма -ѣ и во некои други зборови како на пр.: ѣѣ, ѣмоѣ. Графемата ѣ редовно се употребува во рашкиот правопис, па оттука произлегува нејзината употреба во македонските текстови во кои дошло до израз српското влијание, на пр. во *Верк*, *Сѣан*, *Лес*.

Во повеќето северномакедонски текстови употребата на ѣ не е установена, се бележат паралелни форми со ѣ и ѣ во *Рад*, *Јов*, *Краѣ*, *Крѣ*, *Вран*, *Карѣ*, *Верк*, *Лес*, а се чини дека јотацијата почесто се бележи на почетокот на слогот отколку на почетокот на зборот.

Неспроведената јотација на а зад а е карактеристична за: *Јов*, *Вран*, *Лобк*, *Крѣ*, *Лесн*, *Краѣ*, *Рад*, *Орб* и други македонски текстови од XIII–XIV век. Во

Берл бележиме: бѣсовскаѧ 11г, таковаѧ 58г, кромьшнаѧ 57в, зломисльнаѧ 124г, прѣдобраѧ 123г, благаѧ 94г, но и: каати са 28г, покаалникъ 4в, покаалници 25г, покаални 24в, въ покаални 26в, покаалниѣ 25г, 28г, покаалниѣмъ 26в, зад други вокали: зма 15в, мантиа 32г, пролианиѧ 25г, христианиѣ 1г, царствиа 125в, збоа са 12в, своа 15г. Според Бицевска (2000: 131) формите моа, твоа, краа и др., се пројавуваат како резултат на говорните особености на дијалектот на препишувачот.

За *Берл* е карактеристично пишувањето на десетерично *ї* во позиции на почетокот на зборот: *їсоу҃съ* 90г, 91г, *їшанѣ* 58в, *їшванѣ* 58г, *їродиа* 130г, на крајот на редот: *наплнїи/* 1в, *вѣлѣзї/* 94в, аще *лї/* 23в, *илї/* 3в, *тиї/* 3в, *волї/* 40г, *мї/трополита* 5в, *зажї/затѣлиѣ* 2в, *говѣнї/ѣ* 2в, *патрї/архоу* 43г, *повѣленї/ю* 41г, *благговѣрї/ѣмъ* 41г, *пї/тиѧ* 40в, *пї/манства* 34г, *ѣдї/нож* 49в, *бїти* 51г, *вскрї҃чьѣтъ* 55в, *дѣнї* 3в, *наплнїи* 1в, *чѣтирї* 56в, пред самогласка: *вѣлѣшнѣшїи* 49в, *пїилѣ* 28г, *лїиши* 22г. Предвокалното *ї* со две точки е карактеристично за евтимиевско-ресавскиот правопис, како одраз на ресавскиот правопис од првата половина на XIV век. *ї* по самогласки по правило се употребува од средината на XIV век, во постарите текстови обично е потврдено зад самогласки, а во некои и зад согласки: *Охр*, *Поѡ*, *Бон*, *Гриѡ*, во *Країи*, *Лес* (Бицевска 2000: 134). На пр. во *Країи*: *авїѣ*, *вѣтхїж*, *вѣселї/са*, *ївсї/фовъ*, *архы/сїнагогъ*, *ївсифъ*, *їоудѣискии*, во *Лес* редовно во *-їѣ*: *василїѣ*, *веселїѣ*, *житїѣ*, *знаменїѣ*, *лихонманїѣ*, *покаалнїѣ*, *пжтїѣ*, *течѣнїѣ*, во *Грѡ*: *беззаконїѣ*, *велїчїѣ*, *зелїѣ*, *людїѣ*, *наказанїѣ*, *огабїѣ*.

о со точка во средината *ѳ*, т.н. „очно“ *ѳ* бележиме на почеток на редот: *ѳ* *ѧко/* 36в, во други позиции во редот: *тѳ* 3в, 38г, 80в, 82г, 86в, *зѣлѳ* 134в, *дрѣѳѳ* 108в, *коѧ земла* 93в, *шплѳть* 30в, *монѳт* 98в, на крај на редот *шнѳ/моу* 49в, *тѳ/гда* 56г, *пѳ/трѣба* 64в, *дѳ/бра* 75в, *штрѳ/комъ* 83в, *вѳ* 62в, *великѳ* / 64г. Ваква употреба на *ѳ* има и во *Грѡ*, во *Кич*: *ѳца* 19в, 59г, 59в, 61г, *ѳкрсть* 60г, *ѳтла* 45в, 61в.

Фонемата */y/* во *Берл* се обележува со диграф *оу* или со лигатура *ѣ*, без позициска разграниченост: *лѣна* 56в, *чѣднаго* 32в, *чѣнїѣ* 24в, *ѣзрѣ* 28в, *изъ ѣсть* 24в, *изъ оусть* 24в, *дрѣѣ* *дрѳѣ* 32в.

Консонантски систем. Затврднување на консонантите. Затврднувањето е една од најсуштествените промени во развитокот на македонскиот консонантски систем, одразена преку дистрибуцијата на графемите *оу* – *ю*, *ѣ* – *ѧ* – *а*, меѓусебната замена на *а* и *ѧ*. Во некои текстови е потврдено затврднувањето на консонантите *ш*, *ж* и на *ѣ*, *жд* зад кои редовно се пишува *оу*, *а*, редовно *а* > *ѧ*, што покажува дека процесот на затврднувањето кај нив бил завршен. Во *Берл* бележиме и: *ш* *шюжж* 30в, *бѣвѣшю* 134в, *падшю* 30в, *рекшю* 31в, *прѣбѣвѣшю* 81г, *кончавѣшю* 81г.

Се пројавуваат разлики во хронологијата на затврднувањето на одделни консонанти и во територијалната проширеност на одделни промени – најдолго се

чува мекоста во јужномакедонските говори. Во македонските текстови од втората половина на XIII век и почетокот на XIV век (*Јов, Дбј, Вран, Карѝ, Лобк* и др.) примерите на затврднувањето најрано се јавуваат по *р*, а по *л*, *н*, се ретки (Угринова-Скаловска, Рибарова 1988: 31). На пр. во *Берл* зад *л*, *р*, *н* се пишува *л*, што го потврдува нивното затврднување: *земла* 51г, 55г, 77г, 93в, *вса земла* 55г, *мѣшлаше* 1г, *молаше* 1в, 121в, *люблаше* 14в, *готовлаше* 123в, *оставлати* 20в, *дивласта са* 95г, *исцѣлаета* 17в, *исцѣлаеть* 122в, *поставлаеть* 5г, *погоублаеть* бг, 7в, *ѡзѣблаема* 27г, *боларомь* 23г, *вси болара* 108в, *истрѣблаита* 32в, *вѣставлаита* 33г, *римлане* 103г, *араблани* 102в, *ероуѣсаахримланинъ* 131в, *ѡишпланина* 118г, *дѣла бг*; *вѣра* 11г, *сѡматрае* 73в, *вѣзгарает са* 10в, *твораше* 120г; *вона* 51в, *кланаше са* 82в, *кланаж са* 79в, *покланание* 59в, *поклананиемь* 34г, *готовлаше* 123в, *покланает са* 10г, 26в, *покланаж* 54г, 123в, *ѡсквернает са* 33г, *вѣшнаго* 21в, 79в, *вавилонане* 102в, *вавѣлонане* 99в, *солоуѣнаномь* 106в, *римланинъ* 105в, *римлани* 106г, *ѡишпланинѣи* 106г.

Зад *л* со пишува *ю*: *люѣа* 53в, *люѣа* 117г, *люѣѣ* 117г, *люѣе* 117в, *кључь* 18в, *закључени* 116в, *бљуватьи* 3г, *бљуди са* 96в, *испљунѣти* 4в, *гољубь* 96в, *каљугерь* 36в, *поључивѣше* 18г, *сѣдѣтелю* 16в, *слоужителю* 22в, *всѣдржителю* 84г.

Според Миклас, Тасева, Йовчева (2006: 392) депалатализацијата на *р*, *н* е потврдена во сите позиции, а на *л* доследно е спроведена само пред *л*, а ваквиот развој на палаталните согласки е карактеристичен за северномакедонските говори, каде што *р* и *н* се затврднати, но има колебање во мекиот изговор на *л* (Видоески 1954: 18–19).

Во однос на депалатализацијата, примерите со замена *ѣ* > *а* зад *ц*, *з*, *с* укажуваат на затврднувањето на овие согласки, а потврда за затврднувањето на *з*, *с*, *ц* е развојот *зѣ*, *сѣ*, *цѣ* > *за*, *са*, *ца*: *зало*, *само*, *исцаление*. Пр. во *Берл*: *сѣ всакѣмь* 19г, *всакаж* 25г, *всакомоу* 34г, *всакаж* 44г, 54в, 65в.

На мекоста на *ч* укажуваат пр.: *чюеть ли са* 61г, *чюждими* 28г, *чюждам* 28г, *чюднии* 31г, *чюднѣе* 87г, *чюдко* 94г, како и во други текстови, но редовно има: *ѡ пѣѣаливѣхъ вѣ пѣѣали* 8г, *ѡпѣѣалит* 9в и др. На пр. во *Рѣм*: *ѡчю*, *чюхъ*, *чюдеса*, *чювьство*, *чѣсы*, *чѣеть*, *пѣѣѣли*, додека во *Вѣиш* има: *чюѣдеси*, *лоѣѣѣ*, *тоѣѣѣ* итн.

Епентетско л. Тенденцијата за губење на епентетското *л* наведува на заклучок дека изговорот со епентетско *л* не бил својствен за говорната средина на пишувачот, но се следи и настојувањето да се задржи традиционалната графика со епентетско *л*. Во *Берл* редовно се пишува епентетско *л* по *п*, *в*, *м*, *в*: *просиплаж* 59г, *раздроблено* 121г, *истрѣбливати* 4в, *люблаж* 127в, *земли* 52в, 65г, 94г, *земльнимѣи* 94г, *вѣсприемлет* 25г, *ѡзѣблаема* 27г, *ѡаковла* 5в, единствено *земѣ* 109в, 110г, 112г, 117г, *земж* 109г, *зѣми* 111в, *изѣбавениа* 118г. Конзервативната употреба на епентетското *л* се смета за карактеристична особеност на Климентовата школа, на пр. се чува и во *Охр*: *изѣбавление*, *дрѣзновление*, *приемлетѣ*, *Орб*: *кроплениемь*,

Во *Берл* е потврдено вметнувањето на консонантот -д- во групата -зр-: раздрѣшиѣи 2г, раздрѣшити 3г, раздрѣшениѣ 18г, нераздрѣшимиж 18г, го среќаваме и во *Дбм, Дбј, Поѡ, Рѣм*, а оваа појава е позната и во најстарите споменици (во *Син*: страмомъ, издраилъ), што ја потврдува поврзаноста на ракописите со најстарата словенска писмена традиција, на пр. во *Рад*: раздроушениѣ, раздрѣши, *Крї*: въздрастѣ, *Карї*: въздрести, раздроуши, раздрѣшениѣ, често во *Лобк*: възрастѣ, раздроушениѣ, раздроуши, раздрѣшит сѧ. Но, во *Берл* не е потврдено вметнување на -т- во групата -ср- туку редовно има: срамѣжливоу 135v, срамит сѧ 13г, ѡсрамлаѣ сѧ 18г. Групите -здр-, -сїр- се својствени на повеќето македонски дијалекти (на пр. во *Рѣм*: пострамилъ ѣси, по стрѣдѣ), освен североисточните и северозападните.

Метатезата на групата -гд- во -дг- е позната во *Дбм, Слеї, Сїм, Сїр*, редовно во *Јов* (Бицевска 2000: 164), во *Хлуд*: вьнедгаже, вьседга, вьседга, вьседгавлагоусловеаа. Во *Берл* има редовно: егда 35v, егдаже 31г, 88г, вьседга 69г.

Геминатите му биле својствени на старогрчкиот, се реализирале како долг глас, додека не се обични во старословенскиот. Во *Берл* како и во некои други македонски текстови (*Сїан, Краї, Лес*) се бележат геминатите: мьррѣ 80г, сарра 130v, саррина 100г, еллада 115v, а елинскѧж 73v. Некои текстови покажуваат стремеж кон етимологизација, внесувајќи меѓу нив ер, односно двојните консонанти се разлагаат со ер или неговото место се означува со надреден знак.

Адаптација на туѓите зборови. Евидентни се некои карактеристични особености на *Берл* при адаптацијата на грчките зборови. Во *Берл* како и во повеќето македонски текстови у се предава најчесто со у, и: егупеть 110г, 134v, егуптѣ 46г, егуптѣни 102v, купарисѣ 78г, купарись 78v, сурна 115г, сурска 110г, сирна 110г, 115v, вь сирни 110г, вавилонское 102г, вавїлонанѣ 99v. На пр. во *Рѣм* се претпочита и, а поретко се употребува у, односно оу: тирѣ, вавилона, скимни покрај скоумень, тиванѣ, турь, оупостась, во формите од егупеть: егупеть, египта, во *Грѣ*: егупетьстѣи, вь египтѣ, ѿ египта итн.

Во состав на дифтонг во *Берл* се пишува: ѡуѣ аурамѣ 60г, аурраама 60г, аурраамова 80г, аврамь 60v, гауриль 53г, 90v, 134г, гауриломь 134v, еуренскїѣ 58г, еуангелскїѣ 70г, пегурїѣ 78г, певгурїѣ 78v, еурж 80г, 123г, наургїина 107v, а бележиме и праурда 81v. И во *Рѣм* ги среќаваме адаптираните форми: сь еургож, еурзѣ, а често и: праурда, праурдж, непраурдж.

Во *Берл* ѣ се чува: елисаѣѡж 135г, елисаѣѣѣ 134v, еѣишпланина 118г, еѣишпська 118г, еѣишпина 118г, еѣишпиж 105г, еѣшлогь 60г, на горѣ ѣаворсѣѣи 59v, менѣодие 74г, сарѣѣи/тѣнињ 81v, односно се заменува со т, на пр. агѣѣоникь 89г – агѣѣтоникь 89г. Исто така бележиме и примери со замена со ф: наѣань проѣорокь 82г, анѣимь 89г, вїѣсандѣ 117г, даѣифа 13г, аѣанатось 71г, наѣѣеа 12v, еѣриѣвь 100г, еѣриѣж 108г (на пр. и во *Грѣ* покрај: ѣѣишпина, лудие еѣиопсти има и: еѣиоплѣне, еѣишпомь). Замената на ѣ со ф се смета за руска јазична особеност, чија застапеност во *Јов*: виѣаниа, виѣлеомь, голгоѣа, марѣа, аримаѣен, *Сїан*:

афинодоръ, генеѣлиж, въ фракни, фракнискж, фра҃уанина и *Рад*: архимаѣа, виѣсаиды се поврзува со руските предлошки на овие ракописи (Конески 1983: 26–27), односно со тесните книжевно-културни врски помеѓу македонската и руската (или светогорска) книжевна средина (Угринова-Скаловска, Рибарова 1988: 9, 34), додека замените меѓу п и ѣ со кои се карактеризираат *Крайї*, *Вран*, *Верк*, *Лобк* и *Сїан* се карактеристични за српските црковнословенски текстови (Конески 1956: 30, Бицевска 2000: 172), на пр. во *Крайї*: скорѣиѣ, сорѣиж, *Вран*: до пинигиж, *Верк*: кирила филосопа, *Карї*: фортѣрож, *Лобк*: ѿ ѣноѣиж, ѣноѣскж, флнтотомъ, криѣидож, илишѣоль, во *Грѣ*: шсоѣомъ, *Сїан*: ѣаѣнотиа.

Во *Берл* ѣ се чува: самѣона 12v, ѣаѣлмѣхъ 37г, како и ж: александръ 103г, александровъ 103г, александриж 120г, александровж 105v, но има и: лѣксонита 120г. На пр. ж се чува или се заменува со кс во *Сїан*: маѣимиаѣ, ксеноѣонѣтъ, александръ, *Карї*: маѣима, женоѣонта, александръ, аѣксентиа.

Може да се забележи дека има колебање при адаптирањето во пр.: аггели 53г, 53v, аггѣлѣсци 54г, аггѣлѣ 130г, 131г, аггѣла 97г, аггѣлскѣж 121г, аггѣломъ 128v, но аггѣли 96v, архангѣлѣ 56v, 90v, архангѣлѣѣ 62v, архангѣломъ 134г, архангѣли 91v; неѣкѣѣмъ 48v, неѣавель 12v, а ѣѣкѣѣломъ 108v; ѣшаване 51v, 59г, како и ѣшаване 52г; солототона, солототонѣ 83v, а солототонѣ, солототонѣ 84г и др.

Прегледот на фонетско-правописните особености на *Берл* го потврдува неговото место во македонското средновековно ракописно наследство и го поврзува со дејноста на Кратовско-лесновската книжевна школа. *Берл* го одразува развојот на фонетско-правописниот систем на македонскиот јазик, откривајќи правописни особености што се однесуваат на усогласувањето на народниот говор со старата писмена традиција.

Литература

Бицевска Кита 2000: *Правописни и фонетски особености на ракописите од северна Македонија од XIII и XIV век*, Менора, Скопје.

Вайан Андре 1952. *Руководство по старославянскому языку*, Москва.

Велев Илија 1984: „Книжевната работа во Лесновскиот центар“, *Литературен збор*, XXXI, кн. 4, Скопје.

Велев Илија 1997: *Лесновскиот книжевен центар*, Мисла, Скопје.

Велев Илија 2001: *Зайиси и најѣисии од Лесновскиот книжевен центар*, Институт за македонска литература, Скопје.

Велев Илија 2015: „Кратовскиот книжевен центар и книжевната дејност на поп Јоан Кратовски во поствизантискиот македонски книжевноисториски развој“, *Slovo*, sv. 65, Zagreb, 127–167.

Видоески Божидар 1954: „Северните македонски говори“, I: Кумановско-кратовската група говори. II: „Говорот на Скопска Црногорија“: *Македонски јазик*, V, 1, 1–30; 2, 109–196.

Јачева-Улчар Елка 1997: *Кусѣендилски ѣриод – јазична анализа*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје (ракопис)

Конески Блаже 1956: *Вранешнички аѳосѳол*, Стари текстови, II, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Конески Блаже 1975: „Јазикот на евангелието на поп Јована“, *Македонски јазик*, Скопје.

Конески Блаже 1977: „За Станиславиовиот пролог“, *Прилози*, II, 1–2, МАНУ, Скопје.

Конески Блаже 1981: *Исѳорија на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.

Конески Блаже 1983: „Руското јазично влијание врз македонските текстови од XIII–XIV век“, *Реферати на македонскиот славистички конгрес на IX Меѓународен славистички конгрес*, Скопје, 25–28.

Миклас Ханц, Тасева Лора, Ѓовчева Марија 2006: *Берлински сборник. Среднобългарски книжовен паметник от началото на XIV век с дополнения от други ръкописи/ Berlinski sbornik. Ein kirchenslavisches Denkmal mittelbulgarischer Redaktion des beginnenden 14. Jahrhunderts. Hrsg. von H. Miklas, L. Taseva, M. Jovčeva (= Schriften der Balkan kommission 47, Fontes 3). Wien–Sofia: Österreichische Akademie der Wissenschaften.*

Мошин Владимир 1954: *Македонскиот евангелие на ѳој Јована*. Стари текстови I, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Николова Светлина, Ѓовчева Марија, Попова Татјана, Тасева Лора 1999: *Българското средновековно културно наследство в сбирката на Алексей Хлудов в Държавния исторически музей в Москва*. Каталог. Софија.

Пандев Димитар 2000: „Тиквешкиот зборник – лингвистичка анализа“, *Македонистика*, 6, Скопје, 3–90.

Поп-Атанасов Горѓи 1985: „Кратовскиот книжевен центар во XVI век“, *Литературен збор*, XXXII, кн. 2, Скопје, 3–7.

Рибарова Зденка 1984: „Кон правописот на носовките во северномакедонските текстови (Мешање на носовките во Радомировото евангелие)“, *Македонски јазик*, XXXV, Скопје, 197–204.

Рибарова Зденка 1985: „Кон лингвистичко-литерарните контакти во северномакедонските библиски текстови. Радомировото евангелие“, *XI научна дискусија на XVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје, 167–176.

Рибарова Зденка 1996: „За правописните норми и традицијата во ракописите од македонската редакција на црковнословенскиот јазик“, *1100–години од хирононизирањето на Свети Климент во епископ доаѓањето на Свети Наум во Охрид*. Зборник на трудови, МПЦ, Охрид, 188–193.

Рибарова Зденка 2005: *Јазикот на македонските црковнословенски текстови*, МАНУ, Скопје

Угринова-Скаловска Радмила 1988: „Заемните врски помеѓу македонската и српската варијанта на црковнословенскиот јазик“, *Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и кирило-методиевската традиција во Македонија*, Скопје, 159–166.

Угринова-Скаловска Радмила, Рибарова Зденка 1988: *Радомирово евангелие*, Стари текстови IV, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Цонев Беньо 1905: „Класификација на българските книжовни паметници отъ най-старо време до края на XVI век“, *Годишник на Софийския университет 1 (1904–1905)*, Софија, 39–67.

Кратенки на ракописите

Асем – Асеманово евангелие, крај на X или поч. на XI век

Биѝ – Битолски триод, XII век

Бон – Болоњски псалтир, 1230–1241 г.

Верк – Верковичев апостол, XIV век

Вран – Вранешнички апостол, XIII век

Вѝш – Ваташки минеј, XV век

Грѣ – Григоровичев псалтир, XIII век

Гриѣ – Григоровичев паримејник, крај на XII или поч. на XIII век

Дбј – Добрејшово евангелие, прва пол. на XIII век

Дбм – Добромирово евангелие, XII век

Дчн – Дечански псалтир, крај на XIII век

Заѣ – Загрепски триод, прва пол. на XIII век

Зоѣр – Зографско евангелие, втора пол. на X или поч. на XI век

Јов – Евангелие на поп Јован, втора пол. на XIII век

Карѝ – Карпински апостол, поч. на XIV век

Клоц – Клоцов зборник, XI век

Краѝ – Кратовско евангелие, средина на XIV век

Крѝ – Карпинско евангелие, крај на XIII век

Лес – Лесновски паренезис, 1353 г.

Лесн – Лесновски пролог, XIII век

Лобк – Лобковски (Хлудов) паримејник, 1294–1320 г.

Маз – Мазуринска крмчија, XIV век

Мар – Мариинско евангелие, X–XI век

Мкд – Македонско четвороевангелие, XIV или поч. на XV век

Орб – Орбелски триод, втора пол. на XIII век

Охр – Охридски апостол, крај на XII век

Поѣ – Погодинов псалтир, XIII век

Рад – Радомирово евангелие, втора пол. на XIII век

Рдм – Радомиров псалтир, втора пол. на XIII век

Сав – Савина книга, XI век

Син – Синајски псалтир, XI век

СинЕ – Синајски еухологиум, XI век

Слеѝ – Слепченски апостол, XII век

Стѝан – Станиславов пролог, 1330 г.

Стѝм – Стаматово евангелие, поч. на XIII век

Стѝр – Струмички (македонски) апостол, втора пол. на XIII век

Тикв – Тиквешки зборник, XV век

Хлуд – Хлудов триод, крај на XIII век

Шаф – Шафариков триод, XII или поч. на XIII век

Summary

Subject of interest of our paper are the phonetic and orthographic features of the Berlin collection compared to the Macedonian Church Slavonic texts from 13th and 14th century, especially the ones related to the activity of the Kratovo-Lesnovo Literary School. It is a single-yeer manuscript, i.e. only ѣ is used, while з is very rare; the yers disappear in certain positions, and their vocalization (especially of з) is not consistent with the orthographic tradition; the manuscript keeps both yus vowels, and there are rare examples of mixing of nasals; denasalization ж > оѣ, а > е is registered, as well as the change т > е; inter-replacement of н and зл, restricted use of iota vowels, examples of uncontracted forms are registered also, as well as double consonants. The fastening of consonants is reflected mainly through the use of а behind л, р, н, while ѣ is still soft. The epenthetic л is used by tradition; the assimilation of consonants is registered, consonant cluster changes etc. This review of the phonetic and orthographic features of Berl related to the activity of Kratovo-Lesnovo Literary School confirms its position in the Macedonian medieval manuscript heritage.

Milan Mihaljević¹⁷

TRAGOVI JUŽNOGA PUTA

Apstrakt: U radu se sažeto prikazuju filološke spoznaje o južnom putu dolaska tekstova s makedonskoga i bugarskoga na hrvatsko područje. Je li neki tekst u hrvatsku glagoljsku književnost dospio južnim putom, najbolje se vidi po njegovim jezičnim osobinama. Stoga se najprije prikazuju jezični tragovi južnoga puta na svim razinama. Na grafijskoj razini najočitiiji su trag ćirilčna slova u glagoljskim rukopisima i pojave koje upućuju na ćirilčni predložak tekstova, kao što su pomak u brojevnoj vrijednosti slova u odnosu na grčki predložak i prenošenje glasa [u] dvoslovima *ѡѡ* i *ѡѢ*. Na fonološkoj razini na makedonsko-bugarske predloške ukazuju: odraz praslavenske skupine *dj kao *žd*, odraz *jora* i *jera* kao *o* i *e*, primjeri međusobne zamjene nosnih samoglasnika i sporadični primjeri ispuštanja epentetskoga *l*. Na morfološkoj razini jugoistočni su elementi sufixs *-š̆di/-šti*, završetak *-ui* (<-*qi*) u aktivnom participu prezenta i učestala uporaba prefiguriranih i nesvršenih glagola. Na sintaktičkoj razini makedonski i bugarski utjecaj pokazuju sporadični primjeri analitizma i neki primjeri udvajanja objekta. Na leksičkoj su razini za južni put osobito važne one riječi koje se tradicionalno smatraju preslavizmima, a južnim su putom najvjerojatnije došli i neki protobugarizmi. Na kraju se navode tekstovi za koje je utvrđeno da su na hrvatsko područje došli s jugoistoka.

Ključne riječi: hrvatskoglagoljski tekstovi, južni put, makedonsko-bugarski predlošci, preslavizmi, protobugarizmi

1. Uvod

Danas je u hrvatskoj filologiji općenito prihvaćeno mišljenje da je ćirilometodsko naslijeđe na hrvatsko područje dolazilo iz dva smjera: 1. tzv. sjevernim putom iz Moravske i Panonije i 2. tzv. južnim putom s makedonskoga i bugarskoga područja.¹⁸ O južnom putu dolaska (staro)crkvenoslavenskih tekstova na hrvatsko područje pisali su mnogi, od Jagića naovamo. Nema međutim, koliko nam je poznato, sintetskoga prikaza koji bi na jednom mjestu skupio sve spoznaje o tom problemu. Stoga je cilj ovoga rada da u sažetom obliku prikaže sadašnje stanje filoloških spoznaja o južnom putu. Najbolje su svjedočanstvo o dodirima hrvatskih glagoljaša s jugoistočnim područjem tekstovi koji su dugo vremena iz ohridske književne škole, preko Zete i Huma, dolazili na hrvatsko područje. Makedonski i bugarski utjecaji vidljivi su i u liturgijskim i u neliturgijskim hrvatskoglagoljskim tekstovima. To je li neki tekst u hrvatskoglagoljske spomenike dospio južnim ili sjevernim putom može se najbolje vidjeti po njegovim jezičnim osobinama. Stoga ćemo prije nabranjanja tekstova za koje je do danas utvrđeno da su prepisani sa starijih makedonsko-bugarskih predložaka ukratko prikazati jezične tragove južnoga puta na svim razinama.

2. Grafija i fonologija

Najočitiji je trag južnoga puta na grafijskoj razini ćirilica. Do 12. st. južnim putom iz Ohrida na hrvatsko područje dolaze i ćirilica i glagoljica, a iza 12. st. samo

¹⁷ Staroslavenski institut, Zagreb, mihalj@stin.hr

¹⁸ Usp. Štefanić 1969.: 15, Hercigonja 1975.: 15-16, Petrović 1988.: 21, Birnbaum 1996., Katičić 1998.: 418 i dr.

ćirilica.¹⁹ Hrvatski su glagoljaši ćirilicu čitali i njome pisali gotovo jednako vješto kao i glagoljicom. Zbog toga ne iznenađuje da se u njihovim tekstovima pojavljuju i ćirilična slova. Već se u najstarijim hrvatskoglagoljskim natpisima uočava sporadična uporaba ćiriličnih slova, primjerice na *Bašćanskoj*²⁰ i *Senjskoj ploči*²¹ s prijelaza iz 11. u 12. st. te na natpisima iz Plastova,²² Knina²³ i Sv. Petra u Šumi²⁴ iz 12. st. Slično je i u najstarijim rukopisnim spomenicima. Tako se primjerice u *Mihanovićeve fragmentu apostola* glas [i] najčešće piše ćiriličnim slovom и. I u liturgijskim se kodeksima 14. i 15. st. ćirilica pojavljuje u rubrikama/naslovima, inicijalima i minijaturama (kao tumačenje slike). Tako je u najstarijem hrvatskoglagoljskom misalu, vatikanskom *Illirico 4* iz 14. st., više puta zabilježeno ćirilično slovo ж u riječi *tênzde*, a ćiriličnim su nadrednim slovima а, о i и označene i uloge kod pjevanja *Muke*. Slova а i о mogla bi biti i latinična, ali je slovo и jednoznačno ćirilično, pa se onda to može pretpostaviti i za prva dva slova. U vatikanskom brevijaru *Illirico 6* iz druge polovice 14. st. na listu 53b pojavljuje se ćirilični inicijal в. U *Brevijaru Vida Omišljanina* iz 1396. ćirilična se slova pojavljuju u rubrikama. Tako je skraćunica чти (za *čtenie*) ćirilicom napisana oko 20 puta. Osobito su zanimljivi primjeri te skraćenice na listovima 291a i 291d. U prvom je primjeru ѣ ćirilično, а ѳѳ i ѧ glagoljični, а u drugome su ч i и ćirilični, а među njima je glagoljično ѳѳ. Osim toga ćirilicom su pisani i neki inicijali: devet puta в, pet puta и te po jednom п (63c) i χ (154a) kao i natpisi na crtežima simbola četvorice evanđelista na listovima 40d, 41c, 247a i 257b. U *Hrvojevu misalu* iz 1404. godine, na listu 223c, pojavljuje se ćirilični inicijal з, а u 2. *ljubljskom brevijaru* iz 15. st. ćirilicom su pisane rubrike na listovima 64a (чти прѡво) prvoga dijela te 120b (з i чзѡтєниє се) i 127d (рѡѡѡм !) drugoga dijela. U *Frašćićevu psaltiru* iz 1463. na više su mjesta ćirilicom pisane pojedine riječi u naslovima psalama ili brojevi psalama: псмъ (58b – Ps62), ·п·г· (59c – Ps64), псм (93a – Ps105), внєдѡлю (101d – Ps109), ркѡѡ (104a – Ps121), рлѡ (107c – Ps131), пѡнмъ (114d – Ps139), рм (115d – Ps140), рмвпѡ (117a – Ps142), ргм (118a – Ps143), рме (120c – Ps145), рм? 121a – Ps146), рмз (121d – Ps147), рми (122c – Ps148), славатєвиги (124a – iza Ps150). Znatno su češće hrvatskom ćirilicom pisane bilješke na marginama kodeksa, te kolofoni nekih neliturgijskih kodeksa. Nerijetko isti pisar započne pisati bilješku glagoljicom, а završi je ćirilicom ili obratno, а katkada su cijeli dijelovi teksta pisani naizmjenice glagoljicom i ćirilicom.

¹⁹ Usp. Fučić 1987.: 19.

²⁰ Usp. Fučić 1982.: 46.

²¹ Usp. Fučić 1982.: 315-316.

²² Usp. Fučić 1982.: 281.

²³ Usp. Fučić 1982.: 214.

²⁴ Usp. Fučić 1988.

O ćirilničnim predlošcima hrvatskoglagoljskih tekstova koji su na hrvatsko područje došli južnim putom svjedoče i razlike u brojnoj vrijednosti između hrvatskih tekstova i grčkih izvornika koje se mogu protumačiti samo posredovanjem ćirilčnih tekstova. Tako se primjerice nekoliko puta pojavljuje slovo **М**, koje u glagoljici ima brojnu vrijednost 60, za grčko **τεσσαράκοντα** (= 40), što se najbolje objašnjava time da slovo **м** u ćirilici ima vrijednost 40. Dva su takva primjera zabilježena u *Oxfordskom zborniku* iz 15. st., jedan u *Legendi svetoga Nikole* (na listu 9d),²⁵ a drugi u *Apokrifu o Abrahamovoj smrti* (na listu 13d). Nekoliko pomaka u brojnoj vrijednosti vidljivo je i u *Viđenju Varuhovu* iz *Petrisova zbornika* iz 1468. godine: na listu 229v pojavljuje se slovo **П** (= 50) za grčko **τριακοντα** (= 30); na listu 230r **Ϡ** (= 1000) *tisuć'* odgovara *ôsmьdesetъ tisućъ i dvê* u ćirilničnom tekstu iz Narodne biblioteke Srbije u Beogradu (*NB 651*) koji je, paralelno s tekstom iz *Petrisova zbornika*, izdao Gaylord 1987.; na listu 232v stoji riječ *šestom'* za grč. **πέμπτον**.²⁶ Vjerojatni je ćirilčni predložak i uzrok pojave slova **З** (= 6) umjesto očekivanoga **Ѓ** (= 7) na početku *Knjige o Jobu* (Job1, 3) u brevijarima koji potječu s Krka. U najstarijem hrvatskoglagoljskom *1. vrbničkom brevijaru* s kraja 13. ili početka 14. st. glasi to mjesto: (239d). Jednako je i u *2. vrbničkom brevijaru* iz 14. st. (251a), *Padovanskom brevijaru* iz 14. st. (282d), *Brevijaru Vida Omišljanina* iz 1396. godine (377a) i *Brevijaru popa Mavra* iz 1460. (163b). *Brevijar Metropolitanske knjižnice* u Zagrebu *MR161* iz 1442. ima slovima ispisan broj *šest'* (228c), a ostali brevijari imaju očekivani broj 7 (**Ѓ**). Glagoljaš, pisac predloška krčkih brevijara, zamijenio je očigledno ćirilčno **з** (= 7) iz predloška i glagoljično **З**.²⁷

Ćirilčni je predložak vidljiv i u rijetkim primjerima prenošenja glasa [u], koji je u ćirilničnom predlošku bio zabilježen digrafom **оу**, dvoslovima **ѡѡ** i **ѡѢ**. Biserka Grabar (1985.: 77) navodi sljedeće primjere iz *Frašćičeva psaltira: iditoumъ* (<**ИДИТОУМЪ**), *iditoumê* (<**ИДИТОУМЪ**), *ag'goou* (<**ΑΓΓΕΟΥ**), *êkomou* (<**ЪКОУ**), *moûrin* (<**МОУРИНЪ**), *beš'tinouî* (<**ΒΕШТИНОУ**) i *oûn'ze* (<**ΟΥΝЪΖΕ**). Ćirilničnim utjecajem – točnije ispuštanjem drugoga dijela digrafa **оу** – autorica objašnjava i razmjerno brojne primjere pojave *o* umjesto *u* u tom spomeniku: *proogotova* (<*prougotova*), *oravna* (<*uravna*), *opohusi* (<*upohusi*), *komoždo* (<*komuždo*), *otrobu* (<*utrobu*) itd.²⁸

Na fonološkoj je razini najuočljiviji znak južnoga puta bugarski odraz *žd* praslavenske skupine **dj*. Odraz se te skupine u hrvatskoglagoljskim tekstovima bilježi na tri načina. Osim skupine *žd*, u tekstovima je čest i čakavski odraz *j* koji se bilježi ili slovom **П** (*j*) ili se pišu samo susjedni samoglasnici.²⁹ Starocrkvenoslavenski

²⁵ Usp. Grabar 1977.a: 102. Zanimljivo je da se u tekstu *Legende o sv. Agapitu* iz *Tkonskoga zbornika* s početka 16. st. (90v) isto slovo pojavljuje za grčko **τριακοντα** (= 30), za što je najvjerojatnije takođe odgovoran ćirilčni međupredložak. O tome usp. Grabar 1977.a: 98-99.

²⁶ Beogradski ćirilčni tekst ima na tom mjestu slovo **ε** (= 5). Usp. Gaylord 1987.: 109.

²⁷ Usp. Rječnik 2010.: 424.

²⁸ Usp. Grabar 1985.: 77.

²⁹ Ako je drugi samoglasnik *a* ili *u*, onda se bilježe znakovi **ѡ** (*ê*) i **Ѣ** (*û*) koje treba čitati kao [ja] i [ju].

(bugarski) odraz *žd* bolje se čuva u kodeksima sjeverne, krčko-istarske skupine,³⁰ koja je i inače tekstološki i jezično konzervativnija, dok u kodeksima južne skupine prevladava čakavski odraz *j*.³¹

Makedonskomu se utjecaju mogu pripisati i primjeri vokalizacije poluglasa: *ɔ > o* i *ɔ > e*. Osim primjera *togda, kogda* i *vrtopь*, koji su potvrđeni u većem broju kodeksa, Sandra Sudec (2010.) navodi i sljedeće primjere iz *Frašćićeva psaltira*: *lož'* (31d), *koždo* (35b), *židoh'* (25a, 25c, 37b), *saz'davoi* (31c), *kinosь* (4c),³² *blago* (77b <*blagь*), *vzd'rev'novah'* (65b), *trest'* (41d), *d'nes'* (33d), *edinozračeny* (22b), *vranoveskь* (121d), *bez'vêres'tviê* (94a).³³ U čakavskom su se narječju, kao i na cijelom zapadnom dijelu slavenskoga govornoga područja, praslavenski *jer* i *jor* najprije stopili u jedan samoglasnik koji se kasnije odražava kao *a*. Iznimka su od toga samo neki krčki i creski govori, primjerice krčki starinački govori omišaljsko-vrbničkoga tipa, u kojima se taj samoglasnik odražava kao *e*. Zbog toga treba biti oprezan pri pripisivanju odraza *jera* kao *e* makedonskomu utjecaju. Zasigurno se makedonskim utjecajem ne mogu objašnjavati oblici kao što su: *dostoeny, taeny, taenstvo, priemь* (<**prijьmь*) i sl., kao ni smjena u oblicima imena *kaeny ~ kaina, kainu*, ... te osobito oblici upitne zamjenice za neživo *če*³⁴ koji se pojavljuju u tekstovima čije je podrijetlo s Krka. Tu je nedvosmisleno riječ o utjecaju govornoga jezika. Ipak tri su činjenice koje potvrđuju da je Sandra Sudec s pravom odraze u gore navedenim primjerima iz *Frašćićeva psaltira* pripisala makedonskomu utjecaju: 1. *Frašćićev je psaltir* pisan u Lindaru u središnjoj Istri (kraj Pazina) gdje se takav utjecaj govornoga jezika može isključiti, 2. u prilog tomu govori i različit odraz *jerova*: *o* kao odraz *ɔ* i *e* kao odraz *ɔ*, 3. poznato je, kako je utvrdila Biserka Grabar (1985.), da je Fraščić svoj psaltir prepisivao s makedonskoga predložka, što je vidljivo i po drugim elementima na svim jezičnim razinama, pa je stoga očekivano da se makedonski utjecaj pojavi i na glasovnoj razini.

Utjecaj starijih makedonsko-bugarskih predložaka pokazuju i sporadični primjeri međusobne zamjene nosnih samoglasnika. Sudec (2010.: 208) navodi dva primjera moguće zamjene stražnjega nosnika prednjim iz misala *Illirico 4*. Prvi je oblik 2. l. mn. imperativa *stežite* (<*stьtьžite*) koji se pojavljuje na listu 150b u sintagmi *stežite d(u)še vaše* (Lev23,32).³⁵ Treba dodati da se isti oblik na tom mjestu pojavljuje i u većini drugih hrvatskologoljskih misala. Samo četiri misala južne, zadarsko-krbavske skupine imaju očekivani odraz stražnjega nosnika *u*. U *Novakovu* (1369.), *I. oxfordskom* i *Njujorškom misalu* (oba 15. st.) glasi taj oblik *stužite*, dok se u vatikanskom *Illirico 8* (1435.) pojavljuje oblik 2. l. mn. prezenta *s'tužaete*. Drugi je primjer oblik akuzativa jednine *tmnice* (< *tmьnicь*) koji je potvrđen na listu 195b u sintagmi *straže že prêd' dvьrmi strêžahu tmnice* (A12,6).³⁶ Provjerom smo utvrdili da se isti oblik pojavljuje u svim misalima i brevijarima koji imaju to biblijsko mjesto, a ne samo u vatikanskom *Illirico 4*. Treba međutim istaknuti da se, iako grčki i latinski tekst

³⁰ Posebno se skupina *žd* dobro čuva u najstarijem misalu, vatikanskom *Illirico 4* i u najstarijem brevijaru, *I. vrbničkom* (13./14. st.) te u *Brevijaru Vida Omišljanina* (1396.), *Lobkovicovu* (1359.) i *Frašćićevu psaltiru* (1463.).

³¹ Više o bilježenju skupine **dj* u pojedinim kodeksima vidi u Mihaljević 1991.: 39-44.

³² Riječ je potvrđena i u vatikanskom misalu *Illirico 4* 156a.

³³ Više o primjerima vidi u Sudec 2010.: 205-208. Usp. također Grabar 1985:78-79.

³⁴ Umjesto uobičajenoga opće čakavskoga oblika *ča*.

³⁵ Grčka je paralela ἀπεινώσετε τὰς ψυχὰς ὑμῶν, a latinska *affligetis animas vestras*.

³⁶ Grčki paralelni tekst glasi: φύλακές τε πρὸ τῆς θύρας ἐτήρουσ τὴν φυλακὴν, a latinski: *et custodes ante ostium sustodiebant carcerem*.

upućuju na akuzativ, oblik *тъмнице* u tom primjeru može interpretirati i kao genitiv, tj. kao dio prijedložne sintagme *прѣд' двѣрми тъмнице*. No, ni ta interpretacija ne isključuje moguću zamjenu stražnjega nosnika prednjim u predlošku. Moguće je da je upravo zbog zamjene nosnika izvorno akuzativni oblik mogao biti shvaćen kao genitiv. Nije bez važnosti ni činjenica da se primjer pojavljuje u tekstu *Djela apostolskih* za koji je utvrđeno da obiluje leksičkim preslavizmima.³⁷ Jedan je mogući primjer zamjene stražnjega nosnika prednjim zabilježen i u *Brevijaru Vida Omišljanina*, u obliku *meži* koji se, umjesto očekivanoga *muži* (< *мѹѹи*), pojavljuje na listu 324d u parafrazi teksta *4. knjige o kraljevima* (4Rg3,18-25) u rečenici *Si tri c(ěsa)ri vpadu v ne s meži svoimi i sěkoše e daže do gazi*.³⁸ Više je primjera zamjene stražnjega nosnika prednjim u *Frašćićevu psaltiru*:³⁹ *vol'noe* umjesto *vol'noû* (<*volъnojо*) na listu 3d (CommPs4,9), *boûre* umjesto *buru* (<*burо*) na listu 72a (CommPs88,10),⁴⁰ *pačina* umjesto *paučina* (<*pačina*) na listu 75a (Ps89,10), *petъ* umjesto *putъ* (<*рѹтъ*) na listu 85c (CommPs101,24) i *hleb'čie* umjesto *hlub'čie* (<*hlоbъčie*) na listu 101a (CommPs108,10). U literaturi je zabilježeno i nekoliko primjera zamjene prednjega nosnika stražnjim: *ramu*, umjesto *rame* (<*ramę*), u fragmentu *Legende o sv. Eustahiju* iz Novoga Mesta (poč. 14. st.) na listu 1b u sintagmi *vzet ni na ramu*;⁴¹ *tuga*, umjesto *tega* (<*tega*), u *2. vrbničkom brevijaru* (14. st.) na listu 7d u sintagmi *vinogradê tuga težati*;⁴² 3. l. jd. prez. *sutъ* umjesto *setъ* (<*сѣтú*)⁴³ u *Frašćićevu psaltiru* na listu 114c (CommPs138,19).⁴⁴

Južnomu se utjecaju mogu pripisati i sporadični primjeri ispuštanja epentetskoga *l* kao i ispadanje *t* u sufisku *-ostъ/-estъ*. Za prvu promjenu Sandra Sudec (2010.:209) navodi oblike pridjeva *valamъ* (umjesto *valamlъ*) i *herofimъ* (umjesto *herofimlъ*) koji se pojavljuju u sintagmama: *od ... dečeri valami* u *Brevijaru Vida Omišljanina* (183cd) i *na prěs'tolê herofimê* u *Ljubljanskom zborniku* (*Slavische Sammlung*) s kraja 15. st. (18b). Jedan primjer druge promjene zabilježili smo u obliku *redosъ* (< *redostъ*) u rečenici *Redosъ dni moiъ kon'čaet se vskorê* iz *Brevijara Vida Omišljanina* na listu 378c (Job10,20). Takva redukcija sufiksa *-ost* karakteristična je za južne hrvatske i crnogorske govore (južnije od Šibenika), a nikako za sjeverne čakavske govore.⁴⁵

3. Morfologija i sintaksa

Nije lako utvrditi tragove južnoga puta na morfološkoj razini. Kako je poznato, »Ohridska se škola dosljedno držala ćirilometodskog prijevoda, pa se u tekstovima, koji iz nje proizlaze, primjećuje veća arhaičnost i u jeziku i u karakteristikama samoga teksta.«⁴⁶ To znači da je većina tvorbenih formanata svojstvenih toj školi mogla na

³⁷ Usp. Mihaljević; Šimić 2013.:11.

³⁸ Usp. Mihaljević 1996.: 274-275. Vidi također i Mihaljević 1997.: 130 te Sudec 2010.: 208. Taj tekst nemaju drugi hrvatskoglagoljski spomenici.

³⁹ Usp. Grabar 1985.: 80 i Sudec 2010.:208.

⁴⁰ U tom primjeru i slijed znakova *ou* svjedoči o ćirilichnom predlošku Fraščićeva psaltira. Vidi više.

⁴¹ Usp. Petrović; Mihaljević 2013.: 192 i Sudec 2010.: 209.

⁴² Usp. Mihaljević u pripremi.

⁴³ Riječ je o defektivnom starocrkvenoslavenskom glagolu koji znači 'govori, kaže'.

⁴⁴ Usp. Grabar 1985.: 79-80 i Sudec 2010.: 209.

⁴⁵ Usp. Mihaljević 1996.: 271-272

⁴⁶ Usp. Koneski 1957.: 190.

hrvatsko područje doći i sjevernim putom, izravno iz Moravske i Panonije. S druge strane, većina je tvorbenih morfema koji su svojstveni preslavskoj književnoj školi općeužnoslavenska, pa je zamjena izvornih, ćirilometodskih inačica njima mogla biti provedena i na hrvatskom području. Zbog toga je vrlo malo morfoloških pojava za koje se sa sigurnošću može reći da su u hrvatskoglagoljske spomenike dospjele južnim putom s makedonsko-bugarskoga područja. Jedna je od njih zasigurno sufiks *-š̆di/-š̆ti*. U građi *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* potvrđena su dva priloga tvorena tim sufiksom: *dvaš̆di* i *mnogaš̆ci*. Prvi je posvjedočen na dva mjesta u komentaru *Frašćićeva psaltira: na d'vaš̆dina* listu 86a (CommPs102,2) i *ni d'vaš̆di* na listu 87b (CommPs102,22).⁴⁷ Drugi je prilog u obliku *mnogaš̆ci* zabilježen u kodeksima s otoka Krka: u *1. vrbničkom brevijaru* 161b (Hb9,25), 161c (Hb9,26) i 162a (Hb10,11); u *2. vrbničkom brevijaru* dvaput na listu 116b (Hb9,25-26) i jednom na 116d (Hb10,11); u *3. vrbničkom brevijaru* dvaput na listu 169b (Hb9,25-26) i jednom na 169d (Hb10,11) te u *Brevijaru Vida Omišljanina* 120b (2C8,22), 245c (Hb9,26) i 246a (Hb10,11). U obliku *mnogaš̆di* potvrdjen je u *Frašćićevu psaltiru* 87b (CommPs102,22), 95d (Ps105,43) i 106c (Ps128,1), a u obliku *mnogaš̆adi* u odlomku *Pseudo-Tomina evanđelja* iz 15. st. na listu 1v.⁴⁸

Makedonskomu utjecaju Sudec (2010.: 210) pripisuje i pojavu završetka *-ui* (<*-oi*), umjesto očekivanoga *-i* (<*-yi*), u aktivnom participu prezenta. Zabilježila je dva takva primjera participa glagola *biti* (*sui*) u vatikanskom misalu *Illirico 4: u Evanđelju po Luki* (Lk16,23) na listu 40c i *Poslanici sv. Pavla apostola Galaćanima* (G6,3) na listu 146a. Dodajemo da se oblik *sui* u G6,3 pojavljuje u još tri hrvatskoglagoljska misala: *Kopenhagenskom* s kraja 14. st. (142b) te *Ročkom* (119c) i *Bribirskom* (40a) iz 15. st.

Morfološki pokazatelj da je neki tekst na hrvatsko područje došao južnim putom može biti i učestala uporaba prefigiranih i nesvršenih glagola jer je to jedna od karakteristika tekstova proizišlih iz preslavske književne škole.⁴⁹ To se međutim kao pokazatelj može uzimati samo u kontekstu, tj. samo zajedno s drugim sigurnim pokazateljima u onim tekstovima i na onim mjestima gdje prvotni, ćirilometodski prijevodi imaju neprefigirane ili svršene glagole, a preslavski prefigirane, odnosno nesvršene.

I u sintaksi je, kao i u morfologiji, teško utvrditi obilježja za koja se sa sigurnošću može reći da su na hrvatsko područje pristigla južnim putom. U takve se pojave mogu svrstati sporadični primjeri analitizma kao što je onaj iz pazinskoga fragmenta *Legende o sv. Eustahiju* (1c) s početka 14. st.:⁵⁰ *i pobēditelu na d̆ēvola ēviti že se*. Grčki tekst na tom mjestu glasi: *καὶ νικητὴν τοῦ διαβόλου ἀναφανῆναι σε*. Moglo bi se tu pomišljati i na latinski utjecaj, tj. da je *na d̆ēvola* prijevod latinske konstrukcije *super diabolium*. Utvrđeno je međutim da je hrvatskoglagoljski tekst te legende preveden s grčkoga i da je na hrvatsko područje došao južnim putom, pa je stoga vjerojatnije pretpostaviti da je riječ o utjecaju makedonskoga predloška.⁵¹

⁴⁷ U istom se značenju u hrvatskoglagoljskim tekstovima rabe i sljedeći izrazi: *dva krats*, *dvoiceū* i *vtoriceū*.

⁴⁸ U istom se značenju u hrvatskoglagoljskim tekstovima rabe i riječi: *mnogokrats*, *množiceū* i *često*.

⁴⁹ Usp. Ivanova-Mirčeva 1977.: 45 i Mirčeva 1997.: 19-20.

⁵⁰ Usp. Štefanić 1969.: 47, Sudec 2010.: 210-211; Petrović; Mihaljević 2013.: 192-193.

⁵¹ Usp. Petrović; Mihaljević 2013.: 189-193.

Makedonsko-bugarskim utjecajem mogu se objasniti i neki primjeri udvajanja objekta. Valja pritom ipak biti oprezan jer je ta pojava zabilježena i u nekim hrvatskim čakavskim i kajkavskim govorima, a postoji i u zapadnoromanskim jezicima. Ipak, s velikom se vjerojatnošću može reći da su primjeri: *poběžd'sumu dam' emu êsti ot drêva život'nago* (Ap2,7) iz *Brevijara Vida Omišljanina* (266a)⁵² i *zakon'nih' židov'skь vz'nenavidê bo ihь h(rьst)ь* (Comm Ps39,7) iz *Fraščićeve psaltira* (36c) koje navodi Sudec (2010.: 211) doista preuzeti iz makedonskoga predloška. Potvrđuje to činjenica da je riječ o tekstovima za koje je na temelju drugih karakteristika utvrđeno da su prepisani sa starijih makedonskih predložaka, a kod primjera iz *Otkrivenja* i to da u onim brevijarima koji imaju noviju redakciju prijevoda *Otkrivenja* nema udvajanja objekta.⁵³

4. Leksik

Leksik je od svih jezičnih razina najotvoreniji stranim utjecajima. Svaka riječ preuzeta iz kojega drugoga jezika svjedoči o jezičnim i kulturnim vezama i dodirima. Zbog toga su leksičke jedinice jedan od najvažnijih pokazatelja i tragova južnoga puta dolaska tekstova s makedonskoga na hrvatsko područje. Poznato je da su dolaskom Metodovih učenika iz Moravske na makedonskom i bugarskom području stvorena dva književna središta: ohridska i preslavska književna škola. Najveće su razlike među njima bile upravo u leksiku. Ohridska je škola čuvala stare ćirilometodske prijevode u kojima je veći broj arhaizama, moravizama i grecizama. U Preslavu su, nasuprot tomu, prvotni prijevodi revidirani i iz njih su uklonjeni mnogi arhaizmi, moravizmi i grecizmi i zamijenjeni riječima iz istočnobugarskih govora. Treba međutim istaknuti da podjela leksika na ohridizme i preslavizme nije apsolutna. Istraživanja su pokazala da je u svim spomenicima stanje miješano i da nema spomenika koji sadrže jedino lekseme koji se pripisuju samo jednom središtu. Stoga je svaka uporaba tih naziva uvjetna.

Za one jedinice koje se tradicionalno svrstavaju u ohridski leksik teško je odrediti jesu li došle južnim putem. Arhaizmi i moravizmi mogli su doći i sjevernim putem, izravno iz Moravske i Panonije, a većina južnoslavenizama koji se smatraju ohridizmima svojstvena je i hrvatskim govorima, pa su u hrvatskoglagoljske tekstove mogli biti uneseni i na hrvatskom području. Zbog toga su za južni put osobito važne one riječi koje se tradicionalno klasificiraju kao preslavizmi, iako i tu treba razlikovati one lekseme koji su u prvotne prijevode uneseni revizijom u Preslavu, a zajednički su svim južnoslavenskim jezicima, pa onda i hrvatskim govorima, i one koji su tipično bugarski elementi i ne mogu biti hrvatske riječi. Riječi iz prve skupine mogu se preslavizmima smatrati samo u kontekstu, tj. samo na onim mjestima u tekstu gdje su u Preslavu njima zamijenjene inačice iz prvotnoga, ćirilometodskoga prijevoda i to samo kada su prijevod određene grčke riječi. One se, drugim riječima, mogu smatrati svjedocima južnoga puta samo na tim mjestima.⁵⁴ Nasuprot tomu, riječi iz druge skupine sigurni su pokazatelji bugarsko-makedonskoga utjecaja, a time i svjedoci južnoga puta, neovisno o kontekstu. U tu se skupinu sa sigurnošću mogu ubrojiti iduće riječi koje su potvrđene u hrvatskoglagoljskim tekstovima: *bagrênica*, *bagrêнь*, *bagrovati*, *bezuma*, *vlasênina*, *dvašdi*, *dêla/dêlê*, *dêlma*, *elmaže*, *izmьčtati*, *izobila biti*,

⁵² Udvajanje objekta na tom biblijskom mjestu potvrđeno je i u *1. vrbničkom* (174d), *2. vrbničkom* (139c), *Pašmanskom* (124d) i *2. novljanskom brevijaru* (133a).

⁵³ U vatikanskom brevijaru *Illirico 5* iz sredine 14. st. glasi to mjesto: *premog'sumu dam êsti ot drêva život'nago*, a tako imaju i ostali brevijari s novijom redakcijom prijevoda.

⁵⁴ Popis riječi iz te skupine vidi u Mihaljević; Šimić 2013: 16-17.

istovъ, kladezъ, mnogaĉi, moûrinъ, pastuhъ 'pastir', *peĉera, peĉerъ, peĉerъnъ, peĉaliti, poroda, posluhъ* 'svjedok', *poslušъstvo, poslušъstvovati, pronirivъ, rednikъ, ti 'i', trĉeba, tьĉiû, urodъ, urodivъ, ceta*.⁵⁵

Južnim su putom najvjerojatnije došli i protobugarizmi kao što su *bolarinъ, kapiĉe, kolimogъ, kumirnica, kumirъ, hlebĉii* i sl. Potvrđuje to i mali broj njihovih potvrda, uglavnom u tekstovima za koje i drugi elementi pokazuju da su na hrvatsko područje došli južnim putom. Riječ *bolarinъ* potvrđena je samo u Sir4,7,⁵⁶ Jon3,7,⁵⁷ Na2,6⁵⁸ i jednom u *Apokrifu o prekrasnom Josipu* iz *Oxfordskoga zbornika* (20a). Riječ *kapiĉe* potvrđena je na tri mjesta u *Brevijaru Vida Omišljanina* (266b, 271d i 329a)⁵⁹ te po jednom u 2. *novljanskom* (362c)⁶⁰ i 1. *ljubljskom brevijaru* (155b).⁶¹ Imenica *kolimogъ* pojavljuje se samo jednom u fragmentu *Legende o sv. Eustahiju* iz Novoga Mesta (1a), a imenica *hlebĉii*, kako je već spomenuto u poglavlju 2., samo jednom u *Frašĉiĉevu psaltiru* (101a) u komentaru 108. psalma (CommPs108,10). Imenica *kumirnica* potvrđena je u *Ulaznoj pjesmi za 1. poslanicu sv. Pavla apostola Korinĉanima* u *Omišaljskom fragmentu apostola* iz 13./14. st. (1c i 1d) i *Dvolistu apostola* iz Arhiva HAZU (*Fragm. glag. 54*) s kraja 14. st. (2c i 2d) te u 1C 8, 9 u *Brevijaru Vida Omišljanina* (108b) i 1. *novljanskom brevijaru* (63c).⁶² Od navedenih riječi veći broj potvrda ima samo imenica *kumirъ*.

Južnim su putom u hrvatskoglagoljske tekstove mogle doći i neke posuđenice iz latinskoga, primjerice *komkanie* 'priĉest' (lat. *communio*). Vjekoslav Štefaniĉ (1957.) ju je zabilježio u popriĉesnoj molitvi na dan sv. Ambrozija (7. 12.) u *Splitskom fragmentu misala* s početka 13. st. u obliku *komĉkan[i]je* (A) i u *Berlinskom misalu* iz 1402. u obliku *kom'kanie* (157b).⁶³ Autor ovoga članka pronašao ju je u istoj molitvi u još dva hrvatskoglagoljska misala: vatikanskom *Illirico 8* iz 1435. godine (233a), u istom obliku kao u *Berlinskom misalu*, te u *Njujorškom* iz sredine 15. st. (205c) gdje je sintagma *see ni komĉkanie* krivo rastavljena kao *see niko tьnkantie*.⁶⁴ Ta se odglagolska imenica – izvedena od glagola *komĉkati* koji je posuđenica iz latinskoga *communicare* – često smatra moravizmom. S moravskim su je područjem povezivali već Miklošič i Jagić, a moravizmom je smatra i L'vov (1968.: 326-327). Da je ta riječ bila uobiĉajena u Moravskoj u 9. st. misli i Mareš (1984.: 125). Nasuprot tomu, Vaillant (1946.: 8) smatra da je ona u crkvenoslavenske tekstove ušla u istoĉnoj Bugarskoj iz balkanskoga romaniteta.⁶⁵ Tezu da je ta riječ u slavenski ušla na Balkanu zastupa i Gottfried Schramm (2007.: 31-34) koji, razrađujući tvrdnju ĉeškoga filologa Antonína Boháĉa iz 1908. da je riječ preuzeta posredstvom albanskoga, pretpostavlja da je to bilo u

⁵⁵ Više o preslavizmima u hrvatskoglagoljskim tekstovima i mjerilima za njihovo utvrđivanje vidi u Mihaljeviĉ; Šimiĉ 2013.

⁵⁶ I to samo u krĉkim brevijarima: 1. *vrbnĉikom* (237d), 2. *vrbnĉikom* (246d), 3. *vrbnĉikom* (293b) i *Brevijaru Vida Omišljanina* (374d). Ostali brevijari nemaju to mjesto.

⁵⁷ U *Brevijaru Vida Omišljanina* (455c), 2. *vrbnĉikom* (293c) i 1. *novljanskom brevijaru* (234a). Ostali brevijari nemaju to mjesto, a u misalima je na tom mjestu rijeĉ *knezъ*.

⁵⁸ U *Brevijaru Vida Omišljanina* (456d) i 2. *novljanskom brevijaru* (258a). To su jedini kodeksi koji imaju taj biblijski tekst.

⁵⁹ U Ap2,14 i 9, 20 te u parafrazi 4Rg17, 25-41.

⁶⁰ U *Životu sv. Pavla pustinjaka*.

⁶¹ U službi u ĉast sv. Mavru.

⁶² Ostali brevijari nemaju to mjesto.

⁶³ Usp. Štefaniĉ 1957.: 103.

⁶⁴ U sedam rukopisnih misala te molitve nema, a u drugih sedam, meĉu kojima je i najstariji vatikanski *Illirico 4* (171a), pojavljuje se na tom mjestu rijeĉ *priĉĉtie*.

⁶⁵ Isto je mišljenje zastupao i Nahtigal u svom izdanju *Sinajskoga euhologija* iz 1942.

unutrašnjosti Balkana, negdje blizu granice današnje Srbije i Bugarske. U prilog njihovu mišljenju govori činjenica da su i imenica i glagol *komъkati* u kanonskim crkvenoslavenskim tekstovima potvrđeni jedino u *Sinajskom euhologiju* i *Suprasaljskom zborniku* za koje se smatra da su napisani u 11. st. u Bugarskoj⁶⁶ kao i činjenica da je glagol, osim u bugarskim, zabilježen i u nekim makedonskim i istočnosrpskim dijalektima. Potkrepljuje takvu pretpostavku i distribucija te imenice u hrvatskoglagoljskim tekstovima. Ona se pojavljuje samo u misalima južne, zadarske skupine u kojima i neki ritualni tekstovi vuku podrijetlo iz Makedonije i Bugarske.⁶⁷ Argument je za moravsko podrijetlo te riječi činjenica da se ona u *Ustjužskoj krmčiji* pojavljuje u *Nomokanonu* za koji se pretpostavlja da ga je preveo sv. Metod. Očito je da će za sigurno smještanje te riječi u jednu ili drugu skupinu biti potrebna dodatna istraživanja. Posebno je među navedenim primjerima iz hrvatskoglagoljskih tekstova zanimljiv onaj iz *Njujorškoga misala*. Krivo rastavljanje sintagme pokazatelj je da prepisivač to mjesto nije razumio i da mu riječ *komkanie* nije uobičajena. Osim toga, on može ukazivati na to da je u predlošku stajao oblik *komъnkание* koji je mnogo bliži latinskomu izvorniku (*communicare*)⁶⁸ nego oblik *komъkanie* u kojemu je već izvršena redukcija, tj. izostavljen slog *нь* (< lat. *ni*), što bi pak moglo značiti da je *komъnkание* bio prvobitni oblik te imenice.

5. Tekstovi

Nakon prikaza jezičnih tragova južnoga puta, pogledajmo za koje je hrvatskoglagoljske tekstove dosad utvrđeno da su na hrvatsko područje stigli tim putem.

5.1. Biblijski tekstovi

Već je Vjekoslav Štefanić, opisujući *Omišaljski list apostola* (13./14. st.), zaključio da su hrvatski glagoljaši prije pojave plenarnih misala i brevijara posjedovali prijevod potpunoga *Apostola*.⁶⁹ Biserka Grabar (1986.: 88) precizira da je to bio ćirilometodski prijevod *Apostola*. Iskra Hristova (2004.) te Milan Mihaljević i Marinka Šimić (2013.) utvrdili su međutim da u hrvatskoglagoljskim tekstovima *Djela apostolskih* i apostolskih poslanica, kako u brevijarima tako i u misalima,⁷⁰ ima jako puno preslavskih elemenata, a to znači da je *Apostol* koji su posjedovali glagoljaši prošao preslavsku redakciju i da je na hrvatsko područje došao južnim putem preko Ohrida.⁷¹

⁶⁶ Izvan kanona zabilježena je još u *Ustjužskoj krmčiji*. Usp. Mareš 1984.:125.

⁶⁷ Usp. Tandarić 1993.: 212-273 i Grabar 1986.: 90.

⁶⁸ Schramm 2007.: 31 pretpostavlja kao ishodišni oblik balkanskoromansko *communicare*, kojemu je oblik iz Njujorškoga misala također bliži nego *komъkanie*.

⁶⁹ Usp. Štefanić 1960.: 198.

⁷⁰ Da je i u brevijarima i u misalima riječ o istom prijevodu utvrdio je već Josip Leonard Tandarić. Usp. Tandarić (1993.: 311).

⁷¹ Za razliku od toga, u evanđeljskim tekstovima i u tekstu psalama čuva se prvotni ćirilometodski prijevod u kojemu nema tragova preslavske redakcije, što bi mogao biti pokazatelj da su *Evanđelistar* i *Psaltir* na hrvatsko područje došli sjevernim putem, izravno iz Moravske i Panonije. U prilog takvoj pretpostavci govori i zaključak Matije Valjavca (1890.: 52) da „psalmi u glagolskijem psaltirima, ... potiču od jednoga prerada staroslovenskoga prijevoda, ... po svoj prilici starijega od sinajškoga psaltira i načinjenoga po grčkom tekstu“.

Jagoda Jurić-Kappel (2004.) dijeli hrvatskoglagoljske prijepise *Otkrivenja* u četiri skupine: one koji su prevedeni s grčkoga, one koji su prevedeni s latinskoga i dvije prijelazne skupine od kojih u jednoj prevladavaju elementi prijevoda s grčkoga, a u drugoj prijevoda s latinskoga. Među tekstovima koji su prevedeni s grčkoga najreprezentativniji je onaj u *Brevijaru Vida Omišljanina*. Brojni preslavizmi u njemu pokazuju da je taj prijevod na hrvatsko područje dospio južnim putom.

Za neke je starozavjetne tekstove utvrđeno da su ih hrvatski glagoljaši preveli iz latinskoga (Vulgata) i u njima nema tragova prijevoda s grčkoga. To su: *Tobija*, *Judita*, *Estera*, *Knjige o Makabejcima* i *Knjiga mudrosti*.⁷² Zdenka Ribarova (1987., 1996.) i Helena Bauerova (1986., 1989., 1993.) pokazale su da je u *Malim prorocima* u hrvatskoglagoljskim brevijarima, uz mlađi prijevod s latinskoga iz 14. stoljeća, očuvan i stariji prijevod s grčkoga koji seže sve do početaka slavenske pismenosti. Najbolje se taj prijevod čuva u *Brevijaru Vida Omišljanina*, 2. vrbničkom brevijaru, *Dragučkom* i *1. novljanskom brevijaru*. Budući da su utekstu tih brevijara potvrđeni razmjerno brojni preslavizmi, može se zaključiti da su i ti tekstovi na hrvatsko područje došli južnim putom iz Ohrida. Kod ostalih se starozavjetnih knjiga stanje razlikuje od teksta do teksta i od kodeksa do kodeksa, ali se načelno može reći da su u većini kodeksa, u većoj ili manjoj mjeri, vidljivi tragovi grčkoga predloška. Oni su najvidljiviji u kodeksima sjeverne skupine, posebice onima s otoka Krka, a i u njima se pojavljuju makedonsko-bugarski elementi. Razmjerno su brojni preslavizmi zabilježeni u *Postanku*, *Izlasku*, *Ponovljenom zakonu*, *Kraljevima*, *Sirahu*, *Izaiji* itd., što bi moglo upućivati na to da južnim putom iz Makedonije na hrvatsko područje nije došao samo *Apostol*, nego i *Parimejnik*, ali za potvrdu toga zaključka potrebna su još brojna dodatna istraživanja. Iako je to već spomenuto, i ovdje treba istaknuti da je za *Frašćičev psaltir* – jedini hrvatskoglagoljski psaltir s tumačenjem – B. Grabar (1985.) utvrdila da je prepisan s ćiriličnoga, makedonskoga predloška.

5.2. Apokrifi

Južnim su putom na hrvatsko područje došli i brojni apokrifi, starozavjetni i novozavjetni. Hrvatskoglagoljski tekst *Apokrifa o prekrasnom Josipupotječe* prema Josipu Bratuliću (1972.: 71) iz ćirilične matice, vjerojatno ruske redakcije koja je na hrvatsko područje mogla doći samo južnim putom. Predložak *Apokrifa o Abrahamovoj smrti* preveden je prema Biserki Grabar (1970.: 20) s grčkoga najvjerojatnije na bugarskom području i „preko crkvenoslavenske matice dospio je i u staru hrvatsku književnost.“⁷³ *Viđenje Varuhovo* u *Petrisovu zborniku* iz 1468. ima također ćirilični predložak.⁷³ Riječ je o tekstu koji je preveden na makedonskom području (ne poslije 12. st.), a čiji je prvotni prijevod bio pisan oblom glagoljicom.⁷⁴ Tekst *Legende o Drvu Križa* (Grabar 1973.) posvjedočen je u *Pazinskim fragmentima* s poč. 14. st.⁷⁵ te u *Oxfordskom* (15. st.), *Petrisovu* (1468.) i *Grškovićevu zborniku* (16. st.). Biserka Grabar (1978.: 24) utvrdila je da tekst iz *Pazinskih fragmenata* i *Petrisova zbornika* pripada istoj redakciji kao i najstariji ćirilični prijepis iz 13. st. te neki drugi ćirilični tekstovi iz 14. st. Tekst je najvjerojatnije preveden s grčkoga, a na hrvatsko je područje dospio s juga. Osim tekstova *Protoevanđelja Jakovljeva* koji su bili prevedeni s latinskoga,

⁷² Usp. Grabar 1986.: 89, Miličić 1999., Badurina-Stipčević 2006., 2009. i 2012.

⁷³ Usp. Gaylord 1987.: 98. Vidi također gore u poglavlju 2.

⁷⁴ Usp. Hercigonja 1964. te Gaylord 1983., 1987. Prema Gaylordu (1987.: 92) svi se rukopisi svih triju verzija toga teksta mogu svesti na ćirilični predložak koji je pak prijepis starije glagoljične inačice.

⁷⁵ Odlomci iz sredine i s kraja *Legende*.

postoje i hrvatskoglagoljski tekstovi koji se slažu s ćirilskim prijepisima i pripadaju bugarskoj redakciji prijevoda toga apokrifa.⁷⁶ Predložak teksta apokrifnoga *Pseudo-Tomina evanđeljaka* koji je u hrvatskoglagoljskoj književnosti sačuvan samo u odlomku 15. st. iz Arhiva HAZU u Zagrebu (*Fragm. glag. 99*) nastao je prema Biserki Grabar (1969.) u Bugarskoj. To potvrđuje i pojava ranije navedenoga preslavizm *mamnogašadi* u njemu.⁷⁷

Predložak apokrifnih *Djela apostola Petra i Andrije* koji je preveden iz grčkoga izvora došao je u hrvatsku književnost preko ćirilichnoga prijepisa koji je nastao u jednom od južnoslavenskih prevoditeljskih centara nešto prije 14. st.⁷⁸ I tekst *Djela Andrije i Mateja u gradu ljudoždera* preveden je s grčkoga najkasnije do 12. st. na bugarsko-makedonskom području, odakle se proširio na druga slavenska područja, pa tako i na hrvatsko. Odlomak *Djela Pavla i Tekle* iz 13. st.⁷⁹ prijepis je teksta koji je u 10. st. preveden s grčkoga u Makedoniji ili Bugarskoj.⁸⁰ I fragment „*Perioda*“ sv. Ivana apostola iz 13. st. ima makedonsko-bugarsko podrijetlo.⁸¹ Isto najvjerojatnije vrijedi i za odlomak *Apokrifa o Bogorodičinoj smrti (Uspenije Bogorodice)* iz *Pazinskih fragmenata* s poč. 14. st.⁸² Južnim je putom u hrvatsku književnost došlo i nekoliko apokrifnih novozavjetnih apokalipsa. Za *Pavlovu apokalipsu* iz *Oxfordskoga zbornika* Eduard Hercigonja (1967.: 253) kaže da je potekla iz predloška koji je nastao rano, najvjerojatnije u Makedoniji i odatle se proširio i na druga slavenska područja. *Bogorodičina apokalipsa (Hođenje Bogorodice po mukama)* potječe iz grčkoga arhetipa koji je na crkvenoslavenski preveden prije 12. st., a „preko crkvenoslavenske matice došao je u glagoljske rukopise.“⁸³ Vjekoslav Štefanić (1970.: 45-46) utvrdio je da je tekst *Čtenija svetago Ivana evanjelista o prišasti gospodni na zemlu* (apokrifna *Ivanova apokalipsa*) iz *Grškovičeva zbornika* (15r-20v) podudaran ćirilichnomu tekstu iz *Berlinskoga zbornika* koji je izdao Vatroslav Jagić (1873.), a Jagić je utvrdio da je ćirilichnim tekstovima u osnovi starobugarski prijevod.⁸⁴ I na koncu, južnim je putom došao i tekst *Prenje Isusa s đavlom* posvjedočen u 16 glagoljskih ostrizhaka iz 14. st. te u četiri zbornika: *Oxfordskom*, *Berčićevu*, *Akademijinu* (kraj 15. st.) i *Žgombičevu*,⁸⁵ što potvrđuju i leksički preslavizmi u njemu.⁸⁶

5.3. Svetačke legende i pasije

Brojni su i hagiografski tekstovi čiji su predlošci na hrvatsko područje došli s jugoistoka. Da je *Mučenje 40 sebastenskih mučenika*, potvrđeno u *Krčkim fragmentima pasionala* iz polovice 13. st., prevedeno s grčkoga i da mu je predložak srodan sa *Suprasaljskim zbornikom*, utvrdio je Stjepan Ivšić (1925.).⁸⁷ I odlomak *Mučenja sv.*

⁷⁶ Usp. Badurina-Stipčević 2008.: 82.

⁷⁷ Vidi poglavlje 3.

⁷⁸ Usp. Grabar 1967.: 167 i 1972.: 27. Hrvatskoglagoljski tekst posvjedočen je u *Žgombičevu zborniku* iz 16. st. (100r-106r) koji se čuva u Arhivu HAZU u Zagrebu (sign. VII 30).

⁷⁹ Fragment se čuva u Arhivu HAZU u Zagrebu pod signaturom *Fragm. glag. 4*.

⁸⁰ Usp. Grabar 1972.: 5-30.

⁸¹ Usp. Vajs 1907.: 132-138 i Petrović 2004.: 210-212. Odlomak se, zajedno s još dva fragmenta pasionala, čuva u Krku u Arhivu bivše Staroslavenske akademije.

⁸² Usp. Grabar 1978.: 24 i Mihaljević; Vince 2012.: 9.

⁸³ Usp. Grabar 1970.: 23

⁸⁴ Usp. Jagić 1873. na str. 78: „Da je svima trima bio jedan osnov, jedan prievod starobugarski – o tome se ne može sumnjati.“

⁸⁵ Usp. Dürrigl 2013.: 232-233.

⁸⁶ Usp. Mihaljević; Šimić 2013.: 19.

⁸⁷ O tom tekstu usp. također Hercigonja 1975.: 103-106.

Jakova Perzijanca iz Pazinskih fragmenata s početka 14. st. ima, prema Biserki Grabar (1973.: 150), grčki predložak koji je vremenski i prostorno vezan uz arhetip *Suprasaljskoga zbornika*, s kojim ima puno zajedničkih crta u jeziku i sadržaju. Isto vrijedi i za *Legendu o sv. Aleksijukoja* je u glagoljskom prijepisu sačuvana u dva fragmenta iz 15. st.⁸⁸ Tekst *Legende o sv. Agapitu* sačuvan je u dva hrvatskoglagoljska prijepisa, jedan potpun u *Tkonskom zborniku* s poč. 16. st. i jedan nepotpun u *Ljubljanskom zborniku (Slavische Sammlung)* s kraja 15. st. Da je tekst preveden s grčkoga, utvrdila je Biserka Grabar (1977.a: 97-100). Velik broj leksičkih preslavizama u hrvatskoglagoljskom tekstu⁸⁹ upućuje na to da je njegov predložak na hrvatsko područje došao južnim putom. Grčki predložak ima i *Legenda o sv. Eustahiju* koja je sačuvana fragmentarno u dva prijepisa, jednom u *Pazinskim fragmentima* s početka 14. st. i drugom u *Fragmentu iz Novoga Mesta* iz istoga vremena. Neovisno o tome je li prevedena na istočnoslavenskom ili makedonsko-bugarskom području, ona je na hrvatsko područje mogla doći samo južnim putom preko Ohrida.⁹⁰ Isti put, prema Petrović; Mihaljević 2013., treba pretpostaviti i za fragment teksta *Pasije sv. Marine* koji je sačuvan na malom ostrišku glagoljskoga dvolista iz Novoga Mesta, a potječe s kraja 13. ili početka 14. st. Grčki je izvor bio i *Legendi o našašću sv. Križa iz Oxfordskoga zbornika*.⁹¹ Zbog brojnih preslavizama u njoj⁹² razložno je također pretpostaviti da je u hrvatskoglagoljske tekstove došla južnim putom. Leksički preslavizmi i neke sintaktičke konstrukcije⁹³ pokazuju da je i slavenski arhetip hrvatskoglagoljskoga prijepisa *Života sv. Pavla pustinjaka iz Žgombićeva zbornika* najvjerojatnije nastao na bugarskom tlu.⁹⁴ S juga je na hrvatsko područje došao i predložak *Legende sv. Nikole iz Oxfordskoga zbornika*, ali njegova matica nije, kao kod većine navedenih tekstova, nastala na makedonsko-bugarskom području, nego u Duklji.⁹⁵ Da je riječ o ćiriličnom predlošku, pokazuje i pomak u brojevnoj vrijednosti slova m koji je naveden u poglavlju 2.

5.4. Ostalo

Josip Leonard Tandarić utvrdio je 1980. i 1981. godine da su i neki obredni tekstovi u hrvatskoglagoljskim liturgijskim knjigama istočnoga podrijetla i da su prevedeni s grčkoga.⁹⁶ Riječ je o nekim molitvama u *Blagoslovu jela na Uskrs*, *Blagoslovu nove kuće*, *Molitvama prigodom prvoga striženja kose* te o jednoj antifoni koja je dodana na kraju *Blagoslova vode na Bogojavljenje*. Ti su tekstovi sačuvani uglavnom u kodeksima južne, zadarsko-krbavske skupine i zato Tandarić pretpostavlja da su južnim putom, preko Bosne, došli iz Makedonije ili Bugarske.⁹⁷ Za neke od malobrojnih obrednih tekstova koji su prevedeni s grčkoga – a riječ je ponajprije o onima čiji posredni (staro)crkvenoslavenski prijevod nije pronađen – Tandarić (1993.:

⁸⁸ Jedan se nalazi u Berčićevoj zbirci u Sanktpeterburgu (fragm. br. 5), a drugi u Arhivu HAZU u Zagrebu (*Fragm. glag. 32b-c*). Više o toj legendi vidi u Grabar 1977. Da je predložak nastao na južnoslavenskom području izrijekom se kaže na str. 74. Usp. također Hercigonja 1975.: 277-280.

⁸⁹ Usp. Mihaljević; Šimić 2013.: 19.

⁹⁰ Usp. Petrović; Mihaljević 2013.

⁹¹ Usp. Grabar 1977.a: 102-103.

⁹² Usp. Mihaljević; Šimić 2013.: 19.

⁹³ Primjerice atributivni dativ.

⁹⁴ Usp. Badurina-Stipčević 1992.: 48.

⁹⁵ Usp. Grabar 1977.a: 102.

⁹⁶ Usp. Tandarić 1993.: 212-273. Usp. također Grabar 1986.: 90.

⁹⁷ Usp. Tandarić 1993.: 214 i 252-253 te Grabar 1986.: 90.

253) ne isključuje ni mogućnost da su ih hrvatski glagoljaši preveli izravno iz grčkoga, jer je poznato da se grčki (bizantski) obred u Dalmaciji održao veoma dugo, primjerice u Zadru sve do kraja 12. st.

Na današnjem stupnju istraženosti hrvatskoglagoljskih homiletskih tekstova nije lako reći koliki je udio (staro)crkvenoslavenskoga naslijeđa u njima,⁹⁸ a i za one tekstove za koje je utvrđeno da su im predlošci prevedeni s grčkoga ne može se uvijek reći jesu li došli s jugoistoka. Ipak, ima nekoliko homilija za koje je to utvrđeno. To se može reći za *Homiliju na Blagovijest Pseudo-Grgura neocezarejskoga* i *Homiliju sv. Ivana Zlatoustoga na Blagovijest* čiji su fragmentarni prijepisi sačuvani na glagoljskom fragmentu iz Arhiva HAZU u Zagrebu (*Fragm. glag. 16*) iz 13. st.⁹⁹ Da isto vrijedi i za *Homiliju Euzebija Aleksandrijskoga o silasku Ivana Krstitelja u hadž Grškovićeve zbornika*, utvrdila je Biserka Grabar 1986. godine, ali to, zbog njezine prerane smrti iste godine, nije nikad objavljeno. Da je *Govor sv. Ivana Zlatoustoga o sujetnom životu i strašnom sudukoji* je poznat iz dva glagoljska prijepisa, u *Petrisovu zborniku* iz 1468. i u *Grškovićeve zborniku* iz 16. st., došao najvjerojatnije južnim putom utvrdio je Eduard Hercigonja u svojem doktoratu iz 1969. godine. U svim se navedenim tekstovima pojavljuju leksički preslavizmi.

Priča o premudrom Akiru sačuvana je u hrvatskoj književnosti u tri prijepisa: glagoljičnom iz *Petrisova zbornika* (1468.), ćiriličnom iz dubrovačkoga *Libra od mnozijek razloga* (1520.) i latiničnom iz *Derečkajeva zbornika* (1621./1622.). Dvije su pretpostavke o postanku slavenskoga prijevoda toga teksta, koji je najvjerojatnije preveden s nepoznatoga grčkoga predloška u čijoj je osnovi sirski izvornik. Neki istraživači tvrde da je tekst preveden u 11. ili 12. st. u Kijevskoj Rusiji, a drugi da je preveden u Bugarskoj u 10. ili 11. st.¹⁰⁰ Neovisno o tome koja je pretpostavka točna, u hrvatsku je književnost mogao doći samo južnim putom.

6. Umjesto zaključka

Tema su ovoga rada bili jezični elementi i tekstovi koji su na hrvatsko područje došli s jugoistoka. Južnim se putom, kao uostalom i svakim drugim, zasigurno putovalo i u drugom smjeru, pa se to može također pretpostaviti i za tekstove. Budući da konfesionalna granica, koja je uspostavljena crkvenim raskolom 1054. godine, nije bila nepropusna u jednom smjeru, vjerojatno je to vrijedilo i za obrnuti smjer. Svjedoče o tome: apokrifno *Nikodemovo evanđelje* koje je prevedeno na hrvatskom prostoru, odakle je, preko Makedonije i Bugarske, dospjelo čak do Rusije,¹⁰¹ *Rumanac trojski* koji je "preveden ... na hrvatskom području vjerojatno negdje krajem 13. stoljeća", a već u drugoj polovici 14. stoljeća zabilježen je u Bugarskoj, odakle je dospio i u rusku književnost;¹⁰² *Aleksandrida* čiji je arhetip također možda bio čakavsko-glagoljski¹⁰³ te zapadnoeuropski viteški romani o *Tristanu (Tryščan)*, *Lancelotu (Ancalot)* i *Bueves d'*

⁹⁸ Usp. Reinhart 2004., str. 71: „Na području hrvatske srednjovjekovne homiletike (na starohrvatskom jeziku) nema tijekom posljednjih godina studija koje se bave propovijedima prevedenim s grčkoga.“

⁹⁹ Da je prvi tekst fragment homilije Pseudo-Grgura Neocezarejskoga utvrdio je Johannes Reinhart (2004.: 79), a za drugi je tekst već Stjepan Ivšić utvrdio da mu je u osnovi južnoslavenskoprijevod koji se razlikuje od onoga u *Suprasaljskom zborniku*. Usp. Rječnik 2000.: XXXII.

¹⁰⁰ Više o tome vidi u Kuzidova 2012. i Badurina-Stipčević (u pripremi).

¹⁰¹ Usp. Hercigonja 1975.: 49-50 i 112.

¹⁰² Hercigonja 1975.: 378-379. O tome da je taj tekst preko Hrvatske stigao na Istok, usp. također Badurina-Stipčević 2013.: 24.

¹⁰³ Usp. Hercigonja 1975.: 379-384. Druga je pretpostavka da je tekst preveden na katoličkom području negdje između Pelješca i Crne Gore. No, i u tom je slučaju južnim putom stigao u Bugarsku.

Hanstonu (*Bovo korolevič*) koji su sačuvani u staroj ruskoj književnosti, a najvjerojatnije su iz Venecije, preko Hrvatske, preneseni na istok.¹⁰⁴ Moguće je da postoji još pokoji takav tekst u slavenskim ćirilničnim književnostima. Tragovi južnoga puta u istočnim slavenskim tekstovima nisu međutim dosad privlačili posebnu pozornost istraživača, niti su bili predmet sustavnoga istraživanja. Stoga je jedan od budućih zadataka koji stoje pred paleoslavistima, osobito onima koji istražuju tekstove *Slavia Orthodoxa*, da se ozbiljnije pozabave i tom tematikom.

Literatura

Badurina-Stipčević V. 1992: *Hrvatskoglagoljska Legenda o svetom Pavlu Pustinjaku*. Zagreb: HFD.

Badurina-Stipčević V. 2006: Knjige o Makabejcima u hrvatskoglagoljskoj književnosti: Prva knjiga o Makabejcima u hrvatskoglagoljskim brevijarima. *Slovo* 54-55, 5-126.

Badurina-Stipčević V. 2008: Još jedna glagoljska verzija Protoevanđelja Jakovljeva. *Slovo* 56-57, 75-92.

Badurina-Stipčević V. 2009: Knjige o Makabejcima u hrvatskoglagoljskoj književnosti: Druga knjiga o Makabejcima u hrvatskoglagoljskim brevijarima. *Slovo* 59, 1-75.

Badurina-Stipčević V. 2009a: *Odlomak Protoevanđelja Jakovljeva u hrvatskoglagoljskom Brevijaru Britanske knjižnice*. *Slavia* 78, 227-234.

Badurina-Stipčević V. 2010: Hrvatskoglagoljska Muka svetoga Andrije apostola. *Slovo* 60. 41-71.

Badurina-Stipčević V. 2012: *Hrvatskoglagoljska Knjiga o Esteri*. Zagreb: Matica hrvatska.

Badurina-Stipčević V. (prir.). 2013: *Hrvatska srednjovjekovna proza I. Legende i romani*. Zagreb: Matica hrvatska.

Badurina-Stipčević, V. (u pripremi). Priča o premudrom Akiru u hrvatskoglagoljskom Petrisovu zborniku (1468). V. Badurina-Stipčević, S. Sudec, F. Velčić (ur.). *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*. Zagreb – Krk: Staroslavenski institut i Krčka biskupija.

Bauerová H. 1986. Prophetiae minores v charvátskohlaholských breviářích ve Vajsově edici Glagolitica. *Slovo* 36, 217-226.

Bauerová H. 1989. K problematice předloh textu proroka Jonáše v charvátskohlaholských breviářích. *Slavia* 58. 353-364.

Bauerová H. 1993. K staroslověnskému překladu knihy proroka Joela. *Slavia* 62, 455-462.

Birnbaum H. 1996. How Did Glagolitic Writing Reach the Coastal Regions of Northwestern Croatia?. *Croatica* 42-44, 69-79.

Bratulić J. 1972. Apokrif o prekrasnom Josipu u hrvatskoj književnosti. *Radovi Staroslavenskog instituta* 7, 31-122.

¹⁰⁴ Usp. Hercigonja 1975.: 382. Stjepan Ivšić (1930.: 136) pretpostavio je da je i kraća verzija *Muke sv. Andrije apostola* prevedena na hrvatskom području i da je južnim putom dospjela u ćirilčne književnosti slavenskoga istoka. Tako navodi i Hercigonja 1975.: 55 i 265-266. Vesna Badurina-Stipčević (2010.: 44, bilj. 16), međutim, kaže kako ju je Johannes Reinhart upozorio da ta Ivšićeva tvrdnja nije vjerojatna i da su ukrajinski prijepisi toga teksta prevedeni s poljskoga, a srpski s grčkoga.

- Dürriegl M.-A. (prir.). 2013. *Hrvatska srednjovjekovna proza II. Apokrifi, vizije, prenja, Marijini mirakuli*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Fučić B. 1982. *Glagoljski natpisi*. Zagreb: JAZU.
- Fučić B. 1987. *Granična područja glagoljice i ćirilice*. Obilježnica Povaljske listine i praga 1184–1984. Brački zbornik XV, 17-28.
- Fučić, B. 1988. *Supetarski ulomak*. Slovo 38. 55-62.
- Gaylord H. E. 1983. *Slavjanskij tekst Tret'ej knigi Varuha*. Polata knigorisnaja 7, 49-56.
- Gaylord H. E. 1987. *Redactional elements behind the Petrisov zbornik of III Baruch*. Slovo 37, 91-115.
- Grabar B. 1967. *Apokrifna Djela apostolska u hrvatskoglagojskoj literaturi: 1. Djela Andrije i Mateja u gradu ljudoždera, 2. Djela apostola Petra i Andrije*. Radovi Staroslavenskog instituta 6, 109–208.
- Grabar B. 1969. *Glagoljski odlomak Pseudo-Tomina evanđelja*. Slovo 18-19, 213-232.
- Grabar B. 1970. *Apokrifi u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti*. Croatica 1, 15-28.
- Grabar B. 1972. *Apokrifna Djela apostolska u hrvatskoglagojskoj literaturi: 3. Djela Pavla i Tekle*. Radovi Staroslavenskog instituta 7, 5–30.
- Grabar B. 1973. *Mučenje sv. Jakova Perzijanca u hrvatskoglagojskim odlomcima XIV st.* Slovo 23, 141-160.
- Grabar B. 1977. *Legenda o sv. Aleksiju u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti*. Slovo 27, 61-84.
- Grabar B. 1977.a. *Izvori nekih hrvatskoglagojskih legenda*. Zbornik za slavistiku 13, 95-104.
- Grabar B. 1978. *Pazinski fragmenti*. Istra 16/1-2, 21-26.
- Grabar B. 1985. *Osobitosti grafije i jezika glagoljskog Frašičićeva psaltira*. J. Reinhart (Hrsg.). *Litterae slavicae medii aevi*. Francisco Venceslao Mareš Sexagenario Oblatae. München: Sagner Verlag. SS. 75-96.
- Grabar B. 1986. *Ćirilometodski i staroslavenski prijevodi u hrvatskoglagojskim prijepisima*. Slovo 36, 87-94.
- Hercigonja E. 1964. „*Viđenje Varuhovo*“ u *Petrisovu zborniku iz 1468. godine*. Zbornik za filologiju i lingvistiku 7, 63-93.
- Hercigonja E. 1967. *Glagoljska verzija pune redakcije Pavlove apokalipse iz Oxfordskog kodeksa Ms. Can. Lit. 414*. Radovi Staroslavenskog instituta, 6, 209-255.
- Hercigonja E. 1975. *Povijest hrvatske književnosti, knjiga 2*. Zagreb: Liber – Mladost.
- Hristova I. 2004. *Preslavizmite v apostolskite četiva v hrvatskite glagoličeski misali i breviarii*. Preslavska knižovna škola 7, 42-56.
- Ivanova-Mirčeva, D. 1977. *K voprosu o karakteristike bolgarskih perevodčeskih škol od IX-X do XIV veka*. Palaeobulgarica 1/1, 37-48.
- Ivšić S. 1925. *Ostaci staroslovenskih prijevoda u hrvatskoj glagolskoj književnosti*. Hrvatski glagolski fragment „*Mučenja 40 mučenika*“ iz 13. vijeka. *Zbornik kralja Tomislava*. Zagreb: JAZU, 451-508.
- Ivšić S. 1930. *Sredovječna hrvatska glagolska književnost*. Sveslavenski zbornik. Zagreb: Zajednica slavenskih društava, 132-142.
- Jagić V. 1873. *Novi prilozi za literaturu biblijskih apokrifa*. Starine 5, 69-108.
- Jurić-Kappel J. 2004. *Hrvatskoglagojske apokalipse*. M.-A. Dürriegl, M. Mihaljević, F. Velčić (ur.). *Glagoljica i hrvatski glagolizam*. Zagreb – Krk: Staroslavenski institut; Krčka biskupija, 183-190.

- Katičić R. 1998. *Litterarum studia : književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Koneski, B. 1957. *Ohridska književna škola*. Slovo 6-8, 177-194.
- Koneski, B. 1965. *Istorija na makedonskiot jazik*. Skopje: Knigoizdatelstvoto Kočo Racin.
- Kuzidova, I. 2012. *Textologische Übersicht von südslawischen Abschriften der Geschichte über Akiris den Weisen*. Kirilo-Methodievski studii 21, 309-320.
- L'vov, A. S. 1968. Češko-moravskaja leksika v pamjatnikah drevnerusskoj pis'mennosti. *Slavjanskoe jazikoznanie*. VI međunarodnij s'ezd slavistov. Prag 1968. Moskva: Nauka, 316-338.
- Mareš, F. W. 1984. *Das altkirchenslawische vьsъdъ 'communio, eucharistia'*. D. Messner (Hrsg.). *Das Romanische in den Ostalpen*. Wien: ÖAW. SS. 125-131.
- Mihaljević, M. 1991. *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Mihaljević, M. 1996. *Šrke i fraške glagoljaške*. Croatica 42-44, 269-280.
- Mihaljević, M. 1997. *Jezična slojevitost Brevijara Vida Omišljanina iz 1396. godine*. Filologija 29, 119-138.
- Mihaljević, M. (u pripremi). *O jeziku Drugoga vrbničkoga brevijara*. V. Badurina-Stipčević, S. Sudec, F. Velčić (ur.). *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*. Zagreb – Krk: Staroslavenski institut; Krčka biskupija.
- Mihaljević, M.; J. Vince. 2012. *Jezik hrvatskoglagoljskih Pazinskih fragmenata*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Državni arhiv u Pazinu; Staroslavenski institut.
- Mihaljević, M.; M. Šimić. 2013. *Preslavizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima*. M. Turk (ur.). *A tko to ide? Hrvatski prilozi XV. Međunarodnom slavističkom kongresu*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; HFD, 11–23.
- Miličić I. 1999. *Starozavjetna Knjiga Mudrosti u hrvatskoglagoljskim brevijarima*. Slovo 47-49, 57–112.
- Mirčeva, E. 1997. *Projavi na preslavskata prevodačeska i redaktorska škola v Slovo № 21 ot Suprasъlskija sbornik*. Palaeobulgarica 21/2, 12–22.
- Petrović I. 1988. Prvi susreti Hrvata s ćirilometodskim izvorištem svoje srednjovjekovne kulture. Slovo 38, 5–54.
- Petrović, I. 2004. *Djela apostola Ivana (Acta Iohannis) u hrvatskoj glagoljskoj književnosti srednjega vijeka*. M.-A. Dürriegl, M. Mihaljević, F. Velčić (ur.). *Glagoljica i hrvatski glagolizam*. Zagreb – Krk: Staroslavenski institut; Krčka biskupija, 199–227.
- Petrović, I.; M. Mihaljević. 2013. *Hrvatskoglagoljski fragmenti Legende o sv. Eustahiju i Pasije sv. Marine*. J. Reinhart (Hrsg.). *Hagiographia Slavica*. Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 82. München: Verlag Otto Sagner, 171-215.
- Reinhart, J. 2004. *Biserka Grabar kao istraživač staroslavenske baštine kod Hrvata*. M.-A. Dürriegl, M. Mihaljević, F. Velčić (ur.). *Glagoljica i hrvatski glagolizam*. Zagreb – Krk: Staroslavenski institut; Krčka biskupija. 67-80.
- Ribarova, Z. 1987. *Knjiga proroka Jone*. Slovo 37. 123–159.
- Ribarova, Z. 1996. *Vajsova proučavanja prijevoda Malih proroka iz Brevijara Vida Omišljanina*. Slovo 44-46, 27–43.
- Rječnik. 2000. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. I. svezak a¹ – vrědъ*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- Rječnik. 2010. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. 17. sveščićduša – edinorsъdno*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- Schramm G. 2007. *Slawisch im Gottesdienst*. München: R. Oldenbourg Verlag.

Sudec S. 2010. *Makedonizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima*. Šesti naučen sobir na mladi makedonisti (18-20 dekembari 2008). Skopje: Filološki fakultet „Blaže Koneski“, 203–215.

Štefanić V. 1957. *Splitski odlomak glagoljskog misala starije redakcije*. Slovo 6–8. 54–133.

Štefanić V. 1960. *Glagoljski rukopisi otoka Krka*. Zagreb: JAZU.

Štefanić V. 1969. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije, I. dio*. Zagreb: JAZU.

Štefanić V. 1970. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije, II. dio*. Zagreb: JAZU.

Tandarić J. 1980. *Hrvatskoglagoljski ritual*. Slovo 30. 17-87.

Tandarić J. 1993. *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Vaillant A. 1946. *Vieux-bulgare et roman de Bulgarie*. Bulletin linguistique de Bucarest XIV. 5-16.

Valjavec M. *O prijavedu psalama u nekijem rukopisima hrvatsko-srpsko- i bugarsko-slovenskijem*. Rad JAZU 99. 1-72.

Vajs J. 1907. *Martyrii s. Georgii et Periodorum s. Ioannis Apostoli et Evangelistae fragmenta glagolitica*. Slavorum litterae theologicae 3, 123-143.

Zaradija Kiš, A. 1997. *Knjiga o Jobu u hrvatskoglagoljskoj književnosti*. Zagreb: HFD.

Summary

In this paper the author examines the philological evidence which shows that Church Slavonic texts did not arrive in Croatia only by the northern route from Moravia and Panonia, but also by the southern route from Macedonia and Bulgaria. That a certain text has arrived by the southern route, can best be seen by its language. Therefore, the author first presents the linguistic traces of the southern route. At the level of orthography, the most obvious trace of the southern route are Cyrillic letters in Croatian-Glagolitic manuscripts, as well as some other facts which point to Cyrillic protographs of Croatian texts, such as the shifts in numeric values in relation to Greek originals and the marking of the vowel *u* by digraphs *ou* and *o/*. In phonology, the following phenomena point to Macedonian or Bulgarian protographs: the reflex of Common Slavic **dj* as *žd*, the reflexes of *jor* and *jer* as *o* and *e* respectively, as well as the examples of mutual interchanges of nasal vowels and sporadic examples of the omission of epenthetic *l*. South-eastern morphological elements are: the suffix *-š̆di/-š̆ti*, the ending *-ui* (<*-oi*) in active present participle and the frequent use of prefixed and imperfective verbs. Rare examples of analytism and some cases of object doubling testify to Macedonian and Bulgarian influence on the syntactic level. In the lexicon particularly important for the southern route are words which are traditionally regarded as Preslavisms, as well as some Proto-Bulgarian words, such as *bolarinъ*, *kapiče*, *kolimogъ*, *kumirmica*, *kumirъ*, *hlebčii* etc. In the end the author states the texts for which it has been established that they have arrived in Croatia from the southeast (from Macedonia and Bulgaria). The group consists of Biblical texts, apocrypha, saintly legends and passions, homiletic texts, blessings and prayers, and one tale (The Story of Ahikar).

Васил Дрвошанов¹⁰⁵

ИЗРАЗУВАЊЕ НА СЕМЕМАТА 'ВАДА' ВО МАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ

Апстракт: Во трудот се разгледува семемата 'вада' во македонскиот дијалектен систем. Врз основа на дијалектниот материјал од картотеката за проектот „Македонски дијалектен атлас“ при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ се констатира дека на македонската јазична територија со значење 'вада' од тематското подрачје *хидрографија* се среќаваат неколку лексеми. Притоа се дава етимолошко толкување за секоја дијалектна лексема. Освен тоа, се проверуваат дијалектните лексеми во македонските лексикографски трудови *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски шолкувања* и *Толковен речник на македонскиот јазик* од аспект на нивната застапеност и од аспект на нивното значење. На крајот се заклучува дека македонските наследени зборови јасно зборуваат за длабоката втемеленост на македонскиот стандарден јазик во народните говори.

Клучни зборови: семема 'вада', лексеми, македонски говори, етимолошки толкувања.

Основниот речнички фонд на македонскиот јазик го сочинуваат македонски наследени зборови. Со оглед на фактот што до крајот на Втората светска војна не сме имале национален центар, македонскиот дијалектен ареал на лексички план е расцепкан. Освен тоа, македонската територија долго време била јазичен крстопат, така што на нашиот простор се вкрстувале влијанија од многу народи и култури, кои оставале свој печат во јазикот на автохтониот македонски народ. Тоа се согледува во сите области од животот и од работата на човекот, следствено и во областа на хидрографијата.

Нашето внимание во овој напис ќе го задржиме на изразувањето на семемата 'вада' во македонските говори. Имено, со значење 'мал јаз, бразда што служи за доведување вода за наводнување' од тематското подрачје *хидрографија* на македонската јазична територија се среќаваат неколку називи, од кои некои се со повеќе фонетски разновидности, сп. *арк*, *бразда* (*бразна*), *вада* (*ва:да*, *ва:д̄а*, *ва'а*, *ва'а*, *ваг'а*), *вија*, *водовада* (*водо:*¹⁰⁶*жда*, *вод'о:жда*¹⁰⁶, *водоажца*, *водожда*, *водов'ажца*, *одожда*, *дав'ажда*, *доважа*, *дов'ажца*, *дув'ажца*, *доажца*, *дав'ашка*, *водовал'а*), *ендек* (*андак*), *јаз*, *канал* (*канаџ*, *каналче*), *мајџорник*, *нирија*, *рачеј* (*рочеј*) и *џрај*.

Освен нотирањето на лексемите за изразување на семемата 'вада', ќе ја прикажеме распространетоста на сите лексеми и на нивните разновидности на македонскиот дијалектен ареал. Притоа, ќе ги провериме дијалектните лексеми во македонските лексикографски трудови *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски шолкувања* и *Толковен речник на македонскиот јазик* од аспект на нивната застапеност и од аспект на нивното значење. За секоја лексема, забележана во картотеката за проектот „Македонски дијалектен атлас“ при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, ќе дадеме етимолошко

¹⁰⁵ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, vasildrvoshanov@yahoo.com

¹⁰⁶ Акцентот е одбележен само во оние случаи, каде што има отстапување од акцентот во македонскиот стандарден јазик.

толкување со цел да се откријат значењата на македонските наследени зборови и патиштата по кои доаѓале туѓите зборови во македонскиот дијалектен систем.

На прашањето 'ископан канал низ кој се води вода за наводнување (вадење)'? (Видоески 2000: 179) информаторите најчесто како одговор ја дале лексемата *бразда* без толкување и тоа не само во т.н. централни македонски говори туку и во говорите на целиот западен појас од долновардарските говори, на југ, до тетовскиот говор, на север, сп. во прилепскиот (Стровија, Слепче, Никодин, Прилепец), битолскиот (Гавато, Кукуречани, Живојно, Скочивир, Паралово, Старавина), демирхисарскиот (Слепче), крушевскиот (Д. Дивјаци), кичевскиот (Прострање, Вранештица, Кнежино, Попоец, Лешница, Тајмишта, Букојчани, Туин), поречкиот (Звечан, Г. Белица, Здуње), скопскиот (Н. Брезница, Нерези, Ракотинци, Драчево, Зелениково, Катланово, Белимбегово, Црешево, Бардовци, Кучково), велешкиот (Карабуниште, Црквино, Подлес, Градско), охридскиот (Волино, Ботун, Оровник, Рамне, Којнско, Пештани, Трпејца, Лескоец, Речица), струшкиот (Струга, Луково, Ржаново, Глобочица), преспанските говори (Стење, Љубојно, Арвати, Царев Двор–Ресенско, Гломбочани, Леска, Л'к, Шулин, Граждено–Долнопреспанско, Нивици–Малопреспанско), дебарските говори (Смилево–Битолско, Ефловец–Кичевско, Држилово–Скопско, Жерноница, Ростуше, Галичник, Баниште, Горенци, Гари, Голем Папрадник, Цепиште, Клење, Стеблево–Дебарско), гостиварскиот (Тумчевиште, Пожаране, Печково, Куново, Маврово), костурскиот (Горенци), леринскиот (Зеленич), мариовскиот (Дуње–Прилепско, Витолиште–Битолско), тиквешкиот (Праведник, Рожден–Кавадаречко, Марена, Клисура–Неготинско), долновардарските говори (Миравци–Гевгелиско, Тушин, Луковец, Сараќиново, Чеган, Г. Пожарско–Воденско, Липинци, Емборе–Кајларско) и во тетовскиот говор (Вратница, Лешок, Брезно, Ракотинце, Милетино). Само на крајниот исток, во пунктот Делчово–Гоцеделчевско, е нотирана разновидноста *бразна*.

Лексемата *бразда* е општослов. термин од праслов. период (**bog-zda*) (БЕР I: 73; Skok I: 203–204).

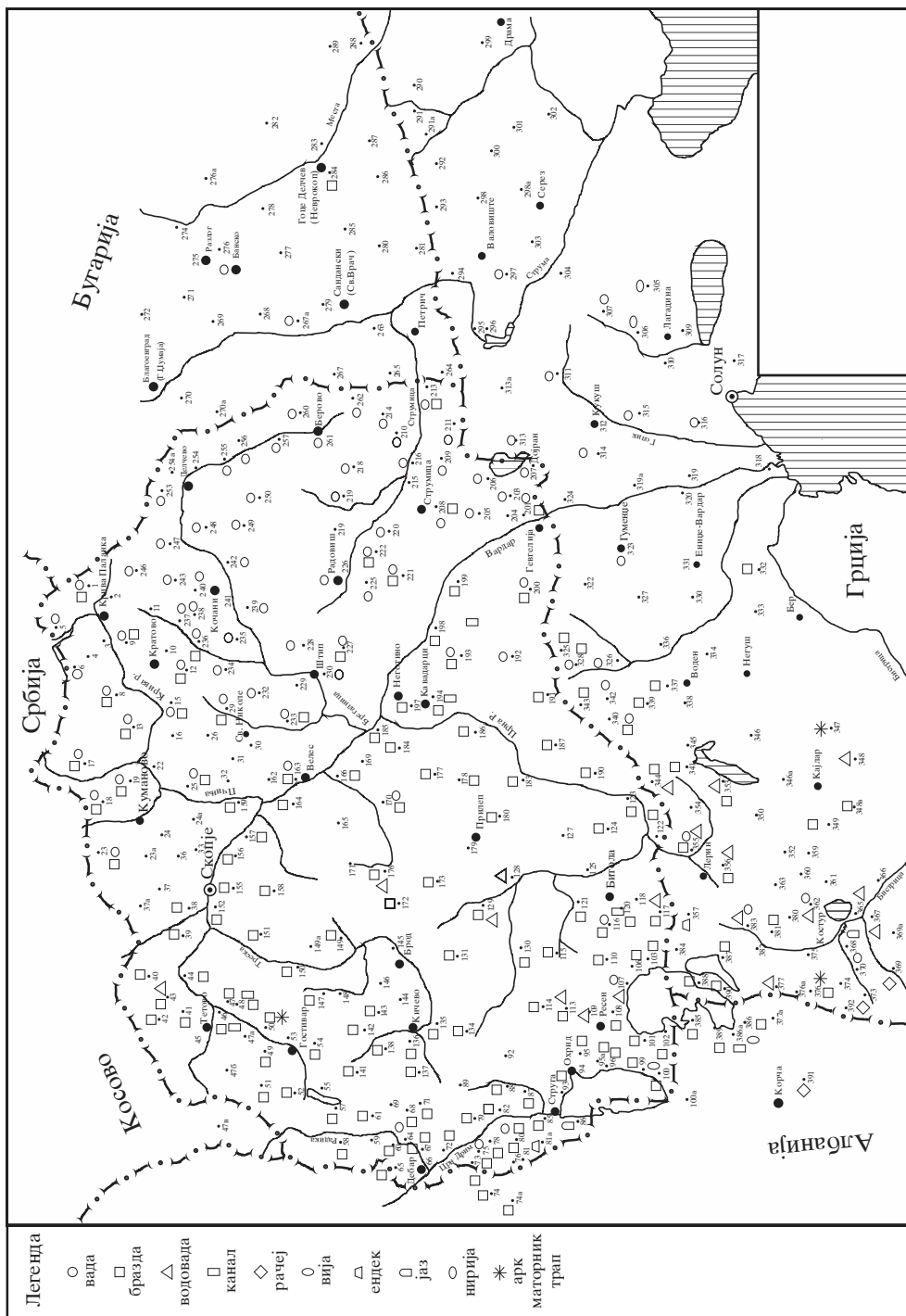
Наспрема лексемата *бразда*, во југоисточното македонско наречје, почнувајќи од долновардарските говори, низ кои поминува изоглосата, па сè до кривоаланечкиот говор, на север, се јавува лексемата *вада* со неколку фонетски разновидности, сп. *вада* во долновардарските говори (С'ботско–Мегленско, Струпино–Воденско, Негован, Градобор–Солунско, Мутулово, Патарос, Амбар Кој–Кукушко, Дојран, Николич, Фурка–Гевгелиско, Пирава–Валандовско), серскиот (Савек), струмичкиот (Муртино, Ново Село, Габрово, Стинек, Робово, Нивичино, Вељуса), радовишкиот (Радовиш, Подареш), штипскиот (Штип, Долни Балван), кочанскиот (Спанчево, Припечани, Гратче, Костин Дол), виничкиот (Виница, Блатец, Лаки), делчевскиот (Саса, Каменица, Калиманица, Киселица, Тработевиште, Стар Истевник), малешевскиот (Берово, Пехчево, Мачево, Двориште), пиринскиот (Белица), овчеполскиот (Павлешенци, Судиќ), пробиштипскиот (Лезово, Лесново, Древено), кратовскиот (Кратово, Кнежево) и во кривоаланечкиот говор (Кркља, Габер, Луке, Огут), *вада* (Банско–Разлошко), *ваџа* (Конопиште–Кавадаречко, Никоман–Штипско, Крецово–Кукушко), *ваџа* (Гуменце–Еницевардарско) и *ваџ'а* (Дедино–Радовишко). На западно-македонскиот дијалектен терен лексемата *вада* единствено се наоѓа во населбата Лугунци–Велешко (Види: Карта Вада).

Лексемата *вада* произлегува од ие. корен *vēd-, стслов. *nava`datn* (БЕР I: 111; Младенов 1941: 56).

Другите лексеми за изразување на семемата 'вада' се среќаваат во мали или во островски ареали. Од нив во неколку населби се јавува лексемата *водовада* со следните разновидности: *водо:^(a)жда* (Тополчани–Прилепско), *вод'о:жда* (Ресен), *водов'ажа* (Хрупишта, В'мбел–Костурско) и *дов'ажа* (Марковени–Костурско).

Називот *водовада* е сложенка (Младенов 1941: 73–74), составена од ие., општослов. и праслов. лексема *vodā (БЕР I: 111; Младенов 1941: 73; Skok III: 611), без балтички паралели, и лексемата *вада* (БЕР I: 111; Младенов 1941: 56).

Во островски ареали се нотирани лексемите: *андак* (Буф–Леринско), *арк* (Ранци–Кајларско), *јас* (Радожда–Струшко), *нир'ија* (Сухо, Високо–Солунско) и *рачеј* (Бобошчица–Корчанско, Слимница–Костурско) со разновидноста *рочеј* (Езерец–Костурско).

Лексемата *андак* е балкански турцизам од арапско потекло, сп. ар. *handaq* > перс. *händäk* > тур. *hendek* (Младенов 1941: 667; Skok I: 664); лексемата *арк* произлегува од тур. *arik* 'канал' (Skok I: 757); лексемата *јас* е балтослов., општослов. и праслов. (**êzъ*) (Младенов 1941: 702; Skok I: 763–764); лексемата *нир'ија* е веројатно од нгрч. глагол *νερούλιάζω* 'станува воден', изведено од

придавката $\nu\epsilon\rho\omicron\upsilon\lambda\acute{o}\varsigma$ 'течен, не густ' < нгрч. $\nu\epsilon\rho\acute{o}\nu$ 'вода', а можеби има врска со стсл. нърѣти (Аргировски 1998: 194); лексемата *рачеј* произлегува од основата * гѣс- 'брз' (БЕР VI: 382; Фасмер III: 524–525).

Во дваесетина пунктови од македонското дијалектно подрачје се регистрирани паралелни образувања на лексемата *бразда* со лексемите *вада*, *водовада*, *еднек*, *канал* и *ѿрај* или со некои од нивните разновидности, сп. *бразда* – *вада* (Г. Косоврасти–Дебарско, Костурино, Смоларе–Струмичко, Конско, Стојаково–Гевгелиско, Немањинци–Светиниколско, Страцин, Младо Нагоричане–Кумановско), *бразда* – *ва:да* (Орашац–Кумановско), *браздѣ* – *ва:дѣ* (Тресино–Воденско), *бразда* – *ваѣа* (Извор–Велешко, Љуботен–Штипско, Богословец–Светиниколско), *бразда* – *ваѣ'а* (Конче–Радовишко); *бразда* – *водоажца* (Драгош–Битолско), *бразда* – *водовал'а* (Теарце–Тетовско), *бразда* – *одожда* (Крушовјани–Прилепско), *бразда* – *дав'ажда* (П'теле–Леринско), *бразда* – *дав'ашка* (Д. Котари–Леринско); *бразда* – *ендек* (Вевчани–Струшко); *бразда* – *канал* (Ваташа–Кавадаречко) и *бразда* – *ѿрај* (Крчишта–Костурско), а во пунктот Пустец–Долнопреспанско е нотирана синонимната низа *бразда* – *вија* – *каналче*.

Само во две населби од костурскиот говор се среќаваат паралелни образувања на лексемата *вада* со разновидности од лексемата *водовада*, сп. *вада* – *доважа* (Тиолишта) и *вада* – *доажца* (Ошчима).

Лексемата *канал* произлегува од лат. canālis 'цевка, канал' (БЕР II: 197; Skok II: 30); лексемата *ѿрај*, којашто, веројатно, произлегува од праслов. збор trarъ , е ограничена само на јужнослов. и на балканските јазици: срп. и хрв. trār , буг. trāpъ , алб. trar , аром. trar и грч. tráfoc (Младенов 1941: 637; Skok III: 491), а лексемата *вија* произлегува од аром. vie (Paparagi 1974: 1263; Skok III: 588).

Во одделни населби од македонската јазична територија има дополнителни толкувања на лексемата *бразда* и на разновидност од лексемата *водовада*, сп. *бразда* 'п'о-бразда водата течи во пивот' – пив 'ископана дупка' (Тројаци–Прилепско) и *дуг'ајца* 'вада' (Тремно–Кајларско).

Во петнаесетина пунктови, при паралелната употреба на лексемата *бразда* со лексемите *вада*, *водовада* и *вија* или со некои од нивните разновидности, се толкува само едната лексема, главно, втората лексема, односно лексемата *вада*, сп. *бразда* – *вада: вада* 'една вада вода' (Дихово–Битолско), *бразда* – *вада: вада* 'пушти ми вода колку за една вада' (Модрич–Струшко), *бразда* – *вада: вада* 'што се тера водата по неа' (Злетово–Пробиштипско), *бразда* – *вада: вада* 'ако не напр' аве бразда, па по нум да тече вода' (Кнежево–Кратовско), *бразда* – *вада: вада* 'воду што си каримо' (Псача–Кривоаланечко), *бразда* – *вада: вада* 'постои разлика: „по вадата постојано тече вода“ (Ранковци–Кривоаланечко), *бразда* – *вада: вада* 'на воденица' (Шопско Рударе–Кратовско), *бразда* – *вада: вада* 'канал што ја води водата во воденица' (Четирице–Кумановско), *бразда* – *вада: вада* 'за воденица' (Жегњане, Четирице–Кумановско, Жидилово–Кривоаланечко), *бразда* – *ваѣа: ваѣа* 'поголема бразда' (Барово–Неготинско); лексемата *водовада*, т.е. некои од нејните разновидности, сп. *бразда* – *водоажда: водоажда* 'има вада одделена од главниот канал или бразда за наводнување царевки, бавчи' (Богомила–Велешко), *бразда* – *водоажда: водоажда* 'бразда: пушти по водождата вода' (Крушје–Ресенско); и лексемата *вија*, сп. *бразда* – *вија: вија* 'албански' (Љубаништа–Охридско).

Само во четири случаи се толкува првата лексема при паралелната употреба на лексемите, сп. *бразда – вада*: *бразда* 'изорана' (Дукатино–Струмичко), *бразда – вада*: *бразда* 'поголема, браздата може да биде 3–5 вади вода' (Црнешево–Воденско), *бразда – канау*: *бразда* 'почесто, има разлика по големина' (Буково–Битолско) и *вада – јас*: *вада* 'бразда' (Добролишта–Костурско).

Во десетина пунктови од македонскиот дијалектен ареал при паралелната употреба на лексемите се прави јасна диференцијација меѓу нив, сп. *бразда – вада*: *бразда* 'помала бразда, обична' – *вада* 'поголема бразда' (Башино Село–Велешко), *бразда – вада*: *бразда* '1. секоја вада, бразда, не мора да има вода, но може да се пушти, 2. бразда на нива' – *вада* 'само за вадење, определена количина за вадење' (Боровец–Струшко), *бразда – вада*: *бразда* 'за по ниве' – *вада* 'за воденицу' (Думановце–Кумановско); *бразда – водоважа*: *бразда* 'само во нива, кога се ора' – *водов'ажа* 'вада' (Попадија–Леринско); *бразда – канал*: *бразда* 'бразда низ нива' – *канал* 'главна бразда' (Челопек–Тетовско), *бразда – канал*: *бразда* 'обично' – *канал* 'голем' (Сараќинце–Тетовско); *бразда – мајџорник*: *бразда* 'обична бразда во ниви' – *мајџорник* 'поголема бразда за вадење повеќе ниви' (Волковија–Гостиварско); – *вада – вод'о:жда*: *вада* 'една вада вода течит' – *вод'о:жда* 'бразда за наводнување низ нива; се прави од земјата направо; таа е сезонска бразда во нива' (Претор–Ресенско).

Лексемата *мајџорник* произлегува од праслов. *mātagь, māteгь (БЕР III: 111: 686–687; Skok II: 390).

Јасна диференцијација меѓу лексемите се прави и во следната синонимна низа, сп. *бразда – вада – дав'ашка*: *бразда* 'една изорана бразда' – *вада* 'бразда за наводнување' – *дав'ашка* 'мала река' (Поп'лжани–Леринско).

Од дијалектните лексеми за изразување на семемата 'вада' во *Речникоѝ на македонскиоѝ јазик со срѝскохрваѝски ѝолкувања* со соодветно значење се забележани лексемите: *бразда* *f* 1. brazda. 2. potok... (PMJ I: 44), *бразна* *f* (dijal.) *v*. бразда (PMJ I: 44), *вада* *f* vada, jaz, brazda; пушти ја вадата *pusti vadu, brazdu* (PMJ I: 52), *јаз* *m* jaz 1. (преграда на река и одводен канал) јаз воденичен *vodenički jaz*... (PMJ I: 306), *канал* *m* (1. вештачки одвод...) *kanal* одводен канал *odvodni kanal* (PMJ I: 317) и *ѝраѝ* *m* ... 2. jarak, brazda (PMJ III: 390).

Во *Речникоѝ* со несоодветно значење се регистрирани лексемите: *водовачка* *f* *izvor, mesto gde izvire malo vode* (PMJ I: 74), *ендек* -ци *m* *jendek* (PMJ I: 171), *мајџорник* -ци *m* 1. меџа, rov u vinogradu. 2. jedan deo vinograda koji je odvojen od drugog meџom, govom (PMJ I: 404) и *нируја* *f* (arh.) *v*. извор, кладенец (PMJ I: 506), а воопшто не се нотирани лексемите *арк*, *вија* и *рачеј* и деминутивот *каналче* од лексемата *канал*.

Многу опстојно се протолкувани речничките статии во *Толковниоѝ речник на македонскиоѝ јазик*, што дава можност јасно да се согледаат значењата на дијалектните лексеми за изразување на семемата 'вада', сп. *бразда*, *мн.* бразди *ж*... 2. Долга, тесна и плитка длабнатица по површината на земјата по која тече вода, канал за наводнување. *Браздаѝа ѝолна со вода ѓрџореше меѓу базјеѝо*. *Со ѓдини меѓу дрвјеѝо ѝече селскаѝа бразда*. // *браздиче*, *мн.* браздичиња *ср.*; *браздичка*, *мн.* браздички *ж.*; *браздуле*, браздулиња *ср.*; браздулче, *мн.* браздулчиња *ср.* дем. // *браздиѝиѝе*, *мн.* браздиѝта *ср.* аугм. (TRMJ I: 173), *вада*, *мн.* вади *ж*. 1. Мал јаз, бразда што служи за доведување вода за наводнување. *Поѝекоа бранчиња на ѝрваѝа вада на ѝченкиѝе озџора*. 2. Канал што служи за одвод на вода. //

вадичка, мн. вадички ж. дем. (ТРМЈ I: 203), *јаз*, мн. јазови м. 1. Бразда, жлеб, доведен или одводен канал за вода. *Ја крадеа водаѿа кришум едни од друѓи со длабоки јазови...* (ТРМЈ II: 423), *канал*, мн. канали м. 1. Ископ по кој тече вода за наводнување или за одвод на дождови и отпадни води... // *каналче*, мн. каналчиња ср. // *каналски*, *каналскиот ѿрид*. (ТРМЈ II: 465), *маѿорник*, мн. маторници м. 1. Главна бразда во лозје каде се слева водата кога врне, место каде што се вади вода за вадење.... (ТРМЈ III: 423) и *ѿрай*¹, мн. трапови, *избр. мн. трапа м...* 2. Бразда. *Наведнаѿа над ѿрайоѿи, женаѿа ја наврѿуваше водаѿа на корењето. Суви ѿрайови...* // *ѿрайче*, мн. трапчиња ср. дем (ТРМЈ VI: 95).

Со несоодветно значење во *Толковниоѿ речник* се регистрирани и протолкувани лексемите *водовачка*, мн. водовачки ж. (дијал.) Место каде што се собира или тече вода во помала количина. *На ѿвеќе месѿа се беа наѿравиле водовачки* (ТРМЈ I: 276) и *ендек*, мн. ендеци м. Окоп, прокоп, ров. // *ендече*, мн. ендечиња ср. дем (ТРМЈ I: 599), а воопшто не се забележани лексемите *арк*, *вија*, *нирија* и *рачеј*.

Во однос на потеклото на лексемите за изразување на семемата 'вада' во македонските говори може да се констатира дека преовладуваат македонските наследени зборови, сп. *бразда*, *вада*, *водовада*, *јаз*, *маѿорник*, *рачеј* и *ѿрай*, од кои лексемите *бразда* и *вада* имаат најширока распространетост на македонскиот дијалектен ареал. Наспрема нив се лексемите од туѓо потекло, сп. *арк* и *ендек* (од турскиот), *вија* (од ароманскиот), *канал* (од латинскиот) и *нирија* (од грчкиот), кои се јавуваат во мали или во островски ареали.

Материјалот, забележан од најтипичните репрезенти на македонските говори, дава дијалектна слика за изразувањето на семемата 'вада' со евидентираните семантички отсенки. Широката распространетост на лексемата *вада* со 85 потврдувања, а, особено, широката распространетост на лексемата *бразда* со 141 потврдување, коишто се стандардизирани во македонскиот јазик, јасно зборуваат за длабоката втемеленост на македонскиот стандарден јазик во народните говори. Суштествувањето на споменатите лексеми и на другите македонски наследени зборови со помала распространетост на македонскиот дијалектен ареал ја потврдува жилавоста на македонските народни говори во зачувувањето на македонската јазична самобитност низа векови во исклучително неблагоприятни услови. Поткрепа за ова размислување се и само неколкуте лексеми од туѓо потекло, коишто се јавуваат вкупно во десетина населби на сета македонската јазична територија, и тоа, главно, во периферните говори, сп. *арк* (во една населба), *ендек*, *вија* и *нир'ија* (во по две населби) и *канал* (во пет населби). Лексемите од туѓо потекло укажуваат на фактот со кои јазици доаѓале во контакт македонските родени зборувачи, притоа дочувувајќи го грижливо својот мајчин јазик до денешни дни.

Литература

- Аргировски Мито 1998: *Грцизмиѿе во македонскиоѿ јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
 БЕР 1971–2002: *Български етимологичен речник*, том I–VI, Софија.
 Видоески Божидар 2000: *Прашалник за собирање маѿеријал за Македонскиоѿ дијалекѿен аѿглас*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Младенов Стефанъ 1941: *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*, София.

РМЈ: *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања, I–III*, 1961=1966, Скопје.

ТРМЈ: *Толковен речник на македонскиот јазик, I–VI*, 2003=2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Фасмер Макс 1964–1973: *Этимологический словарь русского языка, I–IV*, Москва.

Parahagi Tache 1974: *Dicționarul dialectului aromân*, București.

Skok Petar 1971–1974: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I–IV*, Zagreb.

Summary

Within the article, the author considers the sememe 'Canal/вада' in the Macedonian dialects. Based upon the dialect material from the card file for the project „Macedonian Dialect Atlas“ from the Macedonian Language Institute „Krstе Misirkov“, the author ascertains several lexemes with meaning 'Canal/вада' that exist on the Macedonian language territory from the thematic field of hydrography. In addition, the author provides etymological explanation for every dialect lexeme in order to find out the meanings of the Macedonian inherited words and the means by which foreign words entered in the Macedonian dialect system. Furthermore, the author checks the dialect lexemes in the Macedonian lexicographic papers *Dictionary of the Macedonian language with Serbo-Croatian interpretations* and *Interpretative dictionary of the Macedonian language* from the aspect of the widespread and meaning of these words. At the end, the author concludes that the widespread of the lexeme *Canal/вада* and especially the widespread of the lexeme *Groove/бразда*, clearly indicate for the deep basement of the standard Macedonian language within the dialects.

Веселинка Лаброска¹⁰⁷

АДАПТАЦИИ ВО ИЗГОВОРОТ НА КОНСОНАНТСКИТЕ ГРУПИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ДИЈАЛЕКТЕН ЈАЗИК

Апстракт: Предмет на анализа во овој прилог е начинот на адаптација на консонантските групи во македонските дијалекти. Современиот македонски јазик спаѓа во групата на вокалски јазици со голем број вокали во гласовната низа. Консонантските групи од повеќе консонанти вообичаено не се карактеристични за македонскиот јазик и има тенденција тие да се упростуваат во изговорот. Во македонските дијалекти постои различен тип на изговор на консонантските групи од типот на -кств-, -тств-, -дск-, -лск-, -сѝ (-зд), -шѝ (-жд) и др. како во следниве примери: *јунаксѝво* > *јунаксѝо* / *јунасѝво*; *богаѝсѝво* > *богаѝѝво* / *богаѝѝво*; *селски* > *селѝки*, *младосѝ* > *младос*, *дожд* > *дож(ш)*, *ѝршиѝ* > *ѝрши* и сл.

Клучни зборови: македонска дијалектологија, фонетика, фонетска адаптација, консонантски групи, геминати.

Современиот македонски јазик со своите фонетско-фонолошки особености заедно со јужнословенските јазици спаѓа во групата на т.н. вокалски јазици со голем број вокали во гласовната низа. Според фреквенцијата на појавување на вокалите во текст (Korytowska, Sawicka 2007: 202) македонскиот јазик заедно со српскиот и хрватскиот спаѓа во групата на највокалски јазици во големото словенско јазично семејство (според инвентарот на фонемите приматот за највокалски јазик го држи словачкиот со дури 15 вокалски фонемии; Савицка 2014: 84). Консонантските групи во македонскиот јазик, било да се резултат на нови зборообразувачки процеси или се заемки, тежнеат постојано кон нивно упростување. Во дијалектите тоа упростување се извршува на најразлични можни начини кои некаде се буквално различни од село до село, а во стандардот имаме вообичаени консонантски групи кои се специфични за македонскиот јазичен систем, за домашната или за позајмената лексика, и каде можеме да сретнеме три или 4 консонанти едно до друго (*браѝски*, *средсѝво*, *наследсѝво*, *оѝшиѝ*, *ѝексѝ*; Савицка, Спасов 1997: 106), но кои во изговорот често се реализираат упростено. Што се однесува пак до појавата на геминати, таа за македонскиот стандарден јазик не е многу карактеристична, иако имаме зборови каде што геминатите вршат разликувачка функција, па и во пишувањето и во изговорот се неопходни за да се обезбеди разбирање во комуникацијата, како во примерите: *ѝролеѝѝѝа* (членувана форма на именката *ѝролеѝ*) / *ѝролеѝѝа* (префиксиран свршен глагол со глаголот *леѝа* во основата); *ѝоддрѝѝ* ('поткрепи') / *ѝоддрѝ* ('држи малку време').

Лингвистичката анализа во овој прилог ќе биде посветена на некои типови адаптација на консонантите според местото на изговор во дијалектите на македонскиот јазик, со неизбежното нивно влијание врз колоквијалниот изговор

¹⁰⁷ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, labroska@imj.ukim.edu.mk

што потоа се рефлектира и на јавната усна и писмена комуникација како и во образовниот процес.

Иако има многу процеси што би можеле да ги опфатиме во ова подрачје на промени во поглед на адаптацијата на консонантите во гласовната низа, во оваа прилика ќе се задржиме само на дел од нив коишто го регистриравме во одделни дијалекти, а за кои сметаме дека се интересни како појава. За нашата анализа користиме материјал собран на терен од различни дијалекти, но и записи за одделни дијалекти сработени од колегите македонисти како дипломски, магистерски или докторски студии (види: литература).

Најпрво ќе се задржиме на промените што се случуваат на меѓуморфемската граница кај зборовите изведени со суфиксите *-сѝво* и *-ски* во македонскиот јазик, суфикси кои се навистина фреквентни. Со суфиксот *-сѝво* (-штво¹⁰⁸) се образуваат поголем број именки што означуваат колектив на лица именувани со основата, или именување на позивот или својството мотивирано од основата: *селансѝво*, *сѝуденѝсѝво*, *работѝнишѝво*, *човешѝво* ... итн. како и *учѝелсѝво* (учителска професија и учителски колектив), *офицерсѝво*, *ајдуѝсѝво*, *чиновнишѝво*, *членсѝво*. (Конески К. 2003: 62).

Според „Фонологијата на современиот македонски стандарден јазик“ медијалните групи од типот на *-тств-* се изговараат без јунктура, како на пример, *дисидентѝсѝво* [disidentstvo] но тука, групите /тс/ и /дс/ пред консонант често подлежат на африкатизација што е начин на изговор што не е невообичаен не само во македонскиот, туку и во други јазици во брзата негрижлива реализација (Савицка, Спасов 1997: 96, 106). Но, како стои ситуацијата со упростувањето на овие групи во македонските дијалекти?

Кај суфиксните образувања со суфиксот *-сѝво* се сретнуваат различни типови на упростување во дијалектите, иако во стандардниот изговор имаме тенденција овие групи да се изговараат неупростено: *беѝсѝво*, *роѝсѝво* и др. (Савицка, Спасов 1997: 106). Така во дел од западните говори се сретнуваат адаптации на четири сегментните консонантски групи со испуштање на гласот /в/: *јунаксѝо*, или и на /в/ и на /т/: *брасѝо* (Кичевско; Видоески 1957: 59), *друсѝо*, *брасѝо*, *роѝсѝо*, *јунаксѝо*, (Поречко, Видоески 1950: 24), *боѝасѝ(в)о*, *ѝроклесѝ(в)о*, (Гостиварско, Поповски 1970: 41), *јунаксѝо*, (мариовски говор, Конеска 1951: 19), *сѝоч'арсѝо* (Тетовско, Лаброска и др. 2012: 241), *брасѝо*, *боѝомолсѝо*, *друсѝо*, *деѝишѝсѝо* (Кумановско, Видоески 1962: 90). На поголема дијалектна територија овие групи се упростуваат со губење на првиот консонант, како во примерите: *бр'асѝво* (горански говор, Младеновиќ 2001: 239), *боѝ'асѝво*, *јун'асѝво*, *бр'асѝво*, *км'есѝво*, (злетовски говор, Анастасов 1976: 19), *брасѝво*, *љусѝво*, *ѝријаѝелсѝво* (Кумановско, Видоески 1962: 90) со африкатизација како во *боѝаѝѝво* (Штипско; Маленко 2012: 61), или со губење на гласот /т/ од суфиксот, како во примерите: *боѝаѝсво*, *ѝријаѝелс(ѝ)во* (Штипско; Маленко 2012: 61) или со губење и на двете /т/ како во примерите: *боѝасво*, *друѝарсво* (Бапчор, Костурско, Лаброска 1992: 15), *убисво* (Кула, Серско; Лаброска 2003: 29). Интересен е фактот дека во кратовскиот говор кој е соседен на штипскиот, нема упростување на консонантската група *-ство*: *р'оѝсѝво*, *к'умсѝво*

¹⁰⁸ Начините на адаптација на консонантската група од суфиксот *-штво* (Конески Б. 1981: 54) овојпат нема да бидат предмет на наша анализа.

(Филипоски 2006: 88), додека во кривопаланечкиот говор којшто е соседен на кратовскиот и ѝ припаѓа, исто така, на северната група говори е регистрирано упростување на два начина: *бр'асѝо/брасѝво*, *боџ'асѝо/боџасѝво*, *др'усѝо*, *деѝ'ињсѝо*, *ѝозн'ансѝо*, *ѝриј'аѝељсѝо*, *ѝ'арсѝо* (Стоевска-Денчова 2004: 45).

Треба да нагласиме дека посочените примери на упростување денес се главно карактеристични за говорот на селското население додека во градските говори во западниот дел од Македонија ваквите консонантски групи се чуваат неизменети: *боџаѝсѝво*, *сѝочарсѝво*, *сѝрансѝво*, *сройсѝво* (Кичево, Охрид, Битола, Тетово, Гостивар). Чување на консонантската група забележавме и во тетовскиот говор: *јаничарсѝво*, *изобилсѝво*, *боџаѝсѝво*, *сѝочарсѝво* (Лаброска и др. 2012); како и во соседниот каршијачки (скопски) говор: *ройсѝфо* (со прогресивна асимилација по звучност кај гласот /в/; Цветановски 2004: 193).

Сега ќе се осврнеме на суфиксот *-ски* и неговиот изговор, односно неговата адаптација во соседство со други гласови во гласовната низа во дијалектите. Во современиот македонски јазик суфиксот *-ски* е мошне фреквентен и се употребува за образување на различни типови придавки (Конески 2003: 94–99). Овој суфикс во дијалектите има неколку начини на изговор, т.е. начини на адаптација што зависат од соседството со гласовите што му претходат и кои овде ќе ги наведеме. Кога овој суфикс се јавува по гласот /в/, во стандардниот изговор најчесто доаѓа до обезвучување на /в/ односно до негова замена со безвучниот парник /ф/: *кичефски*, *сфайофски*, *маврофски*. Оваа појава е регистрирана и во дијалектите (Лаброска 2013). Но, во еден дел од македонската дијалектна територија доаѓа до испуштање на /в/ односно групата *-вски* се упростува во *-ски*. Ваквата појава е карактеристична за поголемиот дел од западното македонско наречје на потегот од крајните југозападни скопски села, преку поречко-кичевскиот, прилепскиот, сè до охридско-струшките говори кои се специфични не само по упростениот изговор на општите посвојни придавки, туку и по презименскиот систем каде испуштеното /в/ е препознатлив белег за жител од западниот дел од Македонија (Кичевско, Поречко, Охридско, Прилепско, Гостиварско): *Појоски*, *Божиноски*, *Илијоски*, *Трајкоски*, *Велески*, *Видоески*, *Маркоски*, *Димоски*, *Лаброски*, *Пејкоски*, *Сѝојаноски*, *Цвейкоски*; *мариоски*, *кически*, *ѝеѝоски* (Видоески 1950: 24; Видоески 1998: 251; Ацеска 2015: 13). Примери на испуштање на /в/ пред наставката *-ски* забележавме и во дел од тетовскиот говор, кој со некои карактеристики навистина можеме да го сметаме како типичен западномакедонски говор: *бероски*, *ѝеѝоски* (Деспотовски 2014: 28) Испуштањето на /в/ не е карактеристично само за градските говори на Битола и Охрид каде чувањето на /в/ во презимето е еден од статусните белези на граѓаните¹⁰⁹.

Во крајниот источен дел од Македонија посвојните придавски образувања од лични имиња се добиваат со додавање на суфиксот *-ски* најчесто без проширување на основата со суфиксот *-ов*, што резултира со поинакви суфиксни образувања кои не подлежат на адаптација: *Беѝински*, *Миѝирашински*, *Гарвански* (беровски говор, Бетински 2013: 41, 151), *Бараклиски Преслај*, *Дедински Паѝ*, *Пале Дединска*, *Дерезлиска Ливада* (радовишки говор, Бојковска 2003: 55).

¹⁰⁹ Денес како уште попрестижни во градот Охрид се сметаат презимињата без семејна филијација од типот: *Каневче*, *Гушо*, *Койлар*, *Веро*, *Веруш*, *Димзо*, *Чорбе*, *Јајчар*, *Кречо*, па не е ретка и појавата на официјална промена на презимето во правец на бессуфиксно.

Кога суфиксот *-ски* доаѓа по денталните /д/ или /т/ тогаш во некои дијалекти доаѓа до слевање на групата *-тс-* во африкатот /џ/. Ваква појава е регистрирана во северните говори: кумановскиот говор: *арна'уџки, бл'аџки, лој'аџки, ѓр'аџки, љ'уџки, Лив'аџки К'амен, р'иџка, 'ориџки* (Видоески 1962: 82); кратовскиот говор: *бр'аџки, арна'уџки, сф'еџки, кум'иџки* (Филипоски 2006: 71), во дел од југоисточно наречје: во банскиот говор од Пиринска Македонија: *браџки, ѓраџки* (Цветановски и др. 2014: 36); во радовишкиот говор: *џов'еџко месо, кр'евеџки* (не во градскиот говор, туку само во селата; Бојковска 2003: 55), како и во говорот на Мала Преспа, на крајниот југозападен дел од западното македонско наречје: *ѓр'аџко* (Цветановски 2010: 32).

Кога на суфиксот *-ски* му претходи консонант различен од /в/ и од /д/, /т/ тогаш целата консонантска група најчесто не подлежи на промени, како што е на поголемиот дел од македонската дијалектна територија респективно и во стандардот (сп. каршијачки говор: *буѓарска, љурско, каурско*, Цветановски 2004: 190; злетовски говор: *р'ојски*, Анастасов 1976: 17). Но, во неколку дијалекти имаме и појава на премин на фрикативот /с/ во африкатот /џ/. Ваква појава на африкатизација забележавме во вевчанско-радошките говори од западното наречје: *д'ебарџки, сѓ'аринџки, с'елиџки, с'јриџко* (Видоески 1984: 38); во горнопреспанскиот говор: *љурџко* (Видоески 1998: 304), во говорот на Мала Преспа: *б'иљолџки, с'елиџко, ѓл'аниџка* (Цветановски 2010: 32), во бапчорскиот говор од југоисточните македонски говори: *костѓ'урџка, ес'енџко, з'имџко, в'олџка, куч'еџка (живојѓ), макидонџки, Николофџки, миљровденџки* (Костурско, Лаброска 1992: 12); во серскиот говор: *биљ'олџки, ѓ'орџки ('шумар'), ѓрил'еџки, с''арџка, чуб'анџка* (Лаброска 2003: 28), во радовишкиот говор, но главно во говорот на селата: *блаѓ'унџка шума, Говед'арџки Паѓѓ (ниви), Вин'арџка Паѓѓ'иџа (ниви), ес'енџкаѓѓа, з'имџкиѓѓе, Туџка Ма'ала, Турч'инџки Дол, св'инџко, црноѓ'орџка, с'рѓџка, крисѓѓиј'анџка..., аѓ'уѓџки р'иби* (Бојковска 2003: 55, 22).

Од анализата може да се заклучи дека африкатизацијата на /с/ во /џ/ во суфиксот *-ски* во позиција по консонант (без разлика за кој консонант се работи) е карактеристична за речиси целото југоисточно наречје и за југозападната периферна територија долж пограничјето со Албанија сѐ до костурските говори во Грција.

На крајот на овој осврт, освен различните адаптации на консонантските групи *-сѓво* и *-ски* во македонските дијалекти, ќе истакнеме уште две интересни појави. Прво, во источните македонски говори, на правецот Радовиш – Струмица – Дојран – Кукуш – Кајлар, како резултат на силната редукација на вокалите кога не се под акцент, се појавуваат консонантски групи како комбинации од различни или од исти консонанти, посебно во позиција пред членската морфема или пред глаголска наставка: *вр'аѓѓѓѓа, лој'аѓѓѓѓа, ѓл'афѓѓѓа, м'акѓѓѓа, зелен'икѓѓѓа, ѓлан'инѓѓѓа, к'олѓѓѓа, куѓѓѓа, ѓуѓѓ'олѓѓѓа, ж'енѓѓѓа; с'елиѓѓѓо, ѓ'ил'ѓѓѓо, диб'елиѓѓѓа, умренѓѓѓо, н'аѓѓѓѓа; б'ерме, б'ерѓѓѓе, в'икме, в'икѓѓѓе, ѓл'ачме, ѓл'ачѓѓѓе; д'еѓѓѓѓо, куч'инѓѓѓа, сѓѓул'нѓѓѓѓа* и др. (Бојковска 2003: 23, Пеев 1979: 49, Пеев 1987: 140–141, Дрвошанов 1993: 57, 90). Треба да се нагласи дека при ваквиот изговор вокалот што е под акцент се изговара продолжено, а во консонантските групи од два опструенти (без разлика дали се различни или исти) се прави мала пауза или се слуша сосем слаб вокален призвук. Поинаку стои ситуацијата кога се во прашање комбинации од сонант и опструент, тогаш изговорот е континуиран т.е. без јунктура.

Уште една интересна особеност што е регистрирана во дебарските говори, а што не се сретнува во другите македонски дијалекти, ниту во стандардниот изговор, тоа се специфични консонантски групи во финална позиција кај придавките од машки род, добиени по аналогија на формите за женски и среден род како во следниве примери: *ниск*, *жешк*, *ишифк*, *реѝк* (Видоески 1998: 222). Финалната група *-ск* постои во стандардниот македонски јазик (*дамаск*, *диск*, *обелиск*; ТРМЈ I, III: 397, 452, 418), додека другите три групи *-шк*, *-фк*, *-ѝк* не се карактеристични за стандардниот македонски јазик (Силјаноски 1970: 624). Обичноста на реализација на двочлена консонантска група во финална позиција во овие македонски говори, се гледа и во фактот дека финалните групи *-сѝ* (*-зд*), *-шиѝ* (*-жд*), што обично се упростуваат во најголемот дел од македонските дијалекти, овде се чуваат неизменети: *ка̀рсѝ*, *лисѝ*, *масѝ*, *шисѝ*, *чисѝ*; *брошиѝ*, *вешѝ*, *дошиѝ*, *ѝешѝ*, *ѝришиѝ* (Видоески 1998: 224). Од примерите може да се констатира дека чувањето на изговорот на консонантските групи е карактеристично главно за изговорот на еднословни лексеми, додека кај двословните и повеќесловните лексеми и во дебарските говори може да се слушне изговор со испуштање на последниот оклузив: *болес*, *радос*. Слична ситуација имаме и во костурските говори каде што се чуваат крајните консонантски групи во повеќето забележани примери: *ѝа̀рсѝ*, *ѝросѝ*, *ѝосѝ*, *ѝросѝ*, *чисѝ*, *ѝлушч*, но: *радос*, *младос*, *болес*, *ѝлуш* (Видоески 1999: 90). Во другите дијалекти најчесто се забележува упростување на овие финални групи без разлика дали се во еднословни или во двословни зборови: *болес*, *ѝроѝас*, *чис*, *мос*, *В'одоѝос*, но *крсѝ* (кичевски говор, Лаброска 2008: 274–314), *чис*, *мос*, *ѝос*, *б'олес*, *м'илос*, *нош*, *ѝ'уреш* (бански говор, Цветановски и др. 2014: 35), *б'олес*, *ѝр'оѝас*, *р'адос*, *лис*, *мас*, *дош*, *ѝриш*; *чис*, *мос*, *ѝос*, (петрички говор, солунски говори, Видоески 1999: 80), *чес*, *ѝечес* (<пет-шест) (долнопреспански говор, Цветановски 2010: 37), *сѝа̀рос*, *младос*, *радос*, *дош* (тетовски говор, Деспотовски 2014: 28), *брес*, *Б'а̀зовес*, *ѝос*, *ѝрс*, *душнос*, *жалос*, *ѝр'ивес*, *шес* (кумановски говор, Видоески 1962: 92), *брес*, *б'олес*, *ѝос*, *радос*, *вунес*, *чис*, *веш*, *ѝриш* (кривопаланечки говор, Стоевска-Денчова 2004: 46) *брес*, *лис*, *болес*, *дош*, *младос* (злетовски говор, Анастасов 1976: 19), *ѝрс*, *ѝрс*, *крс*, *ѝос*, *мас*, *ѝриш*, *даш*, *будал'ес*, *ѝа̀кар'ес* и др. (кратовски говор, Филиповски 2006: 70). Интересно за кратовскиот говор е тоа што не само што се упростуваат овие финални консонантски групи, туку и при членувањето на соодветните лексеми, кога консонантската група веќе не е во финална позиција, загубената согласка не се востановува, како да не постоела: *ѝрсо*, *масо*, *ѝосо*, *да̀жо* и сл. (Филиповски 2006: 70). Губењето на финалната согласка во финалните консонантски групи *-сѝ* (*-зд*), *-шиѝ* (*-жд*) е карактеристично и за разговорниот јазик, и „не е негативно оценувано од гледна точка на културниот изговор“ (Савицка, Спасов 1997: 107). За да направиме споредба со стандардниот изговор, собравме повеќе примери на изговор на финални групи во говорот на презентерите на првата програма на Македонската радио-телевизија, при што забележавме паралелен изговор: и со чување и со упростена финална група, што всушност е обусловено најчесто од контекстот: *ѝоѝусѝ* / *ѝоѝус нуди...*; *облас*, но: *обласѝ*, *весѝ*, *болесѝ*, *ѝроѝусѝ*, и др. (регистриран е изговор без упростување пред подолга јунктура, а со упростување при поврзување со следниот збор).

Од погоре прикажаната ситуација за начинот на изговор и упростување на некои консонантски групи во дијалектите на македонскиот јазик, може да се

заклучи дека дијалектите се вистинска ризница на различни фонетски адаптации. Комбинации на гласови што се чини дека не се вообичаени за современиот македонски јазик, таму можат да се сретнат, како што се погоре прикажаните *-шк*, *-фк*, *-џк*, или појавата на бројни геминати како резултат на елизијата на вокалите, посебно изразена во источните и јужните македонски говори. Токму затоа, а со оглед на фактот што дијалектите во Македонија сè уште жилаво се чуваат, дијалектните црти навлегуваат во секојдневната формална комуникација, а се одразуваат и во писменото изразување. Така, на првата програма на државната македонска телевизија, регистриравме две правописни грешки во официјални наслови на документарни емисии¹¹⁰ што не би требало да се дозволат во никој случај, уште повеќе затоа што се работи за државен јавен сервис што се следи на целата територија на Република Македонија и пошироко преку сателитскиот канал. Сето ова треба да ги поттикне лингвистите да ги забележуваат јазичните промени и да реагираат соодветно за да се намалат отстапките од правоорот и правописот таму каде што работите се прецизно дефинирани. Оние ситуации каде што е можен варијантен изговор, треба да се нагласуваат во текот на образовниот процес, а да се искристализираат во новиот правопис за да не се случуваат отстапки кои ќе бидат показател за негрјата кон сопствениот јазик.

Литература

- Анастасов Перо 1976: *Злејовскиот говор*, (дипломска работа, ракопис).
- Ацеска Гордана 2015: *Развојни тенденции во градскиот прилејски говор*, Скопје, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ (магистерски труд).
- Бетински Илија 2013: *Беровскиот говор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Бојковска и др. 1997: *Македонски јазик за средното образование*, Просветно дело, Скопје.
- Бојковска Стојка 2003: *Радовишкиот говор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Видоески Божидар 1950: *Поречкиот говор*, Филозофски факултет на Универзитетот во Скопје, Катедра за јужнословенски јазици, дипломски работи, кн. I, Скопје.
- Видоески Божидар 1957: *Кичевскиот говор*, *Македонски јазик*, VIII, Скопје.
- Видоески Божидар 1962: *Кумановскиот говор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Видоески Божидар 1984: „Охридско-струшките говори“, *Прилози IX 1*, МАНУ, Скопје.
- Видоески Божидар 1998: *Дијалектните на македонскиот јазик*, том I, МАНУ, Скопје.
- Видоески Божидар и др. 1998: *Правопис на македонскиот литературен јазик*, Скопје.

¹¹⁰ „Одмазничка рака“ (наместо *одмазничка*); официјален наслов на емисија на МТВ, емитувана на 22.11.2015; „Најголемите поддржувачи на Македонија низ историјата“ (наместо *подржувачи*); рекламен натпис за нова емисија на МТВ, емитуван на 28.11.2015.

Видоески Божидар 1999: *Дијалектните на македонскиот јазик*, том II, МАНУ, Скопје.

Деспотовски Душко 2014: *Говорот во селото Сиричино, Тетовско*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје (магистерски труд).

Дрвошанов Васил 1993: *Кајларскиот говор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Конески Блаже 1962–1963: „За некои морфолошки пречки на фонетските промени во македонскиот јазик“, *Македонски јазик*, XIII–XIV, 1–2, Скопје, 5–15.

Конески Блаже 1969: „Зборот и фонетските промени“, *Присилни предавања на првите членови на МАНУ*, Скопје, 61–65.

Конески Блаже 1981: *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, Скопје.

Конески Блаже 1981а: *Грамајка на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје.

Конески Кирил 2003: *Зборобразувањето во современиот македонски јазик*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Корубин Благоја 1972: „Отпори во фонолошко-морфолошката адаптација на странската лексика во македонскиот јазик“, *Литературен збор*, XIX, 1, Скопје, 12–24.

Лаброска Веселинка 1992: *Говорот во селото Бајчор, Косјурско*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје (семинарска работа).

Лаброска Веселинка 2003: *Говорот на селото Кула-Серско*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Лаброска Веселинка 2008: *Кичевскиот говор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Лаброска Веселинка и др. 2012: *Врајничко-јолошкиите говори – духовна ризница*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Лаброска Веселинка 2013: *Санди во македонските дијалекти*, Sandhi w językach słowiańskich (pod redakcją Anny Cychnerskiej), Toruń 2013, 377–393.

Маленко Билјана 2012: *Штипскиот говор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Младеновиќ Радивоје 2001: *Говор шарланинске жује Гора*, САНУ, Институт за српски језик, Београд.

Пеев Коста 1979: „Дојранскиот говор“, *Македонистика*, бр. 2, Скопје, 3–190.

Пеев Коста 1987: *Кукушкиот говор*, кн. I, „Студентски збор“, Скопје.

Савицка Ирена, Спасов Људмил 1997: *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик*, Детска радост, Скопје.

Савицка Ирена 2014: *Фонетските проблеми во ареалната лингвистика*, МАНУ, Скопје.

Силјаноски Велко 1970: „Консонантски групи во почетна, средишна и финална полжба во македонскиот јазик“, *Годишен зборник на филозофскиот факултет*, 22, Скопје, 623–652.

Силјаноски Велко 1970а: „Имаме ли норма во нормираниот говор?“ *XV Научна дискусија на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје.

Стоевска-Денчова Еленка 2004: *Кривоаланечкиот говор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

- ТРМЈ, *Толковен речник на македонскиот јазик I–VI*, 2003–2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Филипоски Илија 2006: *Крајовскиот говор* (дипломска работа, ракопис).
- Цветановски Гоце 2004: *Каршијачкиот говор – Скојско (со посебен осврт на синтаксиса)*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Цветановски Гоце 2010: *Говорот на Македонија во Мала Пресија*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Цветановски Гоце и др. 2014: *Банскиот говор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Чундева Нина 1975: „Анализа на почетните и крајните консонантски групи на македонскиот јазик“, *Македонски јазик*, XXVI, Скопје, 157–175.
- Korytowska Anna, Sawicka Irena 2007: *Uwagi na temat ilościowej charakterystyki fonetyki słowiańskiej*, Komparacja współczesnych języków słowiańskich, Opole.

Summary

The subject of analysis in this article is the way of adaptation of the consonant groups in the Macedonian dialects. The modern Macedonian language belongs in the group of vocal languages with a great number of vocals in the voice sequence. The consonant groups of more consonants are not usual for the Macedonian language and there is a tendency to simplify them in the pronunciation. In the Macedonian dialects there are various types of pronunciation of the consonant groups: *јунакѝво* > *јунакѝо* / *јунакѝво*; *боѝаѝво* > *боѝаѝво* / *боѝаѝво*; *селски* > *селици* etc.

Гоце Цветановски¹¹¹

ЗА ДИЈАТЕЗАТА (КОНСТРУКЦИИ СО ВТОРИЧНА КОМУНИКАТИВНА ХИЕРАРХИЈА НА АРГУМЕНТИТЕ) ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ

Апстракт: Во оваа статија се разгледува дијатезата во македонските дијалекти, односно, тргнувајќи од поставките на антропоцентричната теорија за јазикот, се разгледуваат конструкциите со вторична комуникативна хиерархија на аргументите. Имено, секоја промена во природата што го опкружува човекот, на јазичен план, се толкува како резултат на активноста на човекот. Па, затоа човекот се смета за основен референт на појдовниот аргумент на предикатот. Но, во секојдневната комуникација се случува човекот да биде заменет со некој друг непојдовен аргумент. Со други зборови, ќе стане збор за дијатезата чија содржина се открива во искажувањето на агенсот и пацинесот во некој однос. Примерите во оваа статија се резултат од нашите научни истражувања во подолг временски период.

Клучни зборови: лингвистика, македонски јазик, дијалектологија, антропоцентрична теорија, синтакса, дијатеза.

Целта на овој труд е да ги претставиме начините на искажувањето на односот меѓу човекот-вршител (извршител) и трпителот (кој може да биде човек, но и не мора) на некое дејство во дијалектите на македонскиот јазик. Примерите што ќе ги дадеме се преземени, пред сè, од нашите изворни истражувања, но за споредба ќе дадеме и примери од други истражувачи кои, во своите трудови, го опфатиле и ова прашање.

На почетокот сакаме да дадеме неколку воведни теоретски белешки во врска со нашето поимање за дијатезата.

Во рамките на антропоцентричната теорија за јазикот семантичката категорија што ги третира природните измени во комуникацијата е позната како дијатеза. Секоја промена во природата што го опкружува човекот, на јазичен план, се толкува како резултат на активноста на човекот. Па, затоа човекот се смета за основен референт на појдовниот аргумент на предикатот. Но, во секојдневната комуникација се случува човекот да биде заменет со некој друг непојдовен аргумент. Со други зборови, ќе стане збор за дијатезата чија содржина се открива во искажувањето на агенсот и пацинесот во некој однос, или како што забележува Тополињска (1995: 151): „Семантичката категорија која наоѓа одраз во измените на комуникативната хиерархија на аргументите ќе ја викаме дијатеза, а соодветните реченични конструкции † дијатетички маркирани варијанти на соодветните предикатско-аргументски структури“. Токму ваквите искази во македонските дијалекти ќе бидат предмет на анализа во овој труд.

Во изразувањето на односот вршител/извршител (или предизвикувач) – трпител (или корисник) учествуваат различни лексички, зброобразувачки и граматички средства, а постојат различни начини на искажување.

¹¹¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, cvetanovskig@yahoo.com

Најголем дел од словенските јазици познаваат три вида дијатеза и тоа: активна, медијална и пасивна. Активната дијатеза се однесува на немаркираните дијатетички варијанти.

И во македонските дијалекти за изразување на дијатезата постојат истите начини, а предмет на нашево интересирање ќе бидат оние искази во кои агенсот реално постои, но од различни (најчесто прагматички) причини не се појавува на површината на текстот.

Во македонскиот јазик дијатезата се изразува со заменската форма *се* и глагол, како и со глаголот *сум* и глаголска придавка од преоден глагол, но со пасивно значење (Минова-Ѓуркова 1994: 167).

Претходно споменавме дека предмет на интерес ќе бидат маркираните дијатетички варијанти, а со оглед на тоа што активната дијатеза се однесува на немаркираните варијанти, овде ќе ги разгледаме пасивната и медијалната дијатеза врз примери од Скопско, Полошко, Преспанско и Банско, а по потреба ќе дадеме примери и од други македонски дијалекти.

Пасивната дијатеза во македонските дијалекти, како и во македонскиот стандарден јазик, најчесто се изразува со конструкција *ѝмошен глагол сум + глаголска ѝридавка* од преоден глагол.

Во врска со конструкциите градени врз глаголската придавка треба да се каже и следново. Познато е дека во словенскиот јазичен свет глаголските *-н-/-ѝ-*придавки потекнуваат од *participia praeteriti passivi*, а биле деривирани исклучиво од преодни глаголи. Тие во другите словенски јазици не ја прошириле својата функционална, па и деривациска зона. Но, во македонскиот јазичен систем глаголските *-н-/-ѝ-*придавки се деривираат и од преодни и од непреодни глаголи, што нашло одраз и во нивната функционалност. Тие, како што забележува Тополињска (1995: 167), „остваруваат конгруентна врска со акузативна (објектна) именска синтагма во случај на преодни глаголи (сп. на пр., *ѝрочѝѝана книѝа* и сл.) и со номинативна (субјектна) именска синтагма во случај на непреодни глаголи (сп. на пр., *заминаѝѝ воз*, и сл.)“. Кај глаголските придавки во македонскиот систем се забележува една засилена резултативност. „Резултативното значење на ГП (глаголската придавка, н. з.) особено доаѓа до израз во *има* и *сум*-конструкциите, но и во самостојната употреба на ГП, односно без копула, како и при вторичната предикација со неполнозначни глаголи“ (Велковска 1998: 32). Степенот на граматикализација на глаголската придавка е највисок токму кај *има*-конструкциите. „Тука таа се сведува до обичен знак за глаголското дејство, при што не се согласува со именката на која се однесува“ (Велковска 1998: 32).

Во продолжение ќе ги разгледаме именските синтагми во номинатив кои стапуваат во конгруенција по род и број со глаголската придавка од предикатскиот израз, додека агенсот може да не биде површински изразен.

Во западнопреспанските говори ги забележавме следниве примери:

Тој-еѝ ѝѝран ѝѝ-ар'ами:ѝе...

Тој'елено, ко дошол на-вечерѝѝа, бр'аѝѝ-је, ѝулиѝѝ с'ечено јас'икаѝѝа!

Овде е интересно што глаголската придавка е од среден род. Со неа се сигнализира резултативноста, односно фактот дека јасиката е исечена, а отсуствува формата за третото лице на глаголот 'сум'.

Во Скопско, поточно во каршијачкиот говор ги забележавме овие примери:

Да-к'ажай ѝѝамо к'ико се-уѝ'еѝани,...

*'Ошел Москва ѿр'икажан у-с'ише д'ржај.
 Нај'раена ц'ркфа ш'ио-м'ожа да-р'еча да-ја-н'ема н'икој...
 ...ше ѿри-ч'ешири с'ела ш'ио-се-ѿон'ишиени на-с'ир'еден-ден
 Велиден...*

*Тр'иаше и зај'алено и из'орено. Народоѿ б'иле ѿселувани оѿ-ов'а-
 село ѿселени во Добри-Дол, ѿа вр'ашени н'азад во 'ова с'ело да-живеаше.
 И ц'ароѿ нар'едуе војн'ицише да-ѿи-с'ир'оведаѿ врзани н'асаѿ.
 Имаше з'гр'ади ѿаднаѿи, ч'ис'евме ше-вр'емиња.
 Има една ч'ешма, има нај'раено р'имски бр'оеви ѿамо на-ч'ешмаѿ.
 И во вратничко-полошките говори ги бележиме следниве примери:
 баб-ми ѿедесе-ш'есесе ѿос'ио б'ил'а из'орена,..., ѿрен'есена е-во-
 Ск'оѿе...;*

Со-з'аше са-к'уѿени н'ивеѿе...;

*Имамо Мала Дубраѿца и шука 'мало ѿ'рло с'ега с'амо сид'инеше
 ѿос'ио:в, др'уѿио е рас'иурено.*

Како што забележува Лаброска (2008), овој пример е интересен за номинативот од три различни аспекти: првиот предикат е личниот глагол на поседување *има* употребен во прво лице множина, глагол што во вакви ситуации (при опис на топоними) обично не се употребува, туку се употребува егзистенцијалното безлично *има*, кое пак овде е употребено како втор предикат во реченицата, додека третиот предикат е сум+глаголска придавка како израз на пасивна дијатеза со пациенсот во позиција на подмет, т.е. со заменската форма *друѿио* во позиција на номинатив.

Во материјалите од Банско, ги најдовме следниве примери:

*... ама ѿија ш'ио в'ре'а ѿо езер'иѿа са-забранени да-са-бера ѿ'рво и
 ѿ'рво... Тија се заш'и'иени; или да биде изразен со од+ИС како во следниов
 пример: И ѿја ко'аше вид'ала ке к'аш'аша-им е била об'гр'адена од-војн'ици,
 се-реш'ила. Овде, во позиција на номинатив се појавуваат именски синтагми кои
 стапуваат во конгруенција по род и број со глаголската придавка од
 предикатскиот израз, додека агенсот може да не биде површински изразен.*

Следниот начин застапен во македонските дијалекти е медијалната дијатеза. Кај „медијалната“ формализација која и во стандардниот јазик, но и во македонските дијалекти, се изразува со повратната замена *се* + *ѿлаѿол*, зависно од семантиката на глаголот имаме примери со пациенсот во позиција на номинатив, но и примери со блокирана позиција на именската синтагма во номинатив. И во овие искази агенсот реално постои, но од различни (најчесто прагматички) причини не се појавува на површината на текстот.

Всушност, овде ќе ги претставиме оние реченични искази каде што се појавува акузативниот облик од повратната замена *се*, односно медијалната дијатеза, каде што трпителот (корисникот) како втор аргумент од основната реченица преминува во прв аргумент во маркираната дијатетичка варијанта.

Приведуваме примери од западнопреспанскиот говор:

Са-даде заѿовед Гроздин-ѿаша да-'ој во-Б'иѿол'а...

И с'еа са-'узнај...

Са-р'азбра ф-с'ело д'ека ѿоѿиѿ ѿадна оѿ-камбанар'иѿа...

Са-ѿр'е с'ега буреци со-ѿуби, со-јајца, со-ѿоѿквас...

Примерите покажуваат дека се работи за медијални конструкции каде што отсуствува именската синтагма во номинативен однос. Во ваквите изрази глаголската синтагма најчесто се јавува во трето лице еднина, како најнемаркирани членови на соодветните категории.

Следниве примери од Скопско се од истиот домен и овде агенсот којшто отсуствува е човек, т.е. се работи за конструкции во кои се јавува признакот /+ аним/ и каде што со појавата на повратната замена *се* се блокира позицијата на агенсот:

А се-живеало од земјоделие и сѝоч'арсѝво.

Од Рак'отѝинци до Говрлео ѝешики 'одевме л'еѝе, з'име, ѝој ѝер'иоѝ коѝа-се-'учеше.

Па, ѝосле ко:-се-ослоб'одило си-д'ошле в'амо.

Така се-збори, с'еѝа дал'-е-ѝака...

...како шѝо-се-ѝрик'ажуе у-ѝрикаската.

Во вратничко-полошките говори се забележани следниве примери:

сељ'аниве се-с'обраја шк'олоѝо да-се-наѝрае;

коѝа се-коселе ливадеѝе...;

Кај се-ѝр'адело к'алено наѝ-Теѝово, се-шило анѝ'арија;

Крѝф се-лиело.

Во последната реченица и во втората дел-реченица од претходниот пример позицијата на номинативната именска синтагма е блокирана. Во примеров што ќе го наведеме сега, имаме интересна ситуација на медијална формализација каде што една иста именска синтагма во првата дел-реченица е во позиција на номинатив, а во последната дел-реченица е во улога на акузатив, односно директен објект што е всушност вистинската семантика на таа именска синтагма: ... *се-с'еал ѝојке ѝролеѝан ј'ечмен, з'ашиѝо ѝроб'уале к'-изѝине, дали од-в'еѝпроѝ ѝе ... и ѝаке се-с'еало ѝролеѝан ј'ечмен.*

Од наведените примери, но и од анализата што ја направивме врз конкретниот материјал, може да се забележи дека е дијатезата широко распространета појава во македонските дијалекти и дека станува збор не за чисто граматичка, туку за семантичка, односно лексичко-граматичка категорија.

Литература

- Алексиев Никола 1931: Разложкият говор, *Македонски преглед*, VI, кн. 2, София.
- Велковска Снежана 1998: *Изразување на резулѝаѝивносѝа во македонскиоѝ сѝандарден јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Божидар Видоески 1988а: Разлошкиот говор во Вуковите записи и денеска, *Прилози на Одделението за линѝвистѝика и лиѝерату̀рна наука*, МАНУ, XIII, 2, 11–30.
- Видоески Божидар 1998б: *Дијалекѝиѝе на македонскиоѝ јазик*, том 1, МАНУ, Скопје.
- Видоески Божидар 1999а: *Дијалекѝиѝе на македонскиоѝ јазик*, том 2, МАНУ, Скопје.
- Видоески Божидар 1999б: *Дијалекѝиѝе на македонскиоѝ јазик*, том 3, МАНУ, Скопје.

- Видоески Божидар 2000а: *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен ајлас*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Видоески Божидар 2000б: *Текстови од дијалектниот на македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Гајдова Убавка 2002: *Темпоралната карактеристика на финитниот глаголски конструкци во југоисточниот македонски говори*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Конески Блаже 1981: *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Македонска книга, Скопје.
- Конески Блаже 1982: *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.
- Лаброска Веселинка и др. 2008: *Врајничко-јолошкиот говори – духовна ризница*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Минова-Гуркова Лилјана 1994: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Радинг, Скопје.
- Тополињска Зузана 1995: *Македонскиот дијалект во Егејска Македонија, кн. I, Синтакса I*, МАНУ, Скопје.
- Тополињска Зузана 1997: *Македонскиот дијалект во Егејска Македонија, кн. I, Синтакса II*, МАНУ, Скопје.
- ТРМЈ – *Толковен речник на македонскиот јазик I–VI*, 2003–2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Цветановски Гоце 2004: *Каршијачкиот говор – Скопско (со посебен осврт на синтаксата)*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Цветановски Гоце 2005: *Формална и функционална анализа на сложените глаголски форми (перифрастични конструкции) врз примери од скопскоблатскиот говор, Литературен збор, LI, кн. 4–6*, Скопје.
- Цветановски Гоце 2008: *Типови plusquamperfectum во скопскоблатскиот и западнопреспанскиот говор (формален и функционален опис), XXXV научна конференција на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.
- Цветановски Гоце 2010: *Говорот на Македонијот во Мала Пресија (западнопреспански говор)*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Цветановски Гоце и др. 2014: *Банскиот говор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Summary

In this article we look at the syntactic category diathesis in Macedonian dialects. Starting from the postulates of anthropocentric theory of language, we will consider structures with secondary outgoing hierarchy of arguments. The examples here are taken primarily from our original research, but the comparison will give examples from other researchers in their papers, and it addressed the issue.

Дијана Петровска¹¹²

ГЛАСОВИТЕ /ќ/ И /ѓ/ ВО ГРАДСКИОТ ТЕТОВСКИ ГОВОР, СПОРЕДБА СО СОСТОЈБАТА ВО СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Во врска со гласовите /ќ/ и /ѓ/ се јавуваат нејаснотии кај говорителите на градскиот тетовски говор. Изговорот на овие гласови во градскиот тетовски говор се разликува од изговорот во стандардниот јазик. Тетовци секогаш се во забуна околу правилниот изговор на овие два гласа. Изговорот којшто е карактеристичен за стандардниот јазик, тие сметаат дека е, всушност, изговор на модерен скопски дијалект. Нивниот изговор е со поголема мекост отколку стандардниот изговор на овие гласови, што беше една од причините поради која се решивме да пишуваме на оваа тема.

Клучни зборови: фонетика, гласовите /ќ/ и /ѓ/, градски тетовски говор, историја, фонетска реализација, палатализација.

Консонантскиот систем во македонскиот стандарден јазик се состои од 26 фонеме. Во македонскиот консонантски систем има фонетски проблеми поврзани со нестабилниот изговор на консонантите /ќ/, /ѓ/ и /љ/. Во овој реферат ќе се задржиме на фонетската реализација поврзана со консонантите /ќ/ и /ѓ/ во градскиот тетовски говор.

Блаже Конески (1986: 84) забележува дека гласовите /ќ/ и /ѓ/ немаат еднаков изговор во сите наши дијалекти. Тие можат да се реализираат во повеќе факултативни варијанти, од меки експлозивни /к/ и /г/ без изразита фрикација, во источните говори, па сè до гласови со изразита фрикација, блиски по изговор до српскохрватските *ћ* и *ђ*, во западните говори. Силјаноски (1987: 19), пак, во својата статија истакнува дека изговорот на фонемите /ќ/ и /ѓ/ не е стабилизан – ги артикулираме ту како палатални африкати ту како палатални експлозиви, а колебања има особено пред вокалите од преден ред (и во македонската и во странската лексика).

Од повеќето статии кои се пишуваат за гласовите /ќ/ и /ѓ/ воочуваме дека лингвистите различно ги дефинираат нив на целата македонска јазична територија и овие гласови имаат најразлична фонетска реализација во македонските дијалекти (сп. Облак 1894, Павловиќ 1930, Селишчев 1931, Видоески 1998, Стаматоски 1956).

Честопати во македонските дијалекти настанува мешање на овие гласови со веларните оклузиви /к/ и /г/, но и со африкатите /ч/ и /џ/. Во еден прилог од 1973 г. во списанието *Македонски јазик*, опишувајќи го гласовниот систем на современите јужнословенски јазици Далибор Брозовиќ (1972:24) истакнува дека „ортоепската вредност на експлозивните /ќ/ и /ѓ/ сè уште не е зацврстена во македонскиот јазик“.

¹¹² Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, докторанд, dijana_petrovska@yahoo.com

Во македонските граматички гласовите /k/ и /t/ се опишани како африкати (Кепески 1987, Конески 1981), а во македонската фонологија како оклузивни (Савицка, Спасов 1997). Причината поради која во *Фонолоџијата на современиот македонски стандарден јазик* овие гласови се класифицирани како оклузивни, а не како африкати е во тоа што нивниот шум нема устален карактер како кај другите африкати. Во *Фонолоџијата на современиот македонски стандарден јазик* овие гласови се дефинирани како високи, постпалатални, невеларизирани, но со низа индивидуални варијанти во практиката. (Савицка, Спасов 1997: 87–88).

Во градскиот тетовски говор изговорот на гласовите /k/ и /t/ е со изразита фрикација и се приближува до српскиот изговор на гласовите /h/ и /h̃/. Имитирањето на српскиот изговор на гласовите /k/ и /t/ претставувало престиж за говорот на градското население. Главното место на артикулација на овие гласови во градскиот тетовски говор е местото каде што врвот на јазикот го допира непцето поблиску до предните заби за разлика од стандардниот јазик каде што средината на јазикот го допира непцето малку поназад при крајот на тврдото непце близу до границата со мекото непце.

Селишчев (1929: 326) наведува дека во говорот на Полог има палатални согласки /k/ и /t/, односно фрикативниот елемент обично отсуствува во нивното образување, па дури не се забележува и кај лица дојдени од српските области. Но, признава дека има случаи кога понекогаш јасно може да се слушнат во Тетово (и на север од него) палаталните /kʰ/ и /tʰ/ со фрикативен елемент (Селишчев: 326). Стаматоски (1956: 233) забележува дека овие гласови во Тетово се одделни фонеме, дури и африкати, а не палатализирани /k/ и /t/ и при нивниот изговор јасно се слуша фрикативен елемент, иако не толку силен колку во српскиот јазик.

Конески (1986: 83) во *Историјата на македонскиот јазик* во делот за одделните консонанти истакнува дека фонемите /k/ и /t/ не постоеле во гласовниот систем на нашиот јазик во стариот период. Тие се добиле во нашиот јазик како резултат на различни процеси и преку заемки од туѓите јазици во различно време:

1) Фонетската реализација на палаталните оклузивни /k/ и /t/ на местото на прасловенските групи *tj и *dj претставува специфично македонска особеност. Во градскиот тетовски говор овие согласки ги замениле некогашните прасловенски групи *tj > /k/ и *dj > /t/: сп. *св'ека, к'ука, к'ерка, к'е, вр'уко, н'ејке, н'ок, н'океска, м'ега, р'агање*.

2) Фонемата /k/ настанала како резултат на новото јотување во групата -*tiј*: *бр'ака, цв'еке, ир'еко*, а од групата -*diј* со ново јотување се развило /t/ само во мал број лексеми: сп. *ча'ге*.

3) Фонемите /k/ и /t/ во градскиот тетовски говор се добиени и преку заемки од туѓите јазици:

а) од турскиот јазик – *б'екар, д'укан, 'измекар, к'ар, к'ари, к'аиџија, к'ебаиџе, к'ејф, К'емане* (прекар на фамилија во Тетово – *Кемановци*), *к'ердоса, к'есе, к'ибриш, к'илим, к'ирија, к'ор, к'умбе, к'умез, к'умур, к'усиџек(-ци), к'уш, к'ушек, к'уфџие, к'уше, ш'екер, шек'ерџаре, ш'укур; б'аџи, г'еврек, г'езве, г'ердан, г'ергеф, г'убре, г'узум*;

б) и од грчкиот јазик – *кер'амида/-е, м'усџаке; г'аол, г'он, Г'урговдан, к'алуѓер, м'агејса*.

Гласовите /ќ/ и /ѓ/ се јавуваат со изразита палатализација, која се слуша и во изговорот на меконепчените гласови /к/ и /г/ пред предните вокали, па тие се реализираат како палатализирани /к'/ и /г'/ (Видоески 1998: 153). Со тоа, всушност, се јавуваат два пара палатализирани оклузивни, едниот пар позициски ограничен пред предните вокали и со фрикација слична како онаа што се зема како стандарден изговор на /ќ/ и /ѓ/ и втор пар, позициски неограничен, тоа се вистинските фонеме /ќ/ и /ѓ/ кои во овој говор се изговараат со поизразита фрикација од онаа во стандардот. За тој што не е роден говорител на тетовскиот говор, е навистина тешко да одреди во која позиција која фонема се изговара.

Кога веларните гласови /к/ и /г/ се наоѓаат пред предните вокали /е/ и /и/ тие се палатализираат, односно /к/ преминува во /к'/, а /г/ во /г'/.

Палатализирањето, како гласовна промена од асимилативен карактер, при што веларните гласови /к/ и /г/ во допир со палаталните вокали /е/ и /и/ смекнуваат, односно преминуваат во палатални гласови, во градскиот тетовски говор е многу почеста појава отколку во стандардниот јазик. Ваква појава забележува и Новица Живковиќ (2014) во монографската студија за пиротскиот говор.

Примери со палатализација на /к/ и /г/ пред предни вокали (примерите се авторски материјал собран на терен во периодот од 2014 до 2016 година во градот Тетово):

– /к/ пред предниот вокал /е/ се палатализира и преминува во /к'/: *в'ак'е*, *'инак'е*, *к'ерџич*, *Мак'ед'онец*, *Мак'ед'онка*, *мак'ед'онск'и*, *ск'еле*, *џ'ак'е*; во множинската форма: *б'анк'е*, *б'ајачк'е*, *б'илк'е*, *бож'урик'е*, *бор'овинк'е*, *в'очк'е*, *в'ошк'е*, *в'рвк'е*, *џ'лоџинк'е*, *џ'ол'ушк'е*, *др'уџачк'е*, *ж'еџварк'е*, *'иверк'е*, *ј'абук'е*, *каф'езк'е*, *к'иџик'е*, *к'окошк'е*, *к'уџачк'е*, *л'ешник'е*, *м'ајк'е*, *м'арк'е*, *м'аслинк'е*, *мл'екарк'е*, *м'ук'е*, *н'ожичк'е*, *џ'есной'ојк'е*, *џ'ечурк'е*, *џ'иџерк'е*, *џ'одношк'е*, *џ'раск'е*, *џ'р'учк'е*, *џ'уџул'к'е*, *р'ук'е*, *сл'ик'е*, *џ'реск'е*, *џ'р'мк'е*, *џ'р'ошк'е*, *'ушник'е*, *с'в'рџк'е*, *с'р'џк'е*, *ш'иџк'е*; во множинската форма за називи на жителки на населба: *беџ'р'а'анк'е*, *биџ'ол'чанк'е*, *бр'о'анк'е*, *вел'ешанк'е*, *кич'ефчанк'е*, *краџ'офчанк'е*, *кум'анофк'е*, *охр'и'ганк'е*, *џ'ир'оканк'е*, *џ'рил'еџчанк'е*, *ск'оџ'анк'е*, *соџ'оканк'е*, *џ'еџ'офчанк'е*;

– /к/ пред предниот вокал /и/ се палатализира и преминува во /к'/: *алум'инск'и*, *аналфаб'еџск'и*, *Гр'к'инка*, *'енџлеск'и*, *к'ило*, *к'ирија*, *к'исеџ*, *к'исел'о-млеко*, *к'исне (сџ'асуе)*, *к'иџика*, *м'ашинск'и*, *м'ек'ица*, *најнак'иџена*, *н'емачк'и*, *џ'ешк'и*, *р'ак'ија*, *р'ак'ие*, *рак'и:че*, *р'ук'иче*, *р'уск'и*, *с'анк'им*, *св'а'к'и*, *с'ек'ира*, *џ'еџоск'и*, *џ'унелск'и*; во презимињата: *П'оџоск'и*, *Туџ'уркоск'и*;

– /г/ пред предниот вокал /е/ се палатализира и преминува во /г'/: *'анџ'ел*, *'Анџ'еле*, *д'алџ'е*, *л'еџ'ен*, *н'оџ'е*, *џ'еџ'еруџ'е*, *сл'уџ'е*;

– /г/ пред предниот вокал /и/ се палатализира и преминува во /г'/: *бл'аџ'и*, *џ'и*, *дл'аџ'и*, *др'уџ'и*, *з'аџ'ина*, *з'енџ'ија*, *з'енџ'ин'-и*, *'оџ'ин*, *окл'аџ'ија*.

Палатализација на гласот /г/ и преминување во /г'/ забележавме и пред долгото /а:/ во зборот: *см'аџ'и*.

Наспроти погорните примери, двата гласа /ќ/ и /ѓ/ забележуваме дека може да се појават во сите позиции во зборовите:

– почетна: *ќ'аја*, *ќ'е*, *ќ'еџ*, *ќ'ељаф*, *ќ'еља:*, *ќ'ељао*, *ќ'ерка*, *ќ'ор*, *ќ'ора*, *ќ'оро*, *ќ'уџиче*; средишна: *б'ожикен*, *б'ожикна*, *б'ожикно*, *Водоч'исџока*, *вр'ака*, *вр'ека*, *вр'укина*, *вр'уко*, *џ'аке*, *домак'инсво*, *д'укан*, *(ј)ефџ'инока*, *'измекар*, *ќ'акумка*, *ќ'ука*, *ќ'укарче*, *ќ'укиче*, *м'ека:*, *м'оџуке*, *н'ејкем*, *н'океа*, *н'океање*, *н'окен*, *н'окна*,

н'окно, н'окум, 'окиӣ, 'окоре, њ'акање, њ'ојке, њ'ок'укнина, њ'ом'окник, њ'р'уке, см'екава, сѣбр'акаен, ср'ека, ср'екаа, њ'р'екава, ф'ака, цв'еке; крајна: Б'ожик, вр'ук, З'орик, Масл'оварик, м'ок, њ'ом'ок, С'оник;

– почетна: *г'ао̄, г'ао̄уска, г'ебре, г'еврек, Г'оруш, г'убре, г'убришӣе, г'ӯџум, г'ум, Г'урга; средишна: б'иса̄е, в'ега̄е, з'ага, кол'овога, л'ага, окл'а̄гија, охриг'а̄ниве, њ'ага, њ'анагур, њ'осӯе, њ'рега, 'а̄рга, 'а̄ргосан, 'а̄рг'осана, 'а̄рг'осано, 'а̄рг'осуе, р'ага, њ'ак'угере, њ'угина, њ'угинец, узб'угење; крајна: зл'ег.*

Според *Правописот на македонскиот стандарден јазик*, согласките /к/ и /г/ во нашите говори се јавуваат во ред варијанти од смекнати /к/, /г/ па до /ч/, /џ/. Во стандардниот јазик се образуваат на тврдото непце и се одликуваат со значителна фрикација на воздушната струја (Правопис 1998: 18). Споредбено со *Правописот на македонскиот стандарден јазик* во продолжение ќе наведеме примери во кои позиции се јавуваат фонемите /к/ и /г/ во градскиот тетовски говор.

Фонемата /к/ се јавува:

а) во глаголскиот прилог *-јки*: *в'ал'ажки, в'икајки, н'осејки, њ'еејки, с'ечејки, с'еејки, сњ'иејки, њ'к'аејки;*

б) во називите со кои се именуваат жители на села, градови и области изведени од именките кои завршуваат на *-њ*: *Ег'ињканец;*

в) кај изведените глаголи од глаголската основа на *-њ*: *в'екава, њ'лака, њ'р'ака, ср'екава, сф'ака, ф'ака;*

г) во поглед на дистрибуциските правила гласот /к/ има релативно ограничена дистрибуција во соседство со консонантите – може да стои во група со /ј/, како и со назалите /н/ и /њ/ на морфемска граница: *идејки, н'ејке, њ'асејки, њ'ојке, с'едејки, да̄н'онокно, к'укна, св'екњак* (Лаброска и др. 2012: 32–33).

Фонемата /г/ се јавува:

а) во називите со кои се именуваат жители на села, градови и области изведени од именките кои завршуваат на *-д*: *бео̄гр'аганец, зр'аганец, охр'иґанец;*

б) кај изведените глаголи од глаголската основа на *-д*: *в'ага, в'иґа, з'ага, д'оага, з'аога, њ'р'оага, р'ага;*

в) во група со вокалното /р/ и во соседство со назалите /н/ и /њ/: *'а̄рга, с'унгер, м'егњик* (Лаброска и др. 2012: 33).

Тетовци, и постарите и помладите генерации, особено, тешко го усвојуваат правилниот изговор на гласовите /к/ и /г/ како што е во стандардниот јазик. И ден-денес останува дилемата како правилно да се изговорат овие два гласа. Иако во македонскиот стандарден јазик се поставени стандардите за нивен правилен изговор и за тоа се учи од најрана возраст во училишните клупи, сепак може да потврдиме дека ова правило од *Правоговорот на македонскиот стандарден јазик* сосема се изоставува. Почнавме да го набљудуваме изговорот на гласовите /к/ и /г/ на наставниците во основно образование, вклучувајќи ги и наставниците кои го предаваат предметот македонски јазик, и забележавме дијалектен изговор кај сите наставници кои по потекло се од градот Тетово и од Тетовско. Исклучок при изговорот прават само наставниците кои по потекло се од источна Македонија, кои оствариле бракови во Тетово и останале тука да живеат, и некои предметни наставници кои го предаваат предметот македонски јазик, значи не сите, за жал. Дијалектниот изговор на гласовите /к/ и /г/ во средните училишта е, исто така, забележителен. Дел од учениците ги имитираат своите наставници и професори, па донекаде се трудат правилно да ги изговараат овие два гласа, но

тоа е исклучиво кај предметните наставници по македонски јазик кои правилно ги изговараат двата гласа. Значи, правилниот изговор се забележува само за време на часот и поретко кога официјално се среќаваат со тој наставник по училишните ходници. Да се надврземе и да не го избегнеме моментот дека изговорот е поврзан и со пишувањето на графите на овие два гласа, па да истакнеме дека во текот на работењето како наставник по македонски јазик забележавме многу грешки во врска со бележењето на овие два палатални гласа и нивно мешање со /к/ и /г/ или со /ч/ и /џ/. Имаше случаи гласот /ќ/, односно /џ/, да биде запишан со /к/, односно /г/ или со /ч/, односно /џ/ во некои зборови. Пример, може ученикот да напише *куќа* и *куча* за лексемата *куќа*; *цвеќе*, *цвеќе*, *цвејќе*, *цвече* за лексемата *цвеќе*; *џеврек*, *ѓеврек*, *ѓеврек*, но и *џеврек*, иако правилно е, нели, *ѓеврек*; *џин* и *ѓин* за лексемата *џин* итн. Сретнувавме и примери со колебање кој глас да се напише во еден ист текст (во ученички состав) и на иста страница.

Овој проблем со правојазикот и правописот на /ќ/ и /џ/ се провлекува кај учениците и низ студиите во текот на студирањето. Професорите кои предаваат на Универзитетот во Тетово на катедрата за Македонски јазик и литература, честопати го потенцираат неправилниот изговор на гласовите /ќ/ и /џ/ како специфика карактеристична и за долинските, но и за горноположките говори. Забележуваат дека фонетската вредност на гласовите /ќ/ и /џ/ во градскиот тетовски говор многу се приближува до изговорот на африкатите /ч/ и /џ/ и дека тоа предизвикува погрешно пишување.

Во статијата од В. Лаброска и Б. Панева (2015: 52) е истакнато дека олеснителна околност во оваа комплицирана ситуација на изговор и пишување на овие гласови е тоа што нивната фреквенција во секојдневниот говор е релативно мала. Исклучок е партикулата за идно време *ќе* и уште неколку лексеми како *ќерка*, *куќа*, *луѓе*, чие присуство во секојдневниот говор е големо, а останатите зборови во кои се појавуваат овие гласови не се толку фреквентни. Споредбено со овој исказ околу фреквентноста на гласовите /ќ/ и /џ/ во стандарден текст, во градскиот тетовски говор со право забележуваме дека нивната фреквенција во секојдневниот говор е голема. Нив ги изговараме во зборовите кои ги содржат гласовите /ќ/ и /џ/, потоа во зборовите кои содржат веларни гласови /к/ и /г/ кои се наоѓаат пред предните вокали /е/ и /и/, во зборовите од туѓите јазици (од турско и од грчко потекло) кои се употребуваат често во градскиот тетовски говор во ситуации поврзани со обичаите, верата, занаетите, домаќинството, итн.

На крајот како заклучок можеме да истакнеме дека токму специфичниот изговор на гласовите /ќ/ и /џ/ е една од особеностите која го обележува тетовскиот дијалект како посебен, различен од околните дијалекти, различен од македонскиот стандарден јазик, а секако, различен и од соседниот српски јазик, дијалект којшто опстојува како целина и којшто со својата милозвучност го збогатува и забавува македонскиот дијалектен јазик.

Список на информатори

Бранка Ѓорѓеска, родена 1940 г.
 Верица Ивановска, родена 1941 г.
 Владимир Бојациески, роден 1936 г.
 Вукашин Аноски – Вуке, роден 1937 г.

Гордана Јанческа, родена 1941 г.
 Дарко Гавровски – Гавро, роден 1977 г.
 Димитрија Горчески, роден 1934 г.
 Ѓорѓи Тевдоски, роден 1931 г.
 Ѓурѓица Манојлова, родена 1939 г.
 Јован Ѓорѓески – Каро, роден 1947 г.
 Менка Божиноска, родена 1933 г.
 Мино Спироски – Спирик, роден 1945 г.
 Мира Ќироска, родена 1956 г.
 Мирјана Силјаноска, родена 1941 г.
 Мирјана Тевдоска, родена 1935 г.

Литература

Аргировски Мито 1998: *Грцизмиџе во македонскиоџи јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
 Брозовиќ Далибор 1973: „О фонолошким суставима сувремених јужнославених стандардних језика“, *Македонски јазик*, XXIV, Скопје, 7–31.
 Видоески Божидар 1998: *Дијалектиџе на македонскиоџи јазик*, Том I, МАНУ, Скопје.
 Видоески Божидар 2000: *Прашалник за собирање маџеријал за македонскиоџи дијалектиџен аџлас*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
 Видоески Божидар и др. 1998: *Правоџис на македонскиоџи лиџературиџен јазик*, Просветно дело, Скопје.
 Живковиќ Новица 2014: „Говор Пирота“, *Пироџски зборник*, бр. 39, Народна библиотека, Пирот, 71–114.
 Јашар-Настева Оливера 2001: *Турскиџе лексички елементиџи во македонскиоџи јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
 Кепески Круме 1987: *Грамаџика на македонскиоџи лиџературиџен јазик за училиштиџаџи за средно образование*, Просветно дело, Скопје.
 Конески Блаже 1981: *Грамаџика на македонскиоџи лиџературиџен јазик*, Култура, Македонска книга и др. Скопје.
 Конески Блаже 1986: *Истиџорија на македонскиоџи јазик*, Култура, Скопје.
 Корубин Благоја 1986: *Јазикоџи наши денешен*, книга втора, Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература на СРМ, Скопје.
 Лаброска Веселинка и др. 2012: *Враџичко-џолошкиџе џовори – духовна ризница*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
 Павловиќ Љубомир 1930: „Соколска нахија“, *Населја и џорекло стџановниџиџва* (књ. 26), *Срџски еџноџрафски зборник* (књига XLVI), Српска Краљевска академија, Београд.
 Савицка Ирина, Спасов Људмил 1997: *Фонолоџија на современиоџи македонски стџандарден јазик*, Детска радост, Скопје.
 Селищев џфанасиџ Матвеевич 1929: *Полог и еџо болгарское население: Исторические, етнографические и диалектологические очерки северозападной Македонии* (Говори Полога, 281–437), Издание македонского научного института, София.

Силјаноски Велко 1987: „Македонскиот гласовен систем (фонолошки и фонетски проблеми“. *Предавања на XX меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје, 99–116.

Стаматоски Трајко 1956: „Градскиот тетовски говор“, *Македонски јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 210–242.

Oblak Vatroslav 1894: „Der Dialect von Lastovo“, *Archiv für Slavische Philologie* br. 16, Band, Berlin, 426–450.

Labroska Veselinka, Paneva Blaga 2015: „Pronunciation and phological value of the sonds /Ķ/ and /Ĭ/ in the contemporary Macedonian language“, *Speech and Language*, 5th International Conference on Fundamental and Applied Aspects of Speech and Language, Belgrade, 50–55.

http://www.iefpg.org.rs/Conference/2015/SL2015/2015_PROCEEDINGS_SPEECH_AND_LANGUAGE_2015.pdf

Summary

There is certain unclarity among the people from Tetovo related to the sounds /ĳ/ and /ĭ/. The pronunciation of these two sounds in the speech in the city Tetovo differs from the pronunciation in the standard language for it's more expressed softness. The people from Tetovo are always a bit confused about the proper pronunciation of these two sounds. People from Tetovo, older and younger generations especially, comprehend the proper pronunciation of the sounds /ĳ/ и /ĭ/ in a hard way as it is in the standard language. Even today the dilemma about the proper pronunciation of these two sounds stays. The phonetic value of the sounds /ĳ/ and /ĭ/ in the speech in the city Tetovo is very close to the pronunciation of the affricates /ч/ and /џ/ and this dues to the influence of the Serbian language. The imitation of the Serbian pronunciation of the sounds /ĳ/ and /ĭ/ gained prestige in the speech of the city population. This exact pronunciation is a characteristic which differs the Tetovo's speech as unique, different from the Macedonian standard language, as well as from the Serbian language.

Елени Бужаровска¹¹³
Лилјана Митковска¹¹⁴

ДОПОЛНЕНИЈА НА ГЛАГОЛИТЕ ЗА ВИЗУЕЛНА ПЕРЦЕПЦИЈА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во оваа статија се разгледуваат моделите на реченични дополненија на основните глаголи за визуелна перцепција *гледа* и *види*. Врз корпус примери од литературата и од интернет портали се испитуваат структурните фактори на дистрибуцијата на трите најчести типови комплементарни реченици со синтаксичките оператори *како*, *дека* и *да*. Се потврдува хипотезата дека синтаксичкиот модел на комплементација е во директна врска со семантиката на предикацијата во главната реченица: *дека* воведува ненамерно перцепиран настан (индиректна перцепција), а *како* се поврзува со директна перцепција, агентивна или неагентивна. Од друга страна, употребата на *да*-речениците е во врска со модалниот статус на предикацијата во главната реченица.

Клучни зборови: реченична комплементација, глаголи за визуелна перцепција, синтаксички оператори, модалност

1. Вовед

Во оваа статија ги анализираме дополненијата на централните глаголи за визуелна перцепција во македонскиот јазик: *гледа* – *погледа*, *гледа* – *види*. Глаголите за перцепција сочинуваат посебна семантичка и граматичка класа на глаголи бидејќи лексикализираат начини со кои човекот го осознава светот околу себе. Се смета дека од петте сетила преку кои добиваме информации за нашата околина – видот, слухот, допирот, мирисот и вкусот – видот игра примарна улога, додека „важноста“ на другите сетила може да се претстави во т.н. сетилна хиерахија (Miller & Johnson-Laird 1976: 618), по овој редослед. Водството на видот во таа хиерахија има директни последици во лексиката и граматиката на глаголите за визуелна перцепција. Така, лексичкото поле на глаголите за вид е најбогато во споредба со другите сетилни полиња (Viberg 1983), овие глаголи имаат најмногу метафорични проширувања и се употребуваат како прагматички маркери (Јовановиќ и др. 1996, Бужаровска 1995, 2014).¹¹⁵ Од граматичка гледна точка глаголите за вид (донекаде слично на глаголите за слух) се одликуваат со поразнородна комплементација од менталните глаголи или од глаголите за емоција (Noonan 2007, Cooper 1974).

Во стандардниот македонски јазик дополненијата на глаголите за вид може да бидат во форма на декларативна *дека*-реченица, декларативна *како*-реченица и субјунктивна *да*-реченица. Според тоа *дека*, *како* и *да* вршат функција на

¹¹³ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, elenibuzarovska@t-home.mk

¹¹⁴ Универзитет ФОН – Скопје, liljana.mitkovska@fon.edu.mk

¹¹⁵ На пр. *гледа* во значење 'се грижи' (Бабата го гледа внучето), 'смета' (Како гледаме на бегалците?), 'внимава' (Гледај да не задоцниш!). *Види* се употребува со значење на 'разбира' (Кафе! Пробај да видиш), или маркер за вовед на свој став (Видите, јас мислам дека...) и др.

сврзнички оператори што ги акомодираат зависните реченици кон главната реченица. Сврзникот *о̄ӣи* е застапен во корпусот, но тој се смета за стилски маркиран. Исто така забележавме дека истата реченица со одреден глагол за вид дозволува варијантност во изборот на сврзникот *дека* и *да* или *како* и *да*, а многу поретко меѓу *дека* и *како*. Се наметнува прашањето дали изборот на формата на дополнението на визуелните глаголски предикати е произволно или е раководено од семантички или други фактори. Со други зборови, кои се причините за варијантноста на сврзничките оператори?

Во ова истражување поаѓаме од хипотезата дека формата на дополнението зависи од семантиката на глаголот. За да ја провериме хипотезата спроведовме анализа на корпус од околу 900 собрани примери од уметничка литература¹¹⁶ и од интернет портали со основните глаголи за вид. Ги издвоивме синтаксичките модели на комплементација на овие глаголи и ја утврдивме нивната дистрибуција.

За да ја постигнеме главната цел на истражувањето ги поставуваме следните истражувачки прашања:

а) Кој е статусот на сврзничките оператори *како* и *да* (и на поретките *о̄ӣи* и *ко̄а̄а*)?

б) Која е нивната функционална дистрибуција зависно од семантиката на наредениот предикат?

в) Кои фактори влијаат врз изборот на операторот (аспект, негација, авансирање)?

г) Какви форми може да има глаголот во зависната реченица (време, аспект)?

Ослонувајќи се на современи теориски извори, прво даваме опис на лексичката семантика на глаголите за вид, по што следи опис на синтаксички модели со кои тие се врзуваат. Треба да се каже дека овие модели се употребуваат во стандардниот јазик.

Нашата претпоставка е дека на секој од трите анализирани синтаксички модели му одговара специфичен семантички прототип, кој подразбира извесна скаларност, а не потполно преклопување на признаците карактеристични за анализираниот модел. Така, прототипот може повеќе или помалку да се комбинира со одредени признаци на моделот или да биде инкомпатибилен со тие признаци.

2. Семантика

2.1. Семантика на глаголите за вид

Глаголите за вид се двоаргументни предикати кои кодираат релација меѓу човек и перцепираниот објект остварена преку органите за вид. Постојат два вида односи помеѓу човекот (X) што визуелно перцепира некој објект и објектот на перцепција (Y): активна и неактивна (Viberg 1983). Човекот, односно перцепторот, може активно и свесно да го перцепира објектот (X го погледна Y) или тоа да го прави ненамерно и пасивно бидејќи е изложен на перцепирање (X го

¹¹⁶ Примерите се земени од следните прозни дела: Божин Павловски: *Дува* (БП), Бранко Варошлија: *Осамени минувачи* (БВ), Венко Андоновски: *Одаја за душата* (ВА), Кочо Урдин: *Љубов зад решетки* (КУ), Мето Јовановски: *Будалејинки* (МЈ), Петре М. Андреевски: *Сити лица на смртта* (ПА), Румена Бужаровска: *Мојот маж* (РБ).

виде Y).¹¹⁷ Зависно од тоа, перцепторот во процесот на перцепирање има две различни семантички улоги: агенс кај агентивните и доживувач (експериенцер) кај неагентивните.

Вториот аргумент, објектот на перцепција, може да посочува на три вида референти: физички предмет (и лице), настан или пропозиција. Зависно од онтолошката категорија на кои посочува еден ист глагол за вид, тој може да спаѓа во три семантички видови предикати: од прв, втор и трет ред (Lyons 1977: 443–445).

- (1) Гледам/видов нешто/некој. (*гледа* е предикат од прв ред)
- (2) Гледам/?видов **како** нешто се случува. (*гледа* е предикат од втор ред)
- (3) Гледам/видов **дека** нешто се случи и затоа знам. (*гледа* е предикат од трет ред)

Горните примери ја илустрираат специфичната семантика на глаголите за вид: тие може да означуваат ментални глаголи за знаење зависно од природата на перцепиранiot објект. Кога непосредно се перцепира објект или настан се работи за директна перцепција (сознание базирано врз физиолошки процес), но кога перцепторот врз основа на тоа што видел или врз основа на некои други знаци доаѓа до ново сознание, *гледа/види* има значење на *знае*. Тогаш се работи за индиректна перцепција, сознание базирано врз ментален процес на расудување. Тоа може да биде изразено експлицитно, како во примерот (4) во кој *види* се комбинира во иста реченица со *сфати*, или пак значењето на *сфати* да се имплицира од самиот контекст (5).

- (4) Го сфатив тоа **кога** погледнав наоколу и видов дека сите гледаа во мене. Се чувствував како да сум во хорор филм. (www.motika.com.mk/uzhasni-storii-od-luge-koi-zagla).
- (5) Кога виде **дека** ќе се случи катастрофа, минувачот изреагира жестоко. (mk.facebook.com/motika.com.../10152752978813608)

Кога глаголите за вид се употребуваат за индиректна перцепција тие имаат евиденцијално значење (Aikhenvald 2004, Козинцева 2007) бидејќи нивните дополненија изразуваат некој факт базиран врз непосредно засведочен настан (6) или врз заклучок до кој говорителот доаѓа посредно од самата ситуација (7).

- (6) Видов **дека** се врати дома. (те видов претходно или твојата кола е пред врата)
- (7) Гледам **дека** си дома. (твојата кола е пред врата)

Честопати тешко е да се повлече остра граница меѓу двете значења на глаголите за вид поради тесната врска меѓу физиолошкото и менталното сознание, посебно поради тоа што менталното знаење се гради врз физиолошкото.

Правилното разбирање на семантиката на глаголите за визуелна перцепција изискува нивна поделба на две поголеми групи: група на агентивни и група на неагентивни глаголи (Бужаровска 2013). Меѓу овие две групи постои суштинска разлика во лексички вид: агентивните глаголи означуваат процеси, а неагентивните состојби. Тие се разликуваат по неколку семантички и

¹¹⁷ Во статијата не се разгледуваат предикати-копули во кои перцепторот е отстранет од реченичната структура (Y изгледа болен/ X е болен), или добива подреден статус со ставање во индиректен објект (X ми изгледа болен) со што на прв план се става објектот на перцепцијата (Cooper 1974).

синтаксички карактеристики. Агентивните глаголи за перцепција се намерни и насочени дејства кои траат. Под насоченост подразбираме насочен поглед и внимание кон одреден објект.¹¹⁸ Таквите глаголи се среќаваат и во несвршен и во свршен вид бидејќи кодираат и дуративни неограничени (*гледа*) и ограничени процеси (*погледне*). Волитивната компонента во нивната семантичка структура дозволува тие да се комбинираат со прилозите *внимателно, ујорно, вџиренчено* и сл. Затоа речениците во (10) се неприфатливи за разлика од оние во (9).

(9) Намерно/внимателно гледав во сликата цело утро. Намерно/внимателно ја погледнав сликата.

(10) *Намерно/внимателно ја видов сликата цело утро. *Намерно/внимателно ја видов сликата.

Агентивните и неагентивните глаголи се разликуваат и на синтаксички план. Сметаме дека агентивните глаголи поретко имаат реченична комплементација и ако ја имаат тоа е со *како*. Неагентивните глаголи имаат комплементарни реченици и со *како* и со *дека*.

Во повеќето индоевропски јазици постои остра лексичка поделба меѓу агентивната и неагентивната семантичка класа: *look – see* во англискиот, *гледаџь/смотџреџь – видеџь* во рускиот, и *гледа – вижда* во бугарскиот јазик. За разлика од другите словенски јазици, во македонскиот јазик таа разлика е замаглена поради тоа што глаголот *види* (неагентивен) нема несвршен вид, така што *гледа* влегува и во двете класи, а семантичката разлика се спроведува темпорално: сегашната форма е неагентивна, а минатата е агентивна. Се добива следната класификација: агентивни *гледа – погледне* за директна перцепција (11) и неагентивни *гледа – виде* за директна (12) и за индиректна перцепција (13).

(11) Гледав/?погледнав **како** влегува/влезе во зградата.

(12) Видов **како** влегува/влезе во зградата.

(13) Гледам/видов **дека** си уморна.

2.2. Семантиката на синтаксичките оператори

Синтаксичките оператори *дека* и *како* се лексеми што имаат само синтаксичка функција – тие ја поврзуваат зависната реченица со главната. Во предметната литература прифатено е дека *дека* е сврзник на индикативен начин бидејќи акомодира зависни реченици што изразуваат факти. И *како* го сметаме за фактивен сврзник затоа што врзува реченици што се однесуваат на факти. За разлика од нив *да* не е лишен од модално значење: тој е нефактивен оператор бидејќи воведува настан што се претпоставува, очекува или посакува. Но, за синтаксичката природа на *да* не постои општ консензус. Тополињска (2008: 56) смета дека тој е формант на глаголската субјунктивна форма, дел од *subjunctivus praesentis* (да+сегашна глаголска форма) односно аналитички показател на модалноста на глаголот со предикати од втор ред. Минова-Ѓуркова (1994: 248) тврди дека *да* е на граница меѓу сврзник и сврзувачки збор, додека многумина го сметаат *да* за сврзник (Асенова 2002: 153, Ѓуркова 2015: 8–9; Amman and van der Auwera 2004: 349).

¹¹⁸ За тоа сведочат изразите во многу јазици од типот: *го фатџив неговоиџ поглед, ме погоди неговоиџ поглед, фрли поглед*, и сл. градени врз метафората дека гледањето е како допир од далечина (“seeing is touching” Sweetser 1990). Истата авторка укажува на етимологијата на зборот *идеја* од грчкиот глагол за вид во аорист *oida* ‘видов’.

3. Анализа

3.1. Опис на испитуваниот примерок

Испитуваниот примерок се состои од околу 900 реченици во кои глаголот *гледа* или *види* е предикат на главната реченица, а зависните реченици се јавуваат во форма на 3 синтаксички модели: *дека*-реченица (заедно со *оџи*-реченица), *како*-реченица и *да*-реченица. Примерите се ексцерпирани од литературни и новинарски текстови, како и од блогови. Примерите потекнуваат од различни извори за да се провери дали стилот влијае врз варијантноста на синтаксичкиот модел, односно врз изборот меѓу *како* или *дека* од една страна и *да* од друга страна. За да се добијат порелевантни заклучоци за дистрибуцијата на синтаксички модели на глаголите за вид, примерите ги поделивме на две поголеми групи: примери ексцерпирани од уметничка проза и примери од интернет. Во вторите се вклучени примери од новинарски текстови и од блогови.

Табелата 1 ја прикажува нумеричката застапеност на секоја испитувана менлива категорија (односно синтаксичките модели) во двата поткорпуса. Од табелата се гледа дека најчест модел на дополнение е *како*-реченицата со 44% застапеност, потоа следи *дека* со 38%, а *да* е застапено само со 18%. Во уметничката проза моделот со *да* многу ретко се употребува (само 1%), веројатно поради притисокот на нормата, која го смета за влијание од српскиот јазик.

Табела 1. Дистрибуцијата на комплементарни синтаксички модели на основните глаголи за визуелна перцепција

Уметничка проза	како (175)	дека/оти (162)	да (3)	340
гледа	93	50	0	143
види	82	112	3	197
Интернет	како	дека	да	556
гледа	54	76	9	139
види	169	98	150	417
Вкупно	398 – 44%	336 – 38%	162 – 18%	896

Треба да се истакне дека примерите со *оџи* беа најдени само во уметничката проза (со 5%), факт што го потврдува дијалектниот статус на *оџи*. Речиси во сите случаи *оџи* е синонимно со *дека* (14). Во прозата најдовме и 48 примери со асиндетско врзување на зависната реченица, но поради нивното преклопување со *дека* (15) нема да ги обработуваме посебно. Сепак, некои автори го употребуваат асиндетон и за директна перцепција (16).

(14) Кога погледна во лицата на другите, виде **оти** и тие се замориле. (КУ)

(15) Ама, гледам, никој ништо не купува. (ПА)

(16) Виде – лесно трча бел, разигран коњ. (КУ)

Најдовме и десетина примери со темпорален сврзнички оператор *кога* или *додека*. Тие се употребуваат само за директна перцепција бидејќи сврзникот го нагласува времетраењето на дејството во моментот на неговото перцепирање (17 и 18), или пак кога перцепираната активност е хаbitуална (19). Затоа глаголот во зависната реченица е во несвршен вид.

(17) О, како да не, сум го видел **кога** влегува во дворот. (БП)

(18) Пак го гледав **додека** возеше. (РБ)

(19) Сакам да те гледам **кога** скокаш од големата скокалница. (БВ)

3.2. Испитуваните неменливи категории

За откривање на причините за горната дистрибуција на комплементарните синтаксички модели потребно е да се испитаат факторите што влијаат врз изборот на еден од овие модели во одреден контекст. Нив можеме да ги поделиме на семантички, морфосинтаксички и прагматичко-синтаксички фактори кои оперираат и во главната и во зависната реченица. Во главната реченица ги разгледуваме семантиката на глаголот за вид и присуството на негација, додека во зависната реченица важни се семантиката на перцепираниот настан, времето и видот на глаголот во зависната реченица и авансирањето на субјектот на зависната реченица во рамките на главната реченица.

Покрај овие фактори постојат и редица неструктурни фактори, кои може да се дефинираат како прагматички, стилски и психо- и социолингвистички. Кујкинс и Дихоит (Cuyskens, D'hoedt 2015: 79), потпирајќи се на повеќе извори, ги наведуваат следните: во прагматичките фактори спаѓа улогата на информациската структура на реченицата, во стилските се принципот на повторување, т.н. *the horror aequi principle*¹¹⁹ и припадноста на одреден жанр, когнитивната комплексност на реченицата се смета како психолингвистички фактор, во социолингвистичките спаѓа регионалната и социјалната стратификација. Овие фактори не се земени предвид во ова истражување.

Во врска со семантиката на глаголот за вид во главната реченица, веќе истакнавме дека за изборот на одреден синтаксички модел најмногу решава лексичката аспектуалност на глаголот – дали тој е активност или состојба. Според тоа разликуваме директна и индиректна перцепција. Спомнавме дека зависната реченица може да кодира настан што гледачот непосредно го перцепира или пропозиција – веќе формирана претстава за некој настан во свеста на перцепторот. Значи, за формата на зависната реченица важен е когнитивниот статус на перцепираното: дали е тоа настан (ентитет од втор ред) или пропозиција (ентитет од трет ред).

Како втор семантички фактор се јавува модалниот статус на зависната предикација: дали е реален настан или нереален (хипотетички, иден, посакуван и сл.). Синтаксичките модели со *како* и *дека* се однесуваат на реални настани па затоа се употребуваат во индикативен начин. Но, меѓу нив постои значајна разлика во перспективата на перцепторот, така што *како* се употребува за директна перцепција, а *дека* за индиректна.

3.3. Како

Како воведува настан директно перцепиран од гледачот, а тој станува свесен за виденото за време на перцепирањето. Во однос на времето и видот на зависниот глагол, преовладува т.н. релативно време (на пр. *Го видов како влегува* наместо *влегуваше*), односно темпоралното лоцирање на перцепираниот настан се одредува според времето на главниот настан (Cristofaro 2003: 61). Значи глаголот

¹¹⁹ Овој принцип се однесува на тенденцијата во јазикот да се избегнува последователно повторување на исти форми, при што се користи блискозначна конструкција со друга форма. На пример, во македонскиот јазик повторувањето на предлогот 'на' се избегнува со негова замена со 'од' (сп. на *крајот од градој* наместо на *крајот на градој*).

во зависната како-реченица има зависна темпорална референца (Noonan 2007: 102). Видот на зависниот глагол обично е несвршен, односно се употребува презент бидејќи настанот се претставува во одвивање за време на неговото перцепирање. Поретко се употребува и имперфект, односно апсолутно време.

(20) Петровски се обзираше и гледаше **како** селани се акаат низ нивите. (КУ)

(21) Гледав **како** се раѓа син ми. Пресреќен сум.

(www.vest.mk/?ItemID=3F9F6B)

(22) Едно утро видов **како** свекорот на свекрвата ѝ помага околу појадокот. (kd-news.com/potresna-ispoved-)

Одликувачка карактеристика на како-дополнијата е способноста за авансирање на заедничкиот аргумент за двете предикации. Таа можност се должи на природата на самата директна перцепција на еден настан, во кој учествува некој партиципant. Вниманието на гледачот е поделено: тој го гледа и учесникот на дејството и самото дејство¹²⁰, па соодветно гледачот го истакнува или партиципantот (агенсот) или самото дејство. Ако се истакнува дејството агенсот на перцепираниот настан е во функција на субјект на тој предикат (23). Ако комуникацискиот фокус е на агенсот (во субјектната позиција на зависната реченица) тогаш настанува синтаксичка промоција на агенсот од зависната субјектна позиција во објектна позиција на главната реченица. Со таквото синтаксичко авансирање се постигнува прагматичко истакнување на учесникот на перцепираното дејство, а самото дејство станува „позадинско“, еден вид апозитивна модификација на учесникот, како во примерите (24) и (25).¹²¹ Авансирањето е честа појава, што се потврдува во нашиот примерок. Во уметничката проза една третина од примерите со како се авансирани: со *гледа* 32 од 93, а со *види* 38 од 82. Во примерите од интернет авансирањето е помалку застапено – приближно кај една четвртина или една петина од примерите: со *гледа* има 29 примери од 140, а со *види* 27 од 113.

(23) Гледам [**како** Ване оди по улицата] > Го гледам Ване [**како** оди по улицата.]

(24) Застанувам на прозорот и ја гледам **како** си заминува. (РБ)

(25) Го гледав **како** расте и најискрено ми е жал што си заминува од бендот. (www.radiomk.com/zejn-malik-vekje-ima-nova-pesna/)

Свршените глаголи во зависната реченица се доста ретки во корпусот. Со *гледа* 89 глаголи се во презент. Само 4 имаат апсолутно минато време: два во перфект, и по еден во имперфект и аорист (26). Во речениците со *види* се јавуваат 70 зависни глаголи во презент и 12 во минати времиња – девет во аорист (26) и три во перфект (27).

(26) Видов **како** ја заврте водата и како ја понесе надолу. (ПА)

(27) На вести видовме **како** човекот со мака, искрено му пријде на премиерот и понизно го замоли за помош. (sdk.com.mk)

¹²⁰ Освен кај безличните глаголи, на пр. *Гледав како се ситемнува*.

¹²¹ Тополињска (1995) исто така смета дека двојниот јазичен одраз настанува поради тоа што „нашата перцепција е насочена кон некој материјален предмет (јазичен одраз е именска синтагма) или на настанот (јазичен одраз е реченичната конструкција). Ако е тоа предмет – добиваме една релативна реченица, ако е тоа настанот добиваме комплементарна реченица. Желбата двата аспекта да се спојат води кон разновидни хибридни конструкции.“

Речениците со аорист и перфект во некои случаи може да се толкуваат и како индиректна перцепција: видов како се случи X – знам дека се случи X. Такво евиденцијално значење доаѓа до израз со *гледа* и зависна реченица со резултативна конструкција: придавски предикат (28) или перфект (29). Гледачот перцепира очигледен резултат од претходно незасведочено дејство на перцепируваниот објект и дава исказ за неговата сегашна состојба.

(28) Гледам **дека** сте вознемирен, нешто силно ве има потресено деновите.
(БП)

(29) Еј, гледате ли еден **како** се натрескал? – рече жената на првиот. (КУ)

Се поставува прашањето дали дополенијата со *како* се исто толку финитни како и *дека*-дополнијата. Неоспорно е дека глаголот во зависната *како*-реченица е финитен, но затоа пак е темпорално ограничен (Dik & Hangeveld 1991: 240–243) бидејќи тој тежнее да се употребува во сегашно (релативно) време.

3.4. Дека

Што се однесува на *дека*-дополнијата тие семантички се разликуваат од *како*-дополнијата поради тоа што не кодираат перцепција на некој настан туку сознание како последица на таа перцепција. Говорителот доаѓа до ментално осознавање на одредена ситуација (Boye 2010) на два начина: тој самиот е или бил сведок на тој настан или тврди дека настанот е вистинит врз основа на докази што ги гледа во моментот. Всушност, вториот начин претставува логичко заклучување по пат на дедукција. Според тоа, индиректната перцепција, која е поврзана со дедуктивно знаење, се дели на примарна и секундарна ментална перцепција (Dik & Hangeveld 1991: 240). Во првата, изворот на знаењето е самиот настан директно засведочен од перцепторот по визуелен пат, а во секундарната има и перцепција и знаење. Затоа, првиот вид дозволува замена на *како* со *дека* (30) или *дека* со *како* (31), додека вториот вид индиректна перцепција е ограничен на *дека* (32) и (33).

(30) Гледам **како** во горната вилица и се поткршила тројката. (РБ)

(31) Видов **дека** со огромна брзина ми се доближува автомобил, а зад воланот беше мојата бивша жена. Ме удри, паднав во несвест.
(www.ubavinaizdravje.mk)

(32) Сакаме да ја изразиме нашата благодарност кон сите вас, бидејќи гледаме **дека** темата за ова трибина поттикна голем интерес.
(bigorski.mk/index.php?content_type...slova)

(33) Но набргу кога видов **дека** нема што да правам, ми беше жал што така ја истерав. (БВ)

Во индиректната перцепција настаните во *дека*-реченици немаат темпорални ограничувања затоа што говорителот може да заклучува и да доаѓа до ново сознание врз база на визуелни индикатори што се однесуваат на сегашен (34), минат (35) и иден настан (36).

(34) На Фејсбук видов **дека** сопругот ме изневерува. (vesti.mk/.../na-fejsbuk-vidov-deka-)

(35) Подзастанавме малку и видовме **дека** задната шофершајбна падна, а јас бев целиот во крв. (telma.com.mk/.../vidojkovikj-ne-sum-vinoven-na-sem.)

(36) Откако виде **дека** со овие крпчиња не ќе успее ништо, се сврте кон девојките. (БВ)

Глаголот *гледа* само во сегашна форма може да биде неагентивен и да се врзува со *дека*-дополнение (*Гледам дека си уморна* наспроти **гледав дека беше уморна*) поради тоа што постои и агентивно *гледа* кое има минато време кога гледаме нешто намерно и насочено (*Гледам/гледав како ја ѝоминуваи улицата*). Од друга страна, неагентивниот глагол *види* е многу чест со *дека* поради тоа што стимулот (објектот на перцепција) доаѓа во видното поле на гледачот без негова намера. Во зависната *дека*-реченица можат да се сретнат глаголи што кодираат состојби или апстрактни поими, што не е случај со *како*-дополненија, каде доминираат глаголи на физичка активност. Следната важна разлика е можност за авансирање на субјектот на зависната реченица, карактеристика својствена за *како*-реченици, и со агентивното *гледа* и со неагентивното *види* (37), додека за *дека*-речениците тоа е необично.

(37) Гледав/видов како влегува во собата – **Го** гледав/видов **како** влегува во собата.

(38) Видов дека влезе во собата (и знам дека е таму) – **?Го* видов **дека** влезе во собата.

Во разговорниот јазик постои авансирање и кај индиректна перцепција: во *дека*-зависни реченици со *гледа* (39) и со *види* (40), но сепак тоа е ретка појава.

(39) Да бидеме искрени, не сум несреќен што *ѝе гледам дека* се пензионираш. Исто се чувствуваат и голем број фанови.

(off.net.mk/.../pismo-na-oskar-de-la-hoja-do-flojd-mej...)

(40) Уште кога *го видов дека* влегува во салата си помислив што бара тука, сигурно е дојден како провокатор, кажа сведокот.

(star.vest.com.mk/default.asp?id=85144&idg)

Во поглед на негацијата не забележавме поголема разлика меѓу речениците со *дека* или *како*-дополненија. И во двата типа се негира главниот настан, односно самата визуелна перцепција, а не зависните реченици.

(41) Не видел **како** во тепачката се вклучиле Л. и Т. наведува третообвинетиот во своја одбрана.

(osgevgelija.mk/Odluki.aspx?odluka=2816)

(42) Не видов **дека** топката ја помина гол-линијата, а и да виде не би му признал на судијата! (www.dzokerbet.com/index.php?...id.)

Најдовме и негирано *гледа* + *дека*-реченица со прагматичка употреба во реторички прашања:

(43) Не гледаш **дека** сме само четворица? се бунеше еден друг. (БВ)

Од досегашната дискусија заклучуваме дека дистрибуцијата на двата типа дополненија е семантички мотивирана. Замената на *дека* со *како* е возможна само во примарна индиректна перцепција, во која претходниот настан е визуелно засведочен од перцепторот.

3.5. Да

Да-речениците се маркирани по суспендирана фактивност, односно тие не „тврдат“ дека нивната содржина е вистинита. Во македонскиот јазик тие може да се употребат со глаголи за перцепција само во модални контексти. Во прозата најдовме само 3 примери.

(44) Бркам сојки, велеше Данаил. Не видов **да** летне сојка... (ПА)

Анализата на *да*-дополенијата во корпусот од интернет покажа дека тие најчесто се употребуваат кога перцепираната активност во зависната реченица не пренесува факт туку негира некој факт, посебно ако исказот е генерализиран или емфатичен (со прилозите *никогаш*, *никаде*, *досега*). Дистрибуцијата на негираните *да*-дополненија по испитуваните глаголи не е рамномерна : тие се најчести со *види* (120 примери), а многу поретки со *гледа* (само 9 примери). Глаголот во зависната реченица често означува апстрактни состојби (*има*, *фали*) или процеси (*заљуби*), но се среќаваат и физички активности (*сјомнува*).

(45) Јас не гледам **да** има проблем за издавање виза.

(moitepatuvanja.blogspot.com/2012/10/blog-post.html)

(46) Јас ја имам прочитано целата Библија и никаде не видов **да** се спомнува 1914 год. (wol.jw.org/mk/wol/d/r102/lp-mc/2014726)

(47) Никогаш до сега не сум го видел **да** се заљуби толку силно на прв поглед, раскажува извор близок до светската ѕвезда. (republika.mk)

Во разговорниот јазик *да*-дополненијата се среќаваат во реченици без негација во прагматички маркиран контекст, обично сигнализиран со прилогот *ѝрв ѝаѝѝ* и во реторичко прашање со идиоматизиран израз *кај сѝе виделе* или *каде се видело*.

(48) Денеска првпат видов **да** тече вода полека низ ауспухот на колата. (forum.carclub.mk/index.php?topic=72.4560)

(49) Каде се видело бе спикер покрај вестите во живо **да** дава и свое лично мислење. (<https://twitter.com/jaronche/status/597044675078393856>)

(50) Кај се видело, си реков, и мувите **да** бегаат од добиток. (ПА)

Се поставува прашањето дали *да* се употребува за директна или индиректна перцепција? Следствено, кој сврзник го заменува *да* – *дека* или *како*?

Се чини дека *да* има способност за заемна заменливост со *како* (директна перцепција) во прагматички маркиран контекст (*ѝрв ѝаѝѝ видов да...*). Исто така *да* може да се замени со *дека* и *како* во негативен контекст кога не е јасно дали се работи за директна или индиректна перцепција. Аспектот на глаголот во зависната реченица има важна улога во разграничувањето на значењето. Примерот (51), со свршен глагол, имплицира знаење: Јас знам дека веројатно агенсот не излегол бидејќи јас не го видов тој настан. Примерот (52), со несвршен глагол, имплицира перцепција, а не знаење: не сум го видел како/кога излегуваше од дома, агенсот можеби излегол, но јас не го видов тој настан.

(51) Не сум го видел **да** излезе од дома.

(52) Не сум го видел **да** излегува од дома.

4. Сумирање на резултатите

Од спроведената анализа произлегуваат неколку општи заклучоци. Се потврдува хипотезата дека семантичката разлика меѓу директна и индиректна перцепција се рефлектира и во синтаксичката структура на перцепираниот настан.

Директна перцепција во македонскиот јазик се кодира со финитно *како*-дополнение со агентивни и неагентивни глаголи за вид во главната реченица.

(53) Гледав/видов **како** Јован се враќа/враќаше дома.

Глаголот во зависната реченица обично посочува на физичка активност, а не на состојба. Дополнението означува фактивен настан што се одвива за време

на самото визуелно перцепирање, па затоа глаголот во зависната реченица обично стои во релативно време (сегашно). Иако зависниот настан е лоциран во времето, темпоралната локација на перцепираниот настан се определува од времето на надредениот визуелен предикат поради истовременост на двете активности. Ваквата симултаност, како и прагматичката потреба од хиерархизација на агенсот на втората предикација (субјектот на перцепираното дејство) дозволува авансирање на субјектот во реченичната рамка на главниот предикат.

(54) Го видов Јован **како** се враќа дома.

Ако перцепираниот настан со авансиран субјект е нефактивен бидејќи е негиран или непознат, или ако говорителот изразува силен емоционален став кон настанот, во разговорниот јазик се употребува *да*-дополнение. Претпоставуваме дека *да*-дополнението тежнее да се употребува во неасерторични говорни чинови, односно каде што говорителот не изнесува тврдење дека видениот настан е факт. Затоа *да*-реченицата често се среќава со глаголите за вид за негирање на вистинитоста на виденото (55), реторичко прашање (56), адмиратив (57) и сл.

(55) Не го видов Јован **да** се враќа дома.

(56) Сте го виделе ли Јован **да** се враќа дома сам?

(57) Првпат го гледам Јован **да** се враќа дома сам!

Индириктна перцепција со глаголите за вид се реализира со неагентивен глагол во главната реченица и *дека*-дополнение. Дополнението посочува на пропозиција, која не е темпорално ограничена бидејќи таа не се одвива за време на визуелното перцепирање, туку е сознание во умот на перцепторот. Затоа глаголот во зависната реченица има апсолутно време, а може да биде и состојба и активност.

(58) Гледам **дека** Јован се вратил/*ке* се врати/ ?се врати/?се враќа дома.

(59) Видов **дека** Јован се вратил/*се* врати/ *ке* се врати дома.

Бидејќи симултаноста не е важна за значењето на индириктната перцепција, авансирањето на зависниот субјект е многу ретка појава. Во негирана реченица со авансиран субјект можна е замена на *дека* со *да*.

(60) Не го гледам/видов Јована **да** се врати дома.

Контекстот во (60) е модален, а *да*-реченицата се однесува на минат свршен настан (сознание во умот на гледачот). Таа е нефактивна бидејќи говорителот не може да сведочи за вистинитоста на настанот затоа што не го видел, па оттука не знае дали е вистинит.

Литература

Асенова Петја 2002: *Балканско езикознание: Основни проблеми на балканскиот езиков сџюз*, Фабер, Велико Търново.

Бужаровска Елени 2014: „Глаголите за перцепција како прагматички маркери во македонскиот и во рускиот јазик“. *Руско-македонски јазични, литературни и културни врски*, Кн. 5, Зборник на трудови од V македонско-руската конференција, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 83–92.

Бужаровска Елени 2013: *Глаголи за аудијивна перцепција*. Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Бужаровска Елени 1995: „Семантичките промени кај глаголите за визуелна перцепција.“ *Зборник на млади македонистици 2*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 15–23.

Ѓуркова Александра 2015: „Специфичности на комплетивните сврзници во македонските и во другите јужнословенски јазици“, *XXXI научна конференција на XLVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 7–18.

Јовановиќ Лидија, Лаброска Веселинка, Митковска Лилјана, Николовска Виолета 1996: „Од семантиката и синтаксата на дел од македонските глаголи за визуелна перцепција“, *Studia linguistica Polono-Meridianoslavica*, Том 8, МАНУ, Скопје, 13–37.

Козинцева Наталија А. 2007: „Типологија катигории засвидетелности“, В. С. Храковский. *Эвиденцијалность в языках Европы и Азии*, Институт лингвистических исследований, РАН, Наука, Санкт-Петербург, 13–36.

Минова-Ѓуркова Лилјана 1994: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Радинг, Скопје.

Тополињска Зузана 2008: *Полски-Македонски граматичка конфронтиација. Развојок на граматичките катигории* (8), МАНУ, Скопје.

Тополињска Зузана 1995: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија*. Синтакса (1). МАНУ, Скопје.

Aikhenvald Alexandra Y. 2004: *Evidentiality*. Oxford University Press, Oxford.

Amman Andreas, van der Auwera Johan 2004: “Complementizer-headed main clauses for volitional mood in the languages of South-Eastern Europe—a Balkanism?” *Balkan syntax and semantics*, Olga Mišeska Tomić (ed.), Benjamins, Amsterdam, 293–314.

Boye Kasper 2010: “Reference and clausal perception-verb complements”, *Linguistics* 48 (2): 391–430.

Cooper William 1974: “Syntactic Flexibility among English Sensation Referents”, *Linguistics* 133, 33–38.

Cristofaro Sonia 2003: *Subordination*. Oxford University Press, Oxford.

Cuyckens Hubert, Frauke D’hoedt 2015: “Variability in Clausal Verb Complementation: the Case of *Admir*”, *Perspectives on Complementation*, Höglund Mikko, Rickman Paul, Rudanko Juhani, Havu Jukka (eds.), Palgrave Macmillan, Basingstoke, 77–100.

Dik Simon C., Hengeveld Kees 1991: “The hierarchical structure of the clause and the typology of perception-verb complements”, *Linguistics* 29, 231–259.

Lyons, John. 1977. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Miller George, Johnson-Laird Philip 1976: *Language and Perception*. Harvard University Press, Cambridge, MA.

Noonan Michael 2007: “Complementation”, *Language typology and syntactic description*, vol. 2: *Complex constructions*, 2nd edn, Timothy Shopen (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 52–150.

Sweetser Eve E. 1990: *From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge University Press, Cambridge.

Viberg Ake 1983: “The Verbs of Perception. A Typological Study”, *Linguistics* 21, 123–162.

Summary

The paper discusses the complementation patterns of visual perception verbs in standard Macedonian. The focus is on the distribution of three complement patterns of these verbs: with *kako*, *deka* and *da*. The clausal complementation patterns of perception verbs in standard languages generally manifest a syntactic regularity based on the semantic distinction between ‘immediate perception’ vs. ‘mental perception’ (Dick & Hengeveld 1991), also known as direct and indirect perception. To establish the current functional distribution of the complementation patterns of the above verbs in Macedonian the authors conduct a corpus-based analysis using examples from the standard language. The analysis looks into structural and semantic factors that might influence the choice of complement patterns such as tense, aspect, possibility for raising and factivity. In Macedonian, the *kako*-pattern is used for direct perception, while the indirect perception employs the *deka*-pattern. The *da*-pattern encroaches into the domain of both direct and indirect perception usually under negation, but for coding direct perception *da*-complements predominantly occur in negated raised constructions or pragmatically marked contexts.

Бојан Петревски¹²²

КРИТЕРИУМИ ЗА ИЗДВОЈУВАЊЕ НА НЕИНТЕГРИРАНИТЕ КОНСТРУКЦИИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Предмет на овој труд е применливоста на критериумите за издвојување на неинтегрираните конструкции во македонскиот јазик (изделени од Бернар Комбет врз случајот на францускиот). Во таа смисла, целта е да се покаже дали треба да се разгледуваат како посебна синтаксичка, семантичка и информацискоструктурна група. Како што сугерира терминот, нивната најексплицитна карактеристика е прозодиската издвоеност, т.е. нецелосната вклопеност во структурата на исказот. Сепак, таа е само задолжителен, а не и единствен услов за разгледување на една конструкција како таква. Во тој поглед, се izdelуваат уште неколку, функционални критериуми: флексибилност на линеаризацијата, секундарна предикација и соодносеност со елемент на примарната предикација. Во трудот се застапува тезата дека група конструкции во македонскиот јазик, иако се морфолошки разнородни, ги споделуваат посочените карактеристики: се јавуваат во иницијална, во медијална и во финална позиција; носители се на предикација паралелна со примарната; нужно се однесуваат на елемент на примарната предикација. Тезата се поткрепува со примери ексцерпирани, пред сè, од уметничколитературниот функционален стил, при што, кога треба да се утврди прифатливоста во поглед на некој од факторите, се пристапува и кон нивно варирање. Од анализата на примерите се синтетизира заклучокот дека неинтегрираните конструкции имаат статус на автономна група и во македонскиот јазик.

Клучни зборови: неинтегрирана конструкција, прозодиска издвоеност, линеарна подвижност, секундарна предикација, соодносеност со елемент на примарната предикација.

Вовед

Поимот *неинтегрирана конструкција* е адаптација на терминот *construction détachée*¹²³ на Комбет (Combettes 1998). За разлика од некои други автори (на пр., Neveu 1998: 171–199), Комбет ги разгледува неинтегрираните конструкции засебно, независно од апозитивните. Во таа смисла, тој поим се однесува само на некои од конструкциите што се реализираат прозодиски неинтегрирано, т.е. издвоено, нецелосно вклопени во структурата на исказот. Покрај прозодискиот, неопходно е да бидат задоволени и други, функционални критериуми, чија комбинација (без исклучок на кој и да е од нив) квалификува една конструкција како таква.

Во македонската лингвистичка средина неинтегрираните конструкции не биле разгледувани интегрално, како засебна група, туку биле засегани само некои од синтаксичките и семантичките аспекти на дел од нив. Станува збор за

¹²² Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, докторанд, bojan_petrovski@yahoo.com

¹²³ Определбата *неинтегрирани*, употребена од Минова-Ѓуркова (2000: 221), која ја посочува можноста за таква реализација на придавките и на именките, е погодна адаптација на терминот на Комбет.

(6) *Тој се ујааи надолу по Балканска, газејки прейиазливо по замрзнаиоој пројоар* (БК, 30).

Можноста за варирање на позицијата е отворена. Така, следниве конструкции покажуваат дека:

– иницијалните конструкции може да се варираат во медијална (1а), (2а) и во финална позиција (1б), (2б);

(1а) *Вјора сцена: жена (до скоро можела самаа да биде наречена гулаб), привлечена од шоа, сака да го сними девојченцејо со гулабије, но или шоа се иава или гулабије подлејнуваат поака.*

(1б) *Вјора сцена: жена (до скоро можела самаа да биде наречена гулаб) сака да го сними девојченцејо со гулабије, привлечена од шоа, но или шоа се иава или гулабије подлејнуваат поака.*

(2а) *Тој, сакајќи да зафати шшо поширока површина, пушал сепоиљки корење.*

(2б) *Тој пушал сепоиљки корење, сакајќи да зафати шшо поширока површина.*

– медијалните конструкции може да се варираат во иницијална (3а), (4а) и во финална позиција (3б), (4б);

(3а) *Приквечер има еден мигокога, прииснаа и придужена дошогаи, земјаа како да здивнува со полни гради и шој здив го донесува првојо вечерно вејре над полейо.*

(3б) *Приквечер има еден мигокога земјаа како да здивнува со полни гради, прииснаа и придужена дошогаи, и шој здив го донесува првојо вечерно вејре над полейо.*

(4а) *Кога, наоварени до врвој, нашије воловски коли кинисаа, веќе се смрачуваше.*

(4б) *Кога нашије воловски коли кинисаа, наоварени до врвој, веќе се смрачуваше.*

– финалните конструкции може да се варираат во иницијална (5а), (6а) и во медијална позиција (5б), (6б).

(5а) *Гошоа да ја заборавиме, сосем повлечена, Досиа седнала на сјолче во аолој зад шорейој, во полусенка, како да ја нема сега во нашиој круг,*

(5б) *Досиа, шошоа да ја заборавиме, сосем повлечена, седнала на сјолче во аолој зад шорейој, во полусенка, како да ја нема сега во нашиој круг.*

(6а) *Газејки прейиазливо по замрзнаиоој пројоар, шој се ујааи надолу по Балканска.*

(6б) *Тој, газејки прейиазливо по замрзнаиоој пројоар, се ујааи надолу по Балканска.*

Варијациите покажуваат дека конструкциите можат не само да се најдат во која и да е од трите позиции туку и да ја менуваат таа што веќе ја зазеле без да се засегне нивната функција.

2. Секундарна предикација

Во врска со втората карактеристика, секундарната предикација (предикативната вредност), се наметнува прашањето за карактерот на нејзината релација со примарната. Во тој поглед, се издвојуваат неколку групи.

Најчести се случаите во кои конструкцијата има причинско значење (7), (8).

(7) *Оишѝен човек, ја знам безнадежноста на минаиоѝто* (БК, 22) ('бидејќи сум опитен човек')

(8) *Неумерен во работаиѝа, извонредно ѝрудолубив, ѝолн со иницијаливи и идеи, ѝој ѝросио зорел на работаиѝа* (ГТ, 51) ('бидејќи бил неумерен во работата...')

Во рамките на каузалноста во широка смисла, како поретки од причинските, се izdelуваат условните (9) и допусните конструкции (10), (11).

(9) *Миладиновци сѝојати на чело од еден долг, сложен и мошне бурен ѝроцес, наречен глѝавно во условна смисла: ѝреродба, кој ѝпреведен во јазикоиѝ на македонскаиѝа минаѝовековна сѝецифична ѝпракѝика го означува ѝериодоиѝ ѝомеѓу 1856 ѝа до самиоѝ крај на векоиѝ, или како шѝто ѝоѝрецизно би се рекло: ѝериодоиѝ шѝто ѝочнува од Миладиновци и завршува со Мисирков.* (ГТ, 25). ('ако се преведе во јазикот на македонската минатовековна специфична практика')

(10) *Роден во Крушево 1829 година, Марко Цеѝенков всуиносиѝ води ѝоѝекло од блискоиѝо до Прилеп село Ореовец (ѝо машка лоза) и од Крушево (ѝо женска лоза) а ѝоголемоиѝ дел од живоѝоѝиѝ го ѝоминува во Прилеп.* (ГТ, 163) ('иако е роден во Крушево')

(11) *Кога чѝѝам некои од овие ѝесни, иако ѝрезасѝѝени со „солзи“, „навлажени очи“, „смирѝ“, „гроб“, „есен“, „ѝрезрен“, „ѝусво“, „бездомник“ иѝѝн. - јас сеѝаќ чувсѝѝувам дека, додека се леело масѝѝилоѝо на ѝразнаѝа харѝѝѝа на сѝолоѝиѝ од ѝоеѝоѝиѝ, се разлевала и душаѝа неѓова, и чувсѝѝваѝа неѓови, и болкаѝа човечка на едно скршено срце* (ПМК, 25) ('иако се презаситени со солзи...')

Се izdelуваат и конструкции со темпорално значење, кои означуваат антериорност во однос на примарната предикација без каузална нијанса (12).

(12) *Збогаѝѝен веќе со доволно искусѝѝва, враѝѝен во ѝаѝѝковинаѝа, ѝој ќе се сѝаѝи во ѝрѝѝѝе редови од борбаѝа за национално осознаѝање во Македонија* (ГТ, 48) ('откако се збогатил со доволно искуства и се вратил во татковината')

Со темпорална сопоставеност меѓу примарната и секундарната предикација, но како засебна група се издвојуваат и конструкциите што посочуваат карактеристика актуелна само во интервалот на настанот (12), (13). Тие може да се парафразираат како 'додека го прави тоа, X е таков', каде што ѝаков се однесува на особеноста, а X – на нејзиниот носител.

(12) *Како сегде, овде на самиоѝ влез во двороѝи, чека човек, седнаѝ скрснозе, со кошниче со кобра, за да ѝи ѝокажува своѝѝе вешѝѝини* (БК, 82) ('додека чека, човекот е седнат скрснозе')

(13) *Тогаѝи Бранко, сосем релаксиран, ѝочна живо да ни објаснува:* (БК, 117) ('кога почна да ни објаснува, Бранко беше сосем релаксиран')

Врската на секундарната со примарната предикација е најлабилна во случаите каде што конструкцијата посочува дигресивна карактеристика, т.е. таква што отстапува од реченичниот контекст. Во таа смисла, во (14) нема семантичка врска меѓу примарната (вадењето трошки од ѝебот) и секундарната предикација (средовечноста).

(14) *Треѝѝа сцена: човек, навлезен во средовечниѝе години, (за да ѝ ѝомогне на женаѝа) вади ѝрошки од ѝебоѝи и им ѝи фрла на гѝулабиѝе да се собираѝи. Тие се збирааѝи во шарена лейеза.* (БК, 9)

Дополнително треба да се утврди во колкава мера е типот на секундарната предикација фактор за позицијата на неинтегрираната конструкција, односно апсолутната и релативната фреквенција на различните позиции на секој од посочените типови секундарна предикација: причински, условен, допусен, „актуелен“ (во смислата посочена погоре) и дигресивен.

3. Соодносеност со референт на примарната предикација

Што се однесува на третата карактеристика, соодносеноста со референт на примарната предикација, силно изразена е тенденцијата конструкцијата да се однесува на субјектот, што е случај со конструкциите во претходните примери.

Случаите во кои конструкцијата е соодносена со директниот (15) или со индиректниот објект (16) се поретки, што е разбирливо, бидејќи апсолутната фреквенција на субјектот (т.е. независно од тоа дали содржи исказот неинтегрирана конструкција) е повисока од апсолутната фреквенција на директниот и на индиректниот објект (со други зборови, субјектот е почест од директниот и од индиректниот објект воопшто, а не само во случаите со неинтегрирани конструкции).

(15) *Друѓиоѝ ден, изуѝрина, двајцаѝа калуѓери од Марковиоѝ манастир ѓо наоѓааѝ мрѝвоѝо ѝело на сѝариоѝ овчар дедо Недељко, ѝоѝиснаѝо од ѝежсинаѝа на оѓромен бресѝ, куѝнаѝ во сношнаѝа луња.* (ГТ, 219)

(16) *Кој би можел ним, родени во независна Македонија и научени дека се Македонци, да им каже дека не се ѝоа?* (НМ)

Од друга страна, случаите како (15) и (16), во кои неинтегрираната конструкција е во контактна позиција со директниот/индиректниот објект, се почести од случаите во кои е дистантна. Во таа смисла, примерите (15а) и (16а), кои се варијанти на претходните, може само да се претпостават. Во нив неинтегрираните конструкции се во иницијална позиција, а референтите, т.е. директниот и индиректниот објект, не се во непосредна врска со нив.

(15а) *Поѝиснаѝо од ѝежсинаѝа на оѓромен бресѝ, куѝнаѝ во сношнаѝа луња, друѓиоѝ ден, изуѝрина, двајцаѝа калуѓери од Марковиоѝ манастир ѓо наоѓааѝ мрѝвоѝо ѝело на сѝариоѝ овчар дедо Недељко.*

(16а) *Родени во независна Македонија и научени дека се Македонци, кој би можел ним, да им каже дека не се ѝоа?*

Прашањето поврзано со причините за разликата отвора простор за дополнителна разработка. Како и да е, очигледно е дека пониската фреквенција на случаите во кои неинтегрираната конструкција и соодносениот елемент не се во контактна позиција не е сврзана само со директниот и со индиректниот објект туку и со субјектот. Во таа смисла, и во случаите каде што карактеристиката е во врска со него е повообичаено конструкцијата непосредно да му претходи или да следува по него одошто да биде разбиена (сп. ги примерите 1–4, кои се почести од случаите од типот на 5 и 6).

4. Заклучни согледби

Примерите покажуваат дека критериумите посочени на почетокот ги исполнуваат и соодветните конструкции во македонскиот јазик. Тие можат да ги заземат позициите пред субјектот, меѓу субјектот и предикатот и по предикатот, од една страна, функционираат како секундарни предикати, од друга, и нужно се

однесуваат на елемент на примарната предикација, од трета. На тој план, се издвојуваат неколку тенденции.

Што се однесува на линеаризацијата, неинтегрираните конструкции најчесто ги заземаат иницијална и медијалната позиција, а поретко – финалната.

Во поглед на нивниот карактер на секундарни предикати (предикативната вредност), преовладуваат случаите во кои конструкцијата е во каузална, т.е. причинска, условна или концесивна врска со примарната предикација.

На планот на третата карактеристика, соодносеноста со елемент на примарната предикација, доминираат случаите во кои носител на карактеристиката посочена од неинтегрираната конструкција е субјектот, кој е значително пофреквентен во таа функција од директниот и од индиректниот објект.

Според тоа, следен чекор во поглед на разгледувањето на неинтегрираните конструкции како засебна категорија во македонскиот јазик се корелациите меѓу посочените карактеристики, т.е. нивната меѓусебна условеност.

Литература

Геговски Дејан 2003: „Околу кондензираните трансформи маркирани како причински (врз примери од дијалекти на македонскиот јазик)“, *Studia linguistica Polono-Meridianoslavica*: 109–117.

Конески Кирил 1999: *За македонскиот глагол*. Детска радост, Скопје.

Марковиќ Марјан 2008: „Линеаризација на именските синтагми зависни од глаголска придавка.“ *Studia linguistica Polono-Meridianoslavica*, 97–103.

Минова-Гуркова Лилјана 2000: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. второ изд., Магор, Скопје.

Тополињска Зузана 1987: „Од механизмите на кондензација во рамките на именската синтагма“ *Studia linguistica Polono – Jugoslavica* 5: 233–240.

Combettes, Bernard et Roberte Tomassone, 1988: *Le texte informatif : aspects linguistiques*. De Boeck-Wesmael s.a., Bruxelles.

Combettes Bernard 1998: *Les constructions détachées en français*. Édition Orphys, Paris.

Muler Claude 2008: *Les bases de la syntaxe : Syntaxe contrastive français – langues voisines*. Presses Universitaires de Bordeaux, Bordeaux.

Neveu Franck 1998: *Études sur l'apposition; Aspects du détachement nominal et adjectival en français contemporain, dans un corpus de textes de J.-P. Sartre*. Honoré Champion Editeur, Paris.

Извори

ГТ – Тодоровски Гане 2007. *Македонската книжевност во XIX век*. Штрк, Скопје.

БК – Конески Блаже 1988. *Дневник по многу години*. Македонска книга, Скопје.

НМ – Димишкова Слаѓана и Јасна Франговска. „Кои треба да се нашите црвени линии“. *Нова Македонија* [Скопје], 26 август 2011.

ПМК – Владова Јадранка, прир. 1988. *Полемикиѝе во македонскаѝа книжевносѝи*. Стремеж, Прилеп.

Summary

The paper applies the criteria for the detached constructions (established by Bernard Combettes in the case of the French language) on the Macedonian language. Its goal is to show that they should be considered as a separate syntactic, semantic and information structure class.

As the term implies, they are not integrated in the prosodic structure of the sentence, which is their most explicit feature. Furthermore, there are a few functional criteria placing one construction in that class: flexible linear position, secondary predication, correlation to an element of the primary predication.

The analysis is conducted on examples collected from the literary style. In some cases, the author of the paper varies them in order to determine their acceptability regarding some factors.

Нина Чундева¹²⁵

РУСИЗМИТЕ ВО ТОЛКОВНИОТ РЕЧНИК НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во статијата е направена компаративна анализа на двата речника на македонскиот јазик (приведени во списокот на литературата) од гледна точка на присуството на заемки од рускиот јазик на нивните страници¹²⁶. Бројот на заемките од рускиот јазик во двата речника е речиси идентичен, меѓутоа Толковниот речник е осовременет, па во него не влегле низа русизми – советизми, политички термини, како и застарени или малку употребувани зборови. Од гледна точка на зборообразувачката структура, уште во првиот речник се забележува дека повеќето заемки имале афикси типични за јазикот – рецептор. Во Толковниот речник тоа е уште позабележливо, со што е постигнато заемките да се усвојат и да се вклучат во комуникацијата.

Клучни зборови: лексичко позајмување, заемки, русизми, афиксација, адаптација на русизмите

Веднаш по Втората светска војна во Македонија се случуваат коренити промени, пред сè во доменот на политичката и на економската сфера, а тоа пресудно влијае за културниот подем во земјата. Македонија стекнува државност, започнува интензивно да се работи на прашањето за сеопшто народно образование, се печатат учебници, започнува литературната дејност, излегуваат весници и списанија. По официјалната кодификација на македонскиот јазик пред филолозите се поставува како приоритетна задача потребата од составување прв обемен речник. На тоа почнало да се работи веќе во првите години по војната, а првиот том од Речникот излегува во 1961, вториот во 1965, третиот во 1966 година (Конески 1961, во продолжение РМЈ). Било замислено тој да биде двојазичен, но постепено се преминало на толкување на речничките единици.

Во Предговорот на првиот том на Речникот се посочува: „Зборовите беа ексцерпирани од современите литературни, научни и публицистички дела, од народните умотворби, од одделни лексички прилози и работи посветени на македонските дијалекти“.

Меѓутоа, би додале дека во Речникот се вклучени и некои лексички единици од делата на авторите – преродбеници од XIX век, од книгата на К. Мисирков „За македонските работи“, од современите македонски автори, од преводи на учебници од руски јазик и сл. Во работите на посочените автори, во преводната литература од руски јазик, во весниците од тоа време, се среќаваат приличен број заемки од рускиот јазик, што потоа биле вклучени во Речникот.

За позајмувањето на руски лексички материјал во првите години по кодификацијата имало две причини, едната е надворешна, нелингвистичка: голем е престижот на рускиот јазик, јазикот на победителите на фашизмот, а другата е

¹²⁵ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, проф. во пензија

¹²⁶ Под русизми ги подразбираме и црковнословенските за кои сметаме дека во македонскиот јазик се навлезени со посредство на рускиот јазик.

лингвистичка: македонскиот јазик има потреба од пополнување на лексичкиот фонд со книжна лексика. Во книжниот стил на македонскиот јазик има значителен број русизми, но тоа не е случај само со македонскиот јазик. Нема современ словенски јазик којшто во помала или поголема мера не го збогатил својот лексички фонд позајмувајќи од црковнословенскиот и од рускиот јазик.

Во седумдесеттите и осумдесеттите години на минатиот век го проучувавме македонскиот литературен јазик од гледна точка на процесот на позајмување лексички материјал од рускиот јазик (Чундева 1980). Сега, кога излезе од печат шестотомниот „Толковен речник на македонскиот јазик“, повеќегодишен труд на научните работници од Институтот за македонски јазик, тоа беше стимул да провериме какви промени настанале со рускојазичните заемки со кои се збогатувал јазикот во текот на две столетија. Интересно е за историјата на современиот македонски литературен јазик да се проучи какво било значењето на некои зборови што првпат се појавиле во јазикот, а како се развивале понатаму, дали има поместување во нивното значење, дали и колку се адаптирале во јазикот-примател благодарейќи на замената на афиксите што не се типични за македонскиот јазик со народни итн.

Во текстот ги приложуваме по азбучен ред списоците на русизмите, по што следуваат куси анализи. Во списоците не се приведуваат полните зборообразувачки гнезда на секоја речничка единица, туку многу често зборовите се претставени со само една форма.¹²⁷

Значи, се базираме врз материјалот на двата речника: Речникот на македонскиот јазик (РМЈ) и на Толковниот речник (Толковен речник). Појаснувањата во заградите по некои речнички единици најчесто се преземаат од самиот Речник, но во некои случаи даваме појаснувања и ние.

А агитпроп, агитпроповски, акуратен

Зборот агитпроп се појави во четириесеттите години на минатиот век. Сега повторно се актуализира во политичките полемики, писмени и усни.

Б балалајка, басна, баснописец, бегол, безбожие (арх.), безвластие, безволие, безграничен, бездарен, бездејствие (в. бездејство), безделие (арх.), безделник, безделнички, беззаветен (приврзан, верен), беззаконие, безидеен, безметежен (спокоен, безгрижен), безмилосен, безнадежен, бесконечен, беспорен, безрасуден, безрезултатен, безропотен (таков што не ропти), безумие и безумје, безумство, безусловен, бесконечен, бесконечност, бескраен, беспокоеен, беспоплезен, беспорен, беспредел (поет.), беспределен (книж.), беспризорен, беспристрастен, беспричински, бессилие (арх.), бессовесен, бессознание (в. бесвест), бесправие (арх.), бестрастен, бестрашен (арх.), бестрашије (арх.), благопријатен, благосклон (в. благонаклонет), благородник (истор.), благородништво, боготвори (книж.), божество, болшевик, буржуј и др.

Во овој список не се посочени сите (веќе етимолошки) русизми, затоа што тие се толку навлезени во општоговорниот јазик што ни по формата (префиксот без-/бес- не му е туѓ на македонскиот јазик), па дури ни по семантиката не се разликуваат од јазикот-примател. Во некои случаи се појавиле двојни форми од гледна точка на суфиксите: бездејствие – бездејство, бесправие – неправност, бессилие – бессилност, бестрашије – бестрашност, безумие – безумност.

¹²⁷ Ке укажеме на следново: меѓу русизмите што се забележани во двата Речника има и руски заемки што се преземени во контакт со бугарскиот јазик и во помала мера со српскиот.

Придавките бесконечен и беспределен се синоними, во македонскиот јазик ги среќаваме доста рано, а во Речникот само беспределен е означен како архаизам.

Интересно е тоа што во јазикот се појавиле „домашни“ именки изведени од заемките на -ие: безволие – безволник, безумие – безумник, бестрашије – бестрашник и др. и од придавките: безнадежен – безнадежник, бессовесен – бессовесник. Овде би сакале да укажеме на некои несоодветни толкувања на руските заемки што влегле во нашиот јазик, а коишто се забележани во Толковниот речник.

Безметежен. Придавката метежен во рускиот јазик (од каде што е преземена), има значење: 1. бунтовен и 2. прен. бурен, неспокоен, немирен. Во спој со префиксот без- лексемата добива значење: таков што нема нешто. Според тоа, безметежен значи 'смирен, спокоен' и влегува во спој со именки од типот: живот, детство, душа и сл. (безметежен живот, безметежно детство, безметежен сон). При такво поимање на оваа заемка примерот: безметежна улица е несоодветен. Како е дадена оваа придавка во РМЈ (сп. том I: 27).

Безропотен. Во толкувањето на овој збор се дава објаснение 1. што е без ропот, без шум, на пр. врне без ропот, без шум, а тоа се потенцира во спојот: врне безропотно. За значењето на зборот под точка 2. се дава: покорен, понизен и прилогот: понизно.

Меѓутоа, во Толковниот речник за значењето на зборот ропот стои: незадоволство изразено притаено, тивко, на пр. поднесува сè без ропот. Глаголот ропти означува 'искажува незадоволство'. Според тоа, зборовите ропот и ропти не се однесуваат на звучни поими и толкувањето на зборот безропотен е неправилно. Второто значење е основното и единствено значење на оваа лексикографска единица 'покорен, понизен' (а би можело да се додаде 'резигниран, духовно скршен').¹²⁸ Како е даден овој збор и енокоренските: безропотно, безропотност во РМЈ (сп. том I: 28).

Бестрастен. Ако се согласиме дека лексемата е заемка од рускиот јазик, ќе треба да го предадеме нејзиното изворно значење, а тоа е: а) таков што не пројавува страсти, ладнокрвен, сталожен, на пр.: тој беше бестрастен, ладен како камен и б) рамнодушен, ладен, на пр.: лицето му беше спокојно и бестрасно како маска. Се разбира дека примерот даден во Толковниот речник: бестрастен бакнеж е отстапување од изворното значење, но останува фактот дека овде имаме и стилска колизија.¹²⁹ Во сите овие случаи се замешал познатиот лажен пријател на преведувачот.

В важнички (книж.), вдахновен, вдахновение, вдахновител, влијание, влијателен, внимание, внимателен, велик (книж.), великан (книж.), величествен, величество, велможа, вероломен, вероломство, ветрогон, височество (царско височество), владетел, власт, властелин, внимание, внимателен, внуши (книж.), внушителен (книж.), возбунтува се (книж.), возведе (книж.), возвеличува (книж.), возвиши (книж.), воздигне (книж. од воздвигнуть), возложи (книж.),возможен, возможно, возмути се (книж.), возобнови (книж. в. прероди), возрази, возрасен, возраст, возроди (книж.), воин, воинствен, волшебен, воплоти, вопросен (книж. в.

¹²⁸ Во Толковниот речник се вклучени зборовите ромон и ромони. Ромон: едноличен шум што се слуша кога ромони нешто (дожд, река, шума). Ромони: издава ромон, шуми тивко, еднолично: Ромони ситен дожд. Во РМЈ посочен е зборот ропти (дијал.) в. тропа.

¹²⁹ Зборовите страст и страстен не се однесуваат само на пројава на љубовни чувства (сп. работеше со страст; беше страстен пушач и сл).

односен), воодушевен, воскликне, воспаление, воспева, воспита, воспитание, воспитаник, воспитател (в. воспитувач), восприема, восприми, востание, востаник, востанови, восторг (книж.), восторжен (книж.), восхит, восхитен, восхити, вотка, впечатлив, впечаток (од впечатление), вселена, вселенски и др.

Во Толковниот речник се преземени речиси сите русизми што биле вклучени и во РМЈ. Повеќето од нив во денешно време и не се сметаат за заемки и како такви може да се оквалификуваат дури при едно етимолошко проучување на лексиката на македонскиот јазик. Такви се на пример: владетел, власт, влијание, влијателен, внимание, внимателен, воспаление, воспита, воспитание, воспитувач (од воспитател), востание, впечаток (од впечатление) итн. Од друга страна, лексемите што ги содржат префиксите во-, воз- (вос-) во РМЈ не се проследени со знакот книж., а во Толковниот речник се означени имено како единици што му припаѓаат на повисокиот стил. Тоа не значи дека на говорителите им се непознати, само што сега му припаѓаат на друг јазичен систем – на писмената, официјална реч и сл. Затоа пак префиксите во-, воз- (вос-), што во македонскиот јазик органски се вклучиле уште пред неговата официјална кодификација, во поново време послужиле за адаптација на повеќе зборови што го имале префиксот у- (ус-), тој да се замени со префиксите во-, воз- (вос-) и на таков начин да се доближат до македонскојазичните говорни норми. На пр.: увод – вовед, уведен – воведен (воведни забелешки), уковти – вковти, уплови – вповли, урами – врами, тука би го посочиле и неологизмот воочи (од уочи) и оттука и: воочува, воочување, воочлив. Во печатот се среќава и неологизмот се востоличи (од устоличи). Во говорниот јазик одамна се адаптирани некои србизми (типични за скопскиот говор): се уобрази – се вообрази, се узнемири – се вознемири, уобичаен – вообичаен, узбудлив – возбудлив, узвишен – возвишен и др.

Што се однесува до глаголот воспостави (и неговите енокоренски единици) сметаме дека тој е адаптиран со замена на префиксот ус- на глаголот успостави со префиксот вос-. Во РМЈ за употребата на глаголот воспостави се посочува само неговата сповивост во синтагма, на пр. 'воспостави врска, воспостави ред'. Во Толковниот речник значењето на воспостави се објаснува вака: 1. обнови нешто, врати во претходна состојба 2. оствари, направи, создаде нешто, успеа да создаде врска со неког итн. Второто значење се совпаѓа со значењето на глаголот успостави што се објаснува како 'создаде, воведо нешто по некој систем; востанови'. Повикувањето на глаголот востанови предизвикува недоумица, затоа што овој збор има основно значење 'обнови, воведо нешто'.

А како стојат работите во практиката? Во печатот наоѓаме вакви примери: „Денеска се одбележува денот кога е воспоставена Организацијата на обединетите нации (ООН); Министерството за надворешни работи на РМ одбележа 20 години од воспоставувањето на дипломатски односи со деветнаесет држави“. Во сличен контекст, без исклучок, се употребува само воспостави, воспоставување, воспоставен. Тоа го потврдува мислењето дека глаголот воспостави се разбира пред сè како успостави 'создаде, воведо нешто'.

Кај глаголот востанови (и востановување, востановен) формата и содржината се совпаѓаат. Едно од значењата на префиксот воз- (вос-) е 1. одново создавање на нешто: возобнови, воспостави, востанови и 2. движење нагоре: воздигне, возведе, возвиши. Во печатот наоѓаме примери: Ние сме на патот на

востановување на демократијата. Неопходно е да се востанови довербата во институциите на системот.

Г гениј, генијален, гибел, гибелен, глава (дел од книга, поглавје), глагол (грам.), гнев, гневен, гнет (рус. гнёт), господство (само со знач. владеење), детска градинка (калка: детский сад), грамаден, грамота (истор. официјален документ), грамотен (арх. в. писмен), громок (в. громогласен).

Во Толковниот речник се застапени речиси сите заемки што се приведуваат во РМЈ, но генералисимус отпаднал!

Д двигател: 1. двигател (на пр. електричен двигател) со внатрешно согорување 2. прен. двигател на нешто (на прогресот и сл.), дворјанин, дворјанка, дворјанство, дејствие: 1. дејство, работа 2. театар.: чин, дејствителен (вистински), дејствува: 1. врши некое дејство 2. врши влијание 3. остава впечаток, декабрист (истор.), депутат (пратеник), депутатски, доблесно (книж.), доблест, доблестен (книж.), добродетел, добродетелен, добродетелство, достоинствен, достоинство, достоинство (книж. сопственост), древен, древност.

Редок е ваков случај, да немаме во јазикот замени за посочените зборови. Нова единица во Толковниот речник е заемката достоинство, која во РМЈ не е застапена.

Е естествен (в. природен), естественост, етаж (в. кат), етажен, етажерка.

Ж жртва (арх. в. жртва), живопис (ликовна уметност), живописен, живописец, животописание (арх. в. животопис), жизнен (книж. в. животен), жилиштен (арх. в. станбен).

З завет (книж.), заветен, завешта, завештание, завештател, заводник, завоевател (арх. в. завојувач), завојува (освои – освојува, заземе – заземува), загадочен, загатка, заглавие, заговор, заговорник, загрози, задушевен (книж. искрен, топол; присен), закономерен, закрепостен (истор.), закрепости (истор.), залог¹ (гаранција), залог² (грам.), заложник, замечтаен, заседание, заточение, заточеник, здание, земјанка (скривница и сл.), злодеј (арх. в. злосторник), злодејание (арх. в. злосторство), злокачествен (злокачествен тумор), злост (книж. злоба), злостен (в. злобен), знамение (арх. предзнак, навестување), знаменит (истакнат, славен), знаменитост и др.

Како што се гледа од претставениот список, овде има приличен број архаични или книжни заемки, за кои во јазикот има посовремени форми. Овде би посочиле некои единици што би можеле да бидат поточно протолкувани. На пример, зборот задушевен има значење 'срдечен, искрен', но и 'скриен, интимен', па така синтагмите би гласеле: задушевен разговор, задушевни мисли и сл., задушевна автобиографија не би одговарало, а примерот: раскажува задушевно е соодветен.

Зборовите закрепостен и закрепости се означени како историзми што е сосем точно, но притоа не треба да се заборава дека се работи за руската историја! Придавката закрепостен е добро протолкувана и примерот е соодветен: закрепостен 'што е зависен, потчинет'; закрепостени селани. Со делот: закрепости почнуваат мали нејасности. Историзмот закрепости се објаснува: 1. направи некого крепосник, кмет. Пред сè, зборот крепосник не означува 'закрепостен селанец' туку 'големопоседник, приврзаник на крепосното право'. Зборот кмет во македонскиот јазик означува 'селски старешина', а не 'закрепостен селанец', а примерот во Толковниот речник гласи: Него го назначија за кмет во селото!?. Примерот: Го закрепостија најстариот човек во селото е

несоодветен. Од историјата е познато дека сите жители на селото (или на селата) биле сопственост на крепосникот, т.е. на сопственикот на обработливата земја. Втората точка на истата речничка статија има преносно значење и би можела да гласи: 2. прен. потчини, подложи на влијание. Примерот што е даден во Речникот не се однесува на закрепостување, туку буквално на поробување: Сите бегови закрепостија по една околија. Изгледа овде станува збор за времето кога на Балканот владееле турските бегови.

Сличен проблем има и во делот под буквата К, на пр. крепосник – крепостен селанец. Големопоседникот беше суров со своите крепосници. Во речничката единица крепосништво (истор.) се толкува: Општествено уредување во царска Русија во кое селанецот е прикрепен кон земјата и зависи од господарот. Од тука требало да се тргне!

И избави, избавител, избавление (в. избавување), известие, известител (в. известувач), изгнаник, изгнанство, издание, издателство, институт, интелигенција (интелектуалци), исповед (лирска исповед на поетот), исползува, исполнин (книж.), исполнител (на сцена, в. исполнувач), источник (книж. извор), истрел, исход (книж. резултат, последица)

Ј јавка (арх. 1. конспиративна лозинка 2. лице за таен контакт, јадро (Земјено јадро, клеточно јадро и сл.), јајцевод (анат.), жаростен, жарост, јасли (детски).

Јасли (како и детска градинка) се појавуваат во печатот веднаш по војната. Во „Нова Македонија“ од 6 септември 1945 година е објавена статија под наслов „Првите детски јасли отворени се во скопскиот монопол“.

Зборот јавка за младото поколение е еден вид егзотизам!

К Списокот со рускојазични заемки под оваа буква не е голем, а и тие што ги приведуваме најчесто се архаизми или историзми. На пример: кадет, кадетски, качествен, качество, коварен, коварство, колективизација (истор.), количествен, количество, колхоз (истор.), колхозник, комбајн, комесар (истор. политички раководител во војските на НОБ и ПОЈ и на ЈНА до 1953 година), конец (арх. крај), конферанса, конферансие, коренплод (од рус. корнеплод), кормушка, корона (в. круна), коронка (на заб), крепосник, крепосништво (истор.), крепост (тврдина), крепостен (крепостен селанец, крепосно право), кружок (и сл. литературен кружок), кулак (истор.).

Повеќето зборови од оваа веќе застарена лексика, на времето (1945–1953) им беа познати на говорителите во Македонија (ги слушаа на митинзи, се проучуваа на политички курсеви и сл.). Денеска се само историзми и сведоштво за едно изминато време.

Подолу ќе обрнеме внимание на некои речнички статии.

Кадет¹ и кадет²: Во РМЈ се вклучени две единици што имаат ист гласеж, а различно значење: кадет¹ – кадет: питомец во средно воено училиште во Русија пред револуцијата; кадет² – кадет: член на Конституционо-демократската партија. Оваа партија била предводник на контрареволуционерното движење во Русија. Во Толковниот речник е претставена само првата единица, а би требало да се наведат и двете. Во РМЈ тие не се означени ни како историзми, ни како архаизми, затоа што во времето кога се работело на првиот том од РМЈ кај нас се публикувале политички текстови во кои се третираше прашања сврзани со револуцијата во Русија. Тоа биле актуелни теми. Сега (во XXI век) тие се историзми и архаизми.

Историзми се и лексемите крепосник, крепосништво и крепостен (сп. под буквата З: закрепостен, закрепости).

Кулак: Значењето на зборот кулак е историзам и во рускиот јазик (од каде што е преземен) и во македонскиот јазик. Во рускиот јазик тој означува 'богат селанец, земјовладелец, што ги експлоатирал надничарите и сиромашните селани'. Во македонскиот јазик заемката се појави во втората половина на минатиот век, во исто време кога и поимот колективизација. Во Толковниот речник за зборот кулак имаме вакво објаснение: Идеолошка определба од времето на аграрната реформа (се подразбира во Македонија, заб. наша) по 1945 година; селанец, земјоделец со повеќе земја од дозволениот максимум. Толкувањето е точно, но би требало да се даде под точката 2, а изворното значење да се даде под точка 1.

Колективизација (истор.). Во Толковниот речник зборот е објаснет како 'насилно обединување на индивидуалните земјоделци во колективни стопанства, со подржавување на нивната земја и на средствата за производство'. Колективизацијата наиде на огромни отпори. Овој процес кај нас течеше по рускиот (советскиот) образец. Колективизацијата беше спроведувана со „раскулачување“ на кулаците. Овој збор не е забележан во РМЈ, па не е вклучен ни во Толковниот речник, но во весниците од тоа време може да се најде.

И најпосле, би го посочиле зборот кормушка. Неговото значење во рускиот јазик е 'копана, корито, сад во кој му се дава храна на добитокот'. Тој е поврзан со еднокоренските руски зборови корм 'добиточна храна', кормежка (разг.) 'давање крма на добитокот', кормить 1. храни добиток 2. храни. Во РМЈ овој збор не е вклучен, а се среќава во еден допис на Ј. Хаџи Константинов-Цинот во „Цариградски весник“ (1852–1853 год.). Како се нашол во Толковниот речник не е јасно, а превод или толкување не се дава. Читателот се упатува да го погледне зборот чкембе. Овде, под точката 2.(дијал.) се објаснува: 'Внатрешен дел од мевот каде што стои храната, трбушка', но за кормушка – ни збор.

Љ љубимец, љубопитен, љубопитство, љубопитствува (книж.), љубува се (книж.)

М Од денешна перспектива не е лесно да се определи што е русизам, затоа што повеќето од тие заемки веќе одамна функционираат и во книжниот и во говорниот македонски јазик. За илустрација ќе приведеме неколку примери: мавзолеј (којшто влегол во РМЈ најверојатно преку рускиот јазик), метеж, метежен, метежник, мечта, мечтае, мечтател, миловиден, милозвучен, милосрден, мнение (сп. мислење), мракобесие, мракобесник и др.

Меѓутоа, овде би сакале да обрнеме внимание на зборовите мракобесен, мракобесие и мракобесник. Зборовите мракобесник (рус. мракобес) и мракобесие се калки на интернационализмите опскурант и опскурантизам. Во нашиот јазик се појавиле во четириесеттите години на XX век во преводот на „Кратката историја на СКП(б)“ што се проучувала на политичките курсеви од тоа време. Набргу историските услови се промениле и разгледуваните заемки немале ни време, ни услови, а ни потреба да навлезат во нашиот јазик. Но, пред тоа тие биле вклучени во РМЈ, од каде што се презеле материјали за азбучниот список на зборови за Толковниот речник. Интересно е и тоа што единиците мракобесник, мракобесие не добиле ознаки што би ги окарактеризирале: историзми, архаизми или книжни! А Толковниот речник ништо не би изгубил без овие заемки. Во Толковниот речник (том III: 538), сп. ги речничките статии: опскурант и опскурантизам.

За заемката безметежен веќе зборувавме погоре. Сега сакаме да се задржиме на заемките метеж, метежен, метежни. Додека за зборовите метежен и метежник со сигурност можеме да кажеме дека се русизми, за заглавниот збор тоа не е толку очевидно.

Во РМЈ овие зборови се преведени на српскохрватски јазик, па така имаме: метеж – метеж, неред; метежен – смутљив; метежник – смутљивац. Примери за нивната употреба во контекст не се дадени па не е лесно да се допрецизира нивното значење.

Во Толковниот речник за зборот метеж се дава објаснение: метеж – мешаница, немир, неред, смут (што би било сосема соодветно, особено ако се отфрли зборот мешаница). Примерот гласи: „На плоштадот настана голем метеж“. Со овој пример зборот метеж се изедначува со зборовите: мешаница, бркотија, бркотница, а не со книжевнит збор смут, еден од синонимите што ја објаснуваат одредницата метеж. За придавката метежен толкувањето е opisно: што е во неред, во немир, а би можело немирен, неспокоен, тревожен, смутен: метежно време (но може и метежна душа). Да се потсетиме на некогаш многу познатиот Буревесник на М. Горки: „А тој метежен чека бура, како во бурата да има спокој!“¹³⁰

Н Бројот на рускојазични заемки во овој дел на Толковниот речник не е голем, но тие се користат одамна во литературниот јазик, така што не се восприемаат како лексеми од туѓо потекло. Со времето тие претрпеле повеќе промени (во изговорот, во афиксацијата), но семантиката е изворна. На пример: набљудува (наблюдать), набљудувач (наблюдатель), набљудувачки (наблюдательский), а во поново време во нашиот јазик се појави и зборот набљудувачница (артилериска набљудувачница). Имаме повеќе примери што сведочат за приспособување на формата на заемките како: надежен (надёжный), намек (намёк), намекне (намекнуть), насмешлив (насмешливый) итн.

Ќе го приведеме списокот на заемките: набљудува, набљудување, набљудувач, набљудувачки, набожен, набор (во печатарството – набрани букви), надеж, надежен, наизуст (арх.), намек (загатнување, алузија), намекне (загатне нешто, алудира), намерение (арх. в. намера), нанесе (нанесе удар и сл.), наречие и наречје, народништво (истор. општествено - политичко движење во Русија), насмешка (подбив), насмешлив (подбивен), настојчив, небосвод, небосклон, небрежен (негрижлив), невозможен, недоброкачествен, недобросовесен, неизбежен, неизвесен, неизвесност, неиздржан (стил и сл.), неиспитан (недоживеан), необразован, неосквернет, непорочен, непосреден, непризнателен,

¹³⁰ Изворното значење на зборот метеж (матеж) е 1. бунт, немири, смут 2. прен. немир, неспокојство, неспокој (поет.). Поместување во неговото значење настанало веројатно под влијание на срп. хомоним метеж што има значење: мешаница, бркотија, турканица („гужва“) и сл. Доколку има поместување во значењето на именката метеж, таа ја губи врската со енокоренските зборови метежен и метежник. Дека зборот метеж се употребува само со значењата мешаница, неред, бркотница има многу примери во дневниот печат. Меѓутоа, поместувањето е иницирано веќе во РМЈ со преводот: метеж, неред.

Интересно би било да се направи споредба на одредниците смут и смутен со метеж и метежен. Така во Толковниот речник за зборот смут (книж.) како трето негово значење се наведува: немирна состојба, неред, метеж, бунт. Меѓу војниците настана смут (т.е. настана метеж). Како второ значење на придавката смутен (книж.) имаме: Што е исполнето со смут, немирен, бунтовен, смутно време. Глаголот смутти (книж.) има значење предизвика смут, немир, метеж.

неприличен, непринуден (природен во однесувањето), непристрастен, непристрасност, неудобство, нечувствителен, ништожен, ништожество.

Би сакале овде да укажеме на историјата на лексемата набљудува и на дублетната единица посматра. Во Толковниот речник под првата точка има вакво објаснение: „Набљудува сп. посматра. Внимателно гледа некого или нешто. Посматра (книж.) сп. набљудува. Внимателно гледа некого или нешто“. Лексемата набљудува почна да влегува во усната реч дури по појавата на РМЈ и да го изместува зборот посматра, којшто беше во жива употреба. Овие два збора се двојни заемки што се појавиле во јазикот во различно време, од различно потекло: набљудува е рускојазична заемка, а посматра е српскојазична заемка што функционираше и во усната и во писмената реч.

О Бројот на книжни заемки во овој дел на Толковниот речник е речиси ист како во РМЈ. Причината за тоа ја гледаме во фактот што повеќето лексеми веќе одамна функционираат во литературниот македонски јазик, а под влијание на префиксите обез- (обес-) и об- (оп-), со кои се изградени приличен број единици со коренски дел што му припаѓа било на говорниот, било на книжниот јазик, стилската диференцијација меѓу нив се избришала. На пример: обесправи – обеспраши, обесхрабри – обесштети, обезвредни – обезбои; обвини – обвистини, обнадежи – обниже.

Ќе го приведеме списокот на заемките: обвинение, обвини, обвинител, обединение, обединител, обезличи, обезнадежи, обезоружи, обезумен, обезуми се, обескуражи, обеспокоен, обеспокои, обесправен, обесправи, обесхрабрен, обесхрабри, обесчестен, обесчести, облагороден, облагороди, обнадежи, обопштен, обопшти, обосновање (в. обоснованост), обособен (изделен, издвоен), обособи се, образец (примерок), образложение, образложи, образован, образование, одвлечен (ретко, прен. калка: отвлечённый – апстрактен), одгатка, огорчен, огорчи, ожесточен, ожесточи, озлобен, озлоби, опит (1. искуство, 2. експеримент), опитен, опора (книж. поткрепа, поддршка), опстановка (услови, ситуација), опстојателство (в. околност), општествен, општество, отсвет (одблесок), остроумие (в. остроумност), отчет и др.

Како што се гледа од приведеното, бројот на лексеми што имаат двојни форми е минимален, на пр. обединител – обединувач, обосновање – обоснованост, опора – поткрепа, опстановка – ситуација, опстојателство – околност, остроумие – остроумност.

П падеж (грам.), пај (влог), палатка (ретко в. шатор), палач (в. целат), палка (диригентска п.), паметник (в. споменик), пароход (в. пароброд), пасинок (в. посинок), патрон (куршум), пачка (ретко), пејзаж, петолетка, пилула, пирешка (кул.), питомец (воен питомец и сл.), плодотворен (книж.), победител (ретко, в. победник), поведение, повлијае, повод, поговорка, пограничен, погром, погуби (лиши од живот), поданик (арх.), поданство (арх.), подведе (сведе под ист поим), подвижник, подвижништво, подлежи (книж. подлежи на контрола), подлец, подлост, подножје, подозира (книж. се сомнева), подозрение (книж.), подозрителен (сомнителен), подражава, подражател (в. подражавач), поклоник (почитувач), покупка, политбиро, полнолетен, полнолетство, полноправен, полноценет, положение (разг. в. положба), полуграмотен (в. полуписмен), помилува (прости или намали казна), пораз, порази, поразителен, порив (книж.), поробител (в. поробувач), порода (за животни: раса, сој), порок, порочен, посадочен (материјал за садење), посветен (на некоја работа), послание,

последовател (в. следбеник), последователен, последователно, пословица, посредство, постамент, постановка (книж. ретко; режија), постапен (книж. што се одвива постепено), постојанен (ретко в. постојан), поток (поток од зборови, поток од луѓе), потомок, потомство, поттекст (книж.), похвала, поход, похота, правоверен, правителство (арх.), празнословен (книж.), празнословие и празнословје (книж.), прародина (в. прататковина), првоначален (книж. првобитен), првостролен (книж. арх.), превозмогне (книж.), превознесе (книж.), превоспита, превоспитание, превосходен (книж.), превосходство (книж.), преврат (ненадејна промена, пресврт), превратен, предание, предвесник, предвестие, предвести, предвестува, предлог (грам.), предназначи (книж.), преднамерен, предок, предопределен, предопредели, предрасположение, предрасположи, предрасуда, предреши (книж.), предубедување, предупреди, предупредителен (в. предупредувачки), прежен (арх. в. преѓашен), презрение (в. презир), презира, презирен, презрителен (в. презирен), преклонение (книж. ретко в. преклонување), прелест (убавина, красота), прелестен (книж.), прелом (остра промена, пресвртница), преломен, пренебрегне, пренебрегнувачки, преодолее, преса (книж. ретко), престапен, престапник, престол, престолен (престолен град и сл.), престолонаследник, престрелка, претпотопен, претприемчив, претпријатие, претполага, претпологи (в. претпостави), претпочита, претпразненство, претпразничен, претседател, претседателство, претскаже, претскажувач, претсказание (арх.), претставител, претставителен, претставителство (арх. в. претставништво), претчувство, претчувствува, преувеличи, преустрои, привидение, привкус, придаток (книж.), придворен (царски придворни), прием (само во след. значења: 1. прием на нови членови, 2. официјален прием 3. пречек, срдечен прием), приемлив (прифатлив), призвук, приземји, признак, призив (повик), признание, призрак, призрачен, примирје, принадежи (книж. в. припаѓа), принадежност (книж. в. припадност), приопшти, приопштување, припев (рефрен), пристрастен (необјективен), присуство, присуствува, произвол, просветител (книж.), просветителски (книж.), просветителство (книж.), просветлен (книж.), просветление (книж.), просветли, протолкува.

Во овој дел на Толковниот речник голем број од заемките се означени како книжни или застарени, но не е мал ниту бројот на синонимни лексички единици. На пример: палатка – шатор, палач – целат, паметник – споменик, пароход – пароброд, пасинок – посинок, патрон – куршум, победител – победник, поданик – државјанин, поданство – државјанство, подозира – се сомнева, подозрение – сомневање, подозрителен – сомнителен, подражател – подражавач, положение – положба, полуграмотен – полуписмен, поробител – поробувач, последовател – следбеник, правителство – управа, влада, прародина – прататковина, првоначален – првобитен, предупредителен – предупредувачки, прежен – преѓашен, презрение – презир, презрителен – презирен, преклонение – преклонување, претпологи – претпостави, претсказание – претскажување, пророштво, претставителство – претставништво, принадежи – припаѓа, принадежност – припадност, произвол – самоволие и др.

Како книжни овде се посочуваат и зборовите: просветител, просветителски, просветителство, меѓутоа тие широко се употребуваат и во говорниот јазик. Голем е бројот на установи што го носат името на словенските просветители Кирил и Методиј и на Климент Охридски, така што во училиштата се зборува за нив и за нивната просветителска дејност.

Р раболепен (арх. книж.), раболепие (арх. книж.), развиток, разгатка, разгор (разгор на револуционерното движење), разгром (пораз), разгроми, разноски (в. трошок), ракопашен (ракопашен бој, борба), рамновесие (арх. в. рамнотежа), рамноденствие (арх. в. рамноденица), рамноправие (арх. в. рамноправност), раскол, расколник, раскош¹³¹, расплата (одмазда), растројство, расудок, расчет (екон.), расчувствува се, рачателство (арх. давање гаранција), ревноив (љубоморен), ревнител (арх. ревносен работник), ревносен, ревност (1. усрдност, трудољубивост, 2. љубомора), реч, речев (книж.), родослов, родство, ролја, ропот (израз на притаено незадоволство, протест), рубашка, рубља.

Како што се гледа од списокот, повеќето единици што се влезени во Толковниот речник се означени како архаизми. И без таа ознака се гледа дека тоа не се зборови што се употребуваат надвор од книжниот стил. Некои од нив имаат двојни форми или се калки, како: рамновесие – рамнотежа, рамноденствие – рамноденица, или имаат помалку книжен суфикс: рамноправие – рамноправност. Зборот расчет (рус. расчёт – сметка, пресметка) е од сферата на стручната лексика, зборот разноски е заменет со трошок.

Некои зборови преземени од РМЈ не морале да се најдат во Толковниот речник од повеќе причини: поради застареност, неприфатеност во македонскиот современ јазик и најпосле поради ненужност. Ќе приведеме неколку примери.

Раболепие (арх. книж.) ропска понизност, сервилност. Црковнословенизам преземен преку рускиот јазик и неактивиран во македонскиот.

Ракопашен (во спој со зборовите бој и борба). Збор со крајно ограничена сфера на употреба, кај нас не сме го сретнале ни во спортските хроники. Сложенката во вториот дел го има сегментот „пашен“, кој не им е јасен ни на руските говорители ако не го проконсултираат етимолошкиот речник. Во Русија овој спорт се практикува во армијата. Ако е познат и кај нас, тогаш треба да му се даде соодветен назив, на пр. борба гради в гради.

Рубашка – во превод само: кошула. На времето, кога зборот е вклучен во РМЈ, се преведувало многу од рускиот јазик, зборот како непреведлив влегол во речникот во својата изворна форма, но како „руска рубашка“. Ама и без оваа синтагма Толковниот речник нема ништо да загуби.

С Ако се спореди материјалот претставен во РМЈ од гледна точка на присуството на рускојазични заемки, може да се констатира дека сиот материјал е преземен и во Толковниот речник. Се разбира дека некои единици што не се активирале во современиот македонски јазик не се вклучени. Тоа се најчесто некои русизми – советизми што биле актуелни во периодот по Втората светска војна, а пак тие што сепак се внесени во Речникот имаат ознака дека се архаизми или историзми.

Најголемиот број единици се сложени во кои првиот дел на зборот го содржи сегментот само- што се спојува со глаголи, именки и придавки. Определен број заемки се со првиот дел се-, кој во јазикот-позајмвач гласи все-, а кој е приспособен според македонските изговорни норми уште во текстовите на П. Зографски: всенародный - сенароден, все-таки – се-таки и подоцна кај К. Мисирков – всеильный – сесилен. Не е мал ниту бројот на лексемите со префиксот со- со значење „заемна врска, заедничко дејствување“.

¹³¹ Зборот раскош првпат го среќаваме кај К. Миладинов, и тоа во неговата изговорна и правописна форма: „Тамо дарбите природна сила со сета роскош ги растурила“.

Ќе го приведеме списокот на овие книжни заемки, како и во претходните случаи, без да ги вклучуваме целосните речнички гнезда:

сажен (руска мера за должина), самобитен (самостоен, оригинален), самовластие (в. самовласт), самоволен, самоволие, самоделен, самодисциплина, самодоволен, самодржавие и самодржавје, самодржец (апсолутен владетел), самозванец, самокритика, самољубив, самољубие и самољубје, самонабљудение (в. самонабљудување), самонабљудува се, самообразование, самопожртвување, самоопределение, самороден (1. метал што се среќава во природни услови 2. прен. самороден талент), самостоен, самострел, самоубиец, самоубиствен, самоуважение (арх.), самоуверен, самоувереност, самоуправува се, самоуправување, самочувство, сведение (податок, известување), свидетел, свидетелствува, свиреп, свирепост, свита (придружба на високопоставена личност), своевиден (необичен, оригинален, посебен), своеволен, своеволие, своевремен, своеобразен (необичен), својствен, својство (особина, белег), себелубив, себелубие и себелубје; севластен, севозможен, семилостив, сесилен, сесловенски, сесојузен, сестран, склон, славољубие и славољубје, слог (грам.), смут (книж. бунт и сл.), смутен (книж. неспокоен, полн со смутови), снисходителен (в. снисходлив), сносен (поднослив), соавтор (книж.), собеседник, собитие, соблазни, соблазнител, собрание (заседание), совесен, совест, совет (колективен раководен орган), советски (истор.), современ, современик, современост, совхоз (истор.), согласка (грам.), содејство, создание (арх.), создател, сојуз, сојузник, сокровиште (арх., книж. 1. скапоцености 2. прен. духовно богатство), сомнение, сомнителен, сообразен, сообразителен (книж.), соперник (книж.), сопернички, сопственик, сопственост, сосед, соседен, сословие, состојание, сосуштествува, сотрудинок, соучесник, соучествува, соучесништво, сочинител (книж. ретко: писател и сл.), сочувствен, сочувствува, спокоен, спокојство, справедлив, спутник (рус. сателит), срок, срочен и др.

Со текот на времето рускојазичните заемки претрпеле промени: именките на -ение (-ние) имаат двојни форми: самовластие – самовласт, самонабљудение – самонабљудување, самоопределение – самоопределување, сомнение – сомневање и др. Како книжни се означени смут, сокровиште, сообразителен, соперник, сопернички. Како архаизми, при што за нив веќе има замена, се означени на пр. самоуважение – самопочитување, сведение – податок, свидетел – сведок, собеседник – соговорник, собитие – настан, создание – суштество, создател – творец, сословие – сталеж, состојание – состојба, сотрудинок – соработник, сотрудиштво – соработка, срок – рок, срочен – итен, неодложен.

Како историзми се означени русизмите советски и совхоз, но како таков би требало да се протолкува и зборот самокритика. Во македонскиот јазик тој се појави во втората половина на четириесеттите години на минатиот век, преземен од рускиот јазик, и означуваше „критика на недостатоците во сопствената работа, разоткривање на сопствените грешки“. Во РМЈ овој збор е вклучен во синтагмата критика и самокритика, затоа што тие функционираа заедно. Тоа е едно сведоштво, една реалија од времето на социјализмот во нашата средина, еден поим што се врежал во меморијата на постарите генерации, па би требало да се вклучи во Речникот како историзам.

Во Толковниот речник е направена извесна десоветизација на материјалот. На пример, ако е вклучен зборот советски (истор.), а толкувањето е „што се однесува на СССР: советски републики, советска армија“, зборовите:

советизација, советизира, советизирање отпаднале. Во РМЈ зборот сесојузен се толкува како „општ за Советскиот Сојуз“, во Толковниот речник има подруго значење: „што е општ за целиот сојуз. Сесојузен конгрес на синдикатите“. Во РМЈ зборот совет означува „орган на власта во СССР“, а во Толковниот: „колективен орган на некоја организација, установа и сл. Научен совет. Издавачки совет“ итн. Времињата се менуваат и јазикот се менува.

Т Во овој дел на Речникот списокот на рускојазични заемки не е голем, а речиси сите се означени како книжни или архаични единици: таинствен, таинственост, тајга, творештво, творчество (арх.), толковен, толкува, толстолобик (вид риба „дебелоглавец“), толпа, тормоз (измачување, малтретирање), тормози, траур (заемка во рускиот од германскиот јазик), траурен, трога (книж.), трогателен (книж.), трогателност, троглив, трогнат, трогне, тројка (руска запрега од три коњи), труден (книж. тежок, мачен), трудоден, труженик (книж.), труженичка (книж.), тружеништво (книж.), тундра.

Како две форми на ист збор можеме да ги приведеме творештво и творчество (книж.), при што варијантата творештво е толку присутна во книжниот јазик што нема потреба да се навраќаме на зборот творчество (дотолку повеќе што заемките со суфиксот -чество одамна го имаат суфиксот -штво).

Не е тешко да се сфати како влегле во РМЈ руските зборови труженик, труженичка, тружеништво кога се знаат историските услови. Рускиот јазик нема друг збор за номинирање на поимот „лице што вложува труд, работен човек, трудбеник“. Затоа сметаме дека во Толковниот речник овие заемки се отповеќе: освен тоа, морфонолошкото редување д:ж (труд – труженик) не е забележано во македонскиот јазик. Зборот троглив како да е адаптиран според српскиот збор дирљив (којшто е калка на рускиот збор трогательный).

К ќелија, партиска (ќелија – калка од јачејка)

У уважение (арх.), увеличителен (што зголемува; увеличително стакло), угнетува, угнетување, угнетувач, угодник (таков што е сервилен, угодлив), угодништво, ударен (ударна работна бригада), ударник (арх.), ударнички (арх.), ударништво (арх.), указание (в. укажување), упадок (опаѓање), упрек (прекор), упрекне, упрекнува, уравниловка, успокоителен (арх. в. успокојувачки), установи, устреми (насочи нешто), устреми се, устрои (организира, среди нешто), устројство (општествено устројство), учебник.

Зборот уравниловка се појави во нашиот јазик по 1945 година. Во рускојазичните речници тој е означен како разговорен, а во РМЈ е преведен како „нивелација“, па се восприема како термин. Така е преземен и во Толковниот речник, каде што за него се дава подробно објаснение. Во двата речника зборот е акцентиран: уравниловка. Во рускиот јазик тој има акцент на третиот слог од крајот на зборот: уравниловка, што е поблиску до македонските изговорни норми.

Ц Во овој дел бројот на заемките е мал, а речиси сите се ретко употребувани: целесообразен (соодветен на поставената цел), целина¹³² (необработена или запуштена земја), целисходен, црвеноармеец (истор. според красноармеец), црнозем (рус. чёрнозем).

* * *

¹³² Во РМЈ за зборот целина, покрај објаснението „необработена или запуштена земја“ е додадено: „разорана целина“, според истоимениот и во тоа време многу популарен роман на М. Шолохов.

Појавата на Речникот на македонскиот јазик во шеесеттите години на минатиот век беше од суштинско значење затоа што тоа беше прв обид да се зафиксира лексичкото богатство на македонскиот јазик. Толковниот речник го продолжува и го надградува трудот на авторите на претходниот Речник. Во Толковниот речник е преземен речиси целиот азбучен список на зборови, но е и осовременет и збогатен, освен со поновата говорна лексика, и со интернационализми, стручна лексика од повеќе области (техника, медицина, хуманитарни науки). Во Речникот е вклучена делумно и дијалектната лексика што на ползувачите на Речникот им дава увид во автентичното јазично богатство. Авторите не ги заборавиле ни егзотизмите, како на пример: гејзир, гејша, какаду, камикасе, манго, папаја, рикша, самурај и др.

Што се однесува до присуството на рускојазичните заемки, речиси сите што биле обработувани во Речникот на македонскиот јазик се преземени и во Толковниот речник. Изоставени се некои архаизми, историзми, советизми и зборови што веќе не се употребуваат во македонскиот јазик (заемки од првите години по војната).

Како што е познато, под поимот позајмување се подразбира преземање елементи од туѓ јазичен материјал, пред сè зборови што недостигаат во јазикот што позајмува. Преземањето на афиксите не е неопходно. Тоа е видливо и во случајот на руските заемки во нашиот јазик. И покрај тоа што се работи за два словенски јазици, уште во Речникот на македонскиот јазик е започната адаптацијата на позајмениот материјал, пред сè на суфиксите. Таа тенденција е уште повидлива во Толковниот речник. Како што се гледа од погоре приведениот материјал, зборовите што се со значење „вршител на дејство“ рано го менуваат суфиксот -тел со народниот -ач или со -ец: воспитател – воспитувач, работодаел – работодавец итн. Меѓутоа има случаи кога еднокоренски зборови оформени со различни суфикси имаат и различно значење. На пример: претседател – шеф на држава и сл. и претседавач – лице што претседава на седница и сл.; управител – лице што управува, раководи со нешто: управител на училиште и управувач – лице што управува со нешто или нешто: управувач на производство, управувач на трактор. Заемките на -ие може да се со различни суфикси: бездејствие – бездејство, рамноправие – рамноправност, самоопределение – самоопределување. Суфиксите -чество и -чески (-ически) се сменети речиси без остаток: творчество – творештво, творчески – творечки.

Интересна е еволуцијата на префиксите во- воз- (вос-). Тие долго функционираше како дел на зборови од книжната лексика и како такви се означени во Речникот на македонскиот јазик, додека во Толковниот речник како книжни со префиксот воз- (вос-) се сметаат само неколку лексеми: возвеличи, возвеличува, возвиши, воздејствува, возобнова, возобнови, возроди, восторжен, восторг.

Лексички поместувања што би настанале ако заемките би биле подолго во усната комуникација, во нашиот случај не се забележуваат. Тоа се должи на фактот што тие биле преземани по индиректен и книжен пат и функционираат во книжниот јазик.

Литература

Речник на македонскиот јазик со српскохрватски њолкувања. I–III, 1961–1966, ред. Блаже Конески. сост.: Т. Димитровски, Б. Корубин, Т. Стаматоски, Скопје.

Толковен речник на македонскиот јазик I–VI, 2003–2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Чундева Нина 1980: *Русизмије во македонскиот јазик*, докторска дисертација, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.

Резюме

В настоящей статье проводится сопоставительный анализ двух словарей македонского языка с точки зрения присутствия на их страницах заимствований из русского языка. Первый словарь был переводным. Он вышел из печати в первые десятилетия после официальной кодификации македонского литературного языка. Кроме исконной македонской лексики в него было включено значительное количество заимствований из русского языка (причины тому были лингвистические и внелингвистические). Толковый словарь появился в период, когда македонский язык достиг высокого уровня языковой культуры, благодаря чему лексикографы имели уже засвидетельствованный в языке и в литературе материал. Список заглавных слов из заимствованной из русского языка лексики в обоих словарях почти что идентичен. В Толковый словарь не включены устаревшие и малоупотребительные слова: советизмы, политические термины и пр., вошедшие в словарь в послевоенный период. Сдвиги в семантике русизмов почти что не наблюдаются, по той причине, что они относятся к книжным заимствованиям и оформились как таковые под воздействием книжной речи.

Елка Јачева-Улчар¹³³

ЗА ПОЛИСЕМИЧНОСТА НА ДЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во воведот на излагањето најпрво ќе се обидеме да одговориме на прашањето од каде доаѓа лексемата *де* во македонскиот јазик, која во *Толковниот речник на македонскиот јазик* граматички е дефинирана како партикула, извик и сврзник. По ова ќе ги наведеме различните значења на лексемата *де* во македонскиот јазик, кои се покажуваат главно во разговорниот потстил, на релацијата од првото кон второто лице, или од првото лице кон самото себе. Оттука лексемата *де* во писмените извори, главно, се среќава во оние пасажи од литературните дела во кои е застапена дијалозна форма, како и, се разбира, во драмски текстови. Овде треба да се истакне и тоа дека оваа лексема која е семантички празна, своите значења ги добива во зависност од: 1) позицијата/поставеноста во исказот; 2. од тоа какви граматички форми следуваат пред и по неа; и 3. од интонацијата.

Клучни зборови: партикула, извик, интонација

1. Вовед

Поттикот за едно вака насловена статија ми го даде работата на моите руски колешки, македонистки од Московскиот државен универзитет, Елена Верижникова и од Пермскиот – Наталија Бороникова кои, веќе неколку години, работат на проектот *Речник на извиците во македонскиот јазик*, а во врска со кој тие двете неколкупати и по различни поводи се произнесувале, главно, пред руската и македонската научна јавност (Бороникова, Верижникова 2011: 276–300, 2012: 323–335, 2013: 1–16, 2013: 33–50, 2014: 505–521). Имено, станува збор за речник на македонски извици и ономаатопеи врз основа на сопствената ексерпција, како и на сите толковни речници на македонскиот јазик. Во моментот собраниот фонд вклучува повеќе од 1000 единици од кои еден дел веќе е обработен во речнички одредници. За секоја од интерјекциите се определуваат функцијата, значењата, колокациите, синонимите и антонимите (доколку постојат) и др. Употребата се илустрира со примери од уметничката литература, публицистиката, карикатури и стрипови. Како некој што, главно, ја следи нивната работа како роден говорител на македонскиот јазик, бев привлечена кон оваа широка и повеќеслојна тема, при што овде особено се фокусирав на службениот збор „де“ во македонскиот јазик. Овој збор авторките го сместуваат меѓу извиците, иако и самите во воведниот дел од својот речник истакнуваат дека „статусот на извиците од моментот на нивното поставување како група зборови до денес е предмет на бурни дискусии и изискува разгледување од низа филозофски, семиотски и лингвистички аспекти. Извиците – велат тие – имаат свое специфично фонетско оформување, семантика, морфолошки својства, синтаксички и дискурсивни функции кои ги изделуваат од другите видови зборови во јазикот. „Специфичните својства на извиците придонесуваат кон тоа –

¹³³ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, elkajacevaulcar@yahoo.com

лингвистичкиот статус на оваа јазична категорија до ден-денес да биде спорна. Не постои единствено мислење во однос на тоа кон која јазична група припаѓаат извиците.“ Во Тритомниот речник на македонскиот јазик (РМЈ 1961: 130), под одредницата *де* овој службен збор граматички е дефиниран само како партикула, додека во *Толковниот речник на македонскиот јазик* (ТРМЈ 2003: 406) овој збор граматички е дефиниран како партикула, извик и сврзник. Ако тргнеме од традиционалното сфаќање дека „извиците се такви зборови со кои се изразуваат чувствени рефлексии, или се обрнува внимание, или се подражаваат некакви звуци“ (Конески 1999: 545), а „партикулите служат за истакнување на други зборови или на значењето на цели реченици, како и за определувања од различен вид: посочување, негирање, прашање итн.“ (Конески 1999: 541), тогаш *де* во најголемиот број ситуации во македонскиот јазик функционира како партикула, а поретко како извик. Ова ќе се види подолу во анализата, за која го користевме ексцерпираниот материјал од Верижникова и Бороникова на повеќе од 300 литературни дела, главно, прозни и драмски.¹³⁴ Се разбира, просторот не ми дозволува да го претставам целиот материјал, кој изнесува, речиси, 70 страници. Во продолжение ќе претставам дел од селектираните примери кои најдобро ги експлицираат нашите констатации во врска со *де* како извик и како партикула. Покрај ова беше анализиран и сопствен материјал собран од родени зборувачи на македонскиот јазик. Анализата покажа дека *де* како прагматички маркер во македонскиот книжевен јазик ги развил истите значења што ги има и во разговорниот јазик, главно, на релацијата од првото кон второто лице, или од првото лице кон самото себе. Оттука лексемата *де* во писмените извори најчесто се среќава во оние пасажи од литературните дела во кои е застапена дијалоска форма, како и, се разбира, во драмски текстови.

Листајќи ги етимолошките речници на јужнословенските јазици (при што ги имам предвид Бугарскиот, Словенечкиот на Безлај и Скоковиот кој се однесува на српскиот или на хрватскиот јазик) дојдов до недвојбениот став дека во сите претходно наведени речници како етимон за партикулата *де* е наведен глаголот *děti* од словенско потекло, со значење 'зборува'¹³⁵. Единствено П. Скок во речничката статија за *де*, некаде при крајот вели: „Lik *de* pored *da* domaćeg je i stranog podrjetla. Element *d* je istog podrjetla kao u *da*, tj. ie. demonstrativ. Dočetno -*e/-a* je kao u česticama *te, ta*. Jagić je mislio da je postao od imperativa *děj* od *děti*. Kako dolazi i u tur. *di/de* koje je balkanski turcizam tur. *hajde*, a u narodnoj pesmi uz tursku riječ *sarum de*, može se uzeti da se na Balkanu unakrstio domaći i turski uzvik. Arbanasi posudiše *odera, dha*. U cincarskom *de* “eh, bien, donc”, u istom značenju kod Novogrka u Epiru *vré*, potpuno se poklapaju s turskim *de* pored *di* (voyons, allons, *dérezchez-vous*) kojim se pojačava indikacija.“ Од претходно кажаното произлегува дека *де*, покрај словенско може да има и турско потекло и дека тоа се рефлектирало во сите балкански јазици, вклучително и во македонскиот, кој го зазема централното место во кое се вкрстуваат балканските глоси. Оттука, македонското *де* своите семантички разноликости, за што ќе стане збор подолу, сметам дека ги има добиено под влијание на турскиот јазик во кој партикулата и сврзник *де/да* (во зависност од вокалната хармонија) се јавува како потсилувач

¹³⁴ На колешките Елена Верижникова и Наталија Бороникова им ја изразувам мојата благодарност за отстапениот ексцерпиран материјал.

¹³⁵ Види: *де*³ во *Български етимологичен речник*, 2007: 328; *dejati* во *Etimološki slovar slovenskega jezika*, 1976: 97; *de*¹ во *Etimologijski riječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1971: 386.

меѓу два исти збор, како збор за поттикнување на дејство, како збор за изразување сомнеж или неодобрување, како извик, како сврзник за спротивни дејства, иако во македонскиот во функција на сврзник *де* се јавува кај независно-разделните реченици во редулицирана форма што нема да биде предмет на нашата анализа.

2. Анализа

Од спроведената анализа заклучуваме дека *де* граматички можеме да го сместиме во категоријата неменливи зборови – партикули, а функционално *де* е извик или прагматички маркер. Во продолжение ги наведуваме примерите во кои *де* функционира како извик со кој се изразува чудење во следниве две позиции:

I ДЕ КАКО ИЗВИК ЗА ИЗРАЗУВАЊЕ ЧУДЕЊЕ:

а) со редуликација на *де* (најчесто трипати).

1. *Де, де, де ... колку си ја изнајолнил ѝорбаѝа!* (разг.)

2. *Де, де, де... ѝочна од деда Адама и до каде ја доѝера рабоѝаѝа.* (разг.)

3. *Таа чесѝо го креваше ѝогледоѝи и ке им ѝодвикнеше:*

– *Де, де, сѝеѝајѝе се. Ако ви сѝанам!...* (Поповски 1984: 179).

б) во комбинација со *бре*, односно *ајде* при што гради извичнички комплекс, кој во себе покрај чудење содржи и имплицитна иронија (в. пр. бр. 7):

1. *Де, бре, деѝе!* – *рече Пармак изненаден од еѝзалиѝаѝаѝа на средовечниоѝи професор – Полека малку! ...* (Османли 2010: 220).

2. Му рековме: – *Де бре! Ние сме селани луѓе, кај сме виделе море?!* (Јаневски и др. 1980: 11).

3. – *Де, бре, Јани, зарем одново ја факаш ѝа ја менуваш ѝеснаѝа? – ѝраша Арѝир.* (Наковски 2003: 181).

4. *Јерви како Јерви, мало месѝо, слуховиѝе брѝу се шириѝи. „Де бе само шѝо ја фаѝив веднаш за ѝради веднаш ѝласишѝа! – Жиѝи Лайониѝаѝа!“* – си реков. (Лафазановски 2003: 55).

5. *„Де, бре Никола, шѝо му се ѝлашиш? Шѝо може да ѝи ѝрави коѝа си качен на дабоѝи?“* (Попов 1976: 213).

6. *Ееееј, мајсѝоре, шо е онаа зѝрада со мермерни сѝубови и ѝодвижен ѝокрив? Де бре Универзална сала! А шѝо е она ѝужваѝа ѝаму? Ааааа, ѝоа локалните ѝинејѝерки се собирааѝи ѝред хоѝел „Шераѝион“ да земаѝи ауѝоѝграм од Шумахер и Кулѝхард. А извини, мајсѝоре, кој ѝрад е ова? Како бре кој ѝрад, Скоѝје!!! Па од кај они ѝука???* *Де бре, девојче, у недела е Гранд ѝриѝо на Македониѝа у Формула I!* (Пејовиќ 2004: 47–48).

7. АНАСТАЗИЈА: *Па Визаниѝа веќе не ѝосѝои.*

ХЕЛЕН: *Ајде де?*

АНАСТАЗИЈА: *Визаниѝа веќе одамна ја нема* (Стефановски 2004: 95–96).

8. *За чиновниѝиѝе шѝо ѝи ѝраѝиѝа се вели како сакале од денеска до уѝре да збоѝаѝеле а ѝоа без ѝрабеѝи не може, не? И си ѝрабаѝи луѓеѝо без око да им ѝреѝне. Коѝо ѝрабаѝи? Нас, Бугариѝе. Ајде де сеѝа?* (Малески 1976: 334)

II ПАРТИКУЛАТА ДЕ

Партикулата *де* врши разни функции во зависност од намерата на говорителот во рамките на различните говорни чиновни. Од анализата се покажа

дека партикулата *де* има потсилувачка функција со определени значења кои се пројавуваат на 1) ниво на синтагмата или на 2) на ниво на реченицата.

II. 1. **ДЕ КАКО ПОТСИЛУВАЧ НА НИВО НА СИНТАГМАТА** може да послужи како замена за *баи* или *ѝокму ѝоа*, што може да се види од следниве примери:

1. *Гарване море, црно ѝиле де!*

Лоша коба кобиш, црни ѓласје носиш. (Конески, Илинденски најеве)

2. *Орачоѝ, „де!“ во шумаѝа свеѝлостѝ од ѕвезда шѝо вене, ѝрвиоѝ ѝаѝѝ ке се крене... (Котески, Длабоко рикање)*

3. **РИСТАЌИ:** *Боѓа ми, ѝи вака како шѝо си боѓаѝ, оѝи облечен во френски алишѝа, ушѝе да не беше... Ваков де каков шѝо си... На времето ке се ѝеѝаа девојчињаѝа ѝо ѝебе. Но ѝак со ѝомошѝа на кир Рисѝакија кој како ѝебе!... Која девојка е ѝолична од Анѝица? – Никоја! А да беше ѝи некој убав... досеѓа ке ѝи имаа закачено некоја ѝиѝулица! Тааа!... речи, благодарение кај сум вака, шѝо не се оженив на време, ѝа сеѓа да ја земам Анѝица. (Крле 1976а)*

4. **САВЕТКА:** (ја отвора вратата и вика). *Анѝице... Анѝице!*

АНТИЦА: (влегува). *Повели...*

САВЕТКА: *Ами шѝо ѝобеѓа де ѝаму? Фалена невестѝа си, окуѝро ѓо, не беѓај од свакава. (Крле 1976а)*

II. 2. **ДЕ КАКО ПОТСИЛУВАЧ НА НИВО НА РЕЧЕНИЦАТА** ги пројавува следниве значења:

II.2.1. **ХОРТАТИВНО ЗНАЕЊЕ**

II.2.1.1. **ЗА ПОТТИКНУВАЊЕ ДЕЈСТВО** кое најчесто оди со императивни форми, при што *де* може да се најде и во иницијална позиција, но и зад императивната форма од глаголот. Во разговорниот јазик кога **ДЕ** е употребено во ваква функција интонацијата може да биде молбена или извична, како што е во примерите:

1. *Се обидуваше да ѓо исѝрави на нозе, ѝеѓнеше и викаше:*

– *Де, Барзо, миличко! Сѝани, не осѝавај ме сам. (Поповски 1984: 191)*

2. *Дедо Тошо се ѝравеше како да не сака да ни ја каже ловечкаѝа ѝајна, молчеше и ѝушеше ѝуѝун од своето луле.*

– *Ајде, де, кажи, кажи, дедо Тошо! Злаѝен наш дедо Тошо! – ѝочнав јас да ѓо молам и да ѓо милувам ѝо ракаѝа. (Николески 1964: 83)*

3. *Де, лично девојче, Еврејче, ѓледај во камена карѝа како во своја ѝосесѝрима.*

....

Де, Александре Македонски, седни на земјаѝа како земја да си ја видиме смеѝкаѝа... (Котески, Царсѝивоѝо Бремово)

4. *Твоеѝо срце кренаѝо наѓоре рика. Го доѝира земјаѝа. Де, ушѝе еден крик и еѝе ѝи ке ја ѝосадиш со црно семе.*

Ако се здробиш ке ѓо ѝобедува небоѝо. (Котески, Длабоко рикање)

5. – *Миле, дома ли е дедо ѝи?*

– *Тој веќе не ми е дедо! – скржаво му одѓовори деѝето.*

– *А зошѝо? Да не сѝе се скарале?*

– *Не е за ѝоа.*

– *Ами, да не ѝе најѝеѝал?*

– *Не е ни за ѝоа.*

– *Кажи, де, да видиме во што е работата!* – *настојуваше дедо Филип.* (Подгорец 1969: 121)

6. *И така дедо Никола ја почна и денешната приказна со полно ковенце тиквешка ракија пред него.*

– *Така!* – *им рече, – да има со што да си ја плагнам устата кога ќе ми се засуши грлото од приказувањето. Не е лесна работата цел час да приказуваш а ништо да не голинеш. Вака – цври, цври, цври веднаш му идаи на човека приказни, и што било, и што не било...*

– *Ако не било – ќе биде, туку, де, почнувај. Ама немој многу да ги должиш, оти треба да се излегува некаде. Временцето некако поолабави; ќе може да се шейне денеска.* (Попов 1976: 210)

7. *Де кажи ми (тие молам)! (разг.)*

8. *Де ма дојди докај мене! (разг.)*

II. 2.1.2. ДЕ ЗА ЗАПИРАЊЕ НА ДЕЈСТВОТО

Во примерите 1 и 2 ДЕ би можело да се парафразира како *досега беше*, додека во примерите од 3 до 5¹³⁶, ДЕ конотира извесна нетрпеливост која би можела да се парафразира со синтагматскиот израз *аман веќе*.

1. *Ама многу ја продолжи дедо Никола, де! Ние мислевме ќе раскажеш за волкој, а ти раскажуваш за свадбата од сестра ти Бисера, – му најрави забелешка дури и крчмарот Трајко.*

2. *Ваму сестра мажам за чорбаџиски син, срцејето простио ми прваше, оти пак да не свирам, да не пеам, да не играм и да не се радувам?* (Попов 1976: 237)

– *Ама што стана со волкој, па ти пак радувај се, дедо Коле? Е-е-е-е, не ми се чека веќе, де, с'клеј ме фати!* – *пак некој се провикна од друштвојето.*

– *А бре, чекајте море, деца чекајте. Ќе дојде на ред и волкој, главно да му ја јадејте кога сакајте да ви речам* (Попов 1976: 237)

3. АНГЕЛЕ: *А каде се сега татко и мајка ти? Сама си ти овде?*

АНА: *Сама сум. На жније се тие. Отсега треба да дојдаи... Седи де...*

АНГЕЛЕ: *Ќе седнам, не бери ти гајле! Оти, како сие вие? (Седнува.)* (Крле 1976б: 88)

4. МАРА: *Ајде да си лежнеме...*

МИТРЕ: *(Се тупнува.) Ќе лежнеме, де!* *(Се рашетува со долги чекори нервен и во длабоки мисли.)*

МАРА: *(Го гледа за малку време и оди го фаќа за рака.) Ајде да си лежнеме! Што ќе сме седеле!...*

МИТРЕ: *(Ја ослободува раката и ја турнува Мара од себеси.) Чув!* *(Оди и наслушнува на десната врата кај што е Ангеле.) Сие!... Жено, сие!* (Крле 1976б: 169)

5. МАРА: *Седете, де, што ситојте проситум.* (Крле 1976б: 182)

II. 2.1.3. ДЕ ЗА ИЗРАЗУВАЊЕ ИРОНИЈА. Ова имплицитно значење се појавува во директивни говорни чинови во кои говорителот го поттикнува

¹³⁶ Како што може да се забележи од наведените контексти, примерите за оваа употреба на *де* се извлечени од делата на авторите Стале Попов и Ристо Крле. Сметаме дека ваквата употреба на *де* во голема мера се должи на авторската субјективност при изборот на едно од многуте значења на службениот збор *де*.

адресатот кон некое дејство. Овој поттик е ироничен зашто говорителот изразува сомнеж дека адресатот, воопшто, е способен да го изврши дејството. Оттука *де* може да се парафразира и како: *ако може-/и* или *ако смее-/и* или *да ти* е видам.

1. *Ако го повараш, „врайче сум“, ти вели; а пак ако му речеш: „Е, лејни де!“ – „Е камила сум“, ти вели.* (Величковски 2009: 20)

2. *Редој е пој, нависина редој е пој, но ајде разбери нешто од параларе-марларе, николо-миколо, наниара-мантара, разбери, де!* (Малески 1976: 13)

3. *Не ти не го знаат комителите што вртишаш е пој Димче, но ајде, кому му сиска да се покаже праведник и да фрли камен по него, како што рекол Рисиос за курвајта, ајде да го видиме, де! Кому не му е подизвалкан шришничој, велеа мостариите, нека си го соголи, де!* (Малески 1976: 129)

4. *Де да ти видам кажи го поа!* (разг.)

5. *Де искачи се до врв Водно!* (разг.)

II. 2.2. ДЕ ЗА ПРАШАЊЕ, како замена за имплицитниот апел кон говорителот да одговори на прашањето.

1. *Се погледаа тројцата меѓу себе. Никој не можеше да влезе во бавчајта и да ја скине јагојкајта. Се гледаа со недоверба. Никој друг не ја знаеше нивнајта тајна.*

– *Кој е пој што ја скинал?! – Ах, само да го знам! – се налути Мишко.*

– *Кој е, де? – најажено и озорчено се прашуваше и Круме.* (Андреевски 1955: 61)

2. *Е каде де? Зјам во аиласој. Германија. Една другарка ми кажуваше дека на германска граница (...).* (Пејовиќ 2001: 86)

3. – *Е, та е марифеј жив да го фајши, та оддалеку со пушкајта б-у-у-м секој може и арслан да ошејта.*

– *Е, како беше де? Ајде кажовај, ќе ти веруваме иако не лажеш.*

– *А, бре, јас ќе ви кажам да ја одработам ракијајта, а вие, та верувале, та не верувале.* (Попов 1976: 234)

4. – *Зошто не си зела само една кошница? – и рече Тинка. – Двете се тешки, а еднајта полесно ќе ја носиш.*

– *Ех, зошто де, – шуфкаше бабичкајта. – Трбаше да кујам повеќе работи...* (Подгорец 1969: 108)

II. 2.3. ДЕ ЗА ИЗРАЗУВАЊЕ СОГЛАСУВАЊЕ како потсилувач на потврдниот одговор

1. *Неда почна да ѝлаче. Мајка ѝ ја тешеше:*

– *Што си се расилакала толку? И поа, зошто? За едно зајаче! И поа со долги и големи уши како на магаре!*

– *Не, не сакам така лошо да зборуваш за него!*

– *Добро, добро де! Не ѝлачи! Ќе го најдеме!* (Николески 1964: 64)

2. – *Па нели рековме дека од сабјити треба да се направат рала, а не нешто друго?*

– *Добро де – реков јас – како голем познавач на религиозни сисци сметам дека, бидејќи во Библијајта не се споменуваат ишитоли и пушки како оружје, мораме од ова оружје што лежи еве овде, оставено под нашите нозе, прво да направиме сабји, а појта рала.* (Лафазановски 2003: 117)

3. КУМОТ: *Песна ја признавам онаа што кога ќе ја чуеш, дури и срцејто ако ти е засано да ти се пробуди. Еште поа е песна!*

СТАРОСВАТОТ: *Така де... Ами овие шио ми дрнкааи!*... (Крле 1976а)

4. ЧКЕМБАР: *А да го прааше Шириои! Можеби шој има некоја шојамейна мисла од нас!*

РИСТО: *Да, де, у Идризово се усоврише шамейи!* (Насев Чија си.)

5. ЈОРДАН: *А нешио сермичка насирана има ли? Не луши се, од праашење нема лошо. Чедо давам, Божано! Треба да знам, шио живои го чека. Од порано мислење, зашио шошоа нема враќачка.*

БОЖАНА: *Ако де, ако...* (Панов 1974: 47)

6. ЈОРДАН: *Колку ти треба?*

ГОРШЕ: *Три најолеона.*

ЈОРДАН: *Бидува, бидува. Ама шо печалба, да враиши!*

ГОРШЕ: *По печалба, шо печалба... Збор да не сиане!*...

ЈОРДАН: *Добро де, добро! Имам верба во тебе, само подобро да ти сиомнам...* (Панов 1974: 49–50)

7. – *Е, арно, де, арно! Гледам дека не ви се сака да раскажувам за свадбаи, ами за волкои.* (Попов 1976: 236)

8. *Оикако се иргна од овие мисли и се заина пак на бабаи Бисера:*

– *Кажу, де, кажу шо тебе да најда за воа шо ти вела?* (Попов 1953: 118)

9. *Да де да, за шоа ти зборувам цело време!* (разг.)

II. 2.4. ДЕ, ДЕ/ Е ДЕ, ДЕ за смирување, како синоним на *ајде, ајде* или *шолека*.

1. – *Де... де... шолека... шолека, кај сие заинале?* (Лафазановски 2003: 114)

2. – *Госи? Какви? – му свеинаа очиие на Бојан.*

– *Де, де, не радувај се шољу! Некакви „овесари“ се! – иврдо и сериозно рече сиареои.* (Поповски 2004: 135)

3. – *Ајде, не шоисмевај се, мајшор Филе на макиие од другиие! Ти знаеш...*

– *Де, де! Не се шоисмевам шуку само праашам. Знаеш, навистиина има многу шажни и многу иниересни работи шаму... Живи луѓе, многу грешки и сираданија. Та зашоа и праашам...* (Сталев 1971: 7–8)

4. – *Е, де! Не грижи се! Нека е жив народои, шоубави куќи ке направи.* (Николески 1966: 97)

5. – *Шшо си ги скршила рацеие? – шодвикна Евио.*

– *Ама, браче Евио...*

– *Е, де – ја прекина шој – не илаши се! Шшо направија? Ги изгореа болвиие и дрвенициие!*... (Николески 1966: 102)

6. – *Нека шроси вашиа милос!!! – одговори муволовеои. – Знаеш, шодолу не ми се слеѓува! Некако ми се зема свестиа и ми се маи мозакои. И ти... имаш голема ушиа...*

– *Е, де, не илаши се! Нели сме шријаиели? – шочна да му се шодлизнува жабиа.* (Николески 1964: 29)

7. – *Е, де, не луши се! Те молам објасни ми нешио за швојаи дрвена фискулиура! – пак го замоли кучеио Цони.* (Николески 1964: 95–96)

8. *Но дниие си врвеа еден шо друг, а врска немаше ушие. Шо од ден на ден сиануваше се шонервозен. Теика Марија, која ја разбираше невоаи нервоза, често му велеше: „Е де, не јади се забадијала. Ако шоседиш уште некој ден. Нека се шосиоилии в времево, гледаш како е уште шшудено“. Таа од една*

сїрана се радуваше шїио ке ѡседѣ ушїе малу, ама њ беше жал шїио ѡој ѡоради ѡоа се нервираше. (Петковски 1980: 15)

9. – *Е де, де, не е ѡолку сїрашно. Млад си, ѓїїсоїѡ брзо ке ѡи ѓо извадаїѡ. Расїусїѡ е, имаш цели ѡеїнаесеїѡ дена, ке ѡомине како да си миѓнал, нишїио не ке исїушїїши од училишїеїѡ.* (Николова 2002: 76)

3. Заклучок

Од спроведената анализа на службениот збор *де*, можеме да заклучиме дека тој во македонскиот јазик може да биде и извик и партикула, при што неговата употреба како партикула е значително поголема. *Де* како партикула има единствена функција на засилувач со различни значења кои произлегуваат од различниот контекст на говорниот акт, при што тие оперираат на ниво на синтагма (поретко), а најчесто на ниво на реченица. *Де* како потсилувач на ниво на реченица ги развил следниве значења: 1) хортативно, кое може да биде а) за започнување дејство, б) за запирање дејство, како и в) за изразување иронија; 2) за прашање како замена за имплицитниот апел кон говорителот да одговори на прашањето; 3. за изразување согласување; 4) за смирување, како синоним на *ајде*, *ајде* или *ѡолека*. Од анализата, исто така, се покажа дека во книжевните дела се забележува форсирање на една иста употреба на *де* од страна на еден ист автор (в. фуснота бр. 4) што упатува на тоа дека употребата на *де* во голема мера е индивидуална. И во книжевниот и во разговорниот јазик за да ги определиме значењето и функцијата на *де*, која е семантички празна лексема, во определени ситуации придонесува севкупниот контекст на изразот (позицијата/поставеноста во исказот на *де*, како и од тоа какви граматички форми следуваат пред и по неа). Во разговорниот јазик при декодирањето на пораката голема улога игра и интонацијата, од којашто, пак, се лишени писмените потврди.

Литература

- Андреевски Цане 1955: *Јаѓоїѡки*, Скопје.
- Боронникова Н. В., Верижникова Е. В. 2011: *О коммунікативном статусе заимствованных междометий в современном македонском языке (на примере турецкого междометия аман)* // Проблемы социо- и психолінгвистики: сб. ст. / отв. ред. Е.В. Ерофеева; Перм. гос. нац. ун-т., Пермь, Вып. 15: Пермская социопсихолінгвистическая школа: идеи трех поколений: К 70-летию Аллы Соломоновны Штерн, 276–300.
- Боронникова Н. В., Верижникова Е. В. 2012: *Метаязыковая функция междометий в литературе для детей (на материале македонского языка)* // Филологические заметки 10/2012 /ред. Ј. Мојсиева-Гушева, Т. Ерофеева, М. Пинтарич, З. Ковач; Скопје; Пермь; Любляна; Загреб, Ч. 2, 323–335.
- Боронникова Н. В., Верижникова Е. В. 2013: *Проблема лексикографического описания междометий.* // Филологические заметки. Вып. 11. Ч. 1, 1–16.
<http://philologicalstudies.org/dokumenti/2013/Philosophical-Cultural%20Problems/01.tom1.rub>.
- Боронникова Н.В., Верижникова Е. В. 2013: *Текстовая функция междометий в лингвистическом и художественном наследии Блаже Конеского, Поетїикаїѡа,*

стилисџикаџа и линџвисџикаџа на џекџовиџе од Блаже Конески во корџусоџ Гралис. 1. 2013 / ур. Бранко Тошовик. Graz, 33–50.

Боронникова Н.В., Верижникова Е. В. 2014: Фатическая функция междометий в македонском языке (на примере междометий море, мори), *XL научна конференџија на меџународноџ семинар за македонски јазик, лиџература и кулџура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меџународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 505–521.

Боронникова Н.В. 2015: *Междометия у Марко Цепенкова*, Филологические заметки, Вып.13. № 2, 43–77. <http://philologicalstudies.org/dokumenti/2015-2/4-boronnikova.pdf>.

Български етимологичен речник 2007: Български етимологичен речник т. 1, Издателство на Българската академия на науките, София.

Величковски Боне 2009: *Македонски џословици и џоџоворки*, Посебни изданија, кн. 73, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје.

Јаневски Славко, Јовановски Мето, Камилов Кирил 1980: Темни кажубања. *Од Дебарџа до Дијар-Беџир и назад*, Македонска книга, Култура, Мисла, Наша книга, Детска радост, Скопје.

Конески Блаже 1999: *Грамаџика на македонскиоџ лиџературен јазик*, Детска радост, Скопје.

Конески Блаже, *Илинденски најевџи*

Котески Јован. Поезија. <http://jovankoteski.blogspot.ru/>

Крле Ристо 1976а: *Анџиџа*, Македонска книга, Скопје, 91–180.

Крле Ристо 1976б: *Париџе се оџеџувачка*, Скопје.

Лафазановски Ермис 2003: *Романоџ за оружјеџо*, Магор, Скопје.

Малески Владо 1976: *Разбој*, Култура, Скопје.

Наковски Петре 2003: *Големаџа удољница*, Макавеј, Risto Stefov Publications, Скопје–Торонто, <http://www.pollitecon.com/html/ebooks/risto-stefov/Golemata-Udolnitsa.pdf>

Насев Сашко: *Чија си*, Блесок 32, Скопје

<https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=0CDEQFjADahUKewiOwJnP34jJAhVMkywKHa05Ajq&url=http%3A%2F%2Fwww.blesok.com.mk%2Ftekst.asp%3Flang%3Dmac%26tekst%3D540&usg=AFQjCNGeeFYYox0gz9TcVG278Xhfo8Cx0g&bv=bv.107406026,bs.2,d.bGg&cad=rjt>

Николески Ванчо 1964: *Приказни од моеџо село*, Култура, Скопје.

Николески Ванчо 1966, *Вољшебноџо самарче*, Кочо Рацин, Скопје.

Николова Оливера 2002, *Мојоџ звук*, Култура, Скопје.

Османли Томислав 2010, 2. изд.: *Дваесеџи и џрвиоџи: книџа на фанџазми*, Блесок, Скопје.

Панов Антон 1974: *Печалбари*, Мисла, Скопје.

Пејовиџ Ружиџа 2001: *Сеир*, Планет прес, Скопје.

Пејовиџ Ружиџа 2004: *Сеир-2*. Силсонс, Скопје.

Петковски Радослав 1980: *Рибароџи Климе*, Скопје.

Подгорец Видое 1969: *Ливада на сонџиџаџа*, Наша книга, Скопје.

Поповски Глигор 1984: *Далечен свеџи*, Детска радост, Скопје.

Поповски Глигор 2004: *Бојан*, Детска радост, Скопје.

Попов Стале 1953: *Крџен живоџи* (прв дел), Кочо Рацин, Скопје.

Попов Стале 1976: *Собрани дела. Т. 10. Раскази*. Прв том, Наша книга, Скопје.

Попов Стале 1976: *Собрани дела. Т. 11. Раскази*. Втор том, Наша книга, Скопје.

Речник на македонскиоџ јазик 1961: Речник на македонскиоџ јазик т. 1, А–Н,

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Сталев Георги 1971: *Зелени гранчиња лаври*, Наша книга, Скопје.

Стефановски Горан 2004: *Жив човек (EVERYMAN)*, Културен живот, бр. 4, Скопје.

Толковен речник на македонскиот јазик, т. 1, А–Ж, 2003: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Etimologijski riječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (A–J) 1971: Hrvatska akademija znanosti i umetnosti, Zagreb.

Etimološki slovar slovenskega jezika (A–J) 1976: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik, Ljubljana.

Резюме

Статья рассматривает историю происхождения лексемы *де* в македонском языке, которая в *Толковом словаре македонского языка* определяется как частица, междометие и союз. В работе проанализированы разные значения лексемы *де* в македонском языке, чье употребление связано, прежде всего, с разговорным стилем речи, частотны контексты, где говорящий (1 л.) взаимодействует со слушателем (2 л.), или же ситуации, когда говорящий обращается к самому себе (1 л.). Из этого следует, что лексема *де* чаще всего встречается в таких письменных текстах, где преобладает диалогическая форма изложения, в основном, в драматургии. Необходимо подчеркнуть, что рассматриваемая лексема изначально семантически пуста, она приобретает то или иное значение в зависимости от: 1) позиции/употреблении в предложении; 2) окружающих ее грамматических форм; 3) интонации.

Васка Ташова¹³⁷

ФРАЗЕОЛОШКИТЕ ИЗРАЗИ ВО ПРОЗАТА НА ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ

Апстракт: Во овој труд преку стилистичката анализа на фразеолошките изрази (пословици, благослови, клетви, идиоми) во прозното творештво на Петре М. Андреевски, ќе биде разгледана нивната функција како средство за стилизација на прозниот дискурс. Пословиците се говорни формули што авторот ги презема директно од народното творештво или ги приспособува на контекстот и тие се најчесто присутни во разговорниот начин на комуникација меѓу ликовите. Благословите во неговиот дискурс се позитивни творби најчесто поврзани со обредите и обичаите и носат пораки за успех, здравје, среќа, добар род, а клетвите се искажуваат во афектни состојби како одговор за нанесена неправда или сторено зло. Идиомите се зборовни состави што во неговите текстови најчесто доаѓаат од разговорната сфера, од непринуденото општење и го збогатуваат јазикот со нови изразни средства.

Клучни зборови: Петре М. Андреевски, фразеолошки изрази, пословици, благослови, клетви, идиоми, проза.

Во рамките на проучувањето на јазикот, поточно во рамките на фразеологијата, под поимот фразеолошки изрази се подразбираат неслободните зборовни состави, каде што значењето на изразот во целост е немотивирано од значењето на одделните компоненти. Најважен извор за настанувањето на фразеолошките изрази е човековата природна средина, секојдневните активности, неговиот професионален живот. Еден дел од фразеолошките изрази во актуелниот јазичен и културен момент претставуваат резултат на раните периоди од развојот на јазикот, историјата, литературата, со еден збор културно и цивилизациско наследство во конкретната општествена заедница. Идиоматиката на еден јазик ја сочинуваат и фразеолошките изрази што своето потекло им го должат на туѓите култури и цивилизации, од кои се директно преземени, или усвоени посредно.

Стилската улога на фразеолошките изрази не е единствена, меѓу нив има различни подгрупи, сврзани со различни стилови на зборот и благодарение на тоа имаат нееднаков експресивен карактер. „Општото стилско значење на фразите се сведува на тоа, што тие, истапувајќи како синоними на зборови, односно на зборовни групи, ја збогатуваат лексиката на еден јазик“ (Гвоздев 1955: 100).

Темата на овој труд ќе ја опфати анализата на фразеолошките изрази во прозните дела на Петре М. Андреевски, во романите: *Пиреј* (1980), *Скакулци* (1983), *Небеска Тимјановна* (1988), *Последниите селани* (1997), *Тунел* (2003) и збирките раскази: *Седмиот ден* (1964), *Неверни години* (1974) и *Сити лица на смртта* (1994). Прозната мисла на Петре М. Андреевски е преполна со мудри мисли, искази произлезени директно од човековото битие, мисли кои се плод на

¹³⁷ ДМУЦ „Сергеј Михајлов“ – Штип, vtasova@yahoo.com

маката и радоста, доброто и злото, болката и среќата, раѓањето и умирањето. Создадени од народот, наменети за народот, тие ја одразуваат нераскинливата врска помеѓу минатото и сегашноста, помеѓу она што било и она што треба да биде. Некои фразеолошки изрази се директно преземени од народното творештво, а во некои Андреевски интервенира, додава свои елементи за да ги приспособи на контекстот и ситуацијата во исказот.

Пословици. „Пословицата се дефинира како кратка говорна формула, најчесто двочлен израз, во кој е одразено некое животно искуство, некој суд за животно прашање или животно појава. Народните пословици се употребуваат како дел од обичниот говор и се применуваат во конкретни случаи со типичното да се изрази конкретното“ (Саздов 1997: 224). Тргувајќи од фактот дека некои пословици и поговорки претставуваат семантичка и синтаксичка целост чие значење само делумно зависи од значењето на компонентите, дека во зборувањето се употребуваат како готови, клиширани изрази и дека ниту една од компонентите не може да се замени со синоним, некои лингвисти со право ги вклучуваат во фразеологијата (Велјановска 2006; Велковска 2002). Голем дел од нашите народни пословици се заедничко богатство на повеќе народи, дури и заедничко богатство на целото човештво, бидејќи се познати кај многу народи, а „тоа е случај обично со такви пословици, коишто во совршена форма и концизност на мислата, даваат прекрасен и умен одговор на некоја општочовечка работа или прашање“ (Македонски народни умотворби, том IV, кн. 1, 1954: IX).

По своето потекло нашите народни пословици во поголемиот свој дел се создадени од народните маси, „тие се последица од непосредните разбирања, гледања и откривања на реалниот свет, понекогаш резултат на крупни историски настани, а експресивноста и лесниот стил ги прават да бидат омилени во разговорниот јазик“ (Пеев 1972: 234): *Се рекло дека, ако си го најдеш, најмногу од својот човек ќе си го најдеш* = човекот треба да биде внимателен во односот со своите најблиски, затоа што понекогаш може и од нив да доживее непријатни ситуации (НТ: 48); *Штџом ќе ја кажеш висџинаџа – беџај, вели Боџоја Чавкаровски, оџи висџинаџа е најоџасна за оној штџо ја кажува* = честопати вистината е многу болна, па оној што ја кажува може да доживее многу непријатности (Ск: 76); *Оџи само зборџ збор оџвора* = убаво е кога човекот има соговорник (ПС: 80); *Велџи дека за јако дрво, џрбало јак клинец* = за секого е потребна соодветна постапка (ПС: 85); *Од улав човек не чекај умна, вели Трајан Ендековски* = не чекај разумно размислување од ментално ограничен човек (ПС: 118); *Во избудалено време, штџо се вели, немало џоџолем мршар од човекоџ* = во воено време човекот добива животински особини, борејќи се да преживее (НТ: 153); *Кривицаџа никој не ја сака, велеше, џџаа е најсиромашна на светџоџ* = никој не сака да биде виновен (НТ: 217); *Во заџворена усџа мува не влеџува* = ако молчи човек, не може да рече нешто погрешно (П: 348).

Дел од пословиците во текстовите авторот им ги припишува на ликовите, претставени како луѓе од народните слоеви, луѓе носители на мудрата мисла. Тоа е селскиот мудрец Лазор Ночески во романот *Пиреј*, дедото на Небеска во романот *Небеска Тимјановна* и мајката на Невена во романот *Тунел*. Во нивните искази е одразено колективното, а не личното размислување за одредени прашања од човековата стварност и сознанието и искуството од дадена животно ситуација: „*Највисокиџе џлави најбрџу џџаџџ*“, *велеше дедо* = луѓето што се поистакнати и поуспешни стануваат предмет на непријателство од страна на

останатите (НТ: 11); *Сонцеѿо е ѿголемо ѿред бура, вели дедо, секогаш ѿред голем дожд е ѿголемо* = ситуација кога треба да се случи нешто големо, значајно (НТ: 15); *Дедо велеше: „Преку длабока ѿровалија само еднаш се скока“* = некои грешки се прават само еднаш, затоа што се кобни (НТ: 43); *„Колку ѿовеќе знаеш, ѿолку ѿовеќе ќе сѿрадаш“*, велеше мајка = сознанието понекогаш води и во непријатни ситуации, измачувања (Т: 63); *„Жална мајка и на мрѿво деѿе се радува“*, велеше Лазор Ночески = кога е некој лишен од сѐ, што и да добие, би го примил со благодарност (П: 173); *„Не ѿеѿај го ѿо усѿа оној ѿѿо го ѿрашуваш“*, велеше дедо = не предизвикувај го оној што го молиш (НТ: 180); *„Писание, би рекла мајка. Шѿо може да ѿи се заѿише на глავаѿа, не може на книга“* = патиштата во животот на човекот се судбински определени (НТ: 241); *„Сиѿе грешки и неѿравди гробоѿ ги исѿравува“*, велеше Лазор Ночески = кога ќе почине човек сѐ му се простува (П: 300).

Што се однесува до тематиката застапена во македонските народни пословици треба да се истакне дека нема област од човековиот и општествениот живот која не е застапена во овие кратки народни умотворби. Во народните пословици е дадена колективната реакција на голем број животни проблеми и појави, се опишуваат семејните односи, се величат: храброста, моралот, пожртвуваноста, љубезноста, а се критикуваат: омразата, мрзеливоста, нетрпеливоста, дволичноста, алчноста. Тука се и размислувањата за вербата во Господ, толкувањата поврзани со смислата на животот, среќата и несреќата, сиромаштијата, човековите постапки во одредени животни ситуации, т.е. сето она што го доживуваат како факт, дадена состојба, она кон што се стремат, она од кое се плашат, она што сакаат да го променат:

Понекогаш ѿи ѿреба малку за да бидеш среќен, а ѿнекогаш и со многу можеш да бидеш несреќен = малите нешта можат да бидат поголема причина за среќа, за разлика од големите кои може да донесат и непријатности (Т: 9); *Ако нема госѿод, си мислам, ѿогаш значи не може нишѿо да се измине и дека нема крај ни висинаѿа ни висѿинаѿа* = без верба во Бога не може ништо да се постигне (НТ: 10); *Секому се дало живоѿ, вели, ама секој не знае шѿо да ѿрави со него* = некои луѓе не знаат да ги изберат вистинските патишта во животот (ПС: 119); *„Лошоѿо време го ѿрават лошиѿе луѓе“*, велеше Лазор Ночески, *„и нема лошо време шѿо е ѿдалеку од луѓеѿо“* = непријатните ситуации понекогаш може да бидат создадени од луѓето (П: 123); *Заѿѿо несреќаѿа, ако дојде еднаш, чекај ја и ѿо вѿорѿаѿ* = една несреќна ситуација може да повлече и други несреќи (НТ: 192); *А единсѿвено сѿравоѿ ѿ дава значење на смрѿѿа* = ако не постои стравот, човекот нема толку да мисли на смртта (СЛС: 194); *Само со лош човек вошка не сѿе* = лошите луѓе секој ги избегнува (Т: 197); *Пусѿи живоѿ: денеска си, уѿре – не си* = животот поминува брзо така што човекот не знае што го очекува во најблиска иднина (П: 203); *Госѿод им ѿомага на сиѿе, вели, и заѿоа не може да им ѿомогне на сиѿе* = иако сите бараат помош од Бога, тој не може да постигне на сите да им помогне (П: 206); *Ама ако не ѿе сака смрѿѿа, шѿо се вели, ќе ѿи наѿрави месѿо да се разминеш* = понекогаш среќата ќе го послужи човекот да ја избегне смртта (НТ: 210); *Сиромашниѿе не знаат ни да излажаѿ, ни да си го ѿогазат збороѿ* = чесноста и искреноста се највредните особини на сиромашниот човек (ПС: 236); *Ако сакаш да бидеш убаво ѿречекан, велеше дедо, оди кај сиромав и онеѿравдан човек* = сиромашните луѓе знаат да бидат гостопримливи и учтиви (НТ: 376).

Голем дел од пословиците во прозата на Петре М. Андреевски што доаѓаат од народното творештво може да имаат свои синоними, а тоа значи дека иста порака, ист заклучок може да се изрази со конструкции со различен лексичко-граматички состав. Пословицата: *Ако не каснеш црешина, барај слива ѝеѝрровка, ако не досѝиѓнеш јаѓоѝка – барај јаболко или оскорушка, ако не ѓо завѝасаш и ѝоа, ѝи осѝанувааѝ само шиинки и ѓлоѓинки* = подобро е да имаш нешто мало и помалку вредно, но сигурно, отколку да се надеваш на поголемо што можеби нема да го добиеш (П: 41), има свој синоним во народното творештво: *Ако немаѝ кокошка – земај сѝрачка*, или: *Камилаѝа ѝобарала роѓои, ѝа изѓубила и ушѝе*. Пословицата: - „*Ако кинисаш ѝо бумбар*“, *си ѝомисли*, „*ѝој ќе ѝе одведе на некоја ѓоведска леѝешка*“ е со значење: ако се дружиш со некоректен човек, можеш да доживееш само непријатности (СД: 51). Во оригинал, оваа пословица гласи: *Кој одиѝ ѝо бумбар, ѝој ѝадинаяѝ на лајно*. Пословицата: „*Секој сака да му чади оѝакоѝ ѝраво*“, *ќе речеше мајка* = секој сака сѐ да му е во ред во животот (Т: 73), носи иста порака како и народните пословици: *Ако оѝакоѝ ми е крив, чадоѝ нека ми ојѝ ѝраво*, или: *Ако ми е крив оѝако, коѓа ми излеѓува најрао чадоѝ*. Пословицата: *Како ѝој шѝо не можел коњоѝ, ѝа ѓо ѝеѝал самароѝ* = не можејќи ништо да му стори на тој што треба, му се нафрла на невиниот и послабиот (ПС: 84), може да воспостави синонимска релација со народната пословица: *Се наѝуѝи на маѓареѝо, а се исѝуѝи на самароѝ*. Пословицата: *Од сѝравоѝ се беѓа, велат, но од ѓревоѝ и од срамоѝ, не можеш да избеѓаш* (Т: 79), кореспондира со народната пословица: *Од сѝрав чоек ѝобеѓнуа, а од сѝрам не можѝи*. Пословиците: *Во дуѝнаѝо решеѝо водаѝа николку не сѝои* (П: 184), или: *Скинаѝо кесе нишѝо не држи* (П: 234), носат ист заклучок како и народната мудрост: *Во скинаѝа вреќа жиѝо не ѝурувај* = се вели за некоја ситуација што не е возможна. Кај пословицата: *Камен шѝо се ѝркала никаде месѝо не фаќа* (ПС: 145), значењето е исто како и кај народната мудрост: *Камен шчо се ѝркалаѝи, ниѓде ѝрева не фаѝчаѝ* = тој што се преместува од една на друга работа, нема да остане на цврста и постојана работа и нема да напредне. Пословицата: *Гладна свиња не одбира ѝомија* (НТ: 294), значи како и пословицата: *Гладен чоек суи корки ѓриза* = кога некој нема избор, мора да се задоволи и со она што го има во моментот. Пословицата: *Неволјаѝа не оди сама, не ѝрави ѝрошок за малку* (НТ: 383), носи иста поука како и: *Лошоѝо донесуа ушѝе ѝолошо* = една несреќа може да повлече со себе и други несреќни ситуации.

Фигуративноста е една од најважните особености на народните умотворби. Некои стилски фигури, најчесто метафората, контрастот, споредбата и алегоријата влијаат на изведувањето на заклучокот од дадената народна мудрост: *Коѓа се најала кокошка со ѝросо, рече, и мечка со мед и ореви* = на добро и убаво човек не може да се насити (Ск: 78); *Куќа без машка ѓлава е дрво без корен, велам* = чувство на подреденост и беспомошност поради нечија отсуност (П: 120); „*Ако се смешаш со змиѝ, велеше дедо, не можеш друѓо да бидеш*“ = ако човек се дружи со лоши и некоректни луѓе, и тој ќе стане како нив (НТ: 148); „*Кај шѝо има чад, има и оѓан*“, *вели Лазор Ночески* = има основа за секоја вест (П: 163); *И на мрѝов волк узда не се клава* = барање нешто од некој што го нема (Ск: 170); *Коњѝе се ѝеѝааѝи, а маѓареѝо ѓо јаде коѝекоѝ* = моќните се караат, а немоќните страдаат од тоа (П: 186); „*Оѓноѝ во ѝуѓа рака никоѓаш не жежи*“, *велеше Лазор Ночески* = туѓите неволји не го засегаат човекот

непосредно, па затоа е повеќе или помалку рамнодушен кон нив (П: 214); *Омразата е како и накајката на алишето, велеше дедо. Кога и да е, ќе се јојави, ќе се види* = омразата што ја чувствува човекот кон неког не може постојано да ја крие (НТ: 217); *Но кажаниот збор е веќе фрлен камен и не се враќа назад* = она што ќе се каже не може да се порекне, да се врати назад (ПС: 236); *Се рекло дека личната среќа секогаш се гради на туѓата несреќа* = некои луѓе успеваат во животот само преку нанесување несреќа на други (ПС: 307); *Змијата не ги кажува нозете, велеше дедо* = криење нешто во најголема тајност (НТ: 413).

Меѓу македонските пословици и поговорки има и такви што се преземени (преведени, односно адаптирани) од корпусот со вакви умотворби на другите соседни и подалечни земји и народи. Поголемиот дел од пословиците во текстовите на Петре М. Андреевски имаат силно изразен национален карактер, па затоа присуството на меѓународната идиоматика е минимално. Меѓутоа, дел од пословиците носат порака што може да се поврзе со пораките кај некои крилатици, фрази и афоризми создадени од другите народи и на тој начин да изградат синонимска релација со тие сентенции. Сентенцијата: *Не верувај им на Грциите и кога ти носат подароци* = не треба никогаш да му се верува на непријателот, колку и да изгледа љубезен и благороден (НТ: 47), кореспондира со фразата од античките сказни за Тројанската војна: *Се влашам од Данајциите дури и дарови кога носат*.¹³⁸ Народната умотворба: *Човек што се држи само за една висина или малку знае или многу лаже* (НТ: 152), има свој синоним во латинскиот афоризам: *Се влашам од човек што прочитал само една книга*. Значењето е дека со луѓе што се минимално едуцирани е тешко да се води дискусија. Во афоризмот на Древните Римјани: *Распаат годините, распаат неволјите* = луѓето колку повеќе стареат, толку повеќе животот им станува потежок, може да се пронајде сличноста и со народната мудрост: *Човекој колку поостарува, толку и поевтин станува. Дури си помлад и годините се подолги* (П: 72), или: *На стар човек – стар е секоја облека* (НТ: 39). Исто е значењето и кај српската пословица: *Иде време, носи брме*. Пословицата: *Првин скокни па после викај – ой* (Ск: 152), има еднакво значење со латинскиот израз: *Пред да победеш, не беј за триумф* = прво победи, после фали се и слави. Стихот-афоризам на големиот римски поет Хорациј: *Прав и сенка сме* = сите луѓе се смртни т.е. се претвораат во прав и сенка, е во синонимска релација со сентенцијата: *Нити не бил човекој, си мислам, освен една зајалена свеќа* (НТ: 346). Народната мудрост: *Според човекој и несреќата, за секој друг човек, друга несреќа* (НТ: 277), може да се поврзе со мислата на Толстој искажана во романот *Ана Каренина*: *Сите среќни семејства си прилегаат едно на друго, секое несреќно семејство е несреќно на свој начин*. Фразата: *Побрзај полека* на римскиот писател Светониј и латинската изрека: *Кој оди полека оди подалеку* се со значење дека секоја работа што се извршува пополека и внимателно може да донесе поголем резултат и да се заврши побргу, отколку во обратниот случај. Со исто значење е и пословицата: *Дрвото што е никнало на повисоко, само една скала се качува во годината, а она што е на ниско, може и три скали да направи повеќе* (ПС: 33). Изразот од Евангелието: *Чувајте се од лажни*

¹³⁸ При толкувањето на дел од интернационалните изреки (афоризми, максими, сентенции) е консултиран *Речникот на литературни изрази* од Тодор Димитровски (1995).

ѝророци, кои идаѝ кај вас во овчка облека, а внаѝре се волци сверови, се поврзува со пословицата: **Не дај, боже, крѝен ѓавол да ѝе земе за друѓар** (Т: 77). Овие сентенции се однесуваат на човек што е лицемерен, дволичен, што ги крие своите лоши намери претставувајќи ни се како пријател, под маската на добротвор.

Благослови. Благословите се блиски по форма до клетвите, а наполно антиподни по содржина. Пожелбите и пораките на благословите се позитивни творби, наспроти клетвите во кои тие се искажани на најмрачен начин. „Благословите најчесто идат со народните обреди и обичаи. Затоа се изговараат при раѓањето, крштевката, свадбата, на најзначајните верски и други календарски празници“ (Саздов 1997: 235). Благословите се дел и од дискурсот на Петре М. Андреевски, бидејќи неговата литературна постапка е раскажување низ фолклорната матрица: *Го видов ѝоа и коѓа не ѝриведуваа ѝоради „нарушување на јавниоѝ ред и мир“*. **Миро нека му ѝече од коскиѝе** (СЛС: 10); *Сам Ти, Госѝоди, Промислиѝелу, ѝосеѝи го со Твојайѝа милосѝѝ Твојоѝ раб Иѓор и Твојайѝа рабина Невена и оѝсѝирани ѓи сиѝе ѝречки за нивноѝо задомување, исѝирайѝи им анѓел чувар кој ќе ѓи брани од зависѝѝ на лоши луѓе и да им ѝосочи на саканайѝа невестѝа и саканиоѝ младаженец да заживеаѝ среќен брачен живоѝѝ, соѓласно со Твојайѝа волја (Т: 14).*

Благословите примиле многу елементи од христијанската религија и етичките норми што таа ги проповеда и при нивното искажување лицата речиси секогаш се повикуваат на Господ:

Нека е Госѝод со нас, вели, оѝи светиоѝѝ е неѓова ѝворба (П: 206); *Се вика Блаѓоја, рече кумоѝѝ, нека го блаѓослови ѓосѝод! Нека му е блаѓ и живоѝоѝѝ, рече Ковилка сѝискајќи го деѝеѝѝо во рацеѝѝе* (ПС: 227).

Во некои контексти благословите не се поврзани со обредите и обичаите, туку претставуваат само пожелба за успех во работата, желба за здравје, среќа, добар род, воопшто за благосостојба: **Ај да е сѝѝа ѓодинаѝа и ѝо ѝоле и ѝо море и болесѝѝ да нема** (СД: 12); **За оваа добрина само добро да ѝи вrne од небоѝо** (Ск: 39); – **Да ѝи ѝорасне кукаѝа и ѓодиниѝе** – *му реков на беѓоѝѝ...* (НГ: 68); *...ама сеѝак не можеше да не изусѝи: да му се ѝозлаѝайѝ ѝрсѝѝѝе, да не му секне секавањеѝо, ѓосѝод да го заборава меѓу нас ...* (НГ: 166).

Клетви. Во групата на кратките народни умотворби засновани врз верувањето во магиската моќ на зборот спаѓаат и клетвите. „Тие изразуваат спротивна желба од онаа на благословите – некому да му се случи несреќа или некое друго зло. Затоа тие се израз на омраза, злоба, жестокост, лутина, јад и завист“ (Саздов 1997: 237): – **Море, кокошкине не несаѝ ко некоаш, вели сѝараѝа. И ѝѝе се измелезѝја, сѝѝкаѝа да ѝ исѝреби** (Т: 195); *...ѝѝеја само вода, разбудувајќи се на ѝолноќ со кучињаѝа ѝѝѝо се куѝуваа само за да лааѝѝ; бесоѝѝ да ѓи оѝреби, велеа некои оѝи им ѓи расонуваа децаѝа...* (СД: 11); – **По мев да лазаѝ, вели Варвара Жеѝкова, и ѝаќ да ѝи е високо** (ПС: 23); *Со нов светѝ се среќава, ја бара мајкаѝа. Пусѝа мајка, да не се најде* (П: 51); *За коѓо се доѝѝеруваѝ, бамѝѝи крвѝа, вели, крвѝа да му се исѝури, и обейќиѝѝе ми ѓи фрла низ враѝа* (ПС: 76); **Да даде ѓосѝод сѝѝе камења да ви скокааѝ на ѓлаваѝа** (ПС: 100).

При анализата на клетвите може да се забележи дека тие најчесто настануваат при конфликтните ситуации меѓу луѓето, различните семејни

релации и со нив најчесто се посакува и се повикува смрт, болест, страдање и сиромаштија: *Болесѝ да ѝе зџази, рече Пауна Жароѝ, да ѝе зџази и да не ѝе ѝушѝи. Дури душа не исѝушѝиши да не ѝе ѝушѝа, рече* (Ск: 9); *И на јадењеѝо, душа сум немала од неџо, душаѝа да му ѝојде во ѝеколоѝ* (ПС: 85); *Да даде џосѝод сѝѝе камења да ви скокаѝи на џлаваѝа* (ПС: 100); – *Шѝѝо да џледаш, да не ѝроџледаш, ѝромрморе Горјан* (НГ: 154); *Да ѝи се исуши усѝаѝа, рече Враѝика Чавкаровска* (Ск: 162); *Дојде да ме јадеши, срце да ѝе изеде, викаше, дојде да видиши коџа ќе умрам, ѝпроклеѝнице, ѝпроклеѝа да бидеш, ѝпроклеѝа да бидеш, ѝпроклеѝа да бидеш, колнеше...* (ПС: 226); *Да ѝе куѝне ѝебе куѝураѝа, вели Јаџлика Тренческа* (П: 303).

За најтешка клетва, која според верувањето редовно се исполнува, се сметала мајчината клетва. Мајката, обично, ги колне своите деца поради невозвратена љубов, непослушност и неблагоприятност:

– *Сеџа сакаѝи армоники, виолини, џрнеѝи, ѝаѝани. Таѝан да сѝананѝ, џи колнеа мајкиѝе* (Ск: 43); *Зар ќе земеш да ми џо оѝсееш брашноѝо или да здобриши зелје за свиџаѝа или да ѝрисобереш вечера, да би во враѝоѝ се собрала и никоџаш не вечерала. Дали ѝи си за ѝод суво, везден в куки иѝѝо не влеџуваши, в куки не влеџла и кука не видела да би. Кај ѝи леѝа умоѝи, мори, кај џо заџуби образоѝи, да би не вѝѝасала да џо измиеш* (НГ: 80); *Нишѝѝо друџо неџкам, синко, од на носилка да ми ѝе видам* (ПС: 82).

Клетвата може да биде и во прво лице, т.е. упатена кон себеси, кога ликот се прекорува самиот себе, кога се чувствува засрамено, поради некоја сторена грешка. Себепроколнувањето во текстовите на Петре М. Андреевски е најчесто заради немоќта, неспособноста да се излезе од незавидната ситуација и да им се помогне на најблиските: *На сѝѝе им се јаде. Сѝѝе еднакво ме болаѝи, болка да ме оѝреби* (П: 78); – *Не знае – рече Размоѝца – да не знам да зборувам, ако знае* (НГ: 134); – *Да не ме раздени ако не џо видов, велаам, уѝѝрешен да ме оѝеѝа. Деноѝ да ме оѝеѝа, велаам* (П: 146); *И колнеше: – Оф, јас желна – желки да ме ѝодујаѝи ѝод џуша, сеџде да ме снема, осун да не осунам, ниџде да не осѝанам, видело да не ме види, моџци да ме молаѝи, сонце и месечина да не ме оџреѝи, до враѝа да не се враѝам, во заѝалена кука да џорам...* *Оф, јас рабоѝина, да би си рабоѝела в ѝосѝела, ѝод себеси, од рацеѝе рани и јадои да ми јадаѝи, ѝеѝел да ми ѝрокаѝе во џлаваѝа, на канѝароѝ саде каѝѝрани да ѝѝрџам, од коџаѝа коџинки да ми ѝаџаѝи, да ме удави водаѝа иѝѝо ќе ја исѝијам, џосѝод да не ми се одсвие, на џробоѝ никој да не ми дојде* (НГ: 164); – *Каѝинке мори, Свездане море, велаам, иѝѝо ѝравѝѝе ѝрав јас да се наѝравам, иѝѝо џориѝѝе на сонцеѝѝо, им велаам* (П: 226); *Сум излеџла од уѝѝрина и заборавив на Свездана и на Каѝинка. Се исчукав од умоѝи, ѝушка да ме чукне* (П: 226); – *Кај да џледам, му велаам, каџи кај да џледам, да не ѝроџледам* (П: 344).

Клетвата може да биде искажана и во трето лице, кога ликот ја упатува на некој што не е присутен во моментот, а од кого доживеал некоја неправда или разочарување: *А Буџариѝѝе, срчка да џи исѝие, немаѝи за јадење и земаѝи се...* *Чума да им никне во срцеѝѝо* (П: 156); *Орелоѝ да џи фаѝи, да џи крене, да џи оѝребе ѝѝе кокошки и луџе иѝѝо џи ѝѝолмачаѝи живоѝоѝи и смрѝѝа* (Ск: 207); *Роџови да му никнаѝи на ѝѝој иѝѝо џи закла козиѝѝе, си вели Теофил и џо ѝѝодрџува коџоѝи меџу нивиѝѝе* (ПС: 243); *Да му се исуши ракаѝа и ѝѝака да ја носи* (НГ: 415).

Идиоми. Овој термин означува редослед на зборовите кој е семантички, а често и синтаксички ограничен, така што тие функционираат како една единица. Од семантички аспект, значењето на поединечните зборови не може да се собере за да се добие значењето на идиоматскиот израз како целина. „Од синтаксички аспект, кај зборовите не е дозволена вообичаената променливост како во некои контексти. Поради недостатокот на нивни внатрешен контраст, некои лингвисти идиомите ги нарекуваат *zōīovi iskaži*“ (Kristal 1988: 97).

За усната комуникација најкарактеристични се разговорните идиоми, така што спонтаното и непринудено општење произведува нови идиоми што го збогатуваат јазикот со нови изразни можности и средства. Тие се најчесто резултат на различните дијалогски ситуации во кои стапуваат ликовите, поширокиот надворешнојазичен контекст, односно амбиентот во кој се одвива комуникацијата и меѓусебниот однос на соговорниците, во кој нема преголема дистанцираност. При создавањето на идиомот авторот честопати интервенира, внесувајќи нови јазични елементи, за да го прилагоди фразеолошкиот израз на конкретната ситуација. Преку новиот фразеолошки израз создава синоним на веќе познатите изрази и на тој начин ја збогатува и проширува националната идиоматика. Поголемиот дел од разговорните идиоми во прозата на Петре М. Андреевски ѝ припаѓаат на соматската фразеологија, т.е. „називите на деловите на човековото тело употребени преку нивната функција и симболика. Соматските фразеолошки изрази се среќаваат во секој јазик, затоа тие може да се сметаат за универзалија на јазикот“ (Велјановска 2006: 60): *īoīīpre noze* = се заинаети (Ск: 35); *ne ži vadea od usīa* = често споменува некого или нешто (ПС: 36); *zō odvzuvā jazykoī* = почнува да зборува (Т: 44); *mu se odvzra srceīto* = се опушти, се ослободи, му олесна (СЛС: 52); *osiāna so īrsīoīī v usīa* = не доби ништо, остана со празни раце (ПС: 78); *i mene mi e dušaīa v za bi* = изморен сум, исцрпен (НТ: 87); *ke mu ja šīāvam kožinkaīa* = закана, ќе го казни сурово, ќе го сотре (НГ: 145); *si zō jadaīī srceīto* = постојано се караат (НГ: 155); *na една noḡa mu sīoīaīī* = покорни се, го слушаат (СЛС: 156); *zō dr̄žеше na oko* = постојано го следи со погледот, многу внимава на него, го демне (СЛС: 157); *sam si ja sīāvi žlavaīa īod sekira* = сам се изложи на опасност (ПС: 166); *čешање na jazykoī* = зборување глупости, озборување (Т: 176); *nē dr̄žaīī na oko* = нè следат (НТ: 199); *raboīa do žuša* = премногу работа (Т: 228); *noḡa īpred noḡa* = многу полека, чекор по чекор, засрамено (Т: 234); *beli vo očiīte* = изненадени се (Ск: 245); *žадна usīa na žадна žлава* = многу лош, некоректен човек (П: 345); *īрави лице* = ласка, угодува некому (НТ: 352).

Разговорните идиоми може да бидат и експресивно-стилски обоени, односно со нив може да се изрази иронија, презир, фамилијарност, или да се укаже на некоја постапка на шеговит начин: *...na neroden Peīko mu sучиме īovoј, si īравиме Boḡorodiца* = живее во илузии (П: 42); *a īџера-вара, nē izžorea i nas* = како што врви времето, со текот на времето (СД: 10); *a може коњска мува да ѝ īушīи* = силно вознемирува некого (Ск: 10); *so beli konci zō šiјaīī* = го лажат (ПС: 13); *ī īobeḡna nasīprana zboroīī* = кажа нешто непромислено, на брзина (ПС: 13); *īo vītor īaīī zō uḡrealo sonceīto* = доживува среќни моменти во животот (ПС: 25); *na īoḡrešno ži vrzal zborovīīte* = не знае што кажал (НТ: 27); *каснейте колку да не ве шеīaīaīī вечерийте* = колку да не сте гладни (НТ: 29); *слушам само чешаници* = слуша разни озборувања (ПС: 30); *бројани му се žодинийте* = му останува уште малку за живеење (П: 39); *му оди īo бесoīī* =

синонимските жаргонски идиоми претставуваат експресивно стилистичко средство, тие нудат можност за неограничено изразување на авторските идеи и избегнување од повторувањето на исти јазични единици:

Вака, на шѝо може да се сеѝи мажсоѝ ми? Горан Паковски. Само на ѝоа шѝо го слуша како многулика навреда: мрѝов ѝијан, ја сѝеѓнал г̀лаваѝа, ѝаѝа, морѝус, узреан, врзан, наврнайѝ, камен е, дрво е, дуѝка, мумија, смок е, дамла е, фон е, доѝеран е, фѝен е, ѝод г̀ас е, ѝаѝсан е, найѝоѝен, налискаан, наѝврикан, ѝеменѝиран, ѝрѓнайѝ, ѝуѓнайѝ, шарнайѝ, свеѝйнаѝ, навезен, заделен, насемнаѝ, наѓален, намачкан, ѝричесѝен, сѝасан, клен, сом, насмеан, начукан, сѝаѝисан, найѝрескан, луле, соѝнайѝ е, мокар е, не го држайѝ нозеѝе, свеќосан, локнайѝ, кефлеисан, лайнайѝ, ѝеѝлосан, го фѝил крѝоѝ, усѝа има, јазик нема¹³⁹ и усѝе не знам шѝо и не знам како. Којзнае усѝе колку вакви зборови ќе чуе, ако може да ги чуе (ПА: Тунел, 59).

Од анализата на фразеолошките изрази во прозното творештво на Петре М. Андреевски може да се заклучи дека низ својата уметничка постапка, авторот постојано ги вклучува пословиците, идиомите, благословите, клетвите, кои ја изразуваат неговата интенција за објаснување на појавите, предметите, карактерите на луѓето низ призмата на фолклорот, народната традиција. Идиоматичноста на неговото прозно пишување подразбира и сликовитост, т.е. изразување на една мисла низ фигуративни конструкции, преку кои идиоматскиот јазик го збогатува со нови, синонимни зборови и изрази. Идиоматиката што се идентификува како општо цивилизациско наследство (познати изреки, пароли и сл.) е релативно малку застапена во прозата на Петре М. Андреевски; во некои случаи таа е приспособена на контекстот, а преку оваа постапка тој создава нов, оригинален израз, кој повторно може да ја изрази врската на минатото со сегашноста. Додавајќи свои јазични елементи во еден фразеолошки израз, тој ја истакнува својата авторска единственост, затоа што со инвентивност го сместува фразеологизмот во нашата национална идиоматика. Сите народни умотворби освен својата основна, имаат и функција на средство за стилизација на уметничкиот текст, тие се **фразеостилеми** во прозата на Петре М. Андреевски.

Литература

- Велјановска Катерина 2006: *Фразеолошкиѝе изрази во македонскиоѝ јазик (со осврѝ на сомаѝскаѝа фразеолоѝија)*, Македонска ризница, Куманово.
- Велковска Снежана 2002: *Белешки за македонскаѝа фразеолоѝија*, Јазикот наш денешен кн. 8, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Велковска Снежана 2008: *Македонска фразеолоѝија со мал фразеолошки речник*, авторско издание, Скопје.
- Гвоздев Александр 1955: *Очерки по стилистике русского языка*, Москва.
- Димитровски Тодор 1995: *Речник на лиѝерату̀рни изрази*, Струм-Скоп, Скопје.
- Македонски народни умотворби*, том IV, кн. 1. 1954, *Пословици*, Кочо Рацин, Скопје.
- Пеев Коста 1972: „Фразеолошките изрази во македонскиот јазик“, *Македонски јазик, XXIII*, Скопје, 225–236.

¹³⁹ За некои од употребените жаргонски лексички единици потврда се наоѓа во *Речникоѝ на жаргонски зборови и изрази* од Томислав Треневски (1997).

Саздов Томе 1997: *Усна народна книжевност*, Детска радост, Скопје. Треневски Томислав 1997: *Речник на жаргонски зборови и изрази*, Скопје.

Kristal Dejvid 1985: *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Nolit, Beograd.

Извори

Андреевски М. Петре 1964: *Седмиот ден*, Култура, Скопје.

Андреевски М. Петре 1974: *Неверни години*, Македонска книга, Скопје.

Андреевски М. Петре 2006: *Небеска Тимјановна*, Табернакул, Скопје.

Андреевски М. Петре 2006: *Пиреј*, Табернакул, Скопје.

Андреевски М. Петре 2006: *Последниите селани*, Табернакул, Скопје.

Андреевски М. Петре 2006: *Сиие лица на смртта*, Табернакул, Скопје.

Андреевски М. Петре 2006: *Скакулци*, Табернакул, Скопје.

Андреевски М. Петре 2006: *Тунел*, Табернакул, Скопје.

Summary

The main purpose of the paper is through stylistic analysis to determine the characteristic features of phraseological units such as proverbs, blessings, curse words, idioms in the prose works of Petre M. Andreevski. His prose is full of wisdom thoughts, expressions taken directly from the people reflecting their character and their wisdom and also their collective experience of life situations. Proverbs are widely used in his prose. He takes them directly from the folklore and they are part of conversational way of communication and also contain figurativeness expressed through metaphor, contrast, comparison and allegory. Proverbs used in his prose works also cover a wide range of topics including family relationships, courage, kindness, morality, sacrifice, hatred, intolerance, hypocrisy, greed. Through proverbs one can notice people's interpretation of life, faith in God, happiness and unhappiness, destiny, poverty. Blessings and curse words originate from ancient times and are based on the magic power of the words. Blessings are associated with traditional customs and are told during childbirth, christening, religious holidays and express wishes for health, happiness, prosperity, while curse words are an expression of hatred, anger, malice, wishing someone death, disease, poverty. Idioms are group of words established by colloquial usage, a part of the informal language, enriching the language by providing new meanings. The prose of Petre M. Andreevski offers his personal idioms as well as jargon through which the author enriches and expands the national idiomatology. Based on the analysis, it can be concluded that all phraseological units in the prose of Petre M. Andreevski have certain stylistic effect on his expressiveness; in fact, they are phraseostylems in his prose works.

Даринка Маролова¹⁴⁰
 Мирјана Пачовска¹⁴¹

РЕФЕРЕНЦИЈАЛНИТЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ ВО ПРЕВОДОТ ОД ГЕРМАНСКИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК И ОБРАТНО

Апстракт: Предмет на истражување на оваа научна работа се фразеологизмите, како од теоретски, така и од практичен аспект. Цел на истражувањето е да се укаже на комплексната задача што ја има преведувачот на литературни дела, особено кога ќе најде на некој од референцијалните фразеологизми. Трудот е структуриран во повеќе точки, кои начелно се подведуваат под два главни дела: теоретски и практичен. Во теоретскиот дел се определува поимот *фразеологизам*, што се чини дека не било едноставна задача за лингвистите, потоа се нудат неколку класификации на фразеологизмите од кои оваа научна работа најмногу ја поддржува онаа на Бургер. Тој ги дели фразеологизмите според критериумот на знаковна функција на: референцијални, структурни и комуникативни, кои понатаму може да се делат на посебни подгрупи. Во практичниот дел најмногу доаѓаат до израз референцијалните фразеологизми, пред сè идиомите, скаменетите фрази и пословиците. Тоа се културни феномени присутни во литературата на секој народ, и поради тој факт имаат навистина комплицирана природа во поглед на можностите за нивна интерпретација и превод на друг јазик. Па, во вториот дел од трудот се прави анализа на фразеолошките изрази присутни во книжевните дела и нивните можни преводни еквиваленти, се откриваат применетите преведувачки постапки и се одредува степенот на нивната оправданост.

Клучни зборови: фразеологизам, идиом, пословица, скаменета фраза, преводен еквивалент, преведувачка постапка

Вовед

Во секојдневната комуникација често се користат изрази од типот: *нема жива душа; сѝои на сѝаклени нозе; душа од човек* и многу други. Јасно е дека споменатите изрази се составени од повеќе зборови, кои како такви имаат развиено сопствено значење, кое не произлегува од збирот на значењата на поединечните компоненти. Овие јазични феномени се наречени *фразеологизми*. Нивната распространетост е толку честа, па тие се избираат за користење наместо обичните зборови, бидејќи се примамливи и интересни, а обичниот човек не е многу свесен дека избира да користи посебни јазични феномени, но свесен е дека со нивна употреба ќе биде повпечатлив, оригинален, ако треба и зајадлив и особено речовит.

Предмет на истражување на оваа научна работа се токму фразеологизмите, како од теоретски, така и од практичен аспект. Цел на истражувањето е да се укаже на комплексната задача, што ја има преведувачот на литературното дело, посебно што се однесува на делот за референцијалните фразеологизми. Трудот е

¹⁴⁰ Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Филолошки факултет, darinka.marolova@ugd.edu.mk

¹⁴¹ Основно училиште „Д-р Трифун Пановски“ – Битола, mirjana_pacovska@yahoo.de.

структуриран во повеќе точки, кои начелно може да ги подведеме под два главни дела: теоретски и практичен.

Дефинирањето на поимот *фразеологизам* не е лесна задача за лингвистите, особено што многумина се прашувале дали терминот е воопшто соодветен, но бидејќи е веќе длабоко навлезен во науката за јазикот, дискусиите понатаму би можеле да бидат водени само во насока на определување на нивните видови и подвидови. Во оваа научна работа најмногу ќе се потпреме на постулатите на Бургер (Burger, 2003:36) особено во делот за класификација на фразеологизмите. Тој ги дели фразеологизмите според критериумот на знаковна функција на: референцијални, структурни и комуникативни, кои, пак, понатаму може да се делат на посебни подгрупи.

Како што кажува насловот, во овој научен труд ќе се стави акцент на референцијалните фразеологизми, и тоа од транслатолошки аспект. Како културни феномени присутни во литературата на секој народ, фразеологизмите поседуваат навистина комплицирана природа во поглед на нивната интерпретација и превод на друг јазик. Токму фразеолошките изрази присутни во книжевните дела и нивните можни преводни еквиваленти се анализираат во практичниот дел на овој труд и се прави анализа на применетите преведувачки постапки, како и на степенот на нивната оправданост. Корпусот на истражувањето го чинат одбрани литературни дела од познати писатели на германски и на македонски јазик, заедно со нивните преводи на македонски и на германски јазик, соодветно.

1. Фразеологизам

Определувањето на една зборовна група како фразеологизам може да биде многу тешко и во многу случаи двосмислено, што укажува на следната дефиниција за фразеологизмите, која ја среќаваме кај Бургер, Бухофер, Сиалм (во Palm 1997: 107) и во која зборот *релативно* или забелешката *по правило* го исклучуваат секое тврдење: „Под фразеолошка единица се подразбира релативно цврста, репродуктивна, експресивна спојка од лексеми, кои (по правило) покажуваат целосно значење.“ (Превод М.П.). Кај Молотков (во Fleischer, 1982: 12), фразеологизмот е дефиниран како: Нова единица *suigeneris* (од сопствен вид) со лексичко значење, повеќекомпонентна структура (компонента не е исто со збор) и соодветни граматички категории. (Превод М.П.). Чернишева (во Фиданчева, 2006: 9) фразеологизмите ги дефинира на овој начин: „Фразеологизмите се неслободни зборовни комплекси од различни синтаксички структурни типови со сингуларно врзување на компонентите, чие значење доаѓа како резултат на една целосна или делумна семантичка промена или трансформација на компонентите.“ (Превод М.П.). Palm (1997: 2) во својот вовед наведува дека терминот фразеологизам најчесто се користи за обележување на јазичните појави на фразеологијата. Таа во својата истражувачка работа го дефинира фразеологизмот на следниот начин: „Една фразема има минимална структура на една зборовна група, тоа значи дека таа се состои од најмалку две единици на лексичкиот систем, лексеми (зборови).“ (Превод М.П.). Кога станува збор за дефинирање на фразеолошките изрази или фразеологизмите, можеби најпогодна е дефиницијата на Шеман: (во Chrissou, 2000: 16) „...Една единица составена од повеќе елементи, чие целосно значење е различно од зборот на значењата на составните елементи.“ (Превод М.П.)

Во македонската литература, исто така, се прават доста обиди за да се дефинираат овие зборовни состави, една јасна дефиниција за фразеологизмот среќаваме кај Велјановска (2006: 21): „... Фразеолошките изрази се неслободни зборовни состави кои не се создаваат во говорниот процес, туку се репродуцираат во готова форма која се зацврстува со долгата употреба. Составните компоненти на фразеолошките изрази покажуваат поголем или помал степен на десемантизација, така што значењето на фразеолошкиот израз не е соодветно со значењата на одделните компоненти што го сочинуваат.“ Од друга страна, една сеопфатна дефиниција исто така се среќава во Фразеолошкиот речник на македонскиот јазик од Димитровски-Ширилов (2003: 2), која гласи: „Фразеологизмите, според становиштето на повеќе светски, па и наши фразеолози, можеме да ги дефинираме како неслободни зборовни состави, секвенци, со значенски карактер, кои исклучиво како непроменлива целост и како еквивалент на единствен збор, се репродуцираат, од една до друга генерација родени говорители од исто јазично подрачје, и тоа, пред сè, во актот на говорот, и во принцип содржат најмалку два полнозначни збора кои, како и секој друг збор, при говорењето или пишувањето, беспрекорно се вклопуваат во исказот со евидентна можност за вршење на синтаксичка функција во реченицата, при што барем едниот од нив задолжително упатува на семантичка метаморфоза.“ За Велковска (2002: 7), фразеологизмите претставуваат „зборовни состави кои се наоѓаат во неслободни, постојани врски“, но притоа објаснува дека навидум е доволно да определиме што е неслободен состав, но ако подлабоко се зафатиме со објаснување, веќе се појавуваат и други именувања за кои е очигледно дека се неслободни, но не се фразеологизми, како на пример следните: *ајдучка ѝпрева*, *момина солза* (поими од ботаниката), *ѝоѝово ѝрасе* (инсект) и сл. Кај Мургоски (1993: вовед) се среќава следнава дефиниција, која вели: „Во потесната смисла на зборот, идиомот (терминот води потекло од грчкиот збор *idios*, што значи својствен, карактеристичен, посебен) може да се дефинира како постојан зборовен состав чиешто значење се разликува и најчесто не може да се изведе од значењето на составните зборови во самостојна употреба.“

Со сите овие споменати дефиниции, може да се утврди дека фразеологијата како наука има комплексен предмет на проучување, но јасно е дека предмет на нејзино проучување се *јазичниѝе единици сосѝавени од ѝовеќе зборови шѝо со ѝекоѝ на времеѝо се заѝврднале, ѝа развиле фиѝураѝивно значење и се реѝродуцирааѝ како ѝоѝови јазични единици* (М.П.)

2. Терминот „фразеологизам“ во лингвистиката

Во различната фразеолошка литература, кај различни автори, за фразеологизмите се употребуваат мноштво термини што имаат синонимно значење. Најчесто распространет термин во германската литература е поимот *Phraseologismus* (фразеолоѝизам) или *phraseologische Wortverbindungen* (фразеолошки зборовни сосѝави), но често се употребуваат и следните поими: *Phrasem* (фразема), *feste Wendungen/Wortverbindungen* (неслободни изрази/зборовни сосѝави), *Idiom* (идиом), *Phraseologische Einheiten* (фразеолошки единсѝива) *Phraseolexem* (фразеолексема), *Redewendung/Redensart* (ѝоѝоворки/идиом, израз) и сл. (Pilz во Ristič 2012: 14). Во минатото терминот *фразема* во германската фразеолошка мисла имал само пејоративно значење, конкретно значел 'нешто што нема содржина, банално, безначајно' (Drum 2004:

8). Денес, интернационално се употребуваат термини кои се изведени или од *фраз-* или од *идио-*. Овие термини носат корени од грчкиот јазик; *phrasis* 'начин на изразување/израз' и *idoma* 'посебност' (Велјановска 2006: 17).

Во македонската литература терминот *идиом* го среќаваме кај Мургоски (1993). Никодиновски (1998) во својата докторска дисертација пишува за *фразема*. Велјановска (2006) се служи со термините *фразеолошки изрази* и *фраземи*. (сп. Фиданчева 2006: 7).

Со секоја нова публикација на оваа тема се зголемува и бројот на термини и изрази и овој термилошки хаос денес е критикуван од многу лингвисти: Пилц (Pilz), Молотков (Molotkov), Озегов (Ozhegov) но истовремено тоа е знак дека станува збор за релативно млада лингвистичка дисциплина (Fleischer 1982: 8).

Во овој труд ние ќе го користиме терминот фразеологизам, бидејќи во анализата што следува во третиот дел од овој труд, ќе се споменат и изреки, споредбени фразеологизми, фрази и сл. па сметаме дека најсоодветен е терминот фразеологизам како надреден поим за сите видови фразеолошки единици.

Овде секако дека е важно да се прашаме кои сè изрази се обработуваат како фразеологизми во германската и во македонската литература.

Палм (Palm 1997: 2) не ги смета поговорките и пословиците за фразеологизми. Таа во фразеологијата ги вбројува само фраземи (За фраземи ги наведува и следните синонимни поими: *Phraseolexeme, Wortgruppenlexeme, Idiome, feste Wendungen, Redensarten*). Мислењето на Палм го дели и Флајшер (Fleischer 1982: 80–81), кој напоменува дека меѓу фразеологизмите и поговорките постојат заемни врски, дека има многубројни сличности, но и доста разлики. Бургер (Burger 2003: 101) ги класифицира пословиците како поткласа во групата на референцијалните фразеологизми.

Во македонската литература може да се констатира дека авторите најчесто ги припојуваат поговорките и пословиците кон фразеолошкиот фонд и ги обработуваат заедно, значи фразеолошките изрази, т.е. фразеологизмите најчесто доаѓаат како надреден поим во македонската литература за сите овие скаменети изрази.

Во книгата „Фразеолошките изрази во македонскиот јазик“ Велјановска (2006: 27) изделува една посебна трета група (првата група се идиоми, втората се компонентни фраземи), која ги опфаќа поздравите, пословиците, поговорките, благословите, клетвите и авторските цитати. Мургоски ги вметнува и поговорките во групата (вистински) идиоми. Имено, тој разгледува три стадиуми при развојот на зборовните состави. Првиот е кога одредена зборовна група ќе се зацврсти, во вториот стадиум таа група добива фигуративно значење, а во третиот стадиум веќе изразот се употребува во скаменета форма. Овие изрази ги нарекува идиоми, а во нив ги вметнува и поговорките (Велјановска 2006: 25).

Доста комплексно и интересно е прашањето од каде се појавиле овие јазични феномени и како дошле во определен јазик. Кога станува збор за нивното потекло и значење, мора да се повикаме и на други науки како етнологијата, психологијата, историјата и др. Одредувањето на нивното потекло е многу чувствителна работа (Велјановска 2006: 41–42). Секако дека на ум мора да се има поврзаноста со историјата и културата на еден народ со овие јазични единици, бидејќи тие претставуваат нишка за поврзување со традицијата во една јазична заедница, но исто така, пренесувајќи се од генерација на генерација, претставуваат врска со идните поколенија. Голем дел од нив ги создал самиот

човек, значи темите и мотивите се земани најчесто од разговорниот јазик, но и со позајмувања изрази од другите јазици. Тие се омилено средство за изразување, од една страна поради желбата на човека да се издигне јазично над преостанатите, а од друга страна поради експресивноста што ја носат со себе, па на говорителот и на читателот еднакво му нудат колоритност, сликовитост и оригиналност.

Во македонскиот јазик фразеологизмите се или од словенско или од несловенско потекло. За оние фразеологизми од словенско потекло е особено тешко да зборуваме во кој конкретен словенски јазик најпрво се појавиле, но се знае дека македонскиот јазик примил фразеологизми од соседните балкански народи, српскиот, хрватскиот, како и од рускиот, а фразеологизмите од несловенско потекло ги поврзуваме со заемки од турскиот, поради нашата комплексна историја, потоа со латинскиот, грчкиот, англискиот, германскиот, со литературата и сл. и тогаш зборуваме за меѓународна фразеолошка лексика. Овој процес е жив и со развојот на јазикот, меѓународната фразеологија постојано се збогатува (Велјановска 2006: 42). Значи овој јазичен слој, фразеологизмите, претставува богатство за постојано проширување на лексиката на еден јазик и треба да се негува, да се проучува и да се користи. Тие се слики на творечкиот дух на народот и ги изразуваат „карактерот, битот и мудроста народна“ (Пеев 1972: 234).

Интересна се чини особено фразеологијата на балканските народи или терминот балканска фразеологија, кој сè уште се нема етаблирано во фразеолошките истражувања. Од една страна, колку е таа интересна за истражување, толку е тешка за утврдување, особено поради бурната историја, а од друга страна затоа што Хрватска и Словенија некако се сметаат себеси за европски држави и ја негираат припадноста кон Балканот, кој, пак, традиционално е доживуван како културно заостанат простор, политички потенцијално опасен и сл. (Golubović 2009: 45–50). Во Македонија за поговорките и пословиците и заемното влијание со другите балкански народи истражувал Величковски (2001: 183–187), кој заклучил дека во мотивите, содржината и формата има многу заеднички црти и постојат многу македонски пословици и поговорки, коишто целосно, скоро буквално се исти со балканските, но има и такви што имаат само содржинска сличност. Сето ова е вака бидејќи менталитетот на балканските народи донекаде е сличен, но притоа секој го користи своето јазично богатство.

3. Класификација на фразеологизмите според критериумот на знаковна функција

Како резултат на комплексната структура на фразеологизмите (комбинацијата од повеќе зборови, изменетото значење на поединечните компоненти) во почетокот на фразеолошките истражувања настанале повеќе различни класификации. Првите позначајни класификации на фразеологизмите се поврзуваат со Виноградов (во Ivanović 2010: 104) и истите тие извршиле големо влијание врз германската фразеологија, но несомнено е дека класифицирањето на германските фразеологизми претставува едно од најкомплексните и најсложените прашања, па затоа постојано се прават навраќања за повторно класифицирање на одредени фразеологизми, коишто или тешко или воопшто не можат да бидат класифицирани (Ivanović 2010: 104–105). Може да се заклучи дека со каква било класификација може да дојде до недоразбирање, бидејќи е можно еден ист

фразеологизам паралелно да се класифицира во повеќе (под)групи, па тоа дополнително ја комплицира ситуацијата и ја отежнува работата, но не смее да се каже дека класифицирањето на фразеологизмите е невозможна мисија. Класификациите се можни, присутни, потребни, но се сложени и комплексни за утврдување.

Според Пилц (во Ivanović 2010: 105), германскиот фразеолошки материјал може да се поврзе со две групи класификации: *елементарни* (тие се постари, но сè уште се актуелни, се базираат на веќе познати критериуми кои се искористени во други лингвистички дисциплини и кај нив се исклучени прагматичките и семантичките критериуми, па може да се поделат на: морфолошки, синтаксички, стилистички, дијахрониски (многу ретко се употребува во германската фразеологија) и *комплексни* (настанале во поново време, со желба да се пронајде доволно сензибилен инструмент за групирање на фразеологизмите според нивната доминантна особина, па затоа се базираат на семантички и делумно прагматички критериуми и модерната фразеологија ја претпочита ваквата класификација).

Ние овде ќе се придржуваме до класификацијата на фразеологизмите според критериумот на знаковна функција според Бургер (Burger 2003: 36). Тука се разликуваат три големи групи: референцијални фразеологизми; структурни фразеологизми и комуникативни фразеологизми.

Референцијалните фразеологизми се однесуваат на објекти (фиктивни и вистински) или настани од реалноста. На пр.: *Schwarzes Brett* (о̀лласна т̀абла), *Morgenstund hat Gold im Mund* (кој рано рани, две спреку т̀рабу), *jemanden übers Ohr hauen* со значење 'некого прелажува, измамува'.

Структурните фразеологизми имаат функција да произведат (граматички) релации. Оваа група, според Бургер, е најмала и најнеинтересна за обработка. Тука спаѓаат сложени предлози и сложени сврзници. На пр.: *in Bezug auf* (во однос на); *sowohl – als auch* (и – и).

Комуникативните фразеологизми¹⁴² имаат определена задача при создавање, дефинирање, извршување и завршување на комуникативните дејства. На пр.: *Guten Morgen* (добро у̀тро); *ich meine* (јас мислам); *mit freundlichen Grüßen* (со пријателски по̀здрави). За оваа група Бургер го дава и терминот рутинска формула, а порано наместо тоа го користел изразот „прагматски фразеологизам“ (Burger 2003: 36–37).

¹⁴² И Флајшер (во Lapinskas 2013: 102–105), според функцијата на фразеологизмите, izdelува комуникативни фразеологизми (меѓу преостанатите две групи: номинативни фразеологизми и фразеошаблони). Комуникативни фразеологизми се форми што ја конструираат, продолжуваат, завршуваат или насочуваат комуникацијата. Тука спаѓаат сите формули што ги користиме за поздравување, збогување, учтиви форми, форми за колнење, коментари, форми за стимулирање на комуникацијата, а соговорникот би требало да ги знае за да може да се снајде во секоја ситуација, да може да комуницира без тешкотии (Kostič-Tomović 2013: 77). На пр.: *Wie oft soll ich das noch sagen?* (Ушће колку т̀ајти да ти кажам?); *Guten Tag!* (Добар ден!); *Wie geht's?* (Како си?); *Hals- und Beinbruch!* (Скрши но̀га!). Номинативните фразеологизми се делат на: *фразеолексеми*, кои може да бидат целосно или делумно идиоматични, на пр.: *ein Schlag ins Wasser* (во вода т̀а ду̀ка) и *номинативски сиперео̀пшшш*, тоа се неидиоматски изрази, но имаат изразено висок степен на стабилност, на пр.: *Katz und Maus* (куче и маче). Фразеошаблони се шаблони од зборови или реченици и со повеќето од нив се интензивира значењето, кое се постигнува на различни начини. На пр.: *Urlaub ist Urlaub* (одмор си е одмор); *Sicher ist sicher* (сѝурно си е сѝурно).

4. Референцијални фразеологизми

Референцијалните фразеологизми понатаму Бургер ги дели на номинативни и пропозиционални фразеологизми повикувајќи се на Глезер (во Burger 2003: 37).

– Номинативни фразеологизми се фразеологизми што именуваат определени објекти, односно настани и одговараат на еден или повеќе реченични конституенти. На пр., *Schwarzes Brett* (о̀ласна т̄абла), *mit offenen Karten spielen* (ѝгра со о̀творени кар̄ти). Тука повторно прави потесна поделба врз основа на степенот на идиоматичност¹⁴³ и изделува: идиоми: *Öl ins Feuer gießen* (налева масло во о̀гно̀и); *Hinz und Kunz* (Рајко Пеј̀ко), дел-идиоми: *von Tuten und Blasen keine Ahnung haben* (‘нема поим, ништо не разбира’) и неидиоматични фразеологизми или колокации¹⁴⁴: *sich die Zähne putzen* (си т̄и мие забѝиџе).

– Пропозиционални фразеологизми функционираат како искази (фразеолошки реченици), на пр. *Morgenstunde hat Gold im Mund* (кој рано рани две среќи т̄раби) и се делат на две големи групи:

а) Скаменети фрази се формулации што се завршени во контекст. На пр., *jemandem fällt ein Stein vom Herzen* (му т̄адна камен од срце); *tote Hose* (мр̀ивило, зодовно); *das schlägt dem Fass den Boden aus* (се т̄релеа чашѝа).

б) Топичките формули имаат форма на реченица, се автономни искази, кои се разбирливи и потврдуваат нешто што само по себе веќе е јасно (Kostič-Tomović 2013: 76 и Burger 2003: 40).

Тука разликуваме две големи групи: пословици и општи изреки.

Пословици се општо познати зборовни состави, кои старите мудрости ги искажуваат во кратка форма. На пр., *Was du heute kannst besorgen, das verschiebe nicht auf morgen* (она ш̄ѝо можеш да т̄о завршиши денес, не т̄о ос̄тавај за у̀тре); *Geduld bringt Rosen* (т̄рп̄ение с̄асение); *Hunger ist der beste Koch* (т̄ладо̀и е најдобар т̄о̀твач) итн.

Општите изреки се разликуваат од поговорките само преку семантичкиот критериум. Тие укажуваат на нешто што се подразбира, што е докажано, природно, па затоа најчесто служат за оценување или оправдување на дејствата. На пр., *Was sein muss, muss sein* (ш̄ѝо се мора, се мора); или *man lebt nur einmal* (само еднаш се живее); на пример кога некој оди на некоја забава и малку повеќе се опушта и си дозволува некои несекојдневни работи, па ја користи фразата *man lebt nur einmal* во смисла за да се извини и оправда за тоа што го прави (Burger 2003: 41).

5. Референцијалните фразеологизми во преводот од германски на македонски јазик

Референцијалните фразеологизми им причинуваат доста главоболки на преведувачите, како да се преведат од еден на друг јазик и тоа дотолку повеќе што се во врска со културата, традицијата, начинот на живеење на говорителите

¹⁴³ И Флајшер (Fleischer 1982: 35–39), според степенот на идиоматичност, ги дели фразеологизмите на три групи: целосно идиоматични, на пр., *sich in den Haaren liegen* (се кара̀и мѐгусебно), делумно идиоматични на пр., *einen Streit vom Zaun brechen* (т̄очнува кав̀а) и неидиоматични фразеологизми, на пр., *blinder Zufall* (слѐа случајнос̀и).

¹⁴⁴ Бургер под терминот колокации ги подведува сите слабо идиоматични фразеологизми. Тоа се: колокации, фразеолошки стручни термини и онимички зборовни состави. Флајшер оваа група фразеологизми ја нарекува „номинациски стереотипи“ (Burger 2003: 38).

на изворниот јазик во одредена епоха. Во продолжение ќе наведеме некои примери на референцијални фразеологизми заедно со нивниот непосреден контекст, со цел да видиме како преведувачите се справиле додека преведувале од германски на македонски јазик.

(Пример бр. 1)

[...] *mit welchem sie jeden Augenblick das Gegenteil von dem sagte, was sie dachte, alles hintereinander hetzte und ihrem eigenen Manne ein X für ein U vormachte* [...] (Keller 1998: 20)

[...] *и́ака ии́о во секој ми́ го кажуваше си́рои́ивнои́о од она ии́о нависии́ина го мислеше; ги набедуваше еднии́е и́рои́ив други́и́е, а на сои́си́вениои́ маж му и́родаваше ро́ за све́ка* [...] (Келер 2000: 39)

Идиоматскиот израз *и́родава ро́ за све́ка* претставува скаменета форма, чишто корени се во минатото, во времето кога свеќите имале голема вредност поради големата корисност, за разлика од прилично бескорисните рогови. Очигледна е разликата во вредноста. Зад овој израз се крие значењето дека некој некогаш итро мами или лаже. Токму овој израз го искористил преведувачот како преводен еквивалент за германскиот идиом *ein X für ein U vormachen*. Германскиот идиом, пак, влече корени од римските броеви, каде што буквата *V* стои за бројот 5, а буквата *X* за бројот 10. Но, ако цртите на *V* се продолжат надолу ќе се добие *X*, односно дуплирање на бројот. Денес во германскиот израз се користи буквата *U*, наместо буквата *V*, која потекнува од латинската азбука. Значи, преведувачот направил адаптација на германскиот израз со соодветен македонски израз и може да констатираме дека правилно постапил. И покрај разликите во мотивираноста на јазичните средства, сепак двата идиоматски изрази ја имаат истата функција во двете култури.

(Пример бр. 2)

„*Rede doch nicht so spaßhaft*“, sagte Manz, „*es wird wohl grad gemacht, und zwar auf deiner Seite, darauf kannst du Giftnehmen!*“ (Keller 1998: 15)

„*Не и́рави и́акви ше́ги*“, рече Манц, „*ме́гаи́а ќе ја и́сравиме, и и́оа на и́војаи́а си́рана; биди си́гурен во и́оа!*“ (Келер 2000: 35)

Номинативниот израз-идиом *auf etwas Giftnehmenkönnen* значи нешто како *и́оа е сосема си́гурно, и́оа е 100% си́гурно, на и́оа можеш да се и́ои́и́реш, во и́оа можеш да се обложиш* и сл. Во македонската варијанта стои неутралниот исказ: *биди си́гурен во и́оа*, што всушност претставува парафраза на германскиот израз. Навистина, на тој начин преведувачот успеал да ја пренесе смислата од оригиналниот исказ, но истовремено и го осиромашил стилот на текстот-цел. Ако појдеме од стилот како подобра опција би бил еден од следниве изрази: *можеш мирно да си́неш, можеш да ја смеи́аш рабои́аи́а за завршена, со си́гурноси́, со ѓаранци́ја!*

(Пример бр. 3)

Kleider machen Leute (Keller 1978: Titel der Novelle)

Руба краси руба ѓнаси (Келер 1952: насловна расказ)

Зад германската пословица *Kleider machen Leute* се крие идејата дека луѓето се ценети според надворешноста. Со други зборови, оние кои се добро

облечени оставаат впечаток дека му припаѓаат на повисокиот општествен слој, дури и ако во реалноста не е така, и обратно, оние кои изгледаат несредено, несмасно, најчесто се сметани за општествено незначајни, па дури и се презирани од околината. Идејата на оваа пословица е дека надворешниот изглед одлучува за општествената позиција. Како соодветен израз во преводот на македонски јазик преведувачот ја употребил скаменетата форма *руба краси, руба гнаси*. Така преведувачот употребил адаптација на оригиналниот израз преку примена на друг фразеолошки израз од македонското поднебје, кој е близок на оригиналниот. Но, зад македонската форма стои друга идеја. Имено, идејата е дека облеката може да го направи човека да изгледа поубаво, кога таа е убава, добро негувана и соодветна за личноста, но и обратно, може да го направи човека да изгледа одвратно, грдо, ако е пренатрупана, кичеста, несоодветна или лошо одржувана. Значи, помеѓу овие две пословици, кои преведувачот ги сметал за еквивалентни постојат видни разлики во идеите.

За да се остане верен и на зборот и на смислата, сметаме дека преведувачот би требало да ја преведе оваа пословица со фразата *облекаџиџа го љрави човекоџи* и притоа да употреби делумно буквален превод. Во изразот *kleider machen Leute*, всушност, се крие синтаксичка двозначност, затоа што двете именки *Kleider* и *Leute* може да претставуваат субјект, но и акузативен објект (повеќе за синтаксичка повеќеозначност, види Маролова 2010). Фразата *облекаџиџа го љрави човекоџи*, како и некои други модифицирани пословици од поново време, како што се: *убаваџиџа облека сиџиџе враџиџи ги оџивора; џо облекаџиџа се џознава човекоџи*, денес важат за пародија на старите народни мудрости од типот на: *волкоџиџа го менува крзноџо, но џабиџеџоџи му е исџи; облекаџиџа не го љрави човекоџи; ако го сменил рувоџо, ама џабиџеџоџи не*, кои биле во употреба стотици години наназад. Сите тие ја носат идејата дека надворешноста не е пресудна за да се процени вредноста на еден човек, затоа што таа е минлива, додека, пак, внатрешноста, карактерот, душата на човекот се трајни. Значи овде на виделина доаѓа една културна разлика во идејата, т.е. во поуката што ја носи пословицата.

6. Референцијалните фразеологизми во преводот од македонски на германски јазик

Делата од македонската книжевност се особено богати со референцијални фразеолошки изрази, кои често сведочат за начинот на комуницирање на говорителите на македонскиот јазик во секојдневни ситуации. Од огромниот број референцијални фразеологизми во македонската книжевност одбравме неколку впечатливи примери, за кои ќе дадеме наши коментари во однос на применетите преведувачки постапки.

(Пример бр. 4)

„– Тој нема скршена џара, а е навикнаџи на комоџиџа блаџодарение на џебе, на нас, будалиџе“ (Пандева 2009: 87)

„Der hat keinen roten Heller, ist aber gewohnt, dass Idioten wie du und ich ihm ein gemachtes Nest hinstellen“ (Pandeva 2012: 90)

Номинативниот израз *нема скршена џара* спаѓа во групата на дел-идиоми и се употребува со цел да се покаже сликовито дека некој нема ни најмала сума пари. Идејата е дека човек нема ни една единствена монета, макар и скршена, а да

не зборуваме за банкнота. На германски, за ситуации кога некој останал без каква било пара, се вели: *man hat/besitzt keinen roten/lumpigen/blutigen Heller*¹⁴⁵. Преведувачот овој израз го адаптирал со германскиот идиом: *hat keinen roten Heller* и на тој начин успеал да им остане верен и на стилот и на значењето, а тоа е, знаеме, највисока цел на секој преведувач.

(Пример бр. 5)

Toj dojde so advokaii (ne deka jas ne mav iari da zo ilaiiam, zi chavam za koleciioi na Lebeda), so sezaishinaia mu iuridruzhnichka, najveroiaino slednaia zosioia Stiojanovska, i so bebeyio v koliczka кое немало кој да zo чува (мижи Мииire iулулмби врнаii). (Пандева 2009: 6)

Er rauschte mit Rechtsanwalt an (hätte ich mir auch leisten können, aber ich spare das Geld lieber für Lebedas Colledge), im Kielwasser seine derzeitige Favoritin, höchstwahrscheinlich die nächste Frau Stojanovska, die ein Kleinkind schob, weil sie wohl keinen Babysitter aufgetrieben hatte. (Pandeva 2012: 9)

Мижи Мииire iулулмби врнаii/iагаaii денес претставува една често употребувана разговорна и хумористична регионална скаменета форма, која со текот на времето сè повеќе и повеќе навлегува во литературниот јазик. Со неа се кажува дека она што е најпосле наведено не е вистина. Во усните говорни акти овој фразеологизам е честопати проследуван со гримаси или промена на тонот од страна на говорителот. Најверојатно преведувачот не можел да пронајде поблизок фразеолошки израз во германскиот јазик, па едноставно го испуштил во текстот-цел и на тој начин претходно-кажаното го претставил како вистина, што претставува погрешна интерпретација. Да се измени содржината на оригиналниот исказ преку преводот е апсолутно неприфатливо. На преведувачот му стоеле и други можности на располагање. Така, тој наместо тоа можел во преводот да употреби некоја од парафразите: *es war eine Lüge* (мак. *iioa беше ла̀а*), *es war nicht wahr* (мак. *iioa не беше висiiина*) итн. Или, пак, некој фразеолошки израз како што е дел-идиомот *das war eine faustdicke Lüge* (мак. *iioa беше дрска ла̀а*).

(Пример бр. 6)

– Koza imaiie odmor io irozramoi? – Koza vrbaiia ke rodi zrozje. (Солев 1988: 245)

„Wann haben Sie eine Pause im Programm?“ „Wenn die Weide Trauben trägt“ (Solev 1976: 136)

Исто така, и скаменетата форма *ко̀а врбаиia ке роди зрозје* има хумористичен признак. Таа во минатото можела да се слушне само во усните говорни акти, но со текот на времето сè почесто се среќава и во писмени текстови. Со овој израз иронично се нагласува „никогаш“, т.е. се кажува метафорично дека претходно наведеното дејство (во овој случај паузата) никогаш

¹⁴⁵ Првобитно со *Heller* се означувала сребрена монета која се ковала некаде на крајот на XII век во времето на владеењето на крал Фридрих I и се употребувала како платежно средство. Но, поради големата вредност не била адекватна за ситна трговија. Со текот на времето оваа монета содржела сè помалку сребро за сметка на бакар и така и опагала вредноста. Па, во XVII век оваа монета се состоела само од бакар и имала сосема мала вредност. Како што е познато, бакарот сјае во црвена боја, па затоа и придавката црвен (герм. *rot*) често се јавува во комбинација со именката *Heller: keinen roten Heller haben* (буквално: *нема ни црвен хелер*). Денес оваа монета нема повеќе вредност.

нема да се случи, исто како што врбата нема никогаш да роди грозје. Преводот на оваа фраза е буквален: *wenn die Weide Trauben trägt* и не постои како готов фразеолошки израз во германскиот јазик, но, сепак, на читателот на преводот му е јасна метафориката. Значи, преведувачот во овој случај се однесувал верно кон зборот и кон смислата, но не и кон стилот. Во таа насока би била од помош адаптацијата на изразот со некој од германските фразеолошки изрази: *am Sankt-Nimmerleins-Tag* (мак. *на Свеџи никогаши*), *wenn Ostern und Pfingsten auf einen Tag fallen* (мак. *кога Велиден и Духовден ќе се љаднаџ на исџ ден*) или, пак, со цитатот *wenn es wird schneien Rosen und regnen kühlen Wein*¹⁴⁶ (мак. *кога ќе снежат ружи и ќе врне студено вино*).

(Пример бр. 7)

Eiße вака да ме знаиш: јас не сум за лага, оџи шџо рекле луѓе: со лага ага не бидуаџ. (Народно творештво, Волкот 1982: 24).

Aber du sollst mich kennen: ich mag keine Lügen, und mit einer Lüge kannst du kein großer Beg werden, wie die Leute sagen (Folklore, Der Wolf 1970: 174).

Пословицата *со лага ага не бидуаџ* настанала некаде во времето кога македонскиот народ бил под турско ропство со значење со лага ништо не може да се постигне, со лага човек никогаш нема да стане богат и моќен како ага (или бег)¹⁴⁷. Двата збора со турско потекло *беџ* и *ага* се присутни во двата јазика, во македонскиот и во германскиот јазик, и означуваат високи турски благородни титули. И едните и другите поседувале огромни имоти и имале право на владеење со покорениот народ во османлиската империја. Па, нивниот начин на живот бил нешто за што сонувале покорените народи (меѓу кои и Македонците).

Преведувачот оваа пословица ја превел делумно буквално со *mit einer Lüge kannst du kein großer Beg werden*. Се гледа дека наместо зборот *Aga*, тој го употребил зборот *Beg* од непознати причини и ја вметнал придавката *groß* (мак. *голем*). Последното го сторил, најверојатно, за да му даде на зборот *Beg* поголема тежина. Но, за германскиот читател сепак останува отворено прашањето, зошто човек сака воопшто да стане бег? За да ја одбегне загатката, преведувачот можел да посегне по друга преведувачка постапка, односно да употреби некоја од следниве парафрази како соодветен преводен еквивалент: z.B. *mit einer Lüge kann man keinen großen Titel/Vorrang bekommen* (мак. *со лага не може да се добие голема џџџџула/џредносџ*), *mit einer Lüge kann man nichts erlangen* (мак. *со лага не може да се добие нишџо*) и сл.

7. Заклучок

Од поголемиот број наведени дефиниции за поимот *фразеологизам* во теоретскиот дел можеше да се заклучи дека секој научник кој се занимава со оваа проблематика поаѓал од различни критериуми и особини на изразите. Заедничко за сите дефиниции во германската литература е што фразеологизмите се дефинирани како комбинации од лексеми, кои не се создаваат ад хок за време на говорниот акт, туку постојат во готова форма и се применуваат како такви, и

¹⁴⁶ Ова е стих од познатата народна песна “Und in dem Schneegebirge” (мак. *И во снежнаџа џланина*) (превод Д.М.)

¹⁴⁷ Овде се дава предност на лексемата *ага*, затоа што се римува со *лага* и му дава еден поетски тон на исказот. Меѓу зборовите *ага* и *беџ* постојат разлики, но бидејќи тие не се важни за нашиот предмет на истражување, ќе се воздржиме од нивна определба.

значењето на ваквите изрази не произлегува од збирот на значењата на нивните компоненти. На ова поле особено се истакнува Бургер (Burger 2003: 36-натаму) кој ја дава добро познатата класификација на фразеологизмите, според знаковната функција, како главен критериум. Кај македонската научна мисла, пак, разни класификации на фразеологизмите според различни критериуми правеле Виноградов, Паноска, Пеев и други (сп. Крстевски 2008: 72). Посебен белег на македонската фразеологија од поново време остава Велјановска (2006: 33–53) која дава навистина прегледна и добро структурирана класификација на фразеологизмите според структурата, функцијата во реченицата, стилската разновидност и потеклото. Општо гледано критериумот на знаковна функција е повеќе или помалку (иако кај некои научници во извесна мера модифициран) присутен кај сите лингвисти. Според него фразеологизмите се делат на: референцијални, структурни и комуникациски. Цел на анализата во оваа научна работа беа референцијалните фразеологизми.

Пренесувањето на референцијалните фразеологизми од една во друга култура е проблематично. Особено е дискутабилно дали при ваквиот трансфер се задржува првобитното значење во новата култура, т.е. културата-цел. За таа цел во практичниот дел аналитички и егземплярно се разгледуваа примери на референцијални фразеологизми и нивните преводи од германски на македонски јазик и обратно. Притоа успеавме да укажеме на тоа дека тие може да претставуваат вистински проблем за преведувачите, особено за книжевните преведувачи, затоа што литературните дела, поради својата изразена експресивност и често доминантен народен стил, изобилуваат со референцијални фразеолошки изрази. Анализирајќи ги преводите, ги идентификувавме применуваните преведувачки постапки со кои се служеле преведувачите. Со некои од нив се согласивме целосно, со некои делумно, но понудивме паралелно и наши решенија, а со некои не се согласивме и на нивно место понудивме други решенија.

Може да се заклучи дека за секој референцијален фразеологизам може да се понудат повеќе преводни еквиваленти на друг јазик, некогаш повторно во вид на фразеолошки израз, со примена на адаптација или модулација, а некогаш е неопходно парафразирање, буквален превод, приближен превод и сл. Првата опција, во секој случај, е најдобра, пред сè поради задржување на стилистичката вредност на оригиналот, но кога тоа не е можно тогаш се оди кон верно пренесување на смислата, не покорувајќи се кон формата, т.е. јазичните средства. Буквалниот превод најдобро се применува тогаш, кога јазичните средства верно ја пренесуваат смислата и идејата што е застапена во оригиналниот текст.

Библиографија

А. Единици на латиница

Burger Harald 2003: *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt.

Chrissou Marios 2000: *Kontrastive Untersuchungen zu deutschen und neugriechischen Phraseologismen mit animalistischer Lexik (Dissertation)*. Essen: Clemon-Verlag.

Drum Daniela 2004: *Semantischer Mehrwert und Multifunktionalität von Phraseologismen in der englischsprachigen Anzeigenwerbung (Dissertation)*. Trier: Universität Trier.

Fleischer Wolfgang 1982: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, 1. Auflage. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut

Golubović Biljana 2009: „Aus der Welt der südslavischen Phraseologie“, *Südslavistik-Online* 1, 7–11 (<http://www.suedslavistik-online.de/01/01.pdf>)

Ivanović Branislav 2010: *Problemi klasifikacija nemačkih frazeologizama*. Filoloski fakultet, Univerzitet u Beogradu Komunikacija i kultura online: Godina I, broj 1. Beograd, 104–114.

Kostič-Tomović Jelena 2013: *Leksikologija nemačkog jezika i Tvorba reci u savremenom nemačkom jeziku*. Fokus-Forum za interkulturnu komunikaciju. Beograd, 66–73.

Lapinskas Saulius 2013: *Zu ausgewählten theoretischen Problemen der deutschen Phraseologie. Ein Lehrbuch für Studierende der Germanistik*. Vilnius: Universität Vilnius.

Marolova Darinka 2014: *Kultur in Prosatexten in übersetzungswissenschaftlicher Beleuchtung mit einer exemplarischen Analyse von Texten aus dem Deutschen und dem Makedonischen (Dissertation)* Fakultät für Sprachen, Kulturen und Kommunikation, SEEU. Tetovo.

Palm Christine 1997: *Phraseologie. Eine Einführung*, 2. Auflage. Tübingen: Gunter Narr

Ristić Gordana 2013: *Somatizmi u nemačkoj i srpskoj frazeologiji (kontrastivna istraživanja)*, doktorska disertacija. Novi Sad: filozovski Fakultet u Novom Sadu.

Б. Единици на кирилица

Величковски Боне 2001: *Сид без малечки камчиња не сѝои – ѝословични ѝаралели*. Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје.

Велјановска Катерина 2006: *Фразеолошкиите изрази во македонскиот јазик со осврќи на соматскиите фразеологија*. Македонска ризница, Куманово.

Велковска Снежана 2002: *Белешки за македонската фразеологија*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Димитровски Тодор, Ширилов Ташко 2003: *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*, том први, Огледало, Скопје.

Крстевски Душко 2008: „Фразеолошките изрази во творештвото на Петре М. Андреевски“, *Пејќии научен собир на млади македонисти*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 71–83.

Мургоски Зозе 1993. *Македонско-англиски речник на идиоми*. Матица македонска, Скопје.

Пачовска Мирјана 2014: *Фразеологизмиите со вода како главна компоненти во германскиот јазик и нивниот еквивалент во македонскиот* (магистерски труд). Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје.

Пеев Коста 1972: „Фразеолошките изрази во македонскиот јазик“, *Македонски јазик*, XXIII, 225–236.

Фиданчева Ива 2006: *Соматскиите фраземи сврзани со поимот „глава“ во германскиот и нивниот превод на македонски јазик* (магистерски труд). Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје.

В. Единици на ексцерптите

а. Книжевни дела на германски јазик

Keller Gottfried 1978: *Kleider machen Leute*. Stuttgart: Philipp Reclam jun.

Keller Gottfried 1998: *Romeo und Julia auf dem Dorfe*. Stuttgart: Philipp Reclam jun.

Folklore 1970: *Der Wolf* (Übersetzung: Martin, George, S.). In: *Makedonische Märchen und Fabeln*. Wiesbaden: Emil Vollmer.

Pandeva Liljana 2012: *Schwestern und Männer in Makedonien. Aus dem Terminkalender der Kalina Kalin* (Übersetzung: Wolf Oschlies). Klagenfurt/Celovec: Wieser

Solev Dimitar 1976: *Himmelsschlüsselchen im Park* (Übersetzung: Matthias Bronisch). In: *Moderne Erzähler der Welt. Makedonien. Mit 8 Graphiken makedonischer Künstler*. Tübingen und Basel: Erdmann

б. Книжевни дела на македонски јазик

Келер Готфрид 1952: *Руба краси руба гнаси* (превод: Димче Гогушевски). Кочо Рацин, Скопје.

Келер Готфрид 2000: *Ромео и Јулија на село* (превод: Емина Авдиќ). *Мајсторски раскази од германско-јазичното подрачје*. Сигмапрес, Скопје.

Народно творештво 1982: *Волкот*. Во: Цепенков, М.К. *Светот на приказните*. Мисла, Скопје.

Пандева Лилјана 2009: *Од агендата на Калина Калин*. Македонска реч, Скопје.

Солев Димитар 1988: *Јаглика во паркот*. Во: Солев, Д. *Лудо лето*. Наша книга, Скопје.

Summary

Topic of this research paper is analyzing fixed expressions both from theoretical and practical aspect. Its purpose is to highlight the complex task which translators of literary works encounter especially when they run into some of the reference fixed expression. The paper covers several aspects that are summarized in two main parts: theoretical and practical. In the theoretical part, the term of "fixed expressions" (germ. Phraseologismus, mk. фразеологизам) is defined at first, which does not seem to be a simple task for linguists, followed by several classifications of fixed phrases, of which this scientific work mostly supports the one of Burger. He classifies fixed expressions according to the criteria of sign function into: referential,

structural and communicational, which can be further divided into separate sub-groups. In the practical part, the stress is primarily set on the referential fixed expression, primarily, idioms, proverbs and fixed phrases. These are cultural phenomena present in the literature of every nation, and for that fact they have a really complicated nature in terms of the possibilities for their interpretation and translation in another language. Therefore, the second part of the paper analyzes the fixed expressions present in the literary works and their possible translation equivalents, disclosing the applied translation procedures and determining the extent of their justification.

Станислав Станковиќ¹⁴⁸

ЈАЗИЧНАТА КОМПЕТЕНЦИЈА КАЈ (НЕ)БИЛИНГВАЛНИТЕ ГОВОРТЕЛИ МАКЕДОНЦИ ВО РЕПУБЛИКА СРБИЈА

Апстаркт: Во оваа статија станува збор за употребата на малцинскиот македонски и доминантниот српски јазик во поширокиот круг на македонската етнолингвистичка заедница во Република Србија. Со статистичка обработка на податоците кои се добиени од одговорите на испитаниците на соодветните прашања, прикажани се нивните ставови кон сопствената јазична односно комуникативна компетенција. Кога добиените резултати, во извесен случај, би се зеле како изолиран показател за јазичната компетенција на испитуваниот примерок, со потполна сигурност би можело да се зборува не само за последната фаза на замена на јазиците туку и за голем степен на асимилација на Македонците и нивните потомци во Република Србија (што е и факт кај припадниците на најмладата генерација испитаници)¹⁴⁹

Клучни зборови: јазична/комуникативна компетенција, ставови кон јазикот, билингвални говорители, малцински македонски јазик, доминантен српски јазик, Македонци и нивните потомци, Р Србија.

Воведни напомени. Во изминатите неколку години, со проблематиката на етнолингвистичката виталност на македонската национална заедница во Република Србија се занимавале Жарко Бошњаковиќ и Иван Књиџар. Овие двајца лингвисти се пројавија како први проучувачи на актуелните етнолингвистички состојби кај Македонците и нивните потомци во оваа држава (в. Бошњаковиќ, Књиџар 2011, 2011а). Набргу, во нивните истражувања им се придружил и Станислав Станковиќ (Књиџар, Станковиќ, Бошњаковиќ 2013). Користејќи го методот и техниката на *директивен ириситив* (кој подразбира одговори на прашањата што се поставени во прашалник или во интервју), споменатите автори го истражуваат односот на Македонците кон својот мајчин македонски и кон доминантниот српски јазик во конкретниот социо-културен контекст, како и нивните ставови кон сопствената лингвистичка компетенција и употреба на македонскиот јазик во дадената комуникативна ситуација. Во споредба со испитуваниот примерок во овој прилог (448 испитаници во 34 пункта),¹⁵⁰ во споменатите истражувања на Ж. Бошњаковиќ, И. Књиџар и С.

¹⁴⁸ Универзитет во Приштина, Филозофски факултет, Косовска Митровица / Институт за српски јазик при САНУ, Београд, luznjakvl@orion.rs.

¹⁴⁹ Овој труд е изработен во рамките на проектот *Интегративна истражувања на културно-јазично наследство Србије и израда мултимедијалног интернет портала Појмовник српске културе* (ИИИ 47016), кој во целост е финансиран од страна на Министерството за образование, наука и технолошки развој на Република Србија.

¹⁵⁰ Како што напоменавме, во актуелниот примерок се вклучени 448 испитаници во 34 пункта, кои беа распределени во шест регионални групи: југоисточна и источна Србија (86); Косово и Метохија (40); западна и средишна централна Србија (48); Белград (40); Војводина без јужен Банат (50); јужен Банат, прва подгрупа Панчево и Алибунар (116), втора подгрупа Пландиште и Вршац (68). Испитаниците беа поделени во три возрастни групи: од 15 до 34, од 35 до 54 и 55 и повеќе години. Меѓу нив имаше 232 лица од женски и 216 лица од машки пол. Во поглед на потеклото, пак, испитаниците беа поделени на оние кои се родени и на оние кои се доселени во Србија, од првите имаше 197, а од вторите 239, додека 12 испитаници не дадоа одговор на ова прашање. Најголем

Станковиќ е опфатен помал број испитаници, и тоа главно од следните населени места: Нови Сад, Ниш, Лесковац, Панчево, Глогоњ, Качарево и Јабука. Меѓутоа, како први, но и како мошне значајни проучувачи на етнолингвистичката виталност на македонската заедница во Р Србија, Ж. Бошњаковиќ и И. Књиџар имаат особено големи заслуги за вклучувањето на соодветниот методолошки пристап и во ова одделно и пошироко зафатено теренско истражување на македонската национална заедница во Република Србија (в. Бошњаковиќ, Књиџар 2011: 127–134).¹⁵¹ Впрочем, овде се дава покомплексен пресек на релевантните јазични проблеми во поширокиот круг на македонската етнолингвистичка заедница во Република Србија, и тоа токму во рамките на содржината на субординираниот поим *ставови кон јазикот* (Bugarski 1986: 134–152; в. и Бошњаковиќ, Књиџар 2011: 125–127), коишто се детерминираат како вредносни реакции кон јазичите и јазичните вариетети, а оттаму и кон нивните говорители. Како што пишува Р. Бугарски (1986: 135), ставовите кон јазикот ја одразуваат сета сложеност и динамика на општествениот живот на одредена заедница, а со самото тоа исполнуваат повеќе функции. На пр., помагаат при когнитивното организирање и претставување во општеството во кое живеат членовите на одредената заедница; придонесуваат за утврдување на сопствениот колективен идентитет наспроти другите социјални групи; го олеснуваат постигнувањето на саканите цели и ги прикриваат сопствените слабости и др. Оттука тие честопати посредуваат, па делумно и ги одредуваат меѓуколективните односи кои тие, всушност, во целина и ги одразуваат.

Во текот на втората половина на XX век, вака сфатените ставови кон јазикот, конституирале одделна истражувачка област во која се влева проблематиката на три рамноправни и сродни дисциплини: лингвистика, социологија на јазикот и социјална психологија. Лингвистичките истражувања на

процент од испитаниците се изјасниле како Македонци (44,42%), потоа и како Македонци и како Срби (33,48%), додека малку повеќе од 1/5 испитаници се изјасниле како Срби. Најмладите испитаници најмногу се асимилирале, па точно половина од нив во овој испитуван примерок за себе велат дека се чувствуваат како Срби. Испитувањето е извршено во период од април до септември 2012 година и во август 2014 година, и тоа во просториите на националните здруженија на Македонците или во нивните семејни домови (особено во јужен Банат и тоа најмногу во домовите на колонистите). Како инструмент при теренската работа е користен прашалник кој содржи вовед, пет тематски целини и 45 прашања, како и прашање за вероисповедта кое дополнително беше вклучено. Во фокусот на анализата во овој труд ќе се најдат одговорите на испитаниците за прашањата за јазичната компетенција кај (не)билингвалните говорители Македонци (и нивните потомци) во Р Србија.

¹⁵¹ Всушност, овој прилог е дел од докторската дисертација (в. Станковиќ 2015: 77–153) во којашто помеѓу другото се претставени резултатите што се добиени во истражувањето на етнолингвистичките виталности на припадниците на македонската национална заедница во Република Србија. Покрај нужниот опис на демографските и етничките карактеристики на испитаниците, истражуван е степенот на употребата на македонскиот јазик, комуникативната компетентност на испитаниците при употребата на малцинскиот македонски и доминантниот српски јазик, проучени се јазичните стратегии на испитаниците во секојдневната комуникација и нивните ставови за грижата за мајчиниот јазик. За да се добијат колку што е можно порелевантни податоци за јазичните ставови стратегии на испитаниците, т.е. за етнолингвистичката виталност на македонската национална заедница, во истражувањето беа вклучени испитаници од различен пол, возраст, место на живеење, земја на потекло, образование и брачен статус. Притоа, во поголем број случаи, тие се билингвални, односно во поголема или помала мера поседуваат комуникативна компетентност на планот и на македонскиот и на српскиот јазик. Како главни варијабли во анализата на одговорите на поголем број прашања се земени националните чувства, возраста, образованието, брачниот статус и местото на раѓање и местото на живеење на испитаниците.

В. Брајт и В. Лабов, пред сè, антрополошки и социолошки насочени, беа вистински поттик за разгледувања на ставовите кон јазикот. Имено, истражувачките постулати „koje je postavio Labov posebno su doprineli kako teorijskim principima tako i eksperimentalnim tehnikama ovakvog rada. On je našao da su eksplicitni iskazi o jeziku ograničeni na one koji su se ’uzdigli na površinu društvene svesti i priključili opštem jezičkom folkloru‘. Ali u osnovi ovih iskaza leže duboko zapretana nesvesna osećanja“ (Bugarski 1986: 136)¹⁵².

Со оглед на тоа што се работи за суптилни преливи, а не за јасно разграничени категории, и тоа во доменот на меѓуетничките комуникациски мрежи, за објективно проучување на овој комплексен проблем, неопходно беше да се пронајде соодветна методологија. Во таа насока, подолго време во социологијата на јазикот се користат директни истражувачки методи, кои се поткрепени со анкетаирање на репрезентативен примерок, на интервјуа и на непосредна опсервација (Bugarski 1986: 143–145). Во ова истражување е користен прашалник, односно директно мерење на јазичните ставови.¹⁵³

Јазичната компетенција кај Македонците во Р Србија. Иако може да се направи термиолошка разлика меѓу *јазичнаа компетенција* на говорителот која се врзува за неговиот степен на познавање на формалното устројство на одреден јазик и *комуникативнаа компетенција* којашто се однесува на функционалните, односно на ситуационските соодветности на јазикот на говорителот (в. на пр. Kristal 1988: 121, 123–124), во овој труд двата поими, во одредена мера, се користат синонимно, без наведените дистинкции. Со нив е опфатено јазичното однесување на испитаниците во секојдневните комуникативни ситуации и во рамките на македонската национална заедница во Р Србија и во рамките на пошироката општествена заедница; поконкретно станува збор за избор на употребата на малцинскиот македонски или доминантниот српски јазик, кој подразбира нужно познавање на дадениот јазичен систем. Со статистичка обработка на податоците кои се добиени од одговорите на испитаниците на шест прашања од наведениот прашалник,¹⁵⁴ ќе бидат прикажани ставовите на припадниците на македонската национална заедница во Република Србија спрема сопствените јазични компетенции.

Прашање бр. 1 (во Прашалникот бр. 19): На кој јазик полесно се изразуваат: **а)** на македонски јазик, **б)** на српски јазик, **в)** подеднакво и на двата јазика?

Резултатите прикажани во табелата 1 во голема мера ја илустрираат поодминатата фаза на лингвистичката (и етничката) ослабеност на македонската

¹⁵² Како доказ на ова Лабовлево тврдење, Р. Бугарски (1986: 136) истакнува дека треба да се запомни неговиот наод во кој тој вели „da ljudi često ne čuju glasove koje stvarno proizvode, nego pojme koje ovima nameću“, а како соодветен пример го наведува говорникот на српскиот јазик „koji veruje da razlikuje č i ĉ, iako to stvarno ne čini; takav govornik mogao bi da bude uveren da pravilno izgovara, na primer, reč *čevapčići*, iako njegovim slušaocima sve tri afrikate u ovoj reči zvuče identično.“

¹⁵³ Прашалникот содржи **три вида** прашања. **Првиот**, прашања во кои се нудат два одговора: **да** и **не**. **Вториот**, прашања со повеќекратен избор во кои се нудат **повеќе одговори**. **Третиот**, прашања кои се состојат **од две** или **од три листи со понудени одговори**. Во дадените одговори на најголемиот број прашања е применет **принципот на заокружување**, во помал број случаи одговорот **се запишува на постојната црта**.

¹⁵⁴ Одговорите на испитаниците се анализирани во статистичкиот пакет SPSS 20 (в. и Sokolovska 2013).

национална заедница во Република Србија. Имено, 54,2% од испитаниците полесно се изразува на српски јазик, повеќе од една третина или 34,38% анкетирани подеднакво добро се изразува и на македонски и на српски јазик, а само 10,71% полесно се изразува на малцинскиот македонски јазик. Кога овие резултати, во некој случај, би се зеле како изолиран показател на јазичната компетенција на нејзините припадници, со потполна сигурност би можело да се говори, не само за последната фаза на замената на јазиците туку и за одреден висок степен на асимилација на испитаниците.

Полесно се изразуваат	Број на испитаници	Проценти
на српски јазик	243	54,24
подеднакво и на двата јазика	154	34,38
на македонски јазик	48	10,71
нема податок	3	0,67
Вкупно	448	100,00

Табела 1. Застапеност на испитаниците според јазикот на кој полесно се изразуваат

Следните податоци (табела 2) во најголема мера ја потврдуваат претходно добиената слика за зголеменото слабеење на (етно)лингвистичката виталност на Македонците и нивните потомци во Република Србија. Всушност, само 17,77% испитаници од македонска националност полесно се изразува на македонски јазик; додека над половината од нив подеднакво добро се изразува на двата јазика. Кај испитаниците од српската националност, како и кај оние кои се изјасниле дека припаѓаат на македонската и на српската националност, поголемиот дел полесно се изразува на српски јазик (95,60% и 61,07%).

На кој јазик се изразуваат полесно	Национална припадност							
	македонска		српска		и македонска и српска		Вкупно	
на македонски јазик	35	17,77%	0	0,00%	12	8,06%	47	10,76%
на српски јазик	58	29,44%	87	95,60%	91	61,07%	236	54,00%
подеднакво и на двата јазика	104	52,79%	4	4,40%	46	30,87%	154	35,24%
Вкупно	197	100%	91	100%	149	100%	437	100%

Табела 2. Застапеност на испитаниците според јазикот на кој полесно се изразуваат и националната припадност

Во корелација со варијаблата возраст, добиените резултати покажуваат (табела 3) дека со порастот на годините на животот расте и процентот на испитаниците кои полесно се изразуваат на македонски јазик, и тој, сосема очекувано, е најголем во најстарата возрасна група (14,53%). Кога се работи за изразување на српски јазик, ситуацијата е обратна, на овој јазик најлесно се изразуваат испитаниците од најмладата старосна група (88,98%). Двата јазика подеднакво добро се користени од страна на најстарата возрасна група (51,74%). Интересен податок, и тоа секако за подлабока социоллингвистичка анализа,

е оној што зборува за тоа дека поголем број испитаници од средната старосна возраст (49,32%) полесно се изразува на српски јазик. За тоа, на пример, делумно придонесе и оној дел од испитуваниот примерок кој по Втората светска војна е роден во Србија, и кој главно се школувал на српски јазик.

На кој јазик се изразуваат полесно	Возраст на испитаниците							
	15 – 34		35 – 54		55 и повеќе		Вкупно	
на македонски јазик	3	2,36%	20	13,70%	25	14,53%	48	10,79%
на српски јазик	113	88,98%	72	49,32%	58	33,72%	243	54,61%
подеднакво и на двата јазика	11	8,66%	54	36,99%	89	51,74%	154	34,61%
Вкупно	127	100%	146	100%	172	100%	445	100%

Табела 3. Застапеност на испитаниците според јазикот на кој полесно се изразуваат и возраста

Во рамките на општата и очекуваната слика на слабата јазична (и етничка) виталност на македонското национално малцинство во Република Србија се најдоа и податоците од табелата 4. Овие резултати покажуваат дека повеќе од половината доселени лица (53,88%) подеднакво добро ги користи двата јазика, додека само една четвртина Македонци од овој дел на испитуваниот примерок (18,78%) полесно се изразува на македонски јазик. Меѓутоа, испитаниците кои се родени во местото на живеење доминантно го користат само српскиот јазик (88,00%).

Полесно се изразуваат	Во местото на живеење сте					
	од раѓање		доселен		Вкупно	
на македонски јазик	2	1,00%	46	18,78%	48	10,79%
на српски јазик	176	88,00%	67	27,34%	243	54,61%
подеднакво и на двата јазика	22	11,00%	132	53,88%	154	34,60%
Вкупно	200	100%	245	100%	445	100%

Табела 4. Застапеност на испитаниците според јазикот на кој полесно се изразуваат и местото на раѓање и живеење

Застапеноста на испитаниците според брачниот статус (табела 5), која за оваа анализа е многу значајна поради исклучително големиот број мешани бракови, покажува дека женетите и мажените лица повеќе го користат српскиот јазик (45,95%) или подеднакво и двата јазика (41,22%); додека, во овој случај, само малку повеќе од една десеттина припадници на оваа група испитаници (12,84%) ја заокружиле понудената можност: *македонски јазик*. Неженетите и немажените лица, во огромен број, најчесто користат српски јазик (86,41%). Со оглед на тоа што, во најголема мера, тие истовремено се припадници и на најмладата старосна група, овие и резултатите прикажани во табелата 3 се во директна позитивна корелација. Општо

земено, а во однос на сите наведени групации, македонскиот како јазик полесен за изразување најмногу го одбрале разведени лица (19,05%) и вдовци или вдовици (20,00%).

Полесно се изразуваат	Брачен статус на испитаниците				Вкупно	
	женет/ мажена	неженет/ /немажена	разведен/ /разведена	вдоец/ /вдовица		
на македонски јазик	38 12,84%	1 0,97%	4 19,05%	5 20,00%	48	10,79 %
на српски јазик	136 45,94%	89 86,41%	10 47,62%	8 32,00%	243	54,61 %
подеднакво и на двата јазика	122 41,22%	13 12,62%	7 33,33%	12 48,00%	154	34,61 %
Вкупно	296 100%	103 100%	21 100%	25 100%	445	100%

Табела 5. Застапеност на испитаниците според јазикот на кој полесно се изразуваат и брачната состојба

Прашање бр. 2 (во Прашалникот бр. 20): Македонски зборувам: **а)** одлично, **б)** слабо, **в)** разбирам, но не ја владеем граматиката, **д)** добро ја владеем граматиката.

Во табелата 6, во споредба со одговорите кои се добиени, на пример, на прашањето бр. 1 (т.е. на прашањето бр. 19 во Прашалникот), е прикажана многу интересна застапеност на субјективните оценки за квалитетот на зборувањето на македонскиот јазик. Најголемиот број испитаници смета дека одлично зборува македонски (43,3%); разбира, но не зборува повеќе од една четвртина анкетирани (26,79%); зборува, но лошо ја владее граматиката на македонскиот јазик речиси една петтина испитаници (19,42%); додека една десеттина испитаници зборуваат слабо (10,04%). Идната подлабока анализа (деталната компарација на одговорите од овој блок прашања, вклучувањето на направените студии на случаи во тоа разгледување, како и вклучувањето на релевантните показатели коишто се забележани во многуте контакти со Македонци и нивните потомци при пополнувањето на прашалникот) веројатно ќе покаже и поголема желба кај испитаниците за подобро зборување на македонскиот јазик.

Македонски јазик зборувам	Број на испитаници	Проценти
одлично	194	43,30
разбирам, но не зборувам	120	26,79
зборувам, ама не владеем со граматиката	87	19,42
слабо	45	10,04
добро владеем со граматиката, но не зборувам	1	0,22
нема податоци	1	0,22
Вкупно	448	100,00

Табела 6. Застапеност на испитаниците според чувството за квалитетот на говорење на македонскиот јазик

Корелацијата меѓу субјективните оценки на квалитетот на зборувањето на македонскиот јазик и националната припадност на испитаниците (табела 7) покажуваат дека македонскиот јазик одлично го зборуваат 62,31% Македонци и 42,28% анкетирани лица со двојно национално чувство. Повеќе од две третини испитаници со српска националност (67,03%) разбира, но не зборува македонски јазик, додека само еден мал процент од оваа национална групација одлично зборува македонски јазик (6,59%).

Македонски јазик зборувам	Национална припадност на испитаниците							
	македонска		српска		и македонска и српска		Вкупно	
одлично	12	62,31%	6	6,59%	63	42,28%	193	43,96%
слабо	14	7,04%	14	15,38%	15	10,07%	43	9,79%
разбирам, но не зборувам	15	7,54%	61	67,03%	42	28,19%	118	26,88%
зборувам, но не владеам со граматиката	45	22,61%	10	10,99%	29	19,46%	84	19,13%
добро владеам со граматиката, но не зборувам	1	0,50%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,23%
Вкупно	199	100%	91	100%	149	100%	439	100%

Табела 7. Застапеност на испитаниците според чувството за квалитетот на говорење на македонскиот јазик и националната припадност

Во табелата 8, односно кај варијаблата возраст, се гледа дека Македонците од постарите возрасни групи подобро го оценуваат своето зборување на македонскиот јазик. Оценката одлично зборувам најмногу е забележена кај испитаниците од најстарата возрасна група (56,65%), потоа кај испитаниците од средната возрасна група (53,65%), а најмалку е присутна кај припадниците на најмладата популација (14,06%). Најголем број испитаници од најмладата возрасна група разбира македонски јазик, но не зборува на него (47,66%).

Македонски јазик зборувам	Возраст на испитаниците							
	15 – 34		35 – 54		55 и повеќе		Вкупно	
одлично	18	14,06%	78	53,42%	98	56,65%	194	43,40%
слабо	21	16,41%	9	6,16%	15	8,67%	45	10,07%
разбирам, но не зборувам	61	47,66%	41	28,08%	18	10,40%	120	26,85%
зборувам, но не владеам	28	21,88%	18	12,33%	41	23,70%	87	19,46%

со граматиката								
добро владеам со граматиката, но не зборувам	0	0,00%	0	0,00%	1	0,58%	1	0,22%
Вкупно	128	100%	146	100%	173	100%	447	100%

Табела 8. Застапеност на испитаниците според чувството за квалитетот на говорење на македонскиот јазик и возраста

Во поглед на степенот на образование кај испитуваниот примерок (табела 9) се гледа дека испитаниците со виша и висока стручна спрема своето квалитетно зборување на македонскиот јазик, во најголем број случаи, го оценуваат со одлична оценка (55,32%). На спротивниот крај на оваа скала се наоѓаат испитаниците со незавршено и завршено основно училиште, кои себеси си дадоа најмал број одлични оценки (0,00% и 25,00%).

Македонски јазик зборувам	Степен на образование на испитаниците						Вкупно					
	незавршено основно образование	завршено основно образование	завршено занаетчиско училиште / занает	средно училиште / гимназија	виша и висока стручна спрема							
одлично	0	0,00%	10	25,00%	16	40,00%	64	36,57%	104	55,32%	194	43,40%
слабо	0	0,00%	5	12,50%	5	12,50%	23	13,14%	12	6,38%	45	10,07%
разбирам, но не зборувам	3	75,00%	15	37,50%	6	15,00%	52	29,72%	44	23,40%	120	26,85%
зборувам, но не владеам со граматиката	1	25,00%	10	25,00%	13	32,50%	35	20,00%	28	14,89%	87	19,46%
добро владеам со граматиката, но не зборувам	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,57%	0	0,00%	1	0,22%
Вкупно	4	100%	40	100%	40	100%	175	100%	188	100%	447	100%

Табела 9. Застапеност на испитаниците според чувството за квалитетот на говорење на македонскиот јазик и степенот на образование

Табела 10 ги прикажува резултатите што се добиени при вкрстувањето со варијаблата место на живеење. Очекувано, тука своето зборување на македонскиот јазик подобро го оценуваат испитаниците кои се доселиле во местото на живеење од оние кои во тоа место живеат од раѓање. Првите си дадоа сами на себе одлична оценка во повеќе од две третини случаи (67,61%), а вторите дури во петпати помал број случаи (13,50%). Општата слика кажува дека припадниците на македонското национално малцинство кои се родени во Република Србија имаат поинтензивен и позабрзан процес на слабеење на својата јазична виталност.

Македонски јазик зборувам	Во местото на живеење сте					
	од раѓање		доселен		Вкупно	
одлично	27	13,50%	167	67,61%	194	43,40%
слабо	27	13,50%	18	7,29%	45	10,07%

разбирам, но не зборувам	99	49,50%	21	8,50%	120	26,85%
зборувам, но не владеам со граматиката	47	23,50%	40	16,19%	87	19,46%
добро владеам со граматиката, но не зборувам	0	0,00%	1	0,40%	1	0,22%
Вкупно	200	100%	247	100%	447	100%

Табела 10. Застапеност на испитаниците според чувството за квалитетот на говорење на македонскиот јазик и местото на раѓање и живеење

Корелацијата помеѓу субјективните оценки за квалитетот на зборувањето на македонскиот јазик и брачниот статус на испитаниците (табела 11) покажува дека анкетираниите лица во групата на женети и мажени лица себеси си дадоа најмногу одлични оценки (52,53%), по нив со таа оценка доаѓаат разведените лица (50,00), па вдовиците и вдовците (42,31%). Во групата неженети и немажени лица речиси половина испитаници (46,15%) разбираат, но не зборуваат македонски јазик.

Македонски јазик зборувам	Брачен статус на испитаниците									
	оженет/ /омажена		неоженет/ /неомажена		разведен/ /разведена		вдовец/ /вдовица		Вкупно	
одлично	15	52,53%	17	16,35%	10	50,00%	11	42,31%	194	43,40%
слабо	22	7,41%	16	15,38%	2	10,00%	5	19,23%	45	10,07%
разбирам, но не зборувам	68	22,90%	48	46,15%	3	15,00%	1	3,85%	120	26,85%
зборувам, но не владеам со граматиката	50	16,84%	23	22,12%	5	25,00%	9	34,62%	87	19,46%
добро владеам со граматиката, но не зборувам	1	0,34%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,22%
Вкупно	297	100%	104	100%	20	100%	26	100%	447	100%

Табела 11. Застапеност на испитаниците според чувството за квалитетот на говорење на македонскиот јазик и брачната состојба

Прашање бр. 3 (во Прашалникот бр. 21): Српски зборувам: **а)** одлично, **б)** слабо, **г)** разбирам, но не зборувам, **в)** зборувам, но не ја владеам граматиката, **д)** добро ја владеам граматиката, но не зборувам.

Во табелата 12 е прикажана застапеноста на испитаниците според субјективната процена на квалитетот на зборување на српскиот јазик. Поголемиот број од испитаниците (87,72%) смета дека одлично зборува српски јазик, додека малку повеќе од една десеттина испитаници (12,28) вели дека зборува, но дека не владее добро со граматичкиот систем на српскиот јазик. И оваа самоперцепција на анкетираниите упатува на различните вредности кои се поврзуваат со јазикот и различните идентитетски стратегии кои се избираат. Овие

вредносни ставови укажуваат на висок степен на приспособливост на македонската малцинска заедница и се во директна врска со изградбата/разградбата на идентитетот и јазичното однесување во конкретен социокултурен контекст.

Српски јазик зборувам	Број на испитаници	Проценти
одлично	393	87,72
зборувам, но не владеем со граматиката	55	12,28
Вкупно	448	100,00

Табела 12. Застапеност на испитаниците според чувството за квалитетот на говорење на српскиот јазик

Во согласност со резултатите кои се дадени во претходната табела, сите испитаници од српската национална припадност кажале дека одлично го зборуваат српскиот јазик (100%). Слични резултати се добиени и во случајот на преостанатите две групации. Одлична оценка запишале 90,67% испитаници со двојно национално чувство и 79,40% испитаници со македонска националност (табела 13).

Српски јазик зборувам	Национална припадност на испитаниците							
	македонска		српска		и македонска и српска		Вкупно	
одлично	158	79,40%	91	100,00%	136	90,67%	385	87,50%
зборувам, но не владеем со граматиката	41	20,60%	0	0,00%	14	9,33%	55	12,50%
Вкупно	199	100%	91	100%	150	100%	440	100%

Табела 13. Застапеност на испитаниците според чувството за квалитетот на говорење на српскиот јазик и националната припадност

Во табелата 14 е прикажано дека одличните оценки за знаење на српскиот јазик опаѓаат со растењето на годините. Тие се најчести во најмладата возрасна група (98,44%), потоа во средната група (83,67%) и на крај во најстарата возрасна група (83,24%). Меѓутоа, тука нема драстично опаѓање, впрочем нема значајни статистички разлики, особено меѓу испитаниците на втората и третата возрасна група, каде што процентот на одлични оценки речиси е ист.

Српски јазик зборувам	Возраст на испитаниците							
	15 – 34		35 – 54		55 и повеќе		Вкупно	
одлично	126	98,44%	123	83,67%	144	83,24%	393	87,72%
зборувам, но не владеем со граматиката	2	1,56%	24	16,33%	29	16,76%	55	12,28%
Вкупно	128	100%	147	100%	173	100%	448	100%

Табела 14. Застапеност на испитаниците според чувството за квалитетот на говорење на српскиот јазик и возраста

Резултатите дадени во табелата 15 покажуваат дека одличната самоперцепција на квалитетот на зборување на српскиот јазик е пропорционална со степенот на образование на испитаниците. Односно, најголем процент на лица со одлично знаење на српскиот јазик се појавува меѓу испитаниците со виша или со висока стручна спрема (93,62%) и меѓу испитаниците со гимназиско образование или со друго средно училиште (89,14%). Меѓутоа, статистички значајно висок процент на одлични оценки е присутен и при изјаснувањето на испитаниците во преостанатите три образовни групации.

Српски јазик зборувам	Степен на образование на испитаниците											
	незавршено основно образование		завршено основно образование		завршено занаетчиско училиште / занает		средно училиште / гимназија		виша и висока стручна спрема		Вкупно	
одлично	3	75,00%	30	73,17%	28	70,00%	156	89,14%	176	93,62%	393	87,72%
зборувам, но не владеем со граматиката	1	25,00%	11	26,83%	12	30,00%	19	10,86%	12	6,38%	55	12,28%
Вкупно	4	100%	41	100%	40	100%	175	100%	188	100%	448	100%

Табела 15. Застапеност на испитаниците според чувството за квалитетот на говорење на српскиот јазик и степенот на образование

Во табелата 16 се дадени резултатите кои се добиени при вкрстување со варијаблата место на живеење. Во рамките на претходните релевантни изјаснувања на испитуваниот примерок, во овој случај се забележува дека лицата кои во местото на живеење живеат од раѓање подобро зборуваат српски јазик од лицата кои се доселени во местото на живеење. Во првата група одлична оценка себеси си дадоа 97,51% испитаници, додека во другата група процентот на одлични оценки изнесува 79,76%.

Српски јазик зборувам	Во местото на живеење сте					
	од раѓање		доселен		Вкупно	
одлично	196	97,51%	197	79,76%	393	87,72%
зборувам, но не владеем со граматиката	5	2,49%	50	20,24%	55	12,28%
Вкупно	201	100%	247	100%	448	100%

Табела 16. Застапеност на испитаниците според чувството за квалитетот на говорење на српскиот јазик и местото на раѓање и живеење

Во врска со варијаблата брачен статус на испитаниците се појавуваат резултати кои уште еднаш ја потврдуваат тенденцијата на сè поголемо слабеење на лингвистичката виталност кај испитаниците на најмладата возрастна група. Имено, своите знаења од српскиот јазик најдобро ги оценија неженетите и немажените лица (97,12%), во чија групација има најмногу испитаници од најмладата возрастна група. Тој процент на одлични оценки, како што и се очекуваше, е многу висок и при изјаснувањето на испитаниците во преостанатите три предметни групи (табела 17).

Српски јазик зборувам	Брачен статус на испитаниците									
	женет/ /мажена		неженет/ /немажена		разведен/ /разведена		вдовец/ /вдовица		Вкупно	
одлично	254	85,52%	101	97,12%	19	90,48%	19	73,08%	393	87,72%
зборувам, но не владеам со граматиката	43	14,48%	3	2,88%	2	9,52%	7	26,92%	55	12,28%
Вкупно	297	100%	104	100%	21	100%	26	100%	448	100%

Табела 17. Застапеност на испитаниците според чувството за квалитетот на говорење на српскиот јазик и брачната состојба

Прашање бр. 4 (во Прашалникот бр 27): На кој јазик мислите/размислувате/расудувате: **а)** на македонски, **б)** на српски, **в)** и на двата, но почесто на _____?

Резултатите во табелата 18 покажуваат дека половина од испитаниците размислува и расудува на српски јазик (50,89%), додека на македонски јазик тоа го прават малку повеќе од една десеттина испитаници (10,49%).

Мислите/размислувате/ /расудувате	Број на испитаници	Проценти
на српски јазик	228	50,89
и на двата јазика, но почесто на српски јазик	81	18,08
на македонски јазик	47	10,49
и на двата јазика, но почесто на македонски јазик	46	10,27
на двата јазика подеднакво	46	10,27
Вкупно	448	100,00

Табела 18. Застапеност на испитаниците според јазикот на кој размислуваат

Податоците во табелата 19 покажуваат дека во секоја од трите национални групации, најголем број испитаници размислува на српски јазик. И овој податок се приклучува кон општиот заклучок за постепената замена на јазиците кај Македонците и нивните потомци во Република Србија. Всушност, само на македонски јазик размислуваат 18,09% испитаници од македонска националност; кај испитаниците од македонска и од српска националност тој број на испитаници изнесува 6,67%, а кај испитаниците што се изјасниле како Србину еден од анкетираниите не размислува на македонски јазик (0,00%).

Мислите/размислувате/ расудувате	Национална припадност на испитаниците							
	македонска		српска		и македонска и српска		Вкупно	
на македонски јазик	36	18,09%	0	0,00%	10	6,67%	46	10,45%
на српски јазик	51	25,63%	86	94,51%	85	56,67%	222	50,45%

и на двата јазика, но почесто на македонски јазик	36	18,09%	0	0,00%	10	6,67%	46	10,45%
и на двата јазика, но почесто на српски јазик	41	20,60%	5	5,49%	34	22,67%	80	18,18%
на двата јазика подеднакво	35	17,59%	0	0,00%	11	7,33%	46	10,45%
Вкупно	199	100%	91	100%	150	100%	440	100%

Табела 19. Застапеност на испитаниците според јазикот на кој размислуваат и националната припадност

Кај вкрстувањето со варијаблата возраст (табела 20), добиените резултати покажуваат дека на македонски јазик најмалку размислуваат испитаниците во најмладата возрасна група (3,91%). Тој процент се зголемува со растењето на годините, но тој и понатаму е многу низок: кај припадниците на средната возрасна група изнесува 12,93%, а кај припадниците на најстарата возрасна група 13,29%.

Мислите/размислувате/расудувате	Возраст на испитаниците							
	15 – 34		35 – 54		55 и повеќе		Вкупно	
на македонски јазик	5	3,91%	19	12,93%	23	13,29%	47	10,49%
на српски јазик	110	85,94%	69	46,94%	49	28,32%	228	50,89%
и на двата јазика, но почесто на македонски јазик	2	1,56%	14	9,52%	30	17,34%	46	10,27%
и на двата јазика, но почесто на српски јазик	11	8,59%	25	17,01%	45	26,01%	81	18,08%
на двата јазика подеднакво	0	0,00%	20	13,61%	26	15,03%	46	10,27%
Вкупно	128	100%	147	100%	173	100%	448	100%

Табела 20. Застапеност на испитаниците според јазикот на кој размислуваат и возраста

Без оглед на степенот на образование, испитаниците најмногу расудуваат на српски јазик (табела 21). И тука во сите групации бројот на оние кои расудуваат само на македонски јазик е многу низок: тој е најголем кај испитаниците со завршено основно училиште (19,51%), а потоа следуваат испитаниците со занаетчиско училиште или занает (12,50%), потоа следуваат испитаниците со гимназиско или со средно образование (12,00%) и на крај испитаниците со виша или висока стручна спрема (6,91) и испитаниците без завршено основно училиште (0,00).

Мислите/размислувате/расудувате	Степен на образование на испитаниците											
	незавршено основно образование	завршено основно образование	завршено занаетчиско училиште/ занает	средно училиште/ гимназија	виша и висока стручна спрема	Вкупно						
на македонски јазик	0	0,00%	8	19,51%	5	12,50%	21	12,00%	13	6,91%	47	10,49%
на српски јазик	3	75,00%	21	51,22%	12	30,00%	104	59,43%	88	46,81%	228	50,89%
и на двата јазика,	0	0,00%	4	9,76%	7	17,50%	8	4,57%	27	14,36%	46	10,27%

но почесто на македонски јазик							
и на двата јазика, но почесто на српски јазик	1 25,00%	7 17,07%	11 27,50%	26 14,86%	36 19,15%	81 18,08%	
на двата јазика подеднакво	0 0,00%	1 2,44%	5 12,50%	16 9,14%	24 12,77%	46 10,27%	
Вкупно	4 100%	41 100%	40 100%	175 100%	188 100%	448 100%	

Табела 21. Застапеност на испитаниците според јазикот на кој размислуваат и степенот на образование

Вкрстувањето со варијаблата местото на живеење (табела 22) покажува дека на српски јазик многу повеќе размислуваат испитаниците кои се родени во местото на живеење (83,08%) од оние кои се доселиле во сегашното место на живеење (24,70%). Меѓутоа, резултатите покажуваат дека и поголем број од испитаниците од групата доселени лица размислуваат на српски отколку на македонски јазик (24,70% : 17,41%).

Мислите/размислувате/расудувате	Во местото на живеење сте					
	од раѓање		доселен		Вкупно	
на македонски јазик	4	1,99%	43	17,41%	47	10,49%
на српски јазик	167	83,08%	61	24,70%	228	50,89%
и на двата јазика, но почесто на македонски јазик	7	3,48%	39	15,79%	46	10,27%
и на двата јазика, но почесто на српски јазик	23	11,44%	58	23,48%	81	18,08%
на двата јазика подеднакво	0	0,00%	46	18,62%	46	10,27%
Вкупно	201	100%	247	100%	448	100%

Табела 22. Застапеност на испитаниците според јазикот на кој размислуваат и местото на раѓање и живеење

Во однос на брачниот статус на испитаниците, во табелата 23 гледаме дека во сите предметни категории испитаниците подобро размислуваат на српски јазик. Тој процент е најголем во групата неженети и немажени лица (82,69%), а најмал е во категоријата вдовци и вдовици. Најголемиот процент од лицата кои размислуваат на македонски јазик е од групата разведени лица (23,81%).

мислите/размислувате/ /расудувате	Брачен статус на испитаниците									
	оженет/ /омажена		неоженет/ /неомажена		разведен/ /разведена		вдовец/ /вдовица		Вкупно	
на македонски јазик	34	11,45%	3	2,88%	5	23,81%	5	19,23%	47	10,49%
на српски јазик	126	42,42%	86	82,69%	9	42,86%	7	26,92%	228	50,89%
и на двата јазика, но почесто на македонски јазик	35	11,78%	4	3,85%	1	4,76%	6	23,08%	46	10,27%
и на двата јазика, но почесто на српски јазик	62	20,88%	11	10,58%	1	4,76%	7	26,92%	81	18,08%

на двата јазика подеднакво	40	13,47%	0	0,00%	5	23,81%	1	3,85%	46	10,27%
Вкупно	297	100%	104	100%	21	100%	26	100%	448	100%

Табела 23. Застапеност на испитаниците според јазикот на кој размислуваат и брачната состојба

Прашање бр. 5 (во Прашалникот бр. 28): На кој јазик броите: **а)** на македонски, **б)** на српски, **в)** и на двата, но почесто на _____?

Табела 24 покажува дека најголемиот број испитаници брои на српски јазик (58,71%), додека многу мал број испитаници брои само на македонски јазик (7,14).

Броите	Број на испитаници	Проценти
на двата јазика подеднакво	47	10,49
и на двата јазика, но почесто на српски јазик	77	17,19
и на двата јазика, но почесто на македонски јазик	29	6,47
на српски јазик	263	58,71
на македонски јазик	32	7,14
Вкупно	448	100,00

Табела 24. Застапеност на испитаниците според јазикот на кој бројат

Без разлика на националната припадност, најголем дел од испитаниците бројат на српски јазик (табела 25); а сосема очекувано, тоа е најизразено кај припадниците на српската националност (96,70). Кај припадниците на српската националност никој не брои на македонски; впрочем тој број е многу низок и кај припадниците на македонската националност (11,06%).

Бројам	Национална припадност на испитаниците							
	македонска		српска		и македонска и српска		Вкупно	
на македонски јазик	22	11,06%	0	0,00%	9	6,00%	31	7,05%
на српски јазик	71	35,68%	88	96,70%	97	64,67%	256	58,18%
и на двата јазика, но почесто на македонски јазик	24	12,06%	0	0,00%	5	3,33%	29	6,59%
и на двата јазика, но почесто на српски јазик	42	21,11%	3	3,30%	32	21,33%	77	17,50%
на двата јазика подеднакво	40	20,10%	0	0,00%	7	4,67%	47	10,68%
Вкупно	199	100%	91	100%	150	100%	440	100%

Табела 25. Застапеност на испитаниците според јазикот на кој бројат и националната припадност

Бројот на испитаниците кои бројат на српски опаѓа со порастот на годините (табела 26), тој број е најмал кај највозрасната група (42,20%); додека обратна ситуација имаме во однос на броењето на македонски јазик. Имено, иако генерално земено е многу мал, најголем процент од испитаниците кои бројат на македонски јазик се наоѓа во најстарата возрасна група (9,25%).

Бројам	Возраст на испитаниците							
	15 – 34		35 – 54		55 и повеќе		Вкупно	
на македонски јазик	4	3,13%	12	8,16%	16	9,25%	32	7,14%
на српски јазик	112	87,50%	78	53,06%	73	42,20%	263	58,71%
и на двата јазика, но почесто на македонски јазик	3	2,34%	12	8,16%	14	8,09%	29	6,47%
и на двата јазика, но почесто на српски јазик	9	7,03%	27	18,37%	41	23,70%	77	17,19%
на двата јазика подеднакво	0	0,00%	18	12,24%	29	16,76%	47	10,49%
Вкупно	128	100%	147	100%	173	100%	448	100%

Табела 26. Застапеност на испитаниците според јазикот на кој бројат и возраста

Без оглед на степенот на образование, испитаниците најмногу бројат на српски јазик (табела 27); додека процентот на испитаници кои тоа го прават на македонски јазик е најголем во групата на занаетчии (10%).

Бројам	Степен на образование на испитаниците											
	незавршено основно образование		завршено основно образование		завршено занаетчиско училиште / занает		средно училиште / гимназија		виша и висока стручна спрема		Вкупно	
на македонски јазик	0	0,00%	3	7,32%	4	10,00%	14	8,00%	11	5,85%	32	7,14%
на српски јазик	3	75,00%	29	70,73%	18	45,00%	113	64,57%	100	53,19%	263	58,71%
и на двата јазика, но почесто на македонски	0	0,00%	5	12,20%	2	5,00%	7	4,00%	15	7,98%	29	6,47%
и на двата јазика, но почесто на српски јазик	1	25,00%	4	9,76%	11	27,50%	25	14,29%	36	19,15%	77	17,19%
на двата јазика подеднакво	0	0,00%	0	0,00%	5	12,50%	16	9,14%	26	13,83%	47	10,49%

Вкупно	4	100%	41	100%	40	100%	175	100%	188	100%	448	100%
---------------	----------	-------------	-----------	-------------	-----------	-------------	------------	-------------	------------	-------------	------------	-------------

Табела 27. Застапеност на испитаниците според јазикот на кој бројат и степенот на образование

Во табелата 28 гледаме дека кај варијаблата место на живеење, најголем процент кај испитаниците од двете категории брои на српски јазик; особено оние лица кои се родени во местото на живеење (88,56%). Доселените лица, иако во овој случај тој број е многу мал во однос на преостанатите испитаници, почесто бројат на македонски јазик (12,15% : 1,00%).

Бројам	Во местото на живеење сте					
	од раѓање		доселен		Вкупно	
на македонски јазик	2	1,00%	30	12,15%	32	7,14%
на српски јазик	178	88,56%	85	34,41%	263	58,71%
и на двата јазика, но почесто на македонски јазик	2	1,00%	27	10,93%	29	6,47%
и на двата јазика, но почесто на српски јазик	18	8,96%	59	23,89%	77	17,19%
на двата јазика подеднакво	1	0,50%	46	18,62%	47	10,49%
Вкупно	201	100%	247	100%	448	100%

Табела 28. Застапеност на испитаниците според јазикот на кој бројат и местото на раѓање и живеење

И во однос на брачниот статус забележуваме дека сите категории испитаници најчесто бројат на српски јазик (табела 29). Тој процент е најголем во групата неженети и немажени лица (85,58%). Најголем процент од оние кои бројат на македонски јазик е забележан во групата на разведени лица (19,05%).

Бројам	Брачен статус на испитаниците									
	оженет/ /омажена		неоженет/ /неомажена		разведен/ /разведена		вдовец/ /вдовица		Вкупно	
на македонски јазик	24	8,08%	2	1,92%	4	19,05%	2	7,69%	32	7,14%
на српски јазик	153	51,52%	89	85,58%	10	47,62%	11	42,31%	263	58,71%
и на двата јазика, но почесто на македонски јазик	23	7,74%	2	1,92%	1	4,76%	3	11,54%	29	6,47%
и на двата јазика, но почесто на српски јазик	58	19,53%	11	10,58%	2	9,52%	6	23,08%	77	17,19%
на двата јазика подеднакво	39	13,13%	0	0,00%	4	19,05%	4	15,38%	47	10,49%
Вкупно	297	100%	104	100%	21	100%	26	100%	448	100%

Табела 29. Застапеност на испитаниците според јазикот на кој бројат и брачната состојба

Прашање бр. 6 (во Прашалникот бр. 30): Кое писмо го користите: **1)** Кога пишувате македонски: **а)** кирилица, **б)** латиница; **2)** Кога пишувате српски: **а)** кирилица, **б)** латиница?

Резултатите во табелата 30 покажуваат дека при пишувањето на македонскиот јазик најмногу се користи кирилското писмо (54,24%). При анализата на овој резултат исклучително треба да се има предвид и другиот мошне значаен податок којшто овде е добиен дека повеќе од една третина испитаници не одговориле на ова прашање (35,04).

Користено писмо, македонски јазик	Број на испитаници	Проценти
кирилица	243	54,24
латиница	32	7,14
и кирилица и латиница	16	3,57
нема податок	157	35,04
Вкупно	448	100,00

Табела 30. Застапеност на испитаниците според писмото кое го користат кога пишуваат на македонски јазик

Во табелата 31 се забележува дека најголем број испитаници, во случајот на српскиот јазик, при пишување најмногу користат кирилско писмо (56,92). Меѓутоа, сосема соодветно на бројот на говорителите, тука речиси сите испитаници (99,11%) се определили за една од понудените можности.

Користено писмо, српски јазик	Број на испитаници	Проценти
кирилица	255	56,92
латиница	105	23,44
и кирилица и латиница	84	18,75
нема податок	4	0,89
Вкупно	448	100,00

Табела 31. Застапеност на испитаниците според писмото кое го користат кога пишуваат на српски јазик

Заклучниот осврт за јазичната компетенција на испитуваниот примерок. Добиените резултати во голема мера го илустрираат актуелниот процес на замена на јазиците. Кај прашањето бр. 1 задачата на испитаниците беше да се определат за еден од двата јазика на кој полесно се изразуваат (македонски или српски) или, пак, за третата можност: подеднакво на двата јазика. Бидејќи одговорот на ова прашање претставува и прагматички (според видот) и суд за дадените јазици (според предметот), како и дека тоа е суд кој се манифестира под нивото на свеста, треба да се каже „да испитаници у овом случају изједначавају своју бољу компетенцију једног идиома са његовом ’бољом‘ употребом за неку сврху, у овом случају за изразување мисли и значења“ (Бошњаковиќ, Књижар 2011: 146). Општо земено, повеќе од половината

испитаници одговориле дека подобро се изразуваат на српски јазик; на македонски јазик подобро се изразува само една десеттина од испитаниците; а подеднакво на двата јазика повеќе од една третина од испитуваниот примерок. Меѓусебниот однос на процентите на преференцијата на јазиците и која било од зависните варијабли покажуваат дека за српскиот јазик се определуваат најмногу испитаници од помладата возрасна група. Овој многу важен факт за истражување и за донесување валидни заклучоци во врска со статусот на Македонците и на македонскиот јазик во Р Србија — освен од директните статистички потврди при анализата на вкрстувањето со варијаблата возраст — може да се согледа и во длабинската анализа на резултатите добиени во рамките на другите корелации (в. и Станковиќ 2015: 77–153). Имено, кај сите групи испитаници кај кои останатите варијабли го претпочитаат српскиот јазик како јазик на кој полесно се изразуваат, најмногу има припадници од најмладата возраст. А испитаниците од најстарата возрасна група, генерално, во своите одговори најмногу се определуваат за македонскиот јазик. Речиси идентични резултати се добиени и при обработката на одговорите на следните четири (бр. 2, 3, 4 и 5) од шестте прашања. Што се однесува, пак, на испитаниците од средната возрасна група, и тие во својот избор најмногу се изјаснуваат во корист на српскиот јазик. Но, резултатите кои се добиени при претходните слични истражувања (в. на пр. кај Бошњаковиќ, Књиџар 2011: 147) покажуваат поинаква слика — кај испитаниците од средната возрасна група „већи проценат одговора иде у корист македонског језика“. Меѓутоа, во предметново истражување, за разлика од претходните, опфатен е многу поголем број испитаници, и тоа што е можеби позначајно и многу поширок географски појас, т.е. поголема територијална дистрибуција на испитуваниот примерок (опфатени се речиси сите региони во Р Србија). Бидејќи во ова, како и во претходните истражувања, не е вклучена географската варијабла, овие спротивставени наоди говорат токму за тоа дека таа задолжително треба да се вклучи во наредните истражувања на оваа проблематика. И одговорите на шестото прашање од оваа серија покажуваат доминантност на српскиот во однос на македонскиот јазик. За тоа многу илустративно говори податокот дека на првиот дел од шестото прашање (Кое писмо го користите кога пишувате македонски: а) кирилица, б) латиница?) не одговорија дури 157 испитаници (35,04%). Тука се работи за следното: одговор на ова прашање не дадоа (односно не можеле да дадат) оние испитаници кои не зборуваат македонски јазик, како и испитаниците кои слабо го зборуваат. Меѓутоа, соодветно на присутниот број говорители, на вториот дел од ова прашање (Кое писмо го користите кога пишувате српски: а) кирилица, б) латиница), одговорија речиси сите испитаници (99,11%).

Српскиот како јазик на кој полесно се изразуваат, во првата возрасна група го одбраа 88,89% испитаници (табела 3), што зборува за поодминато лингвистичко и секако етничко слабеење на оваа популација. Со тоа, како впрочем и кај другите релевантни резултати, е потврдена една од главните хипотези: припадниците на оваа група во најголем број случаи се родени во Србија, се школуваат на српски јазик и често потекнуваат од мешани бракови, па оттаму кај нив е присутен висок степен на национална асимилација. Со други зборови кажано, бидејќи младите многу подобро зборуваат српски отколку македонски јазик (односно повеќето од нив не зборува македонски јазик), полесно им е да се изразуваат на српски јазик. Во корелација со варијаблата

возраст, добиените резултати (табела 3) покажуваат дека со порастот на годините на животот расте и процентот на испитаниците кои полесно се изразуваат на македонски јазик, и тој, сосема очекувано, е најголем кај најстарата возрастна група (14,53%), во која, пак, подеднакво добро се користат и двата јазика (51,74%). Од повеќе социолингвистички аспекти, интересен е податокот кој говори за тоа дека поголемиот број испитаници од средната возраст (49,32%) полесно се изразува на српски јазик. За тоа секако придонесе оној дел од испитуваниот примерок кој по Втората светска војна е роден во Србија, а во кој најголем број од лицата се школувале на српски јазик. Сепак, резултатите кои се добиени во оваа старосна група укажуваат на тоа дека голем дел од припадниците не се автохтони жители, голем број од нив се родени и се школувале во Македонија, а потоа, поттикнати од различни поводи, дошле во Србија; па кај нив има значајно понизок степен на национална асимилација. Поголемиот процент кој полесно се изразува на македонски јазик кај третата возрастна групација се темели на изразито етничката автохтоност, но и во стабилната и хомогена социјална мрежа; припадниците на оваа старосна група дури и при комуникацијата со помладите членови во семејството најчесто зборуваат на македонски јазик.

Ако наведените резултати, во извесен случај, би се зеле како изолиран показател за јазичната компетенција на Македонците и нивните потомци во Република Србија, со потполна сигурност би можело да се зборува не само за последната фаза на замена на јазиците туку и за голем степен на асимилација на испитуваниот примерок (што е и факт кај припадниците на најмладата генерација испитаници). Меѓутоа, бидејќи самоперцепцијата и идентитетот на малите национални заедници треба да се набљудува како динамична категорија (Petrović 2009: 17–41), најновите општествени случувања во Република Србија (присутност на поповолни објективни фактори), како и во покомплексно истражување (в. Станковиќ 2015) собраните значајни теренски потврди за живо и мошне позитивно доживување на македонската јазична и културна различност во однос на доминантниот српски јазик и култура, би можеле да бидат придвижувачко навестување на поинакви процеси во самоидентификацијата на припадниците на македонската национална заедница во оваа држава.

Литература

Бошњаковиќ Жарко, Књијар Иван 2011: „Значај испитивања језичких ставова македонске националне мањине у Србији“, *Српска књижевност и језик у јужнословенском контексту*, Чигоја штампа – Друштво за српски језик и књижевност, Београд, 125–155.

Бошњаковиќ Жарко, Књијар Иван 2011а: „Неки од прагматичких и естетских ставова македонске националне мањине у Србији о македонском и српском језику“, *Дијалекти – дијалектиска књижевност*, Лесковачки културни центар, Лесковац, 72–82.

Књијар Иван, Станислав Станковиќ, Жарко Бошњаковиќ 2013: „Етнолингвистичка виталност македонске националне мањине у Републици Србији“, *Македонски јазик*, бр. LXIV, Скопје, 117–127.

Станковиќ Станислав 2015: *Статистика на македонскиот јазик во Република Србија и неговата интерференција со српскиот јазик на морфосинтаксичко рамниште*, Докторска дисертација, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Bugarski Ranko 1986: *Jezik u društvu*, Prosveta, Beograd.

Kristal Dejid 1988: *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Nolit, Beograd.

Petrović Tanja 2009: *Srbi u Beloj Krajini: jezička ideologija u procesu zamene jezika*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Balkanološki institut, Beograd.

Sokolovska Valentina, *Deskriptivna statistika*, Univerzitet u Novom Sadu, Centar za primenjenu statistiku, Novi Sad.

Summary

The paper discusses the use of the minority Macedonian and the dominant Serbian language in a wider circle of members of the Macedonian ethnolinguistic community in the Republic of Serbia. Through statistical analysis of data obtained in response to six questions posed to 448 participants, the paper shows opinions of Macedonians and their descendants in this country according to their own linguistic or communicative competence. Generally speaking, more than half of the respondents said that they express themselves better in Serbian, only one tenth of participants said they express themselves better in the Macedonian language, and a little more than one-third of the respondents said that they express themselves equally well in both languages. If the obtained results were to be viewed as an isolated indicator of language competence of Macedonians and their descendants in the Republic of Serbia, we could argue with absolute certainty not only about the last phase of the language switch but also about a greater degree of assimilation of the members of the Macedonian ethnolinguistic community in this country, which indeed is an evident fact among the members of the youngest generation of the respondents.

Катерина Петровска-Кузманова¹⁵⁵

ЕТНОЛИНГВИСТИЧКО ИСТРАЖУВАЊЕ НА ОБРЕДНОСТА

Апстракт: Во текстот ќе бидат прикажани принципите на етнолингвистиката и нејзините основни постулати во однос на истражувањето на обредноста. Посебно се анализирани некои аспекти на обредните поворки во Македонија со цел да се покаже примената на етнолингвистичката методологија како начин на проучување не само на јазикот туку и на другите појави во кои е одразен народниот менталитет и култура. Со овој приод кон фолклорниот материјал се приближуваат културолошките и јазичните истражувања и на тој начин се добива целосна слика за вербалните и невербалните елементи во обредноста и духовната култура воопшто.

Клучни зборови: етнолингвистика, обреди, лингвистика, етнологија, семантика

Етнолингвистика е науката која ја истражува поврзаноста и меѓусебниот однос на јазикот и духовната култура, јазикот и народниот менталитет, јазикот и народното творештво, како и нивната меѓузависност и различните форми на нивната кореспонденција. „Етнолингвистика не е обична хибридна наука за јазикот и етнологијата, или мешавина на одделните елементи (фактолошки и методолошки), туку и едното и другото“ (Толстој 1995: 31). Терминот етнолингвистика во научните кругови го воведуваат американските етнографи Ф. Боас¹⁵⁶ и Е. Сапир¹⁵⁷ кои при истражувањата на индијанските племиња, дошле до сознанието дека им било неопходно познавањето на јазикот за да можат да ја разберат нивната култура и нивните верувања и одбреди. Но, исто така етнолингвистички идеи можат да се откријат уште кај Хердер во XVIII век и кај Хумболт во XIX век. Во Русија овие идеи добиле свој одраз во делото на А. А. Потебни¹⁵⁸ „Мисли и јазик“ (1862 г.). Но, своја вистинска примена добива преку истражувањата што ги прават Никита и Светлана Толстој¹⁵⁹ и нивните ученици.

¹⁵⁵ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, kpkuzmanov@yahoo.com

¹⁵⁶ Франц Боас (Franc Boas 1858–1942) е еден од пионерите на модерната американска антропологија. Тој како и многи други научници кои се сметаат за родоначалници на некоја наука бил образуван во други дисциплини – имал докторат од физика и постдокторат од географија.

¹⁵⁷ Едвард Сапир (Edward Sapir 1884–1939) бил американски антрополог-лингвист, кој е една од најзначајните фигури кои одиграле значајна улога во поврзувањето на овие две дисциплини. Негови позначајни дела се: *A sketch of the social organization of the Nass River Indians*. (1915). *Ottawa: Government Printing Office. Time Perspective in Aboriginal American Culture, A Study in Method*. (1916) *Ottawa: Government Printing Bureau. Language: An introduction to the study of speech* (1921). *New York: Harcourt, Brace and company*.

¹⁵⁸ Александар Афанасиевич Потебни (А. Афана 1835–1891) лингвист, книжевен критичар и филозоф, дописен член на Империјаторската академија на науките во Санкт-Петербург, прв значаен теоретичар на лингвистиката во Русија. Автор е на делата: *О некојторых символах в славянской народной поэзии* (1860), *Мысль и язык* (1862), *Язык и народность* (1895), *Из записок по теории словесности* (1905) и др.

¹⁵⁹ Никита Илич Толстој (Никита Ильич Толстой 1923–1996), бил член и на седум други национални академии, предавал на Московскиот универзитет, бил директор на Институтот за

Нарекувајќи го својот зафат етнолингвистички, Н. Толстој дал потполна смисла на секој дел од зборот етнолингвистика. Првиот дел (етно) ја означува народната традиција и култура и истражувањето во нејзините етнички регионални и „дијалектни“ форми врз основа на кои, како и во јазикот, врз основа на дијалектите се реконструира прасловенската состојба. Вториот дел лингвистика овде има тројно значење: 1. јазикот претставува основа за истражување на традиционалната култура, 2. културата и јазикот се систем од знаци, во семиотичката смисла на зборот (слично како што зборуваме за јазикот на музиката, јазикот на сликарството, гестовниот јазик и др.) и 3. етнолингвистиката користи голем број лингвистички термини и методи.

Етнолингвистиката развива специфичен методолошки пристап во проучувањето на традиционалната култура. Проблемот на јазикот и културата има две страни и може да биде предмет на лингвистиката и културологијата. Лингвистиката се интересира за тоа како јазикот ја одразува културата и за она што во самиот јазик е условено од културата и поврзано со сликата на светот, а културологијата ја интересира јазикот на културните кодови, како форма преку која се опишува одредена појава. Во своите етнолингвистички истражувања Никита Толстој (1995: 123) му приоѓа на обредот како на обреден текст или како на „редослед на симболи изразен со помош на обредна синтакса“. Во кондензацијата на обредниот текст, како што забележува Толстој има многу елементи кои можат да се поврзат со текстот во приказните, меѓутоа постојат разлики. Овие разлики пред сè се однесуваат на структурата на фолклорниот текст на приказната и обредниот текст. Првата основна разлика е во тоа што текстот на приказните во целина е вербален (устен), додека обредниот текст материјално и структурно е трикомпонентен. Неговите компоненти се – акционална (дејствена), реална (предметна) и вербална (усна) страна на обредот. Неговиот однос е различен во различните обреди и вербалната компонента може да биде доведена до минимум дури и до нула, втората разлика е во тоа што сликовитоста нема да исчезне туку ќе биде сочувана во сите стадиуми на развојот и кондензацијата на фразеологизмите, заради што фразеологизмот не се воопштува: не губејќи ја сликовитоста тој не ја губи основната смисловна компонента на надворешната и внатрешната форма (Толстој 1995: 68). Според Толстој при истражувањето на обредноста постојат два процеса – првиот процес е претворање на обредот или обредниот текст во збор (израз, реченица) исто како и претворањето на народната усна творба или фолклорниот вербален текст во збор (израз, реченица), вториот – претворање на зборот во обреден текст, во обред (ритуал, претстава), исто како и зборовите во вербален текст, помала фолклорна творба. Во овие процеси, спротивни по своите почетни позиции, може да се

славистика при Руската академија на науките. Резултат на неговата истражувачка работа се преку 300 статии како и делата: *История и структура славянских литературных языков* (1966–1969), *Славянская географическая терминология* (1969), *Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектного словаря*, (1968–1971) и др.

Светлана Михайловна Толстој (С. Михайловна Толстая 1938, Москва) руски лингвист, доктор на филолошки науки, професор и директор на Институтот за славистика при Руската академија на науките. Автор на делата: *Морфология в структуре славянских языков*. Москва, 1998, *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*. Москва, 2008, *Семантические категории языка культуры: Очерки по славянской этнолингвистике*. Москва, 2010.

откријат низа преодни стадиуми, ситуации и појави кои несомнено се интересни и за лингвистиката во целина и за фразеологијата пред сè (Толстој 1995: 66).

Метајазикот на традиционалната народна култура нема строго означени граници. Од лингвистичка гледна точка за карактеристиките на јазикот во традиционалната народна култура суштествено е разликувањето на специфичната и неспецифичната лексика, сопствениот вокабулар и ономастиката, едноставните и сложените термини кои влегуваат во фондот на културата ги вклучуваат специјалните обредни и митолошки термини како на пр: бадник, коледе, додоле, русалки, сурова и др. Некои од тие елементи можат да бидат изразени со посебни термини во некои локални територии, а други да не постојат. Во фолклористичките и етнолошките истражувања опишувањето на обредите и верувањата најчесто се направени на јазикот на набљудувачите, кој е различен од јазикот на носителите на традицијата, додека нивните јазички елементи се презентираат во вид на цитат. На тој начин се предаваат специјални термини кои се однесуваат на обредите и нивните составни делови како што се имиња на: дејства, предмети, лица, функции и др. Оваа терминологија за етнографот истражувач има помошно значење, таа претставува средство за ослободување и фиксација на функционално релевантни елементи на обредите и верувањата. Во сферата на обредноста односот меѓу терминологијата и обредната реалност е порегуларно и потранспарентно отколку во сферата на верувањата. Во составот на обредната терминологија влегуваат следните групи термини: 1. имиња на обреди, нивните носители, нивните составни делови; 2. имиња на обредни предмети; 3. имиња на лица-исполнители, или адресати или објекти на дејствата; 4. имиња на обредни дејства; 5. метајазик на фолклорот (имиња на ора, вербални формули). Метајазикот на верувањата е посложен од оној на обредите, спецификата на јазикот на верувањата е во неговата културна и митолошка основа во внатрешни форми и тој практично се совпаѓа со јазикот воопшто.

Ако го гледаме традиционалниот обред како културен текст тогаш ќе забележиме дека тој во себе вклучува елементи кои прапаѓаат кон различни кодови: акционален (обредот е редослед на одредени дејства), предметен (во обредот се користат секојдневни или специјално направени ритуални предмети), вербален (обредот содржи усни формули, благослови и сл.), персонален (дејствата ги вршат одредени изведувачи и се насочени кон одредени лица), локативен (дејствата се вршат во рамките на ентериерот или интериерот или пак се просторно ориентирани нагоре – надолу, во длабочина), темпорални (дејствата се одвидаат во одреден дел од годината), музички (со зборови или без), ликовен (ликовни симболи на ритуалните предмети, храна облека, прибор) и сл. Во симболичкиот јазик обредните дејства заземаат особено место и потребни се посебни методи за опишување, на посложените симболи или на предметите и природните појави, артефактите, лицата или пак времето и местото. Теоретското истражување на семантиката на симболите и ритуалните функции на предметите што се користат во народната традиција и денес прават посебна, доста напредна област на етнографијата, културологијата и етнолингвистиката со која се занимаваат низа автори (Байбурин 1989; Топорков 1989; Виноградова, Толстая 1993), додека семиотиката на дејството не се izdelува од теоретска гледна точка туку е безусловно поврзана со особеностите на логичката содржина на дејството. Дејствата (како и глаголите) – се „главни“ (елементи на обредот), но тие пак на семантички план – се тивки и се напојуваат со туѓа смисла и ја позајмуваат

„магиската сила“ од другите компоненти на ритуалот. Таа особеност на дејството како логичка категорија се одразува во семантичката структура на глаголите и во другите зборови што означуваат дејство: „Разликата на имињата на дејството од зборовите со поинаква семантика се состои пред сè во тоа што тие опишуваат сложени ситуации од многу аспекти, со формални експликации за карактеристичните својства на учесниците, нивната положба, нивниот меѓусебен однос итн. Полната номенклатура на актантите што ги опишуваат дејствата влучуваат и до триесет елементи“ (Апресјан 1991: 3).

Предметната (инструменталната или објективната) семантика доминира во такви случаи, како што е удирањето со гранка од врба за да „расте како врба“, или општо распространетиот обичај при првото изведување на пасење, добитокот да се гони не со камшик, туку со врбова гранка (Антонијевиќ 1982: 57). Темпоралните акценти можат да бидат забележани во семантиката на ритуалните дејства (и забрани) ограничени на одреден сегмент, во календарските денови и периоди, ако тие дејства се мотивирани од својствата што му се припишуваат на самото време на еден или друг празник или ден во недела. Така обичајот на приготвување јадење од разни зрна (грав, пченка) на Св. Варвара кај јужните словени ја должи својата популарност на народното етимолошко доближување на името на светецот со зборот се вари – еднакво со семантиката на обредното дејство, па несомнено доминира магијата на плодородието, а не толкувањето на празникот. Во ритуалот подеднакво важна улога игра концептот и моделот на движење. За таквото движење да се здобие со статус на обредна постапка потребни се и некои дополнителни услови, но во акционалното движење не постои ништо што би ја мотивирало неговата ритуализација и со неа поврзаната сегментизација (симболизација). Во таквите услови, покрај семантичката сиромашност, движењето и исполнувањето на наговата симболичка смисла можат да бидат и субјектот и објектот и адресатот и целта на движењето ако тие завладеат со „независната магиска сила“, но пред сè се јавуваат локативни (пространствени) параметри на тоа дејство. Без нив движењето добива семантички акцент само во случаи кога неговата неутрална, немаркирана форма (одење) се спротивставува на таквите маркирани форми како бегство, ползење, одење со грбот напред итн. (Толстой 1994: 75). Повеќето обреди вклучуваат во себе некакво поместување на дејствувачките лица и ритуалните предмети, чие значење е определено не толку со тоа кој, или што, кога и со каков лик се движи, но во поголем степен дали произлегува од него приближување или оддалечување, движење по вертикала или во круг и др. Најсилно семантиката на движењето може да се согледа во календарските обичаи на колективното одење по село, посетите на куките, полињата, одењето со ритуални предмети – фигура на смртта, Морена, водејќи додолка, пеперуда итн., иако смислата на секој од таквите ритуали може да се определи со другите компоненти на ритуалот – придружните дејства како што е пеењето на песните, исполнувањето на благословите, собирањето на даровите и др., а во случаите на одење со некакво лице (т.е. во обредите на „водење“) или со некаков предмет (во обреди на „носење“) – тие објекти не се ништо помалку значајни од самото одење, не се избришани во целост, за што сведочи пред сè терминологијата на календарските обреди и нивните народни имиња. Во обредите со „водење“ позицијата на водениот е семантички позначајна, отколку позицијата на субјектот (обредните лица, кои го водат лицето). Пасивноста на водениот е потцртана со неговото облекување (покриено

лице) и однесување (молчење), се јавува како едно од главните смислообразувачки моменти на ритуалот на водење (Виноградова 1993: 24–30). Мотивот на „оностран (задгробен)“ – коледарите се примаат како да доаѓаат од далеку како посланици од „тој свет“, се појавува како значајна компонента на општата семантика на обредот. Исто така очигледна е улогата на симболичките предмети (фигури, препарирани животни, кукли, гранчиња) во обредите со носење; во најголем број случаи се завршуваат со уништувањето или давењето на самиот симбол – неговото кинење на делови, потопување, палење, закопување во земја, фрлање во јама, канал или пак фрлање на покрив, на високо дрво и др. Очистувачка или апотропејска смисла имаат дејствата на прескокнување преку магиските предмети: брава, нож, јајце, леб и др. Превентивното, лековито и очистително дејство се припишува на проаѓањето, ползењето или прогон меѓу магиските предмети (на пр. меѓу запалени свеќи или меѓу два огна), под нив (на пр. под врзани ветки, свод), низ (расцепено дрво, специјално сплетен венец или прокоп во земјата).

Особеноста на обредниот јазик е во разновидноста предизвикана од општата тенденција за максимална синонимност, повторување на иста смисла, иста содржина на различни начини. Во развојот на различните обреди или еден ист обред може да се забележи умножувањето на различните форми. Синонимни форми на една иста смисла, нижење на одделни форми. Тоа сведочи за слоевитата морфологија и синтакса на обредите како и за повеќеслојното значење на обредните симболи. Токму ваквата структура на обредите темелена врз нижењето на обредните симболи и форми со исто значење овозможува често позајмување на одделни форми од други обреди и не ретко изоставување на одделните симболични форми. Во оваа смисла може да се каже дека покрај примарната симболика на обредните дејства и предмети постои и секундарна. Во оваа насока Толстој забележува дека секој елемент на обредниот текст е семиотички маркиран во однос на „природниот“ прототип и со самото тоа е секундарен, тој не се појавува во своето секојдневно практично значење туку во обредот добива ново значење и функција. Ова секундарно значење може да биде многу посложено и може во голема мера да отстапува од природните својства бидејќи одржува различни врски на дадениот елемент со другите знакови елементи, па е забележителен нивниот влез во различните културни контексти. Сепак мора да се забележи дека ова секундарно значење се создава од првобитните природни утилитарни својства, предмети и дејства (Толстој 1995: 141). Секундарната функција може да се согледа преку верувањата и обредното значење на одредени предмети и места како што се: крстопатите, остроото орудие (игла, нож, коса), вретеното и сл. Овде станува збор за интерпретација на апстрахирање на својствата на реалните форми (форма на крст, острина, вртењето и сл.) која ѝ претходи на симболичката интерпретација. Кога зборуваме за секундарна функција на обредните симболи мислиме на ритуалното копирање на некој обред. Ова во нашата традиција може најдобро да го согледаме во исценацијата на свадбата во рамките на новогодишните и покладните обредни поворки.¹⁶⁰ Овие пародирани т.н. „диви свадби“ во себе ги содржат основните ликови и дејства, во

¹⁶⁰ Повеќе за овие обреди кај Боцев (1993: 114–125), Здравев (1975: 369–375), Зборник *Маски* (1989), Мирчевска (1995: 188–193), Младеновски (1975: 379–383), Плевнеш (1989), Цветановска (2001); Петровска-Кузманова (2008).

скратена форма. Исто како свадбениот обред во некои поворки со маски како секундарен го среќаваме и погребниот обред, преку убиството на еден од главните ликови во обредните поворки, старецот, односно водачот на групата, но и во другите обредни поворки со коледување како на пр. лазарките каде се носат одредени предмети, коишто на крајот од обредот се уништуваат со потопување во вода, парчење или палење. Бидејќи поголемиот дел од секундарните погребни влегуваат во составот на некој празник поврзан со Божиќ, Нова година, Поклади, тој се толкувал вообичаено во врска со општиот контекст и општата семантика на овие обреди или со семантиката на други компоненти на овие обреди, па така се поврзува и со култот на божеството што умира и воскреснува секоја година, со соларниот култ и со вегетацискиот култ. За разлика од споменатите обреди, обредите за повикување дожд се поврзани со претставите на народот за природата на дождот, причините за сушата и поврзувањето на мртвите со стихијата на земната и небесната влага. Овие претстави се мотивирани пред сè од непосредното обраќање на покојниците (особено давениците) со молба да пратат дожд или да го свртат градоносниот облак. Во Македонија убивањето на жабите, желките во рамки на обредите за измолување дожд¹⁶¹ и нивниот избор за објект (жртва) во обредот се темели врз нивната врска со htonскиот свет или нивната блискост со водената стихија. Дејствата на кои се подвргнати овие животни во иста мера се поврзани со претставите за смртта и оностраниот свет, па така бесењето на гранки и фрлањето на крстопат исто така укажува на места каде што се верува дека постои врска на овој свет со оностраното, асоцираат не само на елементите на нечиста смрт, туку и на обреди за ритуално уништување на разни ритуални предмети и страшила. Повторувањето на овие ритуали, нивната семантика, структура, одделните елементи, личности, вербални компоненти, се користи заради актуелизација на митолошката семантика која им припаѓа, а која е неопходна за обновување на некои магиски, заштитни, исцелителски и други дејства. Како што се гледа од наведеното, како секундарни се повторуваат клучните елементи на традиционалната култура, своевидни архетипски културни текстови: односно обредите поврзани со бракот и со смртта и др. Нивната постојана обнова во различните обредни, социјални, календарски и др. услови кои се остваруваат со различен степен на приближување (од прилично подобни исценации до апстрактни симболички наговестувања и реминисценции) ја прави основата на обредната традиција. Од друга страна областите во кои се проектираат овие повторувања и во кои се концентрираат секундарните обреди не случајно се среќаваат во обредните комплекси како што се покладните и божиќните (пред сè нивните карневалски форми и обредите кои имаат магиска насоченост т.е. обреди кои одредуваат цел календарски празничен и земјоделски циклус).

Со овој пристап кон истражувањето на народната култура тој ја инаугуира етнолингвистиката како начин на проучување не само на јазикот туку и на другите појави во кои е одразен народниот менталитет и култура. Во тој контекст може да се каже дека етнолингвистиката го проучува современиот материјал имајќи го предвид историскиот тек на фактите. Толстој сметал дека со примената на овој начин на истражување може да се оствари примарната цел во неговата научноистражувачка работа, а тоа е реконструкција на традиционалната култура.

¹⁶¹ Подетално за обредот – Величковска (2008: 63).

Но, под реконструкција тој не подразбира воспоставување на изворната праформа туку секое приближување кон неа втемелено врз археолошкиот, јазичниот и фолклорниот етнографски материјал. За реализација на својата научна методологија Толстој применува и компаративен пристап, имајќи предвид дека во некои краеве е сочувана постара состојба на јазичниот материјал, а во други дошло до иновации. За да се воспостави дијакрониска слика се залага за примена на археолошкиот пристап во собирањето, територијалното картографирање и изделувањето на карактеристичните елементи од народната традиција во културни ареали. Следејќи ја оваа насока тој своите истражувања ги проширува на „истражување на јазичниот контекст, односно култура во која јазичките факти добиваат свое значење“ (Раденковиќ 1995: 358). Тоа го води кон проучувањето на вербалните и невербалните (обредни) елементи на словенската духовна култура.

На крајот може да заклучиме дека етнолингвистиката предлага одредени насоки со кои може да се постигне поставената цел, но истовремено постојано ги преиспитува, изнесува одредени скршнувања, изнесува одредени проблеми и застранувања од понудениот пат, токму затоа можеме да кажеме дека овде покрај главниот тек на проучување се нудат цела низа дополнителни идеи и можни предмети за понатамошни истражувања.

Литература

- Антонијевиќ Драган 1982: *Обреди и обичаји балканских сѝочара*, Београд.
- Апресјан 1991: „Об описании глаголов со значением действия в словаре синонимов“, *Действие: лингвистические и логические модели*, РАН Институт Языкознания, Москва, 3–6.
- Байбурин Альберт Кашфуллович 1989: „Семиотические аспекты функционирования вещей“, *Этнографическое изучение знаковых средств культуры*, Институт этнографии имени Н.Н. Миклухо-Маклая, Ленинград, 63–88.
- Боцев Владимир 1993: „Маскирањето и обичаите под маски во Македонија“, *Еѝнолоѝ*, 3, Скопје, 114–125.
- Величковска Родна 2008: *Музичкиѝе дијалекѝи*, Институт за фолклор „Марко Цепенков“ Скопје.
- Виноградова Людмила Николаевна 1982: *Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян*, АН СССР, Институт славяноведения и балканистики, Москва.
- Виноградова Людмила Николаевна 1993: „Ритуалы типа «вождения ряженого», *Philologia slavica. К 70-летию академика Н. И. Толстого*, Наука, Москва, 24–30.
- Виноградова Людмила Николаевна, Толстая Светлана Михайловна 1993: „Символический язык вещей: веник (метла) в славянских обрядах и верованиях, *Символический язык традиционной культуры. Балканские чтения –2*. Институт славяноведения и балканистики РАН, Москва, 3–36.
- Здравев Ѓорѓи 1975: „Играта Цамала во Агино село (Кумановско)“, *Македонски фолклор*, 15–16, Скопје, 369–375.
- Мирчевска Мирјана 1995: „Василичарските обичаи во селото Вевчани“, *Еѝнолоѝ*, Здружение на етнологи на Македонија, Скопје, 188–193.
- Младеновски Симо 1975: „Цамаларството во козјачијата (Кумановско)“, *Македонски фолклор*, 15–16, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје, 379–383.

Петровска-Кузманова Катерина 2008: *Карневалиите во Македонија*, Институт за фолклор „Марко Цепенков“ Скопје.

Плевнеш Јордан 1989: *Бесовскиот Дионис*, Наша книга, Скопје.

Раденковиќ Љубинко 1995: „Погледи Никите И Толстоја на словенску народну културу“, *Језик словенске културе*, Просвета, Ниш, 357–365.

Толстој Никита 1995: *Језик словенске културе*, (Љ. Раденовиќ), Просвета, Ниш.

Толстой Никита Илич 1994: „Некоторые формы обрядового хождения“, *Лингво-этнокультурная история Балкан и Восточной Европы, Балканские чтения, 3*. Институт славяноведения и балканистики РАН, Москва.

Топорков Андрей Львович 1989. „Символика и ритуальные функции предметов материальной культуры“, *Этнографическое изучение знаковых средств культуры*. Институт этнографии имени Н.Н. Миклухо-Маклая. Ленинград, 89–101.

Цветановска Јелена 2001. *Игри со смртита*, Матица македонска, Скопје.

Summary

In the text, we explain the principles of the Ethnolinguistic School, inaugurated by Nikita Tolstoy, on the example of the ritual processions in Macedonia. With this approach to the research of folk culture he inaugurates ethnolinguistics as a way to study not only language but also all other parts of the mentality and culture of the people. This way, the research of language context is widened; language facts get a new meaning with which a whole picture of the verbal and non-verbal elements in rituality and spiritual culture is obtained.

Виолета Јанушева¹⁶²

АНАЛИЗА НА ОБЈАСНУВАЊАТА ЗА ПОИМОТ ЖАРГОН ВО СТАНДАРДНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Поимот жаргон во стандардниот македонски јазик воопшто не е испитувана појава. Во неколкуте постојни извори се среќаваат непрецизни и збунувачки објаснувања за тоа што, всушност, треба да се подразбира под поимот жаргон, како и примери кои се двосмислени. Оттука, во трудот, критички се преиспитуваат и анализираат постојните објаснувања и наведените примери за поимот жаргон и се изведуваат заклучоци од кои, пак, произлегуваат неколку важни импликации за социолингвистичката теорија. Заклучоците и социолингвистичките импликации се потврдуваат со спроведеното истражување за жаргонските единици карактеристични за припадниците на општествената група рибари, формирана врз основа на заедничкиот интерес, како и за припадниците на различни општествени групи формираны врз професионална основа.

Клучни зборови: жаргон, социолингвистички импликации

1. Вовед. Во современиот македонски јазик на поимот жаргон не му се посветува доволно внимание и може да се каже дека тој е маргинализиран во однос на испитувањата на други јазични појави. Мал број кратки текстови од неколку реченици до една цела страница (сите од пред десет, па и дваесет години), во кои се дадени непрецизни и збунувачки објаснувања и двосмислени примери, е сето она што може да се најде за поимот жаргон, а причината најверојатно треба да се бара во неговата комплексна природа. Оттука, во трудот критички се преиспитуваат и анализираат постојните објаснувања и примери, се изведуваат заклучоци со кои се прецизира она што треба да се подразбира под поимот жаргон и се покажуваат неколку важни социолингвистички импликации кои произлегуваат од тие заклучоци.

Минова-Ѓуркова (2003: 142–144) го разгледува жаргонот во рамките на нестандартната лексика (лексика што не е прифатена од нормата) и го сфаќа како вид социолект, односно јазичен израз што служи за меѓусебно разбирање меѓу членовите на одделни професионални или социјални групи со цел тие на одреден начин да се изделат од оние кои не се припадници на тие групи. Пановска, пак, (1987: 67) го разгледува жаргонот во рамките на лексиката со ограничена сфера на употреба, како јазичен израз со нелитературен карактер, карактеристичен за припадниците на секоја социјална група. Бојковска и др. (1998: 220), исто така, жаргонот го разгледуваат во рамките на лексиката со ограничена сфера на употреба, како зборови што се неправилни и што ги употребуваат припадниците на некои професионални или социјални групи, со цел да не бидат разбрани од другите и да се прикријат. Очигледно е дека постојат сличности во објаснувањата на авторите за тоа што треба да се подразбира под поимот жаргон и дека само Минова-Ѓуркова го споменува поимот социолект, иако не го поставува во поширок социолингвистички контекст. Ако се земе предвид фактот дека јазикот не се манифестира секогаш како сосема единствена целина и дека под влијание на

¹⁶² Педагошки факултет – Битола, violetajanuseva@gmail.com.

поголем број фактори тој се раслојува, односно се разликува во однос на изборот и употребата на средствата со кои располага (Радовановиќ 1979: 71; Бугарски 2003), тогаш се наметнува потребата од разгледување на жаргонот како јазична варијанта која е резултат на социјалното раслојување на јазикот.

2. Методологија на истражувањето. За да се реализира целта на трудот, земени се предвид токму постојните објаснувања и примери за жаргонот во македонскиот јазик и заклучоците што произлегуваат од нивното толкување, како и резултатите од спроведеното истражување за жаргонот на рибарите и на општествените групи формирани врз основа на различни професии, реализирано со неформално интервју. Според тоа, истражувањето има квалитативна парадигма (анализа на содржина) и дескриптивен дизајн. Од методите за анализа и за изведување на научно засновани заклучоци се користат анализа и синтеза. Примерокот го сочинуваат објаснувањата и примерите за поимот жаргон во постојната литература во македонскиот јазик. Од анализата произлегува дека жаргонот е еден вид социолект, односно нестандарден и неформален јазичен вариетет кој се јавува како резултат на социјалното раслојување на јазикот и се поврзува со говорот на одделни општествени групи формирани врз различна основа. Со анализата се потврдува дека во зависност од основата врз која се формира општествената група, постои можност една жаргонска единица да навлезе во општа употреба, а потоа своето место да го најде и во Речникот, да остане во ограничена употреба во рамките на општествената група што ја употребува, или, пак, да навлезе во пасивниот фонд. Основата врз која се формира општествената група влијае и врз вклученоста или исклученоста на другите од таа група. Секој јазик има сопствен корпус на жаргонски единици, кои претставуваат потврда за неминовниот јазичен развој. Жаргонот треба да се разликува од сленгот, кој најчесто се поврзува со говорот на младата популација.

3. Резултати и дискусија. Во продолжение следуваат резултатите од анализата и дискусијата за нив.

а) Од поврзувањето на жаргонот со нестандардната лексика, произлегува дека жаргонските единици се зборови и изрази кои не се прифатени од стандарднојазичната норма. Показател за нестандардноста на лексичките единици може да биде нивното отсуство од речниците – иако е познато дека некои речници можат да вклучуваат нестандардни зборови и изрази, кои се одликуваат со општоприфатена и честа употреба (РМЈ 1986: Предговор; ТРМЈ 2003: IX; Дигитален речник на македонскиот јазик). Ако се разгледуваат примерите наведени како жаргонски единици кај Минова-Ѓуркова (2003: 143–144) од гледна точка на присуството во речниците, се забележува следново: Лексичките единици *адацо*, *ауџи*, *маркеџинџ*, *џенал*, *фајл* се регистрирани во Толковниот речник на македонскиот јазик (ТРМЈ 2003: 13, 67; ТРМЈ 2006: 95; ТРМЈ 2008: 60; ТРМЈ 2014: 218), во Дигиталниот речник на македонскиот јазик, како и во Електронскиот речник на српскиот и хрватскиот јазик. Лексичките единици *бренд*, *џајминџ* и *монџоринџ* се регистрирани во Дигиталниот речник на македонскиот јазик и во Електронскиот речник на хрватскиот јазик. *Инџерфејс* се забележува во Дигиталниот речник на македонскиот јазик, како и во Електронскиот речник на српскиот и хрватскиот јазик. Лексемата *менаџира* е присутна само во Дигиталниот речник на македонскиот јазик (во Толковниот речник постојат *менаџментџ* и *менаџер*, ТРМЈ 2006: 116). Лексичките единици *бекграунд*, *виваче*, *декрешендо*, *дескџој*, *емулаџор*, *контролер*, *пресџо*,

риѿардандо се присутни во Електронскиот речник на српскиот и хрватскиот јазик. *Компјејѿиѿор* и *црв* се среќаваат само во Електронскиот речник на српскиот јазик, а *саундѿрек* само во Електронскиот речник на хрватскиот јазик. Во ниту еден од консултираните речници не се присутни лексемите *ѿарѿеѿѿ* и *фѿѿѿбек*. Според тоа, ако се прифати дека потврда за нестандартниот карактер на одделни лексички единици е отсуството од речниците, тогаш наведените примери можат да се толкуваат како примери за жаргонски единици, само во периодот пред да навлезат во речниците на спомнатите јазици (зашто пред тоа, тие морале да имаат статус на единици во општа и честа употреба). Ова, пак, претставува индикатор за тоа дека одделни лексички единици кои имаат карактер на жаргонски единици, поради зголемената фреквенција на употреба почнуваат да навлегуваат во стандардниот јазик и не можат повеќе да се сметаат за жаргонски единици. Оттука и заклучокот дека одредени лексеми кои во еден период имаат улога на жаргонски единици престануваат да ја имаат таа улога во друг период и стануваат дел од општата лексика. Потврда дека дел од наведените примери не може да има статус на жаргонски единици е и значењето што го има поимот жаргон : говор ... кој содржи посебно карактеристични зборови, изрази и условни, изместени значења на зборови надвор од општоусвоената терминологија и од нормите на стандардниот јазик (ТРМЈ 2003: 615), а очигледно е дека дел од примерите ниту се посебно карактеристични зборови (иако не е јасно на што се мисли кога се вели посебно карактеристични), ниту, пак, во нив се забележува некое условно, изместено значење кое е надвор од терминологијата во општа употреба. Од присуството или отсуството на одредени жаргонски единици во гореспоменатите речници, се наметнува и заклучокот дека жаргонските единици не се исти во сите јазици, имено она што претставува жаргонска единица во еден јазик не мора да е жаргонска единица и во друг јазик, а тоа значи дека може да се размислува за тоа дека секој јазик има свој корпус на жаргонски единици. Значи, дали една лексема ќе има статус на лексичка единица во општа употреба или на жаргонска единица, зависи од степенот на навлегување на жаргонската единица во општа употреба, а оттука се наметнува ставот дека е потребна подлабока анализа за употребата на секоја лексичка единица, пред да се донесе заклучок за нејзиниот статус. Според тоа, во стандардниот македонски јазик, за разлика од српскиот и хрватскиот јазик, статус на жаргонски единици имаат оние лексеми кои сè уште не се регистрирани во Толковниот и во Дигиталниот речник на македонскиот јазик.

Примерите наведени како жаргонски единици кај Минова-Гуркова (2003: 143–144), се, всушност, термини од науката, културата, спортот и техниката, на што укажуваат и авторката и објаснувањата во споменатите речници, па, според тоа, од гледна точка на поделбата на лексиката според сферата на употреба, тие не можат да се разликуваат од термилошката лексика, која е карактеристична за секоја област од општествениот живот, на пример, *адаѿо*, *фајл* и сл. Ако се земе предвид и тоа дека дел од наведените примери се термини преземени од англискиот јазик, на пример, *инѿѿерфејс*, *маркеѿинѿ*, *мониѿоринѿ*, *фајл*, тогаш тие не можат да се разликуваат ниту од заемките од англискиот јазик. Во оваа смисла, дел од наведените примери, не може да се разликува ниту од професионалната лексика, која, исто така, се класифицира во лексиката со ограничена сфера на употреба и за која се вели дека е лексика која се употребува од професионалци во определена област, односно од луѓе врзани за одредена

професија (Минова-Ѓуркова 2003: 131; Бојковска и др. 1998: 221). Оттука може да се заклучи дека одредени лексички единици, во исто време можат да имаат статус на термини, на жаргонски единици, како и на професионализми, но само во периодот додека не се прифатат од нормата.

Прашањето за нестандартниот карактер на жаргонот станува уште посложено, ако се земе предвид искажувањето дека за жаргонските единици постојат зборови во стандардниот јазик и дека нивната употреба во стандардниот јазик се оправдува само заради постигнување на стилистички ефект (Пановска 1987: 67). Оттука, се поставува прашањето за тоа кои би биле зборовите во македонскиот стандарден јазик кои би биле замена за дел од наведените жаргонски единици, на пример, за *ауџи*, *маркеџинџ*, *џенал* итн. Одговор, очигледно не може да се даде, затоа што поголем дел од горенаведените примери не спаѓа во нестандартна лексика. Во однос на примерите наведени од Пановска: *манук*, *скуџиџина* и *џаџаџија* не е јасно дали се тие наведени како примери за жаргонска или за арго лексика (тие се наведени во поднасловот Жаргонска и арго лексика), зашто од денешна гледна точка, *манук* припаѓа на разговорната лексика со значење *љубовник* (иако е навлезен од тајните јазици) (РМЈ 1986: 401); *скуџиџина* е дел од застарената лексика со значење *банкноџа на која има слика од Собранието на Југославија*); *џаџаџија*, исто така, дел од разговорната лексика со значење *човек џиџо сака бесџлаџно да добива разни услужи, обично јадење и џиџење* (ТРМЈ 2003: 326), иако во Тритомниот речник *џаџаџија* е наведена како жаргонска единица. Според тоа, може да се потврди претходниот заклучок дека лексичките единици кои имаат карактер на жаргонски во еден период, не мора да го имаат истиот тој статус во друг период. Во исто време, ако примерите наведени од Пановска во одреден период имале статус на жаргонски единици, се гледа дека тие со текот на времето станале дел од разговорната, но и од застарената лексика, со што, пак, се потврдува постојаната промена во речникот на еден јазик. Ако се оди малку подалеку во размислувањето и се прифати дека, на пример, *џаџаџија* е, исто така, преземена од тајните јазици, тогаш може да се заклучи дека не е исклучена можноста во одреден период дел од жаргонските единици карактеристичен за соодветниот таен јазик да преминат, на почеток во поограничена, потоа во општа употреба и на крај да навлезат и во Речникот.

Примерите за жаргонски единици што ги наведува Радовановиќ (1979: 72–73), *сџирашен* за *убав* и *добар*, *риба* за *девојка*, *џиџва* за *џлава*, *џуџи* за *досадно зборува*, *џрочџија* за *сџаџи* итн., всушност, претставуваат примери за друг социолектен вид, сленгот, кој најчесто се среќава кај младите луѓе и претставува одраз на нивните интереси, нивната психологија и сл. (Минова-Ѓуркова 2003: 143). Метафоризацијата (менување на значењето на јазичните единици во јазикот) што ја споменува Радовановиќ е, всушност, карактеристична повеќе за сленгот, иако, како што ќе се види понатаму, и кај жаргонските единици е присутна метафоризација. Тренивски (1997), како што и сам истакнува, ја прифаќа разликата меѓу жаргон и сленг, но решава основата врз која се формираат групите да ја сфати пошироко и поеластично, како блискост на интересите, преокупациите, блискост во начинот на размислување, па за лексичките единици во неговиот Речник го употребува поимот жаргон наместо сленг. Бугарски (2003), зборува за жаргонот на учениците и на студентите. Оттука, имајќи го предвид ставот на Минова-Ѓуркова, дека сленгот најчесто се среќава кај младите луѓе, следи заклучокот дека поимот сленг неоправдано се заменува со поимот жаргон,

односно поимот жаргон се употребува и за лексички единици кои припаѓаат на сленгот.

б) Определбата на жаргонот како неформален вариетет нужно го наметнува заклучокот дека дел од горенаведените жаргонски единици кај Минова-Ѓуркова не се употребува во формални ситуации и не е дел од формалниот регистер на еден јазик. Но нивното присуство во Толковниот и во Дигиталниот речник на македонскиот јазик, како и нивната општа и честа употреба покажуваат дека се тие дел од активниот речник на академскиот граѓанин на XXI век. Примерите, пак, наведени од Пановска, го потврдуваат неформалниот карактер на жаргонот, но проблемот е во тоа што е прашање дали тие од денешна гледна точка имаат статус на жаргонски единици (ако имаат кои се општествените групи кои нив ги користат?!) или, пак, имајќи го предвид објаснувањето за присуството на *манук* и на *џаџација* во РМЈ и на *џаџација* во ТРМЈ, тие треба да се разгледуваат како дел од разговорната лексика, што е, всушност, поприфатливо тврдење. Според тоа, тврдењето дека жаргонот е неформален вариетет се однесува на секоја жаргонска единица карактеристична за која било општествена група, до периодот додека не навлезе во честа и општа употреба, а оттука и во Речникот.

в) Карактерот на определена општествена група што користи определен жаргон специфичен за неа, исто така, внесува определени дилеми. Според Минова-Ѓуркова и Пановска, жаргонот е јазичен израз на луѓе од иста професионална или социјална група, од што произлегува дека жаргонот се однесува на секоја професионална или социјална група. Бојковска и др., пак, го карактеризираат жаргонот како јазичен израз карактеристичен не за секоја, туку за некои професионални или социјални групи. Употребата на сврзникот *или* може двојно да се толкува. Тој може да внесува извесно колебање во размислувањето, зашто секоја група составена од припадници на една иста професија е во исто време и социјална и професионална група. Сепак, поверојатно е дека неговото присуство укажува на тоа дека треба да се прави разлика меѓу општествените групи формирани врз професионална основа и општествените групи формирани врз други основи, а доказ е укажувањето на Минова-Ѓуркова која зборува за професионален жаргон, и тоа, на лекарите, на музичарите, на спортистите, на информатичарите, на деловните луѓе и сл. (различни општествени групи формирани врз основа на професијата). Според Толковниот речник (ТРМЈ 2008: 654) поимот професија има две значења, првото е синоним со поимите струка и занимање, главна дејност за која лицето има подготовка и која му служи за обезбедување егзистенција, второто се однесува на група луѓе што припаѓаат на определена професија. Значи, професијата е една од основите врз кои се формира одредена општествена група. Но постојат и други основи врз кои може да се формира една општествена група, на пример, возраста, образованието, заедничкиот интерес, статусот во општеството и сл. (Бугарски 2003), иако од особена важност е да се истакне дека, без оглед на основата врз која се формира, ниту една општествената група не е целосно хомогена, на пример, припадниците на една општествена група лекари може да се разликуваат во однос на возраста, во однос на областа во која се реализирала нивната специјализација, во однос на статусот што го имаат во општеството и сл., а тоа значи дека другите наведени основи, во комбинација со професијата како основа за формирање на една општествена група, може да имаат влијание врз изборот и фреквенцијата на

употреба на една жаргонска единица. На пример, да го земеме предвид статусот. Според Толковниот речник (ТРМЈ 2011: 560) поимот статус има две значења, прво, моментална положба, состојба, околности и второ, општествена и правна положба на едно лице. Оттука, може да се размислува во следнава насока: групата луѓе што има определена професија, на пример, лекари, во исто време има и определен статус кој се однесува на општествената и правна положба, на пример, статус на рамноправни граѓани. Значи, лекарите, во исто време ќе бидат членови на две општествени групи: една во која тие ќе бидат поврзани врз основа на професијата и една во која тие ќе бидат поврзани според статусот, на пример, на рамноправни граѓани. Според тоа, логично е да се постави прашањето за жаргонските единици специфични за лекарите кои се поврзани врз основа на тоа дека се рамноправни граѓани, а, во исто време, да се потенцира дека, веројатно тие единици доколку постојат, ќе бидат карактеристични за членовите на секоја друга општествена група чии членови, без оглед на која професија припаѓаат, се поврзани според статусот рамноправни граѓани. Оттука, за формирање на општествената група лекари, примарна основа има професијата, а статусот рамноправни граѓани нема големо влијание. Понатаму, ако, пак, се земе предвид статусот вработен или невработен, се поставува прашање за тоа дали постојат жаргонски единици специфични за лекарите поврзани врз основа на тоа дека, на пример, не се вработени. Исто, доколку постојат ваков вид единици, тие ќе бидат карактеристични за секоја општествена група чии членови имаат статус на невработени лица. Според тоа, како и во претходниот случај, во формирањето на општествената група лекари примарна основа има нивната професија. Но, во овој случај, статусот вработен, може да влијае на фреквенцијата на употреба на одредена жаргонска единица, односно една жаргонска единица која се употребува од лекари кои имаат статус на вработени лица, поради честата употреба има можност побрзо да се распространува, со текот на времето да стане позната и за членови на општествени групи кои се припадници на други професии, да навлезе во општа употреба меѓу зборувачите на македонскиот јазик, а оттука своето место да го најде и во Речникот.

Од друга страна, пак, професијата не е примарна основа за создавањето на одделни општествени групи, на пример, затвореници, наркомани, проститутки и сл. Тие се формирани врз основа на статусот што нивните членови го имаат во општеството, односно врз основа на состојбата, положбата и околностите во кои се наоѓаат членовите, без оглед на професијата што ја имаат. На пример, одделни членови на општествената група затвореници, сигурно е дека ќе имаат некаква професија, веројатно е дека може да имаат професија и на лекари, но професијата, во овој случај, не е основа за нивното формирање, туку, повторно, може само да влијае на фреквенцијата на употреба на одредена жаргонска единица, карактеристична за нивниот професионален жаргон. Возраста, заедничкиот интерес, професијата и сл. на затворениците, на пример, може да влијае врз фреквенцијата на употреба на една жаргонска единица. Поради карактерот на овие општествени групи, нивниот жаргон, во голема мера, е непознат за пошироката јавност, а тоа е сигурно една од причините што за жаргонот на овие групи се знае многу малку. Тој жаргон сигурно, вклучува лексички единици кои ја рефлектираат нелегалната дејност на припадниците на овие општествени групи, а тоа индицира дека станува збор за лексички единици кои имаат нестандартен карактер, односно не се прифатени од стандарднојазичната норма.

Оттука произлегува и заклучокот дека постои разлика во однос на отвореноста на една група кон други, меѓу жаргонот на општествените групи формирани врз основа на професијата – нивниот жаргон е поотворен и поради процесите на глобализација и зголемениот раст на високообразован кадар, жаргонските единици карактеристични за секоја од нив побрзо навлегуваат во општа употреба и стануваат познати за припадници на различни општествени групи и жаргонот на општествените групи формирани врз основа само на статусот – нивниот жаргон е затворен и жаргонските единици карактеристични за секоја од нив потешко навлегуваат во општа употреба, а оттука и не се разбирливи за припадниците на различни општествени групи. Во оваа смисла, е оправдана поделбата на општествените групи на отворени и затворени (Бугарски 2003).

Понатаму, општествена група може да биде создадена и врз основа на заедничкиот интерес што го имаат нејзините членови, без оглед на статусот во смисла на првото и второто значење, на возраста, на професијата и сл., кои, покажуваат дека и групите формирани врз основа на заедничкиот интерес не се хомогени, но кои, секако, придонесуваат за фреквенцијата на употреба на една жаргонска единица. Истражувањето спроведено меѓу членовите на општествената група рибари, формирана врз основа на заедничкиот интерес, во битолскиот дијалект на современиот македонски јазик, во целост ги оправдува претходно критикуваните карактеристики на жаргонот, карактеристичен за општествените групи формирани врз професионална основа. Имено, станува збор за лексика која не е стандардна, за неформален јазичен израз, за метафоризација на лексичките единици, за лексички единици кои имаат соодветна замена во современиот македонски јазик, како и за постојни лексички единици од стандардниот јазик кои меѓу членовите на оваа група добиваат попрецизно или единствено значење. Во продолжение следуваат примери, карактеристични за рибарскиот жаргон: *разѓеле* – поздрав меѓу повозрасни рибари; *бисџиро* – поздрав меѓу помлади рибари; *мајсџиор* или *колеѓа* – меѓусебно обраќање; *дава* – местото каде се лови риба е богато со риба; *не дава* – местото каде се лови риба е сиромашно со риба; *на џајџа* или *на дно* – посебен длабински начин на ловење; *ѓиба* или *работиџи* – рибата јаде од мамецот; *ја џоџоџи џајџаџа* – мамецот исчезна во вода; *ја осџаџи џајџаџа* – рибата се откажа од гризењето на мамецот; *конџира* или *конџирање* – рибарот ја влече трската кон себе; *удар* – рибата наеднаш го трга конецот; *едно џржало* или *џоловина џржало*, *имам едно џржало* или *излезе џржалцеџо* – доволно риба да се направи ручек; *мамеџ* – она со што се лови рибата (црв, леб); *црвче* и *лејче* – мамецот со кој се лови рибата; *мува*, *вахлер*, *џивисџер*, *ружно џаче* – вештачки мамци; *сџининџ* – посебен начин на ловење со вртење на машинката; *мифџер* или *мифџар* – рибар што не уловил ниту една риба; *џокалчиња* – мали крапчиња; *лиѓавче* – мал сом; *орџа* – машинката за ловење; *џрачка* – трската; *конеџ* – жилата; *окџа* – кариките на машинката; *каналџиџи* – стари рибари кои ловат во бари; *џорџијаџка* – рибарот уловил доволно риба за да ја собере во една порџија. Според испитаниците, рибарскиот жаргон карактеристичен за битолскиот дијалект на македонскиот јазик се разликува од рибарскиот жаргон во другите дијалектни подрачја. Како што се гледа, во овој случај, покрај специфичните жаргонски единици, поголем е бројот на лексички единици од стандардниот јазик кои во жаргонот на рибарите добиле едно попрецизно и единствено значење. Жаргонот на оваа општествена група, исто така, е затворен, па жаргонските единици не се разбирливи за

припадниците на различни општествени групи и потешко навлегуваат во општа употреба, иако како што веќе се спомена постои таква можност.

г) Важен елемент во определбата на жаргонот е дека тој придонесува за изделување на членовите на една општествена група од членовите на друга врз основа на јазикот, односно врз основа на жаргонот кој го употребуваат, припадниците на една општествена група се идентификуваат, комуницираат и се разбираат меѓу себе, но на тој начин тие свесно или несвесно се разликуваат од оние кои не се членови на таа одредена група. Со овој став се согласуваат сите споменати автори. Јасно е дека оние кои го познаваат жаргонот на групата, полесно се вклопуваат во комуникацијата карактеристична за таа група, зашто им е јасно за што се зборува, а оние кои не го познаваат соодветниот жаргон на групата се исклучени краткорочно или долгорочно од комуникацијата со таа општествена група. Но треба да се истакне дека, всушност, секоја група, без оглед на нејзината отвореност или затвореност, е секогаш затворена за оние кои не го познаваат нејзиниот жаргон, односно и општествените групи формирани врз професионална основа, кои се карактеризираат како поотворени, се, сепак, затворени во однос на оние кои не го познаваат тој жаргон. Според тоа, вклученоста или исклученоста на поединецот од една општествена група е релативен параметар за секој член на една општествена група и зависи од голем број фактори. Ако за пример се земе професионалниот жаргон на различни општествени групи, со спроведеното истражување се покажува дека, во однос на одделни жаргонски единици, членовите на една професионална група не се разликуваат од членовите на друга професионална група, како ни од членовите на општествени групи формирани врз други основи, особено ако се има предвид дека овие лексички единици се однесуваат на различни области од општествениот живот и дека поголемиот дел од нив, како што веќе се спомена, стануваат дел од општиот речник на академскиот граѓанин на XXI век. Оттука, може да се заклучи дека жаргонот на различните групи формирани врз професионална основа го сочинуваат, всушност, лексички единици кои се карактеристични за стручната терминологија на областа околу која нивните припадници се групираат. Од денешна гледна точка, со оглед на неприсуството во речниците, жаргонот на лекарите го карактеризираат следниве лексички единици: *анафилактички шок, алицхајмер, ангина ѓекторис, брадикардија, електроенцефалограм, ејидурал, конјузија, исхемија, интрамуслунно, интравенозно, миокарден инфаркт, хипергликемија, хипотензија* и др., но тие се познати и за членови на други професионални групи, на пример, за спортистите, информатичарите, музичарите, бизнисмените и сл., како и за општествените групи формирани врз други основи. Истото се однесува на жаргонот на информатичарите, односно припадници на различни професионални и општествени групи формирани врз различни основи ги познаваат лексичките единици *ајдејира, бекај, даунлодира, гејмер, едипира, коџи, ѓасџи, лај, неџи, ѓосџира, сајџи, сџам, форвард, хосџира* и сл. кои се дел од жаргонот на информатичарите. Во однос на овие лексички единици, може да се каже дека поради честата и општа употреба веројатно е дека тие за скоро време ќе навлезат во Речникот. И жаргонските единици *асисџира, жолџи карџон, црвен карџон, мрџива џоџика* и сл. карактеристични за спортскиот жаргон, жаргонските единици *адверџајзинџ, бренд-менаџер, дрескод, џарџеј-џруџи* и сл. карактеристични за деловните луѓе, жаргонските единици *акаџела, леџаџо* и сл. карактеристични за жаргонот на музичарите се познати од

членовите на различни професионални и општествени групи формирани врз други основи. Оттука произлегува и заклучокот дека жаргонот на одделни професионални групи, во голема мера, го губи своето специфично значење да ги држи неупатените надвор од општествената група, зашто денес е лесно разбирлив за поголем дел од луѓето, иако секогаш ќе постојат припадници на општествени групи кои се исклучени во однос на одреден жаргон. Сепак, исклученоста повеќе се однесува на општествените групи формирани врз други основи, на пример, врз основа на статусот, заедничкиот интерес и сл., иако и, во овој случај, како што се спомена претходно, постои можност жаргонската единица да биде позната за поголем број зборуваачи.

д) Дилема постои и во однос на употребата на еднинска или множинска форма од поимот жаргон. Од една страна, множинската форма упатува на постоење на специфичен жаргон карактеристичен за секоја општествена група, без оглед на основата врз која е формирана. Сепак, поимот жаргон е збирна именка, која со еднинската форма означува множество. Потврда за еднинскиот карактер на поимот жаргон претставуваат интерпретациите на поимот жаргон во голем број електронски и печатени речници каде жаргонот е дефиниран како вид говор на одредена општествена група, кој вклучува голем број лексички единици наречени жаргонизми, па постои жаргон на лекарите како општествена група, на музичарите, на корисниците на компјутерска технологија, на спортистите итн. (Хорнби 1989: 670; Лонгман 2001: 757; ТРМЈ 2003: 615; Електронски речник на српскиот јазик; Речникот на хрватскиот јазичен портал; Минова-Ѓуркова 2003: 143; Пановска 1994: 67).

4. **Заклучок.** Жаргонот е нестандарден и неформален јазичен вариетет, еден вид социолект кој е резултат на социјалното раслојување на јазикот и се поврзува со говорот на една општествена група. Секој јазик има сопствен корпус на жаргонски единици, кои претставуваат потврда за неминовниот развој на јазикот, односно жаргонските единици со текот на времето го менуваат својот статус, некои од ограничена употреба постепено навлегуваат во активна употреба и стануваат дел од речникот на академскиот граѓанин, а потоа и од Речникот, други, ја задржуваат ограничената употреба меѓу припадниците на една општествена група, а трети, пак, навлегуваат во пасивниот лексички фонд. Големо влијание врз овој процес има фреквенцијата на употреба на жаргонската единица, која, пак, зависи од карактерот на општествената група. Жаргонските единици карактеристични за општествените групи формирани врз професионална основа покажуваат поголем потенцијал да навлезат во општа употреба и кај нив, во голема мера, се губи својството да ги држат неупатените надвор од групата, поради процесите на глобализација и поради зголемениот број на високообразован кадар во сите општествени сфери на живеење и дејствување. За зголемената фреквенција на употреба на одделни жаргонски единици карактеристични за општествените групи формирани врз професионална основа придонесува и статусот вработен, како и тоа што нивниот жаргон го претставуваат лексички единици карактеристични за стручната терминологија на одделната општествена област на која тие припаѓаат. Поради ова, кај општествените групи формирани врз професионална основа нестандардниот и неформалниот карактер на жаргонските единици потешко се забележуваат. Од друга страна, преку жаргонот на општествените групи формирани врз основа на статусот што нивните припадници го имаат во општеството и на заедничкиот

интерес се покажува вистинскиот карактер на жаргонот, имено токму жаргонските единици карактеристични за нив покажуваат дека станува збор за нестандартен и неформален вариетет, за единици за кои, всушност, постои замена во стандардниот јазик, како и за единици кои постојат во стандардниот јазик, но во рамките на таа општествена група добиваат едно посебно и единствено значење. Овие општествени групи се многу позатворени, па во таа смисла, жаргонските единици карактеристични за нив, иако не е невозможно, многу поретко излегуваат од таа ограничена сфера на употреба и преминуваат во општа употреба. Поимот жаргон треба да се разликува од поимот сленг, кој, исто така, е вид социолект, карактеристичен за јазичниот израз на младата популација.

Литература

- Бојковска Стојка и др. 1998: *Македонски јазик за средно образование*, Просветно дело, Скопје, 219–220.
- Диџитален речник на македонскиот јазик*, Makedonskiinfo, <https://makedonski.info/18.10.2015>.
- Минова-Ѓуркова Лилјана 2003: *Стилистика на современиот македонски јазик*, Магор, Скопје, 143–144.
- Пановска Ружа 1987: *Современ македонски јазик*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.
- Речник на македонскиот јазик со српскохрватски појмувања*, 1986, Македонска книга и Графички завод „Гоце Делчев“, Скопје (РМЈ).
- Толковен речник на македонскиот јазик*, I–VI, 2003–2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје (ТРМЈ).
- Трневски Томислав 1997: *Речник на жаргонски зборови и изрази*, Скопје.
- Bugarški Ranko 2005: *Jezik i kultura, Biblioteka XX vek, 147*, Čigoja štampa, Beograd, http://www.bibliotekaxxvek.com/wpcontent/uploads/2014/03/rnkgb_jezik_kultura.pdf, 20.10.2015.
- Longman Dictionary of Contemporary English*, 2001: Third edition with new words supplement, Longman, Pearson Education Limited.
- Onlinerecnik.com*, <http://onlinerecnik.com/leksikon/srpski>, 16.10.2015.
- Radovanović Milorad 1979: *Sociolingvistika*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd.
- Halonja Antun 2005: „Lingvistička analiza žargona srpskog jezika“ (Ranko Bugarški: Žargon: lingvistička studija), *Rasprava: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 31 (1), 498–501, <http://hrcak.srce.hr/9797>, 16.10.2015.
- Hornby Sidney Albert 2005: *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, Seventh edition, Oxford University Press, 796.
- Hrvatski jezični portal*, <http://hjp.novi-liber.hr/>, 16.10.2015.

Resume

Jargon is a sociolect, i.e. nonstandard and informal language variety which is a result of the social stratification of the language and is related with the speech of various social groups. Every language has its own jargon units, which show the inevitable and constant evolution of the language, i.e. the jargon units change their status across the time, some of them gradually start to have wider usage among the speakers of the Macedonian language, and therefore are commonly known and enter the vocabulary, some of them continue to have restricted usage only among the

members of the group and some of them gradually enter the passive lexicon. This depends on the character of the social groups, i.e. the wider usage of the jargon units is more obvious for the social groups formed on a professional ground, which lose their attribute to keep the ignorant people outside of the group, because of the process of globalization and the increased number of educated people, and because of the fact that it represents their professional terminology, but the status employee also contributes. On the other hand, the jargon units related to social groups formed on the ground of status or common interest do not show such openness and they show the true character of the jargon, i.e. nonstandard lexical units that have replacement in the standard language and which gain a special meaning among the members of the group.

Звонко Танески¹⁶³

ЗА ЕТИЧКИТЕ ПРИНЦИПИ НА НАУЧНИОТ ФУНКЦИОНАЛЕН СТИЛ ВО СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Трудот се обидува во што е можно посеопфатен обем да понуди јасни и прецизни одговори на прашањата поврзани со етичките принципи на научниот функционален стил во современиот македонски јазик, а наедно да предупреди и да направи продлабочена анализа на појавата на плагијаторството како феномен на академското пишување, што неретко се забележува на повеќе нивоа и во различни облици на издавачката практика не само кај нас во Македонија, туку и насекаде во светот.

Клучни зборови: научен функционален стил, цитирање, парафраза, плагијат

Научниот функционален стил претставува стил на комуникација со помош на научни, стручни и работни сознанија. Се карактеризира со иконичност и со поимност и остварува јасна, прецизна, а, исто така, и брза комуникација на споменатите сознанија. Наедно, тоа е стил и на јавната комуникација. Јавноста на излагањето е поврзана со тоа што содржината на информацијата е продуктор што е субјективно оценуван како сериозен и обврзувачки, па затоа се пишуваат и покуси стручни текстови, кои се внимателно подготвени од стручен, но и од композициски и од стилистички аспект, и кои јасно се стремат кон прифаќање на стандардната јазична форма. Научниот стил е објективен стил (првенствено според поделбата на Јозеф Мистрик, 1989: 374), а тоа значи, меѓу другото, дека експлицитното присуство на авторот во текстот, на пример со помош на различни експресивни лексички, синтаксички и композициски средства, намерно се намалува. Познато е дека научниот функционален стил се дели првенствено на три потстилови: *сѝроѓонаучен (академски)* кој се реализира преку монографии, докторски дисертации, магистерски трудови, реферати, статии и сл. (се одликува со прецизност, логичност, апстрактност, објективност, рационалност и информативност), *научно-учебнички (дидактички и ѝрактично-научен)* кој се пројавува во вид на учебници и на учебни помагала, но и во рамките на предавањата (тој мора да одговори на строгите барања на наставните програми, а учебниците треба да бидат приспособени на возраста и на претходните знаења на учениците); и *научно-популарен* кој доаѓа до израз преку книги, статии, предавања, емисии итн. (овој потстил е упатен кон широк круг консументи и затоа треба да го задоволи принципот на комуникативност).

Научниот стил е внатрешно диференциран и во хоризонтална и во вертикална смисла. Под хоризонтална диференцијација ја подразбираме диференцијацијата која произлегува од расчленувањето на научните дисциплини. Се работи, пред сѐ, за диференцијација меѓу природнонаучните, главно математички ориентираните дисциплини и општествено-хуманитарните дисциплини. Врз квалитетот на текстот тука во значителна мерка влијае темата, но и таа не е одлучувачка. На пример, важна е и мерката за обопштување (на

¹⁶³ Katedra slovanských filológíí Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, taneski@gmail.com.

поимноста), која да речеме во математичките, во техничките односно во хемиските текстови води дури и кон формализација.

Под вертикална диференцијација ја подразбираме разликата меѓу *теорискиот научен стил* (повисок научен стил) и *популарно-научниот стил* (понизок научен стил) односно и т.н. учебникарски или *дидактички стил*, чија форма произлегува од модифицираната основна функција. Текстовите во кои се употребува теорискиот научен стил се обраќаат до поголемите стручњаци и донесуваат во конкретната област нови или ново протолкувани мисли и сознанија. Текстовите од популарно-научниот стил, пак, се обраќаат кон реципиентот, кој за избраната проблематика се интересира најчесто како аматер, непрофесионалец и за него има попрвин само општи знаења или предзнаења. Начинот на предавање на текстот, значи, му се подредува на реципиентот: расте стремежот за одржување на вниманието на адресатот преку белетризацијата на текстот. Расте и мерката на присуство на авторот во текстот, а се дозволува и делумна лексичка и синтаксичка експресивност и динамизација. Предност им се дава на домашните термини, а помалку познатите термини се објаснуваат. Дидактичкиот научен стил е стил на учебниците и на учебните текстови воопшто. Се работи, всушност, за популарно-научен стил при кој кон основната стручно-информативна функција се додава и потенцираната дидактичка функција, што се појавува во изразената насоченост кон адресатот со цел да го актуализира него на начин на кој текстот ќе може најквалитетно да се восприеми. Дидактичките текстови често содржат и систем на контрола за постапките на освојување на информациите со помош на различни прашања, задачи и сл. Нараснува и присуството од надворешнојазични елементи, а тоа се прави токму со намера да се актуализира реципиентот (Мистрик 1989: 376).

Освен тоа, неспорно е дека сите текстови од научна провиниенција (во случајов: пишувани на современ македонски јазик) треба да се придржуваат и кон една етичка компонента при стилизирањето на текстовите, а таа се состои првенствено во тоа – аргументацијата што се нуди да биде точно поткрепена, објективна и убедувачка, а притоа туѓите (или т.н. недириктни) аргументи да се наведат и да се цитираат правилно во текстот без разлика на тоа дали туѓото сведоштво ќе биде формулирано конкретно или општо (слично како и при формулацијата на тезите). Аргументацијата и понудените ставови, тврдења и идеи во научниот текст треба да бидат засновани врз демонстрацијата на личните морални квалитети на авторот, па затоа секој таков текст треба да претставува и своевидна визит-карта на неговата лична чест, истрајност, стабилност, одговорност, искреност, непристрасност итн. Дури и лично сведоштво, ако треба да претставува важечки и прифатлив аргумент, понекогаш треба да се усогласи со барањата за точност и проверливост.

Токму од тие причини ќе се обидеме подолу да ги елаборираме основните етички параметри, кои би требало да ги поседуваат научните текстови пишувани на современ македонски јазик во насока на нивно поголемо професионализирање, а со суштинска намера да придонесеме за што е можно поголемо сузбивање на појавата на плагијаторството, која и кај нас веќе зема сè поголем замав (разбирливо, присутна е секаде, а посебно е раширена во последниве две децении со брзиот развој на Интернет мрежата која дава многу можности за пристап до информации од секаков вид), но, за среќа, почнуваат да се вложуваат веќе и сериозни напори за нејзино навремено и соодветно откривање, елиминирање и

казнување. За илустрација ќе земеме материјал од анонимни студентски трудови за да покажеме како треба, а како не треба да се пристапува при пишувањето на научните текстови, а заклучоците ќе можат да се применуваат и да се проверуваат потоа и во текстовите на сите други автори кои (во случајов) пишуваат на современ македонски јазик. Во тој правец, и ние сме приврзаници на мислењето дека „треба да се има критички однос кон сите ставови и тврдења во науката; за нив треба да се дискутира, а заклучоците треба да бидат објавувани за да се отстранат грешките“ (Минова-Гуркова 2003: 318). На крајот на краиштата, проучувањето на стилот не би можело да ја најде својата цел во класификациите, во пописите и во табелите со фреквенции. Тоа, небаре по дефиниција, треба да се насочува кон критиката во која, бездруго, го наоѓа и своето оправдување и потврда.

Впрочем, при точното цитирање и наведување на користените извори во научниот текст се важни две нешта – етиката на цитирање и техниката на цитирање. Точното цитирање и користењето делови од туѓа литература во свој текст е основа на секој научен труд, во спротивно можеме да се лизнеме во сферата на плагијаторството или т. н. душевна кражба. Како што напоменавме погоре, во поново време, за жал, и првенствено со развојот на речиси неограничените можности на Интернет мрежата, стануваме сведоци на сè позачестената појава на копирање, неовластено симнување и искористување на туѓи текстови за свои предвидени цели и потреби.

Нашата цел овде е да ги доближиме етичките принципи и техники на точното цитирање и на составувањето на библиографските регистри во сооднос со конвенциите за цитирање и со прикажување на честите грешки кои ги прават студентите во таа област. Со оглед на тоа што постојат многу погледи и ставови во сферата на цитирањето, сакаме да обрнеме внимание на некои најважни принципи во рамките на постоечките конвенции за цитирање, иако не мора да стане збор за единствено можно решение. Во тој контекст, особено ја поздравуваме и одлуката на редакцијата на новиот *Правойис на македонскиот јазик* (2015) за вклучување и на оваа проблематика во делот на правописните норми на нашиот современ македонски јазик. Наша амбиција не е да дадеме исцрпувачки приказ на техниките за цитирање, туку попрво да го образложиме своето видување на комплексноста на проблематиката и да ги препорачаме можните релевантни насоки во тој домен. Главната поента на таквото образложение е да ги предупреди и однапред да ги заштити студентите (но и сите други помлади и постари автори на кои науката им е или планираат да им биде животно поле на професионален интерес) во тоа да не паднат (намерно или ненамерно) во стапницата на недозволените дејства на прекршување на нечии авторски права или, пак, непочитување на научно-етичките правила за пишување трудови за кои подоцна можат да бидат обвинети и санкционирани.

Основните поими (библиографски податок, цитат, цитирање, цитирачка форма, скратен податок, вметнат податок, парафраза, плагијаторство, белешка под црта, белешка на крајот, сумаризација, извор, список на библиографски регистри итн.), како и етиката на цитирање и основните цели што треба да ги исполнува цитирањето ги објаснивме подетално во друга своја публикација во која посочивме и подолг список на препорачана литература од оваа област (Танески 2015: 17–33), па затоа овде директно ќе преминеме на претставувањето на видовите цитати и на формите на плагијаторството.

Видови цитати: буквален цитат, парафразирање, сумаризација

Постојат три типа цитати: буквален цитат, парафразирање и сумаризација. Овие три типа цитирање ја искажуваат мерката на приближување на цитирачката форма во текстот до оригиналниот извор. Додека буквалниот цитат е идентичен со оригиналот во секој преземен збор и се работи претежно за пократки пасажии од оригиналниот извор, парафразата го прераскажува оригиналниот текст со свои зборови и, обично, малку и го скратува. При сумаризацијата доаѓа до најголемо скратување на оригиналниот текст, бидејќи тогаш е од него преапстрахирана само главната мисла (поента). При сите три типови цитати треба да се наведе изворот на начин на кој тој ќе може да биде идентификуван од страна на читателите на текстот.

Притоа, во научните текстови, погледнато статистички, најчесто го користиме парафразирањето или сумаризацијата. Цитирањето на секундарните извори, т. е. авторите кои анализираат, коментираат и ги критикуваат примарните извори се прави, обично, со помош на парафразата и сумаризацијата. Сепак, во научниот текст може овие типови цитати заемно да се комбинираат и тоа во рамките на еден отсек. Првенствено, ако на читателот му ги приближуваме гледиштата од некој стручњак или публикација, за подобра читателност ги користиме парафразите, кои поедноставно се вметнуваат во сопствената аргументација, но кои, најпосле, можеме да ги искомбинираме со кратките прецизни буквални цитати од клучни зборови, фрази или дефиниции. Сепак, освен цитатот и парафразата, отсекот треба да содржи и сопствен придонес – интерпретација во завршните реченици. А, тоа е во научниот текст многу важно.

Честа грешка е кога во текстот се појавува преголемо мноштво буквални цитати, кои, дотолку повеќе, и не се од страна на авторот никако интегрирани (ху тврди дека...) или објаснети и поврзани со целосната аргументација. Читателот е потоа збунет и не разбира каква функција, всушност, исполнуваат тие буквални цитати. Првенствено кај студентите е важно да се навикнат на парафразирање, затоа што со прераскажувањето на главниот аргумент од цитираниот текст докажуваат колку и дали воопшто го разбрале целиот текст. Со буквалните цитати (кои се означени со наводници) ретко може да се „докаже“ разбирањето на текстот.

Промена на буквалниот цитат

Буквалниот цитат мора да биде точен и прецизен независно дали станува збор за пократка или за подолга (блок) форма. Исклучоци се можни единствено во промената на големата / малата буква на почетокот од реченицата и во интерпунктискиот знак на крајот од реченицата – за да може буквалниот цитат да се вклопи во целосната синтакса на научниот текст.

Парафразирање

Најчесто при црпењето на туѓите мисли го користиме парафразирањето, бидејќи не е сè што се наоѓа во оригиналниот извор за нас релевантно, или пак едноставно оригиналот е премногу долг. Тогаш ја сумаризираме или ја парафразираме главната мисла (поента) на оригиналниот текст, т. е. го кажуваме тоа што го кажал друг автор, ама со свои зборови. Парафразата е, значи, легитимен начин како да се „позајмат“ туѓите мисли на начин што ќе ги

прераскажеме со свои зборови и ќе го наведеме изворот. Со парафразирањето докажуваме дека сме го разбрале текстот и дека сме способни слободно да го прераскажеме што претставува основа која се бара од студентите. Парафразирањето, значи, е најчест начин на повикување на други автори, при што презентираме информации од други автори (извори) на сопствен начин, со што:

- се зголемува кохеренцијата на текстот преку соодветната интеграција на трети субјекти во текстот;
- се зачувува гласот на оригиналниот пишувач на текстот;
- се потиснува преголемото мноштво буквални цитати, кои можат да изгледаат и непрегледно.

Но, и при парафразирањето не смееме да заборавиме да го наведеме изворот (во која книга и на која страница), инаку се фаќаме во костец со плагијаторството.

Во Македонија (но, и во други држави) досега најчесто не се ставаше доволен акцент на тоа како точно се парафразира, што е, а што не е парафраза и што е или не е плагијат. Затоа ќе ги споменеме основните правила на точното парафразирање:

- секогаш мора да го зачуваме оригиналното значење на текстот (како и врската меѓу главната мисла и аргументите за поддршка);
- користиме што е можно повеќе синоними за искажување на оригиналната мисла (освен клучните зборови и фрази, кои ги оставаме во истата форма во која се наведени);
- оригиналните клучни зборови и фрази ги ставаме во наводници;
- ја менуваме оригиналната (првичната) синтакса и граматичката структура на реченицата (на пр., подолгите реченици ги разделуваме на пократки, кратките ги менуваме на подолги, пасивните реченици во активни, ги менуваме зборовните форми итн.);
- го менуваме редоследот и начинот на презентирање на информациите и датумите (без да им го менуваме значењето);
- се обидуваме да ја доловиме мерката на сигурност на оригиналниот автор, како и нашата согласност односно заземањето став кон односниот текст (на парафразата) со помош на воведните глаголи и други фрази;
- секогаш ја имаме превид белешката за оригиналниот извор (автор, година, страница) за да можеме парафразата точно да ја упатиме на оригиналниот извор.

Пример:

ОРИГИНАЛ: Антидискриминациското законодавство во Македонија ги исполнува критериумите на комплексност на ниво на европските стандарди. Проблемите настануваат при нивното применување во праксата.

Автор (2007), стр. 12

ПЛАГИЈАТОРСТВО: Антидискриминациското законодавство во Македонија ги исполнува критериумите на комплексност и одговара на европските стандарди, но посвоението на законодавната регулатива не сведочи и за нејзината применливост во праксата.

Студент(ка)

ПАРАФРАЗА (можна): Слично како и со другите правни регулативи во Македонија, имплементацијата на антидискриминацискиот закон останува.

На ваквиот факт иредуиредува и Авитор (2007, стр. 12) кој иврди дека иако антидискриминаторскиот закон одговара на европскиот стандард, се иојавуваат недоспаиоци со неговото исолзување во ирактиката.

При парафразирањето, можеме да „позајиме“ мисли, зборови или фрази од оригиналниот извор и да ги вметнеме во новите реченици во рамките на нашето пишување. Сепак, СЕКОГАШ, мораме да го наведеме изворот од кој тие мисли, зборови и(ли) фрази сме ги позајмиле – инаку допуштаме да нè обвинат за плагијат.

Сумаризација

При сумаризацијата станува збор за синтеза на суштината на главната мисла (поента), а не за нејзино прераскажување што значи дека ги испуштаме несуштинските детали, примери и формалности и се сосредоточуваме на ефективниот и скратен исказ на она суштинското. Мерката на кондензација на текстот е различна. Текстот што произлегува како резултат од неа е значително пократок од оригиналниот текст од кој сме црпеле. Многупати сумаризацијата се сведува само на клучните зборови и фрази кои ја изразуваат клучната мисла. Слично како и кај парафразирањето е важно да користиме притоа и свои зборови. Сумаризацијата можеме да ја извежбаме уште при критичкото читање на текстот кога во белешките ќе ги означиме главните точки на читаниот текст. Сумаризацијата ја користиме, имено, кога сакаме:

- да создадеме преглед на исходиштата на нашиот научен текст или преглед на постоечката стручна литература за дадената проблематика;
- да предадеме преглед на општо познатите факти кон дадената проблематика од повеќе извори и
- да ја потенцираме суштината на делото од еден извор.

Плагијаторство

Проблемот на плагијаторството (не само во Македонија) е голем и не се однесува само на високото образование, туку и на новинарската практика, како и во многу други гранки на општественото живеење. Претпоставуваме дека корените на плагијаторството лежат во досегашниот начин на учење бидејќи не постои систематско воспитување (идеално, уште од основно училиште) кое ќе ги води студентите по патеките на совладувањето на занаетот на пишување на т. н. аргументациски текст, кон точното наведување на изворите, кон предностите на цитирањето (потоа е многу полесно да му се вратиме на оригиналниот текст) и, главно, кон етичките кодекси кои плагијаторството недвосмислено би го означиле како кражба, нарушување на душевниот имот и не би ја поедноставувале ситуацијата.

Плагијаторството може да биде и несвесен акт направен од незнаење како точно треба да се оперира со научните текстови, но може и да биде и свесен акт – отсликан во верувањето дека таквото плагијаторство во конкретната (наклонета) средина веројатно нема никогаш да се дознае.

Што се смета за плагијат? Што е релевантен извор?

Зборот „плагијат“ значи недозволено имитирање, преземање уметничко или научно дело или на нивни делови без наведување на податокот односно на авторот. Значи, ако користиме туѓи мисли, формулации, белешки, табели,

извештаи, шеми итн. и ги предаваме како свои, дозволуваме да бидеме обвинети за плагијаторство, т. е. за измама, кражба. Плагијаторството не се однесува само на нецитираното наведување на мислите и тврдењата од другите автори, туку се однесува, исто така, и на неточно наведените извори.

Општоважечко е правилото дека ако нешто не се смета за распространет познат факт во рамките на некоја научна заедница, секогаш треба да се наведува цитатот / изворот на користената литература. Сепак, на студентите не им е секогаш јасно што се смета и што не се смета за познат и за прифатен факт. Резултат од тоа е, од една страна, што ако студентот недоследно ги наведува изворите во својот научен текст или пак наведува факти без посочување на изворот кои не се многу распространети и познати – може да биде обвинет за плагијаторство; од друга страна, пак, во стравот пред обвинувањето за плагијат, наведува цитати и фусноти за секоја тривијалност и за речиси секој преземен збор, понекогаш дури и од своите претходни семинарски работи.

Во практиката тоа значи дека фактите што се општопознати и не сме морале да ги пребаруваме во други извори односно да ги добиваме со помош на некое истражување – не треба да се цитираат / парафразираат. Станува збор за информации редовно користени во секојдневната конверзација, ама и за основни знаења во дадената област, кои се достапни во многу публикации или за кои е премногу дискутирано низ медиумите. Но, веднаш штом ќе посакаме информациите поблиску да ги специфицираме со наведување конкретни бројки и факти, на пример, точен број на жители во главниот град на Македонија, точна висина на буџетот на Министерството за финансии, одлука на некоја комисија итн., мора да го наведеме изворот – од каде сме ги добиле таквите информации. Значи, сите знаеме дека Скопје е главниот град на Македонија, дека во владата постои Министерство за финансии, дека е формирана конкретната комисија итн., но кога сакаме подлабоко да навлеземе во објаснувањето и во истражувањето, тогаш треба да наведеме на кој извор сме се повикале при таквата констатација. Притоа уште треба да внимавме таквите извори да бидат точни, објективни, меродавни, стручни, доверливи, убедливи (не паушални или правени врз база на нечија претпоставка или по некој вид директива).

На крајот, можеме да заклучиме каде треба, а каде не треба да се наведува извор – за да не допуштиме појава на плагијаторство.

Секогаш треба да се наведе изворот, ако преземените мисли не се наши лични:

- при какво и да е преземање на буквална фраза, конкретни бројки и факти;
- при преземање на клучни зборови и мисли кои биле публикувани во стручни списанија; монографии, печатени медиуми, телевизии, на Интернет, во писмена кореспонденција и во други типови на медиуми;
- при добиени информации со помош на разговори со друга личност (интервју, е-маил или телефонски контакт);
- при репродукција на табели, графикони, фотографии, илустрации и друг визуелен материјал.

Не треба да се наведе изворот, ако станува збор за наши сопствени мисли или резултати:

- лично искуство, предлози, идеи, мисли, поглед, аналитички заклучоци и полемика / дискусија за определената проблематика;
- резултати од сопствено истражување;

– сопствен визуелен материјал (табели, фотографии итн.), иако во поново време стана навика да се наведува: Извор: Авторот (Авторката)

– општопознат факт (не, ако се работи за конкретни датуми или факти преземени од документи).

Форми на плагијаторство

Што е, а што не е плагијаторство односно плагијат не е секогаш едноставно да се определи, бидејќи границата на преземиот и на сопствениот текст не мора да биде секогаш јасна. Многупати студентите погрешно претпоставуваат дека плагијатот значи само „копирање“ и „преземање“ без наведување на изворот што не е (како што наведовме погоре) сосема точно.

Основно правило е тоа во текстот јасно да се разграничи што претставува резултат од нашиот труд, а што е преземено. Затоа и треба попрецизно да се потенцираат сите форми на плагијат и плагијаторство што се регистрираат денес во меѓународната стручна литература. Тоа се:

а) Плагијаторство без наведување на изворот

Најчеста форма на плагијат е буквално копираниот цел текст без наведување на изворот. Тогаш зборуваме за **буквално плагијаторство**. Буквалното плагијаторство, сепак, се однесува на цела скала од случаи:

– измама

Пишувачот го предава и го издава трудот од некој друг за свој. Тоа значи дека предложениот текст е идентичен или речиси идентичен со друг труд од друг пишувач и притоа е сеедно дали станува збор за идентичен труд на двајца колеги / две колешки од иста или од различна генерација или, пак, за труд предаден без знаење на првичниот (оригиналниот) пишувач. До категоријата – измама спаѓа и купувањето трудови и нивното издавање под свое име, како и ситуацијата кога студентот ја порачува изработката на трудот од некое трето лице. Ваквите случаи најмногу и најбрзо се откриваат и добиваат понатаму голем простор и во медиумите.

На микро-план, пак, во самиот текст, за измама во научен труд се смета, на пример, и ситуацијата кога студентот / пишувачот се преправа или тврди дека направил лично интервју со некој стручњак од областа – за потребите на своето истражување, иако, во суштина, изворот за интервјутото потекнува од некоја статија или Интернет-дискусија преземена од мас-медиумите.

– копирање

Пишувачот копира големи делови од оригиналниот текст без да го наведе изворот. Се работи за многу раширена појава, каде што пишувачот предава свој сопствен труд, но во него се наоѓаат цели пасажии (не само реченици, туку отсеци, дури и цели страници) кои се идентични со пасажите во оригиналниот текст. Тоа е еднаков прекршок како и во претходниот случај, разликата е само во обемот, па затоа и за него засега барем во западните држави подеднакво строго се санкционира и се казува.

– колажен (мозаичен) плагијат

Тоа е, исто така, честа варијанта на плагијат, каде што пишуваците го комбинираат копирањето од повеќе извори без наведување на изворот со сопствени реченици за да можат на тој начин да создадат подобра кохерентност на текстот. Притоа, копираните делови можат да бидат идентични со оригиналниот извор или, пак, некои зборови можат да бидат променети заради подброто вметнување во контекстот, но целосната синтакса останува иста како и во оригиналниот извор. И ваквиот вид плагијаторство може лесно да се открие и треба, исто така, да сноси строги последици.

– украдени мисли (клучни зборови, специфични термини и фрази)

Плагијат, сепак, не претставува само копираниот цел текст или отсек од него туку и едниот негов дел (клучни зборови, специфични термини и фрази), како и крадењето на една мисла (поента). Затоа е несомнено важно да се наведе од каде потекнува дадената мисла или специфичниот термин на првичниот (оригиналниот) автор – со упатување односно со укажување на изворот. Како што рековме погоре, изворот не се наведува само кога станува збор за општопознат факт. Кога не се работи за општопознат факт, тогаш мора да го наведеме изворот.

Долниот пример покажува дека студентот ги карактеризирал инструментите на јавната политика со помош на специфичните термини, но притоа се лизнал во доменот на плагијаторството, затоа што класификацијата на цртите од инструментите на јавната политика ги украл од некој Автор. Плагијаторството можел да го избегне ако го упател читателот на изворот, како што е наведено подолу:

Пример:

Нејточно: *Секој инструмент го дефинираат, исто така, четири основни црти – влезната директива, принудувањето, автоматизмот и забележливоста.*

Точно: *За употребите на оваа дипломска работа е искористена подлабата на особеностите на инструментите на јавната политика според Автор (2002, стр. 22), кој ги дефинира: директивата, автоматизмот, забележливоста и системот на принуда.*

– рециклација

Пишувачот овде, всушност, не копира други автори без да го наведе изворот, туку своите лични трудови, кои веќе биле предадени или публикувани. Притоа, може да се работи и за студенти кои се обидуваат со мали корекции да го предадат истиот труд на различни сродни предмети, но исто така и за постари истражувачи и академици кои истиот труд, кој веќе бил публикуван, со мали корекции да го преобјавуваат пак во некој друг тип на публикација. Со тоа се нарушува принципот на оригиналност на научното пишување, кое треба да претставува сопственост на академските институции. Сепак, ваквата појава, согласно професионалните етичките кодекси, се забранува засега само во поразвиените западни држави.

б) Плагијаторство со (неточно) наведување на изворот

Оваа форма е мошне раширена и на нашите простори, а посебно ја практикуваат студенти или лица кои штотуку запливуваат во научните води. Често го прават тоа и несвесно, но тоа, секако, не ги ослободува од одговорност. Пишувачите, всушност, наведуваат извори и претпоставуваат притоа дека не можеле да направат плагијаторство. Во наведувањето на изворите, сепак, можат да постојат формални грешки или недоволно идентификувачки отсеци, кои,

впрочем, се цитирани и кои му припаѓаат на пишуваачот. Резултатот од тоа е што воопшто не е јасно на што се однесува конкретниот цитат односно од кога сме почнале да цитираме и дали ја парафразираме првата или последната реченица, неколку реченици или целиот отсек. Со тоа сме допуштиле појава на плагијаторство. Јасен знак на оваа форма на плагијаторство со неточно наведување на изворот е тоа што не сме способни во текстот да го идентификуваме изворот или пак, да направиме разлика што е туѓа (преземена) мисла, а што сопствен придонес. Тогаш станува веројатно дека изворот го имаме неточно технички означен и не знаеме да покажеме за каков тип цитирање станува збор (парафраза или буквален цитат), како е цитирањето интегрирано (каде почнува и каде завршува и каде се наоѓа тука нашиот дел или придонес) или пак за каков извор се работи (разговор, документ, примарен/секундарен извор).

– недоволно / нејасно идентификуван извор

Пишувачот иако го наведува името од авторот на оригиналниот (првичниот) текст или пак ја предава белешката за изворот, сепак, таквата белешка не ги содржи сите потребни податоци според кои е можно изворот да се локализира. Резултат од тоа е што не е можно потоа да се провери правичноста на цитираниот или на парафразираниот текст, па затоа многупати ваквата форма се користи за маскирање и на некои други форми на плагијаторство. Основно правило за наведување на изворот без оглед на конвенцијата за цитирање е тоа дека белешката за наведениот извор мора да ги содржи основните информации за авторот, за називот и за фактите на оригиналниот документ, како и податоците за времето кога дадениот документ настанал односно бил објавен.

Пример:

Нејасно: *Иновациската политика на Македонија е дефинирана пред сè во Иновациската стратегија на РМ. Нејзината цел е „иновациите да станат еден од главните инструменти во изградбата на растечката економија и во обезбедувањето на високиот економски раст на Република Македонија со цел да се достигне ниво на успешните економики на државите од ЕУ“.*

Точно: *Иновациската политика на Македонија е дефинирана пред сè во Иновациската стратегија на РМ за периодот од 2010 до 2015 година. Нејзината цел е „иновациите да станат еден од главните инструменти во изградбата на растечката економија и во обезбедувањето на високиот економски раст на Република Македонија со цел да се достигне ниво на успешните економики на државите од ЕУ“ (*Одлука на Владата на РМ, бр. 132 од ден 15 март 2009 за Иновациската стратегија на РМ во периодот од 2010 до 2015 година).*

– недоволна парафраза

Друга форма на плагијаторство е недоволното парафразирање, кога менуваме само некои зборови, ама целосната синтакса останува иста. Изворот е притоа точно наведен. За да го избегнеме ваквиот вид плагијаторство, многу важно е да се потенцира главната мисла којашто сакаме да ја опишеме со свои зборови. Наједноставно ќе го направиме тоа ако си ги напишеме посебно клучните зборови и ја формулираме потоа верзијата така што нема да гледаме во оригиналот. Во нашиот контекст, парафразираниите плагијати претставуваат најчесто преводите од странската литература. Не е доволно текстот да се преведе, мораме да го прераскажеме со свои зборови и, секако, да ги означиме изворите.

– недоволно / нејасно идентификуван почеток и крај на преземените делови (т. н. рамковно означување на изворите)

Пишувачот иако го наведува изворот од кој црпел, не е сосема јасно на кои делови од текстот се однесува белешката за изворот. Уште поголем проблем, пак, е користењето на точни цитати од изворите и нивното рамковно означување на крајот од отсекот без наведување дека се работи за директен цитат. Тоа значи дека пишаниот текст станува колаж од повеќе или помалку парафразирани цитати од изворите, кадешто изворот е рамковно означен, ама само на крајот од многу долгите отсеци; кадешто ниту точните цитати не се предадени во наводници, ниту пак поинаку е дадена индиција за тоа дали се работи за буквални цитати или, пак, можеби за сопствени зборови на пишувачот кој се потпира врз изворот. Ваквата постапка не може да се прифати и претставува проблем со оглед на неговата должина и со оглед на фактот дека, во краен случај, не само што претставува нарушување на правилата за цитирање на изворите, туку и го менува аргументацискиот текст во т. н. сору-paste на други извори.

Од непознати причини студентите се навикнати да наведат една белешка за изворот на почетокот или на крајот од отсекот – што е апсолутно неправилно од неколку причини. Пред сè, пишувачот мора да ја почитува изградбата на отсеците и аргументацијата во кој просторот за цитирање и за парафразирање е втората, третата реченица, кога го подложуваме со докази (со цитирање) нашето тврдење (првата реченица). Секој отсек мора да биде и интерпретирачки, инаку допуштаме појава на плагијаторство „збирка цитати и парафрази“, сопствената интерпретација е обично во завршницата на отсекот. Тоа значи дека ако дадеме белешка за некој извор на крајот од отсекот, тогаш или не сме вметнале во отсекот лична интерпретација и потоа е цитатот односно парафразата залуден/на, или пак неточно сме го означиле изворот и во отсекот не е јасно кои отсеци се цитирани, а кои претставуваат сопствен придонес, па така и допуштаме да направиме плагијат во форма на измамувачки цитат. Во ваквите случаи препорачуваме студентите да се научат и да ги интегрираат цитатите во научниот текст преку користењето на некои воведни соодветни зборови (ху тврди). Пишувачот, значи, треба со белешките за изворот да го упати читателот на оригиналот од кој самиот тој (пишувачот) се инспирирал, но и да му дозволи, исто така, на читателот да се ориентира во текстот.

– измамувачко цитирање

Пишувачот предава измамувачка информација за изворот од кој црпел. Се работи за релативно распространет тип на плагијат кајшто пишувачите иако го наведуваат изворот точно кон релевантниот цитат или парафраза, ама понатаму продолжуваат со аргументацијата на цитираниот извор толку измамувачки (свесно или несвесно) што се создава претстава дека станува збор за сопствен придонес на пишувачот, без разлика на тоа што тој, всушност, постојано продолжува со цитирањето.

– цитирачка парафраза

Пишувачот точно цитира и го наведува изворот, но сепак – не става наводници пред и по отсекот кој е буквално преземен, што значи дека се работи попрво за цитат, а не за парафраза. Тоа значи дека и кога пишувачот ги навел сите

потребни податоци за изворот, лажно го презентира буквално цитираниот текст како парафраза. Ваквиот вид плагијат е извонредно раширен меѓу студентите и претпоставуваме дека е предизвикан поради недоволниот тренинг на парафразирањето и извлекувањето на суштината на главната мисла. Студентите се навикнати да ги учат повеќето нешта напамет, не размислуваат над текстот, едноставно само го копираат и иако го наведуваат изворот – не наведуваат дека станува збор за буквален цитат, сигурно заради стравот дека тогаш би се работело за збирка цитати и парафрази.

– збирка цитати и парафрази

Пишувачот точно технички цитира и парафразира, а исто така и ги пренесува (ги признава) сите користени извори. Проблемот, сепак, лежи во тоа што трудот претставува само насобрано мноштво цитати и парафрази без нивна интерпретација и без сопствен придонес. И оваа форма се смета за плагијаторство, бидејќи целта и задачата (улогата) на научниот текст е оригиналноста која пишувачот треба да ја пренесе преку него.

– совршен плагијат

Пишувачот точно ги наведува изворите, точно цитира и парафразира, но во деловите на научниот текст каде што се очекува лична аргументација и придонес – го парафразира аргументот од другите автори и извори (обично колажно) без наведување на изворот. Пишувачот така се обидува наместо сопствената анализа да ја „плагијатира“ анализата од другите.

Затоа, на крајот, ни останува да се залагаме најдобро што можеме за што повеќе оригиналност, совесност, одговорност, искреност и објективност. Со таквиот пристап, резултатите ќе бидат секогаш позитивни и добредојдени, безрезервно прифатливи и недвосмислено почитувани насекаде.

Литература

Минова-Ѓуркова Лилјана 2003: *Стилистика на современиот македонски јазик*. Магор, Скопје.

Mistrík Jozef 1985: *Štylistika*. 1 vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s. 2. Vyd. 1989.

Правопис на македонскиот јазик 2015: ред. Живко Цветковски и др., Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 2015.

Танески Звонко 2015: *Проксиорити на индексити (по врвциити на криптикаита и на академскоито пишување)*. Македоника литера, Скопје.

Summary

This paper is trying to offer a main possible comprehensive volume of research phenomenon and also a clear and precise answers to questions related to ethical principles of scientific functional style in the contemporary Macedonian language, while at the same time to warn and to make a thorough analysis of the occurrence of plagiarism as a widespread appearance of academic writing, which often seen on many levels and in various forms of publishing practice in Macedonia and elsewhere on the world.

Снежана Петрова-Џамбазова¹⁶⁴

РЕКЛАМАТА КАКО ТЕКСТ И ЈАЗИЧНИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА ТЕЛЕВИЗИСКАТА РЕКЛАМА

Апстракт: Во статијата даваме општа слика за јазикот во телевизиските рекламни пораки емитувани на телевизиските канали во 2008 и 2009 година, според јазичните нивоа. Притоа, ја земаме предвид специфичната улога и цел на овој вид пораки, а со тоа и употребата на специфични јазични средства, како и многубројните грешки и несоодветни решенија, коишто произлегуваат од недоволното познавање на нормата, туѓото влијание итн.

Клучни зборови: рекламни пораки, убедување, персуазија, омајувачки зборови, компаратив, суперлатив.

Кога се одлучивме за оваа тема, да ги разгледаме рекламните од јазичен аспект, во првиот момент ги имавме предвид текстуалните (дискурските) карактеристики на рекламните пораки, земени во целост. Меѓутоа, ексерпцијата и прегледувањето на снимениот материјал, материјалот преземен од телевизиските рекламни блокови, речиси од сите телевизии што емитуваат програма на територијата на Скопје, нè водеше во насока да се задржиме повеќе и поподробно на одделните јазични појави, на специфичниот јазичен израз, како и на многубројните јазични грешки и превиди, често присутни во рекламните пораки. Токму на одделните јазични пројави, разгледани според соодветните јазични нивоа, го ставивме акцентот во оваа статија.

Кај рекламните пораки, мора да се истакне интердисциплинарноста во проучувањето. При јазичната анализа мора да се има предвид и економскиот аспект – нивната улога, погодност и економска исплатливост во современоста. Особено внимание во таа насока побудува телевизиската реклама, бидејќи таа, и според други автори (Јаковски, Ристевска-Јовановска 2004: 390 и др.) може да собере најмногу публика и на најразлична возраст, а со тоа и да влијае и јазично (меѓу другото) на нејзините конзументи во употребата на соодветна лексика, македонска и туѓа, соодветно синтаксичко поредување, стилско влијание итн. Стилистички, Лилјана Минова-Ѓуркова (2003: 291) ги сместува меѓу новинарскиот потстил и административниот функционален стил.

Постојат повеќе критериуми за поделба на рекламните пораки и тоа:

– **Според начинот на убедувањето (персуазијата):** дали се сака да се влијае на емоциите на гледачите или на здраворазумското размислување: *Почувствувајте ја моќта на движењето со секој изминав километар, со докажаниот HYUNDAI TUSSON. и: Со атрактивниот камајни стайки на ИК банка. Паметно штедење – троши и кога штедиш.;*

– **Според функциите на јазикот коишто ги исполнуваат: 1. емотивната (ориентираноста кон испраќачот на пораката):** *Живееме од емоции. Истото и ние. Се вљубуваат во дејали. Истото и ние. Во попрага сите по убавина. Истото и ние.*

¹⁶⁴ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, snpetrova@yahoo.com

Зайшоа креираваме амбиентии во целосна хармонија со вас. Среќни празници „Natuzzi gallery“! „Natuzzi“ – ваш стил на живеење!; 2. **конативната функција** (ориентираноста кон примачот на пораката, неговото повикување за внимание): *А сега, дами и господа, ви го препорачуваме најдоброшо, највкусношо, најбараношо, број еден кафе во Македонија – кафе „Браво“ итн.* 3. **референцијалната функција** (ориентираноста кон содржината на пораката): *Вашиот оброк збогаште го со квалитетно суво бело вино „Ризлинг“ со кристална свејложелта боја и цитрусно цвечна арома. Вкусот е овошен, има лесно тло со карактеристична свежина и долг и сув финиш. За вистинскиот љубител на виношо, го одбраме најквалитетношо грозје од тивешкошо виногорје и го препорачуваме во нашиот најдобри вина – special selection итн.* 4. **фатичката функција** (ориентираноста кон контактот, кон проверката на каналот): *Ало! Шо праши, сине?...; Е, здраво, јас сум!...* итн.; 5. **метајазичната функција** (ориентираноста кон кодот, кон објаснувањето на зборовите, појавите итн.): *Дормео – повеќе од душек!; Многу повеќе од салон за убавина „МОЕ STUDIO“ Dadar ...* итн.; 6. **поетската функција** (ориентираноста кон креативните можности на кодот, игри на зборови, фигури, рима, ритам...): *За малиот да станаат големи, „Доктор Лео“ е изборот што ви треба!* итн.

Една од многуте дефиниции за манипулацијата вели дека таа „се стреми кон создавање на сликата на стварноста, којашто изгледа како да и е самата стварност“ (Bretton 2000: 19). Манипулативноста на рекламните пораки се огледа во нејзините специфични јазични средства: компаративните и супрелативните форми: „Milka“ – *најнежно задоволство!*; *Ене го Бади – десната рака и мозокот на Кајетан Грејв, со најгенерални идеи ...*; партикулата **само: само за вас; само за деца, вие, возрасните, најдете си Ваше!** итн.

Освен јазичната страна на рекламните пораки, други елементи што ја сочинуваат телевизиската реклама се и иконичниот (визуелизацијата) и звучниот код (употребата на соодветна музика) и имаат соодветно значење во интеракцијата со јазичното во пораката (втемелени на принципот: ништо што се појавува не е случајно, иако, во моментот, можеби за публиката нема конотативна вредност).

Според структурата на рекламните пораки, тие може да се поделат на:

- Реклами со индуктивен метод;
- Реклами со дедуктивен метод;
- Реклами со компаративен метод;
- Реклами-in medias res;
- Реклами-сцени од животот;
- Негативни реклами;
- Хумористично-сатирични реклами;
- Пословични реклами;
- Реклами во чијашто основа лежи позната бајка или приказна за деца.

Јазичните особености во рекламните пораки најдобро се проследуваат одејќи по соодветните јазични рамништа.

На фонетско-фонолошкото рамниште карактеристиките (односно забелешките) кај рекламните пораки се однесуваат на:

1. – Изговорот на групата лј: *Илјада четирисотини дваесет и девет марки!* Peugeot – *четири илјади и седум...* итн.

– Изговорот на гласовите *e* и *o* слично како нивните високи парници *и* и *у*: Во „Не“на“ можејте да најдете и квалифициран германски ламинај... (карактеристични за скопскиот градски сленг).

2. Акцентот:

– Наведуваме повеќе често употребувани зборови: *сáлон/салóн – салóној* за италијански мебел..., потоа *мáшина/ маши́на; кáнал/ канáл; мóйел/ мойéл* итн. На пр., ... *мáшина* за перење и сушење со подарок...; но: *Тврдајќа вода со сигурноста нема да ја расипе твојата маши́на за перење.*

3. Акцентските целисти (сретнавме различно акцентирање): *Кисела Вода/Киселá-Вода*; со енклитика: *Заши́ијќи-се од високи́е прошоци...*; но и: *јáви им се на сии́е што сакаш да ги слушнеш...*; *испáрајте ми SMS-порака* итн.; со проклитика: *секаде дó-вас, само кáј-нас* итн. но и: *VIP за мéне, VIP за сии́е!*; *А, зајќоа сии́е мажи кáј ти́ебе чекаат на ред!*

4. Забележуваме и различно акцентирање кај броевите од дваесет па натаму, нивниот различен изговор при кажување телефонски броеви; нивното скратување (коешто му припаѓа на разговорниот стил): *шестó* *еесе* *кубни сантíметри*... итн.

5. Одделно место има и вторичниот акцент при четирисложното и повеќесложното акцентирање: *Ова е сéнзацио́лно! Рéволюцио́рно!... фéноменáлна крема од леши́к* итн.; како и акцентирањето на четвртиот слог: ... *пóдобрување на циркулáцијата*... итн.

Морфосинтаксичките особености на рекламите ги разгледаме заедно, ги зедовме предвид сите зборовни групи според нивните категории:

1. Именките – лични имиња и нивната употреба во обраќањето, како и општите именки, употребени како омајувачки зборови: *Со сокови́е „La Vita“ – живојтој сáнува ужива́ње исполне́то со големи го́лки полни радостí.*

2. Придавките – истакнувајќи ја особената употреба на компаративните и суперлативните форми од нив и од прилозите: *Најго́лема́та авио́ура во телевизíјата се враќа! Свејто́ј е поубав о́колку што ви се чини!* итн. Одделно место имаат туѓите зборови: *су́пер, ексíпра, гáрајис, при́ејд, поспíејд, тóурбо* – коишто се употребуваат често во рекламните пораки во својство на придавка или на прилог. На пр. ... *Во секое пакување – а́тарай гáрајис* итн.

3. Кај броевите можеме да ја констатираме честата неупотреба на формата за избројаната множина: *два ли́три вода; два гíгабай́ти... мемориска карти́чка* итн. Употребата на формата двеста, наместо двесте: *и́лјада двестá* *тíриесет и пет евра*... итн.

4. Разгледувајќи ја употребата на времињата кај глаголската лексика, се наметна сегашното време, како најчесто употребувано, поради многубројните сентенци и пословици присутни во пораките: *Никој не е совршен!*; како и неговата употреба сопоставена со некој минат момент (каде што се употребени минатите времиња): *Оти́секогáш имало мирисливи свеќи да ја освежат вашата соба. Сега́ има „Glade“ мирисливи масла...* Од категоријата начин најзастапени се формите за заповеден начин, речиси во секоја реклама. Овие форми и буквално ги повикуваат гледачите да пробаат даден производ: *Уживај во единствени́е моменти́ што ти ги нуди мобилно́ј Интèрнет!* итн. Присутна е и пасивната дијатеза како начин, меѓу другото, да се истакне самиот производител: *Инспирирани од бебињата, создадени од „Pampers“.*

5. Употребата на прилозите е исто така поврзана со омајувачките зборови, компаративните и суперлативните форми од нив и со поставеноста во време: Досега/ отсега во многу рекламни пораки: ... *ојсега во секое ѝакување – аѝаратѝ гѝратѝс!*; *Сега во ѝвојоѝ дом. „Куќичкаѝа на Мики Маус!* итн.

6. Од службените зборови, најчесто се употребуваат партикулите за потсилување: само, дури: *Извонредно чисѝо, дури и во ѝврда вода...* итн.

Рекламните пораки со структура на реченица може да се поделат според нивната комуникативна функција на: исказни, прашални, заповедни, желбени и извични и ја констатираваме разноликоста во овој аспект (употребата на сите видови). Со употребата на безличните реченици често се дава некоја констатација со општо значење, па и тие се присутни во голем број: ...*без сол и јод не се живее!* Честа е употребата на перифрастичниот прирок; карактеристичните примери на неудојување на индиректниот објект; како и специфичната употреба на средствата за одрекување: со двојната негација, примерите за редунданција итн.

Голем дел од рекламните пораки формално им припаѓаат на видовите независносложени и зависносложени реченици (паратакса и хипотакса), со широка палета сврзници и сврзувачки средства. На пр.: ... *коса каква шѝо секој ѝосакува.* (релативна зависносложена реченица); *Гледаѝе колку е добро.* (декларативна зависносложена реченица); „*Schauma*“ – *зайѝоа шѝо само јака коса е убава коса.* (причинска зависносложена реченица) итн.

На лексички план, може да се направи поделба на супстанцијална лексика (именските зборови), процесуална (глаголските форми), квалификативна (придавките и прилозите); деиктичка (показните заменски зборови); граматичка (службените зборови): од нив ги одбележавме особено: модалните зборови, извиците, прашалните партикули итн. *Подобро е вака, нели?; Ајде, одиме!* итн.

Професионализмите се исто така чести, на пр. во банкарската терминологија: *камаѝа сѝаѝка, дейѝозѝѝ, риволвинѝ кредиѝѝи* итн.

Деминутивните форми се чести во рекламирањето производи наменети за децата: *Ако сакаш да иѝраш како мене хиѝ-хоѝ, ѝреба да ѝиеш од сокчеѝо „Сток“!*

Рекламните пораки во голема мера содржат и примери на туѓо влијание во рекламните на македонски јазик: англизми: *мекбук, аѝѝод, рисивер, ѝринѝер, шоѝѝнѝ, лајфсѝајл* итн.; турцизми: *ѝајле, башка, муабетѝ* итн.; лексика од францускиот јазик: *Voulez-vous paté avec moi?...*; србизми: *сѝоѝала, ѝрашак, крема* итн. За разлика од рекламната на половината од дваесеттиот век, чишто особености ги истакнува Димитар Пандев (1995: 165), па наведува примери кога се активираат некои подзаборавени турцизми, рекламната на дваесет и првиот век се свртува кон современите европски јазици, со мал број примери од турскиот јазик.

Полистилематичноста на рекламните пораки дозволува и употреба на нестандартна лексика, како на пример, на дијалектизми: *Р’же не се др’же!* итн.; на сленг: *Наѝрави ѝо учеѝеѝо забавно со нашаѝа кул-маѝемаѝѝка!*; *Најди начин, нафурај се на „GR8 Orange“!* итн.

Скратениците исто така се дел од лексиката во рекламните пораки, особено што тоа се и имиња на некои производи од техничката област, коишто како акроними се преземаат и кај нас: USB, CD, ADSL, SMS можеме некаде да

најдеме само разлики во пишувањето – на кирилица со мали букви, како обични именки: *ѿ.ц. „Бисер“ и ТЦ БИСЕР* итн.

Фразеолошките изрази, особено умешно вклопените во пораката, претставуваат составен дел од рекламните пораки и можат да бидат добар промотор на рекламираниот производ: *Со „EUROTERM“ нема зима!; Почувсѿвувај ѓи на сойсѿвена кожа сѿѿе ѿрофесионални ѿреѿмани за неѿа на лице и ѿело; Заморойѿ е на колена!* итн.

Синонимите и паронимите исто така се дел од рекламните пораки, како и антонимите. Како синонимни се јавуваат омајувачките зборови: *комфорен/удобен, пакување/амбалажа* итн., а како пароним го сретнавме: *несрдечно (наместо несебично) во рекламата: „Подѿорски ан“ е само можносѿ ѿвеќе да на некое време осѿанеѿе и уживаѿе во она шѿѿо ѿприродаѿѿа несрдечно ѿо дарѿла!*

Врзаноста на телевизиските реклами повеќе се огледа во симбиозата: *слика-звук-текст*. А факторите коишто придонесуваат за кохерентноста на текстот: *референцијата, супституцијата, елипсата, конјункциите и лексичкото повторување* се присутни и кај овој вид текстуални пораки.

Реторичката подлога на рекламните пораки се огледа во застапеноста на стилските фигури во нив. Фигурите кај нив исто така може да се поделат на: *фигури на формата и фигури за значењето (тропи)*. Рекламните пораки нудат изобилство од стилски фигури: *метафора: „Бонукс аниѿикал“ е амајѿијаѿѿа ѿроѿив лошаѿѿа маѿѿија...; метонимија: Ајде, море Цацко, ѿочасѿѿи кафе, нека ѿѿе цела држава...; синегдоха: ’рбеѿѿоѿѿ ке Ви биде блаѿодарен...; синестезија: ѿолеми ѿолѿѿки ѿолни радосѿѿ...; катахреза: Мебел кој ке му даде душа на Вашиоѿѿ секојдневен ѿросѿѿор; споредба: Сакаѿѿе ли да бидеѿѿе како мене – со одличен вид и изглед, мазна кожа и со оѿѿѿорносѿѿ како на суѿѿрхерој?; хипербола: ... за сѿѿо ѿроценѿѿи сјај и сѿѿо ѿроценѿѿи јачина.. Потоа, од фигурите на формата: *асонанција: Идеална замена за ѿоѿѿварска сол, идеално избалансирана и идеален зачин.; алитерација: „Мое милениче“ со Мелиѿѿа; анафора: Суѿѿер крем за суѿѿер ден!; епифора: ...радувај се на ѿолемо, сѿѿодели на ѿолемо, забавувај се на ѿолемо!* итн.*

На правописен план, можеме слободно да констатираме дека речиси на секоја реклама треба да ѿ се обрне внимание, зашто во секоја можат да се најдат правописни грешки: *од неупотребата или погрешната употреба на големата буква, неупотребата на точката на крајот од реченицата; неедначењето по звучност, неупотребата на надредниот знак и така натаму: Преѿѿорачано од се срце* итн. Ова би било одделна тема, ако се навлезе во подробно разгледување.

Неопходни се и поопстојни и пошироки согледувања за културолошката вредност на рекламните пораки, несомнена е во нив застапеноста и успешното инкорпорирање на народните умотворби: *пословици, приказни, народни песни, детски игри* итн. и нивната улога како културен амбасадор и пошироко од средината за којашто се создадени.

Многу чинители придонесуваат за успешноста на една реклама, меѓу кои и познавањето и почитувањето на јазичната норма, со којашто ке се долови целокупната убавина и безграничните креативни можности на македонскиот јазик.

Литература

Гуидо Шремпф Лучијана 2009: *Рекламниџе на италијански и нивнаџа џримена во наставаџа џо италијански како сџрански јазик*, (докторска дисертација), Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Јаковски Бошко, Ристевска-Јовановска Снежана 2004: *Маркеџинџ*, Економски факултет, Скопје.

Минова-Гуркова Лилјана 2003: *Сџилисџика на современиоџ македонски јазик*, Магор, Скопје.

Пандев Димитар 1995: „Рекламата во Македонија“, *Македонскиоџ јазик од 1945 до 1955*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Пандев Димитар 2013: *Оџшџа реџорика*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Кулавкова Катица 1984: *Фиџураџивниоџ џовор и македонскаџа џоезџа*, Наша книга, Скопје.

Танески Звонко 2015: „Дискурзивноста и комуникативноста на рекламните текстови на осигурителните компании во Македонија“, *Просџориџе на џексџоџ*, Македоника литера, Скопје.

Beasley Ron, Danesi Marsel 2002: *Persuasive Signs (The Semiotics of Advertising)* Mouton de Gruyter, Berlin – New York.

Breton Filip 2000: *Izmanipulisana reč Clio*, Beograd.

Eko Umberto 1973: *Kultura, informacija, komunikacija* Nolit, Beograd.

Jakobson Roman 1966: *Lingvistika i poetika* Nolit, Beograd.

Summary

In this article we review in linguistic terms television commercials which are broadcasted on the territory of Skopje, some time between year 2008–2009. We have focused on certain linguistic phenomena according to the linguistic levels, on the specific linguistic expression of these communications, as well as on the numerous errors and overlook – often present in them.

ОНОМАСТИЧКА И ДИЈАЛЕКТОЛОШКА ПРОДЛАБОЧЕНА АНАЛИЗА

(Олга Иванова. *Студији од ономастичката и дијалектологијата*. Посебни изданија, кн. 80, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 2016)

Во македонската наука за јазикот името Олга Иванова е поврзано со неколку првини. Имено, Иванова е слушателка на првата генерација постдипломци по македонски јазик на Филолошкиот факултет во Скопје. Таа е првиот научен истражувач во нашава земја, кој се стекна со титулата доктор по филолошки науки од областа на македонската ономастика. Иванова е авторка на првиот *Чешко-македонски разговорник* во македонската применета лингвистика. Нејзиното име е поврзано со првиот обратен речник на топоними објавен кај нас со делото *Обратен речник на топонимите во областа по сливот на Брегалница*. Иванова е авторка и на првиот *Обратен речник на презимињата кај Македонците*.

Нејзиниот влог во македонистиката, несомнено, е голем и со самостојните и единствени дела во македонистиката: *Месните имиња на областа по сливот на Брегалница*; *Исчезнаат месни имиња во областа по сливот на Брегалница*; *Речник на топонимите во областа по сливот на Брегалница*; *Македонски антропонимикон (XV–XVI век)*; *Речник на имињата на населените места во Р. Македонија (б, г, е, ј, н, р, љ, к, у, ф, х, ц, ш)*; *Студији од топонимијата и антропонимијата* и со колективниот труд *Речник на презимињата кај Македонците*.

Поднасловеното дело е поделено во две целисти: „Ономастика“ и „Дијалектологија“, на кои им претходи Предговор. Делото е заокружено со Список на скратеници: 1. Јазици и дијалекти, и 2. Други скратеници и знаци.

Во Предговорот авторката ги образложува причините, коишто повлијаеле „да се подготви оваа книга, имено: прво, во претходната книга недостасуваат статиите од дијалектологијата; второ, од 2000-та година до денес напишани се уште неколку статии – дел од нив објавени, дел необјавени; трето, сознанието дека предговорите од моите книги, публикувани од 80-те години до денес, заслужуваат да бидат третираны како статии“. Освен тоа, д-р Иванова ја образложува и постапката при оформувањето на ова дело при изборот на статиите, со што прави пресек на нејзиниот досегашен творечки развој, почнувајќи од 1967 година до денес.

Во првата целост „Ономастика“ се опфатени 19 прилози, претставени, главно, хронолошки. Во рамките на оваа целост се застапени седум блокови од широкиот спектар статии, со што се покажува слоевитоста на интересирањата на Иванова.

Првиот блок го сочинуваат насловот „Месните имиња на областа по сливот на Брегалница“, што го претставуваат Предговорот и Заклучокот од истоименото дело, со статиите „Пробиштип“ и „Месни имиња со суфиксот *-арци* на областа по сливот на Брегалница“ од споменатото дело.

Во студијата „Месните имиња на областа по сливот на Брегалница“, авторката ги определува границите на областа, во чии рамки предмет на

изучувањето се 291 месно име, за кои исторски потврди имало само за 69 месни имиња. Потврда за најстарото месно име имало за *Шџиџиџи*, која датирала од III век. Анализирајќи ги т.н. исторски месни имиња, Иванова дава слика за развојот на месните имиња и констатира дека месните имиња, по правило, биле постојани. Дури и најстарото словенизирано месно име *Шџиџиџи*, нотира Иванова, успеало да ја сочува коренската поврзаност.

Во статијата „Пробиштип“ Иванова најпрвин ја дава дијалектната форма на месното име *Пробиштипџиџи* и неговата локација, потоа хронолошки го дава месното име во пописите и другите потврди со сите фонетски, морфолошки и графиски варијанти, сп. *Пр'обиштипџиџи*, *Пробиштипџиџи*, *Проби Шџиџи* и *Пр'абиштипџиџи*.

Во статијата „Месни имиња со суфиксот -арци на областа по сливот на Брегалница“ авторката ги разгледува месните имиња со суфиксот -арци (< -ар или -ари + -ци), изведени од именки што означуваат занимања и служби, сп. *Гајранци* (*Горно* и *Долно*), *Троџерци*, *Соколарци* и *Ул'арци*.

Вториот блок го содржат насловот „Исчезнатите месни имиња на областа по сливот на Брегалница“, што го преставуваат Предговорот и Заклучокот од истоимената студија, со статиите „Строи“ и „Исчезнати градови на областа по сливот на Брегалница“.

Предмет на внимание во трудот „Исчезнатите месни имиња на областа по сливот на Брегалница“ се имињата на 154 исчезнати населени места. Под терминот исчезнати месни имиња Иванова подразбира, од една страна, месни имиња, коишто физички исчезнале, од кои не останале никакви траги во топонимијата, и, од друга страна, месни имиња, коишто ја изгубиле функцијата на месни имиња, но егзистирале во топонимијата како микротопоними. Најпрвин авторката хронолошки по векови ги наведува исчезнатите месни имиња. Притоа, таа констатира дека најмногу месни имиња исчезнале во XVI век. „Турците, освен што го менувале етнографскиот карактер на македонската земја, ги менувале и месните имиња. Таа промена се вршела, главно, на три начина: 1) преку осмислување или преку приспособување на имињата по турски изговор, 2) преку преведување и 3) преку целосно именување на старите називи со имиња од турско потекло“.

Во статијата „Строи“ авторката најпрвин ги приведува записите и еден натпис, во кои се споменува односното село.

Во статијата „Исчезнати градови на областа по сливот на Брегалница“ Иванова ги толкува исчезнатите градови *Барџала*, *Зайара*, *Корџиос*, *Равен* и *Транујара*.

Третиот блок го сочинуваат насловите „Речник на топонимите во областа по сливот на Брегалница“ и „Обратен речник на топонимите во областа по сливот на Брегалница“, коишто ги претставуваат предговорите од истоимените книги, и статијата „Двоимени топоними во областа по сливот на Брегалница“.

Во студијата „Речник на топонимите во областа по сливот на Брегалница“ авторката нè запознава со тридецениските ономастички проучувања на разгледуваната област, од кои резултирале двете монографии: *Месниџе имиња на областта по сливот на Брегалница* и *Исчезнаџиџе месни имиња во областта по сливот на Брегалница* и поголем број статии, реферати и предавања. Доследна на својата академска чесност, Иванова забележува дека топонимскиот материјал лично го собрала од 246 пункта, а топонимскиот материјал од 45 пункта го

собираше други експлоратори: А. Поповски, А. Николовски, Т. Стаматоски, К. Пеев, Р. Проданов, А. Кицуроски и Б. Видоески.

Во втората студија „Обратен речник на топонимите во областа по сливот на Брегалница“ авторката ја толкува методологијата при обработката на топонимите, при што укажува на фактот дека во Обратниот речник биле опфатени 10.177 топонимски единици, означени со акцент, сп. ¹Анаст'асова, ²Мечк'уевска, Р'астевица, ²Вал'евци, ¹Камбалац'ик, Плаз'иковец, ³Оградна, ⁴Мет'одија. Истозначните топоними со различен акцент, нотира Иванова, биле наведени како одделни топоними, сп. ¹Г'арванска // ¹Гарв'анска, В'рбица // Врб'ица, ¹Тр'ите // ¹Трит'е, ²Н'ифче // ²Нифч'е, ²Д'ереси // ²Дерес'и, ¹К'рстово // ¹Крст'ово, К'аракуш // Карак'уш.

Во третиот блок Иванова ја вклучува и статијата „Двоимени топоними во областа по сливот на Брегалница“, во која анализира 147 двоимени топоними, „нарекувани уште и топонимски дублети, топонимски варијанти или варијантни топоними“.

Четвртиот блок ги содржи насловот „Обратен речник на презимињата кај Македонците“, којшто го претставува Предговорот од истоимената книга, и статијата „Идентификација и етимологија на нејасните презимиња кај Македонците“.

Во студијата „Обратен речник на презимињата кај Македонците“, Иванова укажува на фактот дека Обратниот речник „дава големи можности за посистематско и поцелосно вршење на разни презименски истражувања, поради тоа што материјалот го презентира на посебен и многу прегледен начин“, првенствено, за образувањата на презимињата со суфикси, за нивната раширеност и продуктивност итн.

Секој од застапените прилози е драгоцен поради својата свежина и изворност. Меѓутоа, од четвртиот блок особено сакаме да ја истакнеме првата објава на статијата „Идентификација и етимологија на нејасните презимиња кај Македонците“, во која Иванова дава толкување на импозантен број, односно на 253 нејасни презимиња, од вкупно 260 идентификувани нејасни презимиња „на лица што се декларирале како Македонци“. Притоа, таа нагласува дека го презела моделот за објаснување од *Речничкој на презимињата кај Македонцијте*, со цел „вака оформените речнички единици да можат да се вметнат во *Речничкој* при евентуално негово второ издание“.

Петтиот блок го сочинуваат насловот „Македонски антропомастикон (XV–XVI век)“, којшто го претставува Предговорот од истоимениот речник, и необјавената статија „Имињата *Герѓ*, *Касџриои*, *Скендер*, *Искендер* во XV и XVI век – потекло и значење“.

Во студијата „Македонски антропомастикон (XV–XVI век)“, авторката ја образложува историјата на споменатиот проект. Таа наведува дека основен извор за антропонимите биле турските пописни дефтери, во кои, освен етничка Македонија, биле „вклучени делови на три денешни балкански држави, со тоа што најголем простор заземаат деловите кои влегуваат во границите на Грција и Албанија. Во многу од нив заеднички живееле припадници на словенското (во прв ред македонското), грчкото, влашкото и албанското население. Се забележува притоа дека во овој дел на Македонија се вршени многу сложени и долготрајни демографски процеси, преку струења, влијанија, преплетување и стопување на различни етноси и етнички групи. Неоспорна е бројната надмоќ на словенскиот,

во прв ред на македонскиот елемент, врз кој било извршено силно културно и црковно влијание од страна на грчкиот елемент, кое во случајов нашло одраз во прифаќањето на многу типично грчки лични имиња“.

Во овој блок Иванова ја вклучува необјавената статија „Имињата *Гepѓ, Касѝpиoиѝ, Скендер, Искендер* во XV и XVI век – потекло и значење“, укажувајќи на фактот дека споменатите имиња „се присутни на територијата на етничка Македонија“ во разгледуваниот период. Таа дава историски потврди за сите имиња, од кои некои се јавувале и во фонетски разновидности. Притоа, авторката го објаснува нивното потекло и нивното значење.

Шестиот блок го содржат насловот „Речник на имињата на населените места во Р. Македонија (б, г, е, ј, н, р, т, к, у, ф, х, ц, ш)“, којшто го претставува Предговорот од истоимениот речник, и статиите „Битола“ и „Нерав“ од споменатата книга.

Во студијата „Речник на имињата на населените места во Р. Македонија (б, г, е, ј, н, р, т, к, у, ф, х, ц, ш)“, што го сочинувале 495 имиња на населени места, Иванова ја образложува историјата на проектот „Речник на имињата на населените места во СР Македонија“, кој датирал уште од 1973 година. Притоа, таа наведува дека за реализацијата на проектот биле ексцерпирани суштествени факти од лингвистички, историски и географски извори, а бил собиран теренски материјал за местоположбата, за релјефот и сл., при што биле бележени етниците и ктетиците, изведени од имињата на 1.800 населени места. Освен тоа, авторката ја дава методологијата за обработка на речничните единици, со што станувале „достапни научните сознанија за староста, потеклото и значењето на имињата“, а „со нормализацијата на дијалектните форми на името на одделно населено место се доаѓа до дефинитивна стандардизација на имињата“.

Со колкава научна акрибија се служи авторката, помеѓу другото, зборуваат застапените статии „Битола“ и „Нерав“ во овој блок. Имено, со исклучителна доследност научната интерпретација на името Иванова ја сведува во пет точки. Во првата точка, врз основа на теренските истражувања, ја дава дијалектната форма на ојконимот со етниците, според родот и бројот, и ктетикот. Во втората точка е дадена прецизната локација на ојконимот во однос на регионалниот центар. Во третата точка се дадени повеќе историски потврди, според времето на настанувањето. Во четвртата точка се дадени етимологиите, според приемливоста, подредени по азбучен ред, при што во заграда се ставени презимето на авторот, годината на изданието и страницата во изданието. Во петтата точка е извршено нормирањето на името на населеното место.

Седмиот блок, условно речено, го сочинуваат „три прилога, (коишто) не се вклопуваат во оваа шема (сп. ’Божидар Видоески – креатор и афирматор на ономастичките истражувања во Македонија‘, ’Лексемите *кукул, кукла, гурѓул, гурѓла, цуцул, чучул* и нивниот одраз во македонската топонимија‘ и ’Обратен речник на имињата на населените места во Р. Македонија‘)“.

Во статијата „Божидар Видоески – креатор и афирматор на ономастичките истражувања во Македонија“, Иванова ја проследува „неговата 48-годишна научна работа, меѓу другото, и на полето на ономастиката“. Проследувајќи го хронолошки развојот на македонската ономастика, поврзан со Видоески, Иванова забележува дека „во 1960 год. во Скопје е формиран посебен Одбор за ономастика, кој претставува и прва организациона единица за топономастички испитувања“. Таа потенцира дека „Б. Видоски не беше само организатор, туку и

учесник во теренските топономастички истражувања“, поткрепувајќи го тоа со фактот што Видоески собрал околу шест илјади топонимски единици од 75 села од Порече, од Скопско, од Битолско и од Демирхисарско.

Во статијата „Лексемите *кукул*, *кукла*, *џуџул*, *џуџла*, *цуџул*, *чучул* и нивниот одраз во македонската топонимија“ Иванова опсежно ги анализира споменатите лексеми, лат. *cucullus*, стсл. шапџка. Секоја лексема со нејзините разновидности ја разгледува најпрвин во современиот македонски јазик, потоа ја разгледува во словенските и во несловенските јазици, а на крајот ги приведува сите топоними на македонската јазична територија со нивната семантика и локација.

Во статијата „Обратен речник на имињата на населените места во Р. Македонија“, првпат презентирани за јавноста во разгледуваното дело, авторката со исклучителна педантност бележи дека Обратниот речник „содржи подредени по обратен азбучен ред 1609 единици од имињата на населените места од вкупно 1652 заглавни имиња на населени места во *Речникомѝ на имињата на населениите места во Р. Македонија*. „Од нив 1582 се единици од имиња на села, а 27 се единици од имиња на градови (од вкупно 29 заглавни имиња на градови во РМ“. Притоа, таа наведува дека 1398 имиња на населени места биле еднокомпонентни, 206 биле двокомпонентни – со прва и со втора компонента, а само пет биле трикомпонентни.

Во втората целост „Дијалектологија“ се содржани пет прилози, значително помалку од застапените прилози од примарната област на Иванова, главно, од раниот творечки период на авторката. Меѓутоа, како што забележува авторката „оваа поделба, би рекле, е формална поради тоа што на ономастиката помошна дисциплина ѝ е дијалектологијата и обратно – на дијалектологијата помошна дисциплина ѝ е ономастиката“.

Во статијата „За неколку наши убави зборови“, Иванова донесува петнаесетина „наши убави зборови“ што ги сретнала при нејзините теренски дијалектолошки и топонимски истражувања, сп. *суденица* ’митолошко женско суштество што ја определува судбината на детето‘, *џолнеж* ’период кога месечината станува тркалеста, опозит – гинез‘, односно ’полнеж во самарот‘, *музник* > *молзник* ’просторија каде што се молзат овците или кравите‘ итн.

Во статијата „Преглед на македонските дијалектни називи за мразулецот“ авторката ја претставува распространетоста и потеклото на називите за *мразулецоѝ*, класифицирајќи ги во две групи: 1) називи изведени врз основа на лексемата *мраз*, и 2) називи добиени по метафоричен пат.

Во прилогот „Кон значењата на посестрима“ Иванова izdelува десет значења и неколку подзначења на лексемата *џосестрима*, во зависност од тоа „како и во какви случаи се извршува посестримувањето“, сп. 1) посестримство по млеко; 2) посестримување при крштевање; 3) посестримување в црква; 4) доведена сестра; 5) добра другарка; 6) посестрима при укажана помош; 7) посестрима при лекување; 8) жена на побратимот; 9) посестримување при свадба со неколку подзначења – а) сестрата или братучетката на невестата што ја придружуваат на свадбата; б) девојка што оди со деверот на свадбата; в) друшки на невестата... девојки што ја придружуваат невестата на свадбата или девојки што одат да ја водат невестата од својот дом; г) девојки кои помагаат на свадбата што ги пречекуваат гостите, ги китат со зеленики и цвеќенца, ги гостат; 10) а. саканица; б. љубовница.

Во статијата „*Труи, гошован, дембел, дундар, бумбар* и сл. во дијалектите, со паралели од топонимијата и македонската поезија и проза“ авторката најпрвин го објаснува словенското потекло на лексемата *труи*, а потоа ја дава распространетоста на споменатата лексема со разновидностите.

Врз основа на особените на тротот авторката називите за машката пчела ги класифицира во четири групи: 1) називи во врска со особината за неработење (*мрзец, гошован и гладник*), 2) називи во врска со изгледот и подвижноста (*дембел, дундар, тромак и палиабанка*), 3) ономастопејски називи (*дрдалка, тирнтор /тирнторец/ и сунсар*), и 4) називи според сличност со друг инсект (*бумбар и комар*).

Од оваа целост со својата првичност се изделува прилогот „Дијалектен речник“, кој содржи 333 збора од 23 македонски села, забележани од авторката на терен. Од вкупниот број застапени и протолкувани зборови 165 зборови не се застапени во *Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, а 168 зборови се бележат, но со друга семантика.

Иванова го завршува прилогот со една благородна порака: „Дијалектниот речник е потврда на исказот дека дијалектите се неисцрпен извор за збогатување на лексичкиот фонд на стандардниот јазик. Од друга страна тој е и потсетник за дијалектолозите од потребата за изработка на *Голем дијалектен речник*“.

Делото е заокружено со Список на скратеници: 1. Јазици и дијалекти, и 2. Други скратеници и знаци.

Во првиот дел од списокот на скратениците Иванова ги предава скратениците и толкувањата на 59 јазици и дијалекти, а во вториот дел ги забележува скратениците и објаснувањата на 61 знак, што се однесуваат на целиот труд, со што го стеснува просторот на делото, а ја зголемува концентрацијата на мислата и на корисниците им ја олеснува употребата на трудот.

Кон ова треба да ги додадеме и следните факти. Имено, на крајот од секоја статија Иванова, освен тоа што дава податоци за библиографската единица, главно, приложува Список на скратеници од вкупно 278 извори (и литература) и Користена литература од 44 библиографски позиции. Притоа, треба да споменеме дека во трудот дала и двесте фусноти како дообјаснувања на анализираната материја.

На крајот, сакаме да го истакнеме оригиналниот и автентичниот приод во изборот на темите и продлабоченото толкување на застапените прашања во трудот *Студии од ономастиката и дијалектологијата* од потврдениот научен советник Олга Иванова. Теренскиот материјал од македонската јазична територија е поткрепен со историски потврди и е протолкуван во духот на современата ономастика и дијалектологија. Нејзините студии се работени постапно и подробно, водејќи сметка секој нејзин напишан збор да биде проверен, аргументиран и точен. Делото е густо ткаено платно за „темните“ ономастички прашања. Авторката одмерено, вистинољубиво, со такт на непристрасен толкувач го осветлува темниот мозаик од ономастички и дијалектолошки прашања, за кои досега немаше јасен одговор. Врз основа на изложените неспорни показатели се констатира дека делото на Иванова ќе ја издигне уште на повисоко рамниште нашата свест за потребата од вакви научни дела од областа на ономастиката и на дијалектологијата.

Делото *Студиј од ономастиката и дијалектологијата* од Олга Иванова на своевиден начин претставува огледало на македонската ономастика. Всушност, објавените статии во разгледуваниот труд го отсликуваат личниот подем на авторката, тесно поврзан со подемот на ономастиката во Македонија. Затоа секој што ќе посака да се запознае со развојот на ономастиката во Македонија, бездруго ќе треба солидно да ги проучи не само застапените статии во анализираното дело туку и севкупното творештво на Иванова.

Васил Дрвошанов¹⁶⁵

¹⁶⁵ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, vasildrvoshanov@yahoo.com

„БАНСКИОТ ГОВОР“ – ТРУД ОД НЕПРОЦЕНЛИВА ВРЕДНОСТ ЗА МАКЕДОНСКАТА ДИЈАЛЕКТОЛОШКА НАУКА

Во 2014 година македонската дијалектолошка наука се збогати со уште еден многу значаен труд „Банскиот говор“. Овој труд е дел од проектот „Македонските дијалекти надвор од границите на Република Македонија“ (главен истражувач: д-р Гоце Цветановски), а се публикува во едицијата „Посебни изданија“ како кн. 78. Издавач е Институтот за македонски јазик „Крсте Мисрков“ од Скопје.

Како што вели редакторот на овој колективен труд Гоце Цветановски „Банскиот говор“ е резултат од истражувањата врз материјалот што е собран во текот на 2010 година и во текот на 2013 година во рамките на проектот „Македонските дијалекти надвор од границите на Република Македонија“ и е прв комплетен лингвистички запис на овој говор.

Концепциски оваа монографија е претставена на начин каков што е прикажан во монографијата „Каршијачкиот говор – Скопско (со посебен осврт на синтаксата)“ во издание на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во 2004 година, еден од пионерските трудови во дијалектната синтакса.

Предговорот, воведот и заклучокот се напишани од редакторот Гоце Цветановски.

Фонетско-фонолошкиот дел и прозодијата во овој труд се напишани од Гоце Цветановски, морфолошкиот дел од Гоце Цветановски и Еленка Стоевска-Денчова, именската синтагма од Гоце Цветановски, функциите на глаголот од Убавка Гајдова, делот за основната и сложената реченична конструкција од Веселинка Лаброска, а лексичкиот систем е обработен од Светлана Давкова-Ѓоргиева. Во монографијата има и дел посветен на литературно-фолклорниот аспект на изворниот материјал од Банско, а како автор на овој дел се јавува Јованка Денкова.

Освен приложените текстови и користената литаратура, како посебен прилог се додадени и индексите од собраниот материјал според „Прашалникот за собирање материјал“ од академик Божидар Видоески.

Говорот на Банско, според своите особености, му припаѓа на југоисточното македонско наречје. Според Видоески, банскиот говор е дел од разлошкиот говор и претставува еден вид преоден говор меѓу малешевско-пијанечките, со коишто непосредно граничи на запад, и со гоцелчевскиот (неврокопскиот) како дел од поголемата група серско-драмски говори. На исток и на север граничи со соседните бугарски дијалекти – родопските говори и југозападните бугарски говори.

Во повеќето трудови (Караќиќ, Алексиев, Стојков, Славски, Поленаковиќ, Видоески и др.) банскиот говор се смета како составен дел на разлошкиот говор, односно негов јужен дел со свои специфики.

Авторите на овој труд констатираат дека банскиот говор се одликува со седум вокали во акцентирани позиција, а во неакцентирани позиција бројот на вокалните фонеме се сведува на шест. Ова се должи на неутрализацијата на вокалот /ä/ со фонемата /e/.

Во консонантскиот систем на банскиот говор се јавуваат седум сонанти и деветнаесет основни фонемии кои се од редот на опструентите.

Од историскиот извод овде ќе ги дадеме најважните особености во развојот на вокалниот систем на банскиот говор.

Како специфика за банскиот говор се изделува тоа што **ě* најчесто се заменува со *e* во неакцентиран слог, додека пак, под акцент преминува во *ï*. Таков е случајот најчесто во коренот на зборот: *в'ïïïер*, *л'ïï*, *мл'ïко*, *н'ïшчу*, *ïïïме*, во императивните форми: *зем'ïïïе!* *фан'ïïïе!* итн.

Од морфолошките особености овде ќе наведеме само некои:

Членската морфема за м.р. еднина во банскиот говор е *-o*: *бреž'o*, *в'аk'o*, *снеž'o*.

Кај именките од м.р. множина се јавува наставката *-e*: *друžар'e*, *чубан'e*, *ерц'ене* итн.

Кај именките од м.р. множина се јавува членската морфема *-ïïo*, односно *-ïïo/-ïïу*: *кокал'eïïу*, *ïенџур'eïïу*, *дворув'eïïу* итн.

На планот на синтаксата се опфатени именската синтагма, основната реченична конструкција и сложената реченица. Во рамките на именската синтагма се опфатени „ситуациите во кои како конститутивен елемент на именската синтагма се јавува: 1) именка која, иако се јавува како конститутивен елемент, од семантичка гледна точка не може самостојно да ја претставува именската синтагма, па затоа бара задолжителна определба, 2) супстантивизирана придавка и 3) состави од типот *ïïoa шïïo...*, *кој шïïo...* и сл.“ Во овој дел претставени се и дополнителните елементи на именската синтагма, а авторите ја опфаќаат и референцијалната и количествената карактеристика.

Кај основната реченична конструкција, има неколку воведни белешки во врска со поимањето, од страна на авторите, на семантичките, граматичките и морфолошките категории. Категоријата вид носи информација за временската организација (распоредот во времето) на глаголското дејство. Оваа информација е независна од односот на глаголското дејство кон апсолутната временска оска. На формален план, во словенскиот глаголски систем, експонентите на видската карактеристика спаѓаат меѓу морфолошките форманти на глаголската лексема (*доаѓа*, *дојде*) додека експонентите на временската карактеристика спаѓаат во рамките на глаголската флексија (*доаѓам*, *доаѓаш*, *доаѓа / (да) дојдам*, *(да) дојдеш*, *(да) дојде*). Во говорот на Банско, сè уште, се чуваат старите видски разлики, па презентот, аористот и имперфектот се образуваат и од несвршени и од свршени глаголски форми. Она по што се диференцираат е податокот дека презентот и имперфектот од свршени глаголи не се употребуваат во основната употреба на посочените темпорални форми, односно, не се употребуваат за означување на настан актуелен во сегашноста, односно, настан што се претставува во неговото траење во определен конкретизиран простор во минатото.

Категоријата начин носи информација за тоа дали искажаните настани се или не се дел од реалноста. Настаните што се дел од објективната стварност му припаѓаат на индикативот: презент, имперфект, аорист, перфект, плусквамперфект; а настаните што немаат потврда во реалниот свет се модално маркирани: кондиционал, потенцијал, имперцептив, императив, прохибитив, субјунктив. Во рамките на категоријата време се анализирани конструкциите на индикативот.

Во делот посветен на валенцијата се разгледани падежните односи, односно „граматичките начини на кои се приспособуваат именските синтагми коишто ги бара финитната глаголска форма што ја конституира основната реченична конструкција (ОРК), или пак се побарувани од страна на друга именска синтагма.“ Во рамките на сложената реченична конструкција се опфатени во речениците чиј конститутивен член претставува сврзнички предикат и нивните кондензирани варијанти.

Една од спецификите на банскиот говор во поглед на линеаризацијата е тоа што во одречните конструкции кратките форми на личните заменки стојат пред негацијата и пред формите на глаголот сум (односно дијалектно сам): *ја-џу не знам дека-е; ја-му сам каж'ал*.

На планот на лексиката се опфатени голем број дијалектни лексеми, коишто се систематизирани по тематски области.

Речничкиот материјал на банскиот говор, односно лексичките дијалектизми (зборообразувачките, семантичките, многузначните зборови, дијалектните зборови со јасна мотивираност, архаизмите како и туѓите зборови) коишто побудуваат интерес како на семантички така и на деривациски план, претставуваат вистински предизвик во дијалектолошките истражувања.

Фонетските дијалектизми се јавуваат како резултат на фонетските специфичности на одделни дијалекти. Сп.: *н'окуќ* 'нокт'; *в'иш* 'вешт'; *ср'ешш'а* 'среќа' итн. Во банскиот говор зборообразувачките дијалектизми не се малубројни, такви се на пр.: *слей'оочие* 'делот од челото до увото'; *й'а'ч'е* 'разделеното во косата; патец' итн. Семантичките дијалектизми се оние дијалектни зборови што по формата односно образувањето се совпаѓаат со соодветните лексеми во литературниот јазик, но со преосмислување, развиле поинакво значење или пак презентираат постара состојба. Сп.: *д'ујка, д'ујки* 'еден од отворите на носот; ноздра'; гл. *с'еде* 'живее'; *буза* 'образ' (*Дај да ти ший'ијнам на бузайа!*); *обрас // обр'ас* 'лице'; *ч'овече* 'црквата во окото' итн.

Во делот посветен на фолкорно-литерарната анализа е направена класификација на изворниот материјал, па така, како верски легенди се класификувани легендата за ленот и легендата за света Варвара, а како митолошка е класификувана легендата за Самовилските Езера. Како еден вид етимолошко предание овде е третирана легендата за реката Глазне. Во материјалот собран од Банско има и неколку приказни и новели: приказната за мрзливата жена, приказната за Цар Калојан, како и приказната за животните „Пил гасок на сух песок“.

Еден огромен дел од фолклорот го сочинуваат и обичаите, па така и во овој материјал има автобиографски кажувања во кои се предадени обичаите и обредите во Банско.

Книгата „Банскиот говор“ дава целосен и богат преглед на банскиот говор на сите јазични нивоа и нуди можности за натамошни проучувања од интердисциплинарен карактер.

Димитар Пандев¹⁶⁶

¹⁶⁶ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, dpandev@yahoo.com

ПАРАДИГМАТСКИТЕ ОДНОСИ КАЈ ОПИСНИТЕ ПРИДАВКИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

(д-р Елизабета Бандиловска-Ралповска, Посебни изданија, кн. 81,
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје)

Секоја генерација лингвисти има свои задачи што треба да ги исполни. Така, придавките во македонскиот јазик се разгледувани од најразлични аспекти: зборообразувачки, морфолошки и други, но на генерацијата на која припаѓа Елизабета Бандиловска-Ралповска ѝ припадна задачата придавките да ги обработи од семантички аспект.

Книгата што имаме чест да ја претставиме е резултат од долгогодишната работа на Толковниот речник на македонскиот јазик во кој авторката е вклучена од почетокот па сè до крајот. Вообичаено е од работата на вака големи проекти да произлезат анализи на лексикографски обработениот материјал. Ваквите анализи придонесуваат материјалот во Речникот подобро да биде претставен, единиците од ист тип да се обработат на ист начин. Студијата *Парадигматските односи кај описните придавки во македонскиот јазик* е нејзина докторска дисертација.

Трудот на д-р Елизабета Бандиловска-Ралповска *Парадигматските односи кај описните придавки во македонскиот јазик* претставува преглед на семантичкото пространство што го заземаат описните придавки, опфаќајќи го семантичкиот потенцијал со кој тие располагаат во рамките на парадигматските односи, односно, односи на синонимија, антонимија и хомонимија. Во своето истражување Бандиловска-Ралповска се користи со компонентијалната анализа, како и со теоријата на прототипот. За нас е особено значајно што анализата ја врши врз материјал од Толковниот речник на македонскиот јазик како дел од авторскиот колектив на овој труд. Ексерпирани се 1350 описни придавки од ТРМЈ том I–IV, од A–II и том III од P–III.

Главна задача што си ја поставува Е. Бандиловска-Ралповска во својот труд е: 1. дефинирање и разграничување на описните придавки во однос на другите придавки во македонскиот јазик; 2. презентирање на составот и начинот на поделба на описните придавки во македонскиот јазик; 3. семантичка идентификација на описните придавки на ниво на основна и секундарна семантичка реализација; 4. способност за остварување на основните и на преносните значења преку воспоставување асоцијативни врски во рамките на синонимијата, антонимијата и хомонимијата. За таа цел анализирани се 670 прости, неизведени и изведени описни придавки со богата и сложена семантичка содржина и со различна тематска припадност во однос на лексичко-семантичкото поврзување. Со анализата се опфатени само описните придавки од словенско потекло, со исклучок на придавките со значење боја што се претставени во петтиот дел од книгата.

Книгата се состои од следните делови: 1. За описните придавки; 2. Синонимијата кај описните придавки; 3. Антонимијата кај описните придавки; 4. Хомонимијата кај описните придавки. 5. Семантички систем на боите во рамките на парадигматските односи; 6. Заклучки белешки за парадигматското однесување на описните придавки, потоа Список (инвентар) на ексерпирани и анализирани

прости и изведени описни придавки и придавки со значење боја како и Користена литература.

Во првиот дел авторката ги дефинира описните придавки како еден вид статични определби што даваат некаков опис и ја оформуваат претставата за конкретни поими во нашата свест, односно описните придавки претставуваат детерминатори на именките кои ни помагаат во нивната јазична конкретизација и во декодирањето на нивното значење. Ваквата способност ја добиваат поради поседувањето изразена квалификативна семантичка вредност со која ги откриваат надворешните и внатрешните својства и особини на поимот што го определуваат. Идеалниот минимален простор за остварување на ваквата квалификација им го овозможува нивното пројавување во рамките на именската синтагма.

При анализата, авторката особено внимание посветува на изделувањето на изведените описни придавки во однос на мотивацијата и во однос на семантичката интерпретација имајќи ја предвид неможноста морфолошкото врзување за еден суфикс со една зборообразувачка основа да резултира во една иста семантичка парафраза. Поради тоа, Е. Бандиловска-Ралповска прави групирање на изведените описни придавки од именки, придавки и глаголи според општите значења што ги внесуваат суфиксите при поврзувањето со нив, со цел да се добие една семантичка парафраза која ќе ги обединува вака изведените зборови во значенски групи според еден ист семантички признак на квалификативно изразување. Резултатите покажуваат дека описните придавки изведени од именки поседуваат широк опсег на значенско покривање и на конкретна и на апстрактна сфера при што доаѓа до израз семантичката поливалентност на збообразувачките модели, на пр. *оџашест* 1. 'има опашка' 2. 'личи на опашка' и дублетноста на формите според семантичката содржина, на пр. *дамкав* = *дамчеси*.

Описните придавки изведени од придавки имаат скромн опсег на значенско покривање кој ги опфаќа само боите и човечките особини, а тоа се должи на поседувањето иста семантичка содржина но со помал или изменет интензитет кај мотивираната во однос на мотивирачката придавка. Поради тоа, Е. Бандиловска-Ралповска ги нарекува деминутивни форми кои се реализираат како дублетни придавки (*џлуџав* – *џлуџ*, *седав* – *сед*, *кадарен* – *кадар*), или како придавки на субјективна оценка (*беликав*, *дебеликав*, *малечок*).

Описните придавки изведени од глаголи се одликуваат со лесно препознатлива семантичка структура и едноставност во интерпретацијата на нивната квалификативна вредност. Тоа се одлики кои не можат да бидат нарушени ниту со постоењето на повеќе дублетни форми според различни зборообразувачки модели (*боцкав* = *боцлив*, *имашлив* = *имашен* = *имашен*). Проблем претставува можната двојна мотивација, од именка и од глагол, и тројната семантичка интерпретација според која една ваква придавка може да се реализира како деноминална (*димни облаци*), како девербативна (*димен баруџи*) и трето како глаголска придавка (*димено месо*).

Анализирајќи ги описните придавки со методот на компонентијална анализа, следејќи ги архисемите и семите од понизок ранг, Бандиловска-Ралповска доаѓа до секундарните значења добиени по пат на полисемија, односно на метафора, метонимија, синегдоха и платисемија.

Во вториот дел посветен на синонимијата кај описните придавки, Е. Бандиловска-Ралповска ја разгледува тесната, неодминлива сложена врска што постои меѓу

синонимијата и полисемијата. Лексемите се наоѓаат во замен однос со многу од своите значења и тоа предизвикува различни семантички можности во процесот на секундарна номинација, а во синонимски однос можат да влегуваат само некои или сите значења на една лексема. Лексичката синонимија, и апсолутната и релативната, претставуваат секундарна појава настаната по регуларен пат во процесот на полисемија, претставувајќи јазична појава која се јавува како последица на лексичкото збогатување на јазикот, еквивалент на поимот избобилство и избор на семантички можности за креативно изразување по пат на нијансирање на нејазичната реалност.

Третиот дел е посветен на антонимијата кај описните придавки кои ги дефинира како јазични единици кои својата подлога ја имаат во нејазичната логичка и психолошка стварност, како називи за крајните точки на една семантичка оска, односно како лексеми со кои именуваме спротивставени поими кои си соодветствуваат еден на друг и во тој замен однос едната лексема не може да се замисли без ликот на другата, и обратно. Елизабета Бандиловска-Ралповска детално ја разработува антонимијата кај описните придавки и тоа: структурна класификација на антонимите, значенска класификација на антонимите, степенувана (градациска) антонимија, нестепенувана (неградациска антонимија), енокоренската антонимија со префиксот *не-* (*добар – недобар, убав – неубав*), префиксирани енокоренски антоними кај простите описни придавки, префиксирани енокоренски антоними кај изведените описни придавки, неправна антонимија итн.

Во четвртиот дел, Бандиловска-Ралповска се задржува на хомонимијата кај описните придавки констатирајќи дека постои присуство на лексички единици групирани според еднаквоста или идентичноста на материјалната форма. Посебно внимание ѝ е посветено на полисемијата и на зборообразувањето како хомонимски извори кои можат да предизвикаат и погрешни интерпретации во однос на определувањето на хомонимскиот статус на две лексеми. Ова особено се однесува на полисемијата и на нејзиното разграничување од хомонимијата што се наметнува како голем проблем не само во јазичната практика, туку и во лексикографската обработка.

Хомонимијата е лексичка појава од несистемски карактер што се јавува како резултат од совпаѓањето на материјалните форми на две или повеќе различни лексеми и претставува одраз на неутрализација на формалните разлики меѓу нив. Хомонимската врска не е вистинска семантичка врска. Настанувањето и појавувањето на хомонимски лексеми е непредвидливо, а нивното поврзување е повеќе резултат на случајност отколку на некаква организациска поставеност.

Петтиот дел е посветен на семантичкиот систем на боите со цел да се претстави една лексичко-семантичка група на описните придавки во однос на семантичките процеси и парадигматските односи со целосен опфат на сите членови на групата кои го поседуваат признакот боја. Тоа значи дека опсегот на анализата е проширен со адјективизирани именки, именски синтагми, односни и материјални придавки, туѓи, сложени и експресивно маркирани придавки.

Според зборообразувачката структура, лексемите со значење боја се делат на прости (неизведени), изведени и сложени придавки. Кај изведените форми како мотивирачки се јавуваат именките (48 деривати) и придавките (51 дериват). Од семантички аспект, авторката боите ги групира во десет полиња или парадигми со еден главен носител, т.е. една основна боја која семантички се поврзува со најчесто определен број од основни или изведени значења на други лексеми кои

во својата семантичка структура содржат сема што ги поврзува со семантичката структура на лексемата носител на основната боја.

Трудот и теоретски и методолошки претставува новина во македонската лингвистичка средина. Веруваме дека од него ќе учат многу млади истражувачи и тоа не само за парадигматските односи кај описните придавки, туку и за прашањата за полисемијата: метафората, метонимијата и платисемијата, а особено голем придонес ќе даде во понатамошната лексикографска обработка на описните придавки. Трудот на Елизабета Бандиловска-Ралповска претставува добра основа за согледување на семантичкиот потенцијал на описните придавки во целина, за создавање посебна семантичка слика за секоја одделна описна придавка, како и за изработка на синонимиски, антонимиски и хомонимиски речници на описните придавки во македонскиот јазик.

Студијата *Парадигмајскиите односи кај описните придавки во македонскиот јазик* од Елизабета Бандиловска-Ралповска теоретски и методолошки е солидно подготвена. Книгата ќе биде неодминлива литература за проучувачите на македонскиот јазик.

Снежана Велковска¹⁶⁷

¹⁶⁷ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, snvelkovska@yahoo.com

СЕОПФАТЕН МОНОГРАФСКИ ТРУД ЗА СЕСЛОВЕНСКИТЕ ПРОСВЕТИТЕЛИ СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ

(Илија Велев, *Светии Кирил и Методиј, рамноајосџоли и сесловенски
џросветџиџели*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје 2016).

Неодамна во издание на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје излезе од печат монографскиот труд *Светии Кирил и Методиј, рамноајосџоли и сесловенски џросветџиџели* од Илија Велев, научен советник и редовен професор во Институтот за македонска литература, неуморен афирматор на македонската средновековна книжевност, добро познат не само во во македонската туку и пошироко во славистичката научна јавност. Со право ја истакнуваме неуморната работа на авторот, преточена во повеќе од 350 научни трудови од областа на палеославистиката, византологијата, македонската книжевна историја, културологијата и современата македонска литература. Во оваа пригода посебно ќе ги истакнеме трудовите: *Македонскиоџи книжевен XIV век* (1996), *Лесновскиоџи книжевен ценџар* (1997), *Кирилометодиевскаџа џтрадиџија и конџинуџиџели* (1997), *Лесновски ковачикев џролог* (2004), трудот *Визанџиско-македонски книжевни врски* (2005)¹⁶⁸, кој со оглед на големиот интерес во научната јавност доживеа и електронско издание под истот наслов (2012), коавторството на пригодните изданија по повод 2008 – Година на македонскиот јазик *Македонскиоџи јазик во џлобалниоџи светџи* (2008) издадено и на англиски и на француски јазик, како и на изданието *Македонски сџомениџи со џлаџолско и кирилско џисмо* (2008, во коавторство со Л. Макаријоска и Е. Црвенковска), издадено и на англиски јазик. Велев е автор и на првиот том од 130-те томови на едиџијата „Македонска книжевност“ под наслов *Македонска книжевностџи IX–XVIII*, како и на трудот *Исџиорија на македонскаџа книжевностџи, Средновековна книжевностџи (IX–XIV век)*¹⁶⁹, том 1 (2014) што претставува плод на неговата тридецениска научноистражувачка дејност во областа на кирилметодиевската традиџија и континуитетот на македонската книжевност низ вековите. Илија Велев е иницијатор и претседател на повеќе организаџиски одбори за одбележување на значајни годишнини поврзани со животот и дејноста на св. Кирил и Методиј и нивните најдоследни следбениџи св. Климент и Наум Охридски, а сѐ во прилог на заложбите за потврдување на активниот македонски влог во богатото кирилметодиевско културно наследство.

Новото издание што го претставуваме, на 280 страниџи, ги содржи следниве функционално поврзани поглавја: Проникнувањето на феноменот на словенската цивилизаџија и култура (5–20), Извори за проследување на сесловенското просветителско дело на св. Кирил и Методиј (21–40), Мисионерската дејност на св. Кирил и Методиј во функција на афирмаџијата на христијанската и притоа словенска цивилизаџија и култура (41–80), Св. Константин-Кирил Филозоф (81–123), Св. Методиј Солунски, архиепископ

¹⁶⁸ за кој на авторот во 2006 год. му беше доделена високата награда „Гоце Делчев“, за научни достигнувања во Р Македонија.

¹⁶⁹ за кој е добитник на наградата на град Скопје „13 Ноември“ за исклучителни достигнувања во науката.

сесловенски (125–157), Воспоставување и ширење на култот на св. Кирил и Методиј (159–231), Кирилометодиевската традиција и континуитетот на словенската цивилизација и култура (235–241), Св. Климент Охридски: Пофално-словија за св. Кирил и Методиј (243–253), Селективен преглед на консултираната литература (255–267) Послесловие (269–271) и во прилог биобиблиографските податоци за авторот (273–276) и рецензиите од акад. Ѓорги Поп-Атанасов и проф. Ацо Гиревски од Православниот богословски факултет „Св. Климент Охридски“ (277–280).

На почетокот авторот ги истакнува историските предуслови за афирмацијата на кирилометодиевската словенска традиција и сеопфатно се осврнува на изворите за просветителската дејност на св. Кирил и Методиј, чија содржина придонесува за идентификација на историските сведоштва за карактерот на нивната дејност, со посебен акцент на словенските извори, хагиографските, проповедно-поучните, пофалните ораторско-прозни книжевни дела посветени поединечно на св. Кирил и св. Методиј или на заедничкото чувствување на нивниот спомен. Афирмацијата на кирилометодиевската дејност од страна на нивните ученици во Охридската книжевна школа придонела за развивање на култот кон св. Кирил и Методиј, што се документира во црковните календари на месецословите на најстарите сочувани ракописи, како на пр. во глаголското Асеманово евангелие.

Велев посебно внимание посветува на **мисионерската** дејност на св. Кирил и Методиј, преку нивната предморавска мисионерска дејност, со посебен акцент на Брегалничката мисија (855 г.), Сараценската (Арапска) мисија (851 или 855/856 г.), Хазарската мисија (860–861 г.), Моравската мисија (863–885 г.), а во контекст на политичките и воено-стратешките тенденции на Византија во служба на сесловенското просветителство, судбината на Кирилометодиевото словенско просветителство во функција на интересите на папата во Рим и Моравската мисија во функција на христијанското екуменство.

Се разветлува животниот и идејниот пат на св. Константин-**Кирил** Филозоф, како устроител на првото словенско писмо – глаголицата и особено неговата книжевна дејност. Глаголицата настанала за просветителските потреби на Моравската мисија, нужно структурирана да биде различна од византискогрчката и од римолатинската. Според Велев „челичниот клуч со кој се отворила историската врата на словенското просветителство е искован од св. Кирил Филозоф, со брата си св. Методиј и со нивните најопитни ученици“. Со ова писмо се овозможило првите преведени книги на старословенски да се применуваат при воведувањето на словенската богослужба во Моравија. Се истакнуваат и оригиналните книжевни творби од св. Кирил.

Исто така авторот посебно се осврнува и на животниот и идејниот пат на св. Методиј Солунски и особено на неговата книжевна дејност, на неговата улога на помошник на св. Кирил при успешната реализација на мисионерската дејност, при организацијата на словенскиот превод на најнужните библиски, богослужбени и други проповедни текстови, на напорите за правно-канонската организација на мисионерското дејствување во словенскиот црковен живот и во словенското богослужење, за подготовка на учениците и следбениците кои ќе ги поведат со себе во мисијата итн. Се смета дека *Законойи за судење на луѓето* е најстара оригинална словенска творба со правна содржина на св. Методиј со цел

да се определат правилата и однесувањата при црковното организирање во Моравија.

Се посветува внимание на воспоставувањето и ширење на **култот** на св. Кирил и Методиј одразуван преку религиозно-духовниот, книжевниот аспект (хагиографските книжевни текстови за св. Кирил и Методиј, химнографските текстови и ораторско реторичките текстови за св. Кирил и Методиј), фрескосликарскиот или иконописниот аспект. Се укажува и на воспоставувањето култ на св. Кирил и Методиј преку народната традиција.

Кирилometодиевската традиција и **континуитетот** на словенската цивилизација и култура се проследува преку спроведувањето на изворните идеи на светите Кирил и Методиј од страна на нивните ученици светите Климент и Наум Охридски и на Охридската духовна и книжевна школа се афирмирала словенската цивилизацииска свест во Македонија, преку чијашто заживеана словенска духовна и културна традиција и ние современите Македонци се себеидентификуваме во словенскиот колективитет на националните култури и народи.

Монографскиот труд посветен на патроните на најстариот, Скопски универзитет претставува синтетизирано истражување со мултидисциплинарен карактер, во прилог на комплексното претставување на св. Кирил и Методиј како мисионери, просветители, богослови и книжевници, во светлината на општествено-политичките, црковните и културните процеси, со посебен акцент на нивната улога во надградувањето на континуитетот на словенскиот културноисториски идентитет. Притоа истражувањата се насочени кон проникнувањето на словенската цивилизација и култура, претставено во контекстот на преминот од прасловенската до кирилometодиевската традиција. Посебно внимание се посветува на природата и на карактерот на кирилometодиевските извори. Се истакнуваат општите цивилизациски и културноисториски вредности на епохалното дело на св. Кирил и Методиј како „своевиден влог во современиот глобален свет на културно прелевање меѓу народите во Европа“, а во тој дух се извршени и посебните портретирања на животниот и на идејниот пат со одразот на севкупната дејност на св. Кирил и Методиј и се произнесени нови истражувачки сознанија поткрепени врз основа на проследувањето на процесите што непосредно влијаеле врз нивната дејност. Впрочем и во поговорот на монографијата авторот истакнува: „Нашиот методолошки пристап се насочи кон сообразувањето на нивните идеи и дела со историските и со културолошките процеси од социолошкиот амбиент на времето во кое тие живееле и дејствувале. Како резултат на тоа произлегува и ова прво монографско издание посветено на светите Браќа во македонската научна, образовна и културна јавност. Впрочем и континуитетот на образовното и научно надградување на најстариот и најголем универзитет во Република Македонија се надградува врз традицијата на Охридската духовна и книжевна школа, формирана од Кирилometодиевите ученици св. Климент и Наум Охридски – со прокламирање на изворните просветителски идеи на нивните Учители.“

Со објавувањето на монографијата *Свети Кирил и Методиј, рамноапостоли и сесловенски просветители* од Илија Велев Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ достоино го одбележува научното, образовното и културното покровителство на своите патрони овозможувајќи и пошироката јавност да се запознае со кирилometодиевската словенска писмена традиција, која проникнала

од македонскиот простор, а врз основа на македонските словенски говори од околината на Солун се кодифицирал старословенскиот (црковнословенскиот) богослужбен, книжевен и писмен јазик.

Чувствуваме потреба да истакнеме дека монографијата претставува ексклузивно издание со беспрекорна техничка подготовка и графичко обликување, со богатство од илустрации во рамки на секое поглавје, факсимили на ракописи, што на своевиден начин го потврдуваат карактерот на изворите во прилог на проследувањето на сесловенската просветителска дејност на св. Кирил и Методиј.

Лилјана Макаријоска¹⁷⁰

¹⁷⁰ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, makarijoska@yahoo.com

811.163.3(046)(049.3)
 821.163.3(046)(049.3)
 930.85(497.7)(046)(049.3)

ВАСИЛ ДРВОШАНОВ, АВТОРИ И ДЕЛА III, СКОПЈЕ:
 „БАТА ПРЕС“, 2016

Трудот *Авџори и дела III* од Васил Дрвошанов содржи дваесет прилози објавувани во списанија, месечници, неделници, весник и книга, и тоа: *Литературен збор, Славистика (Белград), Просветно дело, Историја, Современост, Македонија, Македонско сонце, Поглед, Нова Македонија (ЛИК)* и во *Јаска [Тажаленкиџе на Мирјанка од Ранци (четириесет илјаду денови)]* на Методија Ст. Тошевски.

Претставените книги се објавувани во текот на пет години (од 2004 до 2008 година) и написите за нив се дадени по хронолошки ред, според годината на објавувањето.

Во книгата *Авџори и дела III* се разгледуваат трудови од различни области (лингвистика, книжевност, историја и сл.), а нивен заеднички признак, како што вели авторот, е *македонството*, сфатено како *јозиџивни духовни и интелекџуални карактеристики на благородниот Македонец*.

Од дваесетте прилози првенствено се изделуваат освртите на Дрвошанов на монографиите на неколку лингвисти (дијалектолози): С.Давкова-Ѓоргиева, В. Лаброска, М. Киш, С. Бојковска, како и од ономастичарите: О. Иванова и М. Митков.

Понатаму, Дрвошанов ги разгледува и неколкуте трудови со историска тематика на авторот Стојан Ристески, кои произлегуваат од проучувањата на македонското културно наследство (поврзани, главно, со свети ликови и нивните светилишта, или со ликови од подалечното и од поблиското историско минато и нивните дела). Претставени се и делото на поетот М. Тошевски *Јаска* и трудот на коавторите Панделишев – Дикова, поврзан со струмичкиот регион.

Првиот прилог **Неисцрпно дијалектно богатство** се однесува на монографијата *Лексикаџа на говорот во с. Чифлиџик–Демирхисарско* (Посебни изданија на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, кн. 43, Скопје 2004) од Светлана Давкова-Ѓоргиева. Претставувајќи го овој труд од областа на дијалектната лексика од еден пункт од говорите во егејскиот дел на Македонија, Дрвошанов ќе каже дека тој дава комплетна слика на говорот во с. Чифлиџик со краток осврт на граматиката, поширока анализа на речничкиот материјал, со посебен осврт на лексичките пластови (локализмите, архаизмите и туѓите зборови). Овој труд ја збогатува македонската дијалектологија, спасувајќи го од целосно исчезнување говорот на с. Чифлиџик – Демирхисарско.

Спас од заборав е вториот прилог во кој Дрвошанов ја прикажува монографијата *Моноџитово и моноџитовчани* (Општинска матична библиотека „Благој Јанков-Мучето“ – Струмица, Струмица, 2004) на авторите Борис А. Панделишев и Лидија Дикова. Во книгата се документирани историјата, обичаите, приказните и сеќавањата за селото и за луѓето од ова село. Дрвошанов ја оценува како „драгоцен, уникатно дело во македонската историографија“.

Јазик со широка народна основа е насловот на прилогот во кој Васил Дрвошанов се осврнува на трудот на Маријана Киш *Морфолошката структура на придавките во македонскиот литературен и дијалектен јазик* (Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, Посебни изданија, книга 45, Скопје, 2005). Опфатен е голем корпус македонски јазичен материјал, анализирани се повеќе од десет илјади придавки, кои се разгледани на високо научно рамниште. Ова дело, според Дрвошанов, „претставува најсеопфатна теоретска интерпретација и комплетна анализа“ на зборовната група придавки во македонскиот стандарден јазик и во македонските говори.

Прилогот **Дијалектите се корен на јазикот** се однесува на книгата *Толковен речник на одбрани зборови од косгурскиот дијалект* (Макавеј, Скопје 2005) од Александра Попвасилева. За оваа книга Дрвошанов вели дека е обид да се сочува во писмена форма лексиката на македонскиот говорен јазик што се употребува во костурскиот реон кому му се заканува опасност од заборав и исчезнување. Дрвошанов оценува дека придонесот на овој труд е значаен; ја збогатува македонската лексикологија со нови зборови и/или со нови значења.

Во прилогот **Творец со широк дијапазон** Дрвошанов го разгледува трудот на Стојан Ристески *Зајаци за Микуновиќ* (ИРИС, Струга, 2005). Авторот дава слика за творештвото на Миле Микуновиќ, кој, како што ќе рече Дрвошанов „иако е првенствено доктор по медицински науки, тој твори и на други полиња, појавувајќи се во нашата средина како ангажиран интелектуалец со словеното творештво“.

Книгата *Чуда на свети Наум* (Канео, Охрид, 2005) на авторот Стојан Ристески Дрвошанов ја претставува во прилогот **Дела на светец преточени во умотворби**. Како плод на долгогодишна научноистражувачка работа и на грижливо собирање македонски народни умотворби поврзани со името на св. Наум Охридски Чудотворец, ова дело е голем влог на проф. Ристески во македонистиката.

Насловот **Сведоштва за духовната култура** се однесува на трудот *Охридски митрополитски кодекс* (Приредиле: Стојан Ристески – Гоце Ангеличин Жура, НУ Завод за заштита на спомениците на културата и Музеј – Охрид, Охрид, 2005). Откривањето и приредувањето на овој ракопис ја збогатува изворната граѓа за духовната историја на Македонија, а посебно за Охрид, за општествено-духовното живеење во минатото од времето на независноста на Охридската архиепископија.

Книгата *Мегленскиот говор* (Посебни изданија на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, кн. 47, Скопје 2006) од Стојка Бојковска е претставена во прилогот **Долговековна опстојба на македонските дијалекти**. Монографијата претставува анализа на мегленскиот говор, кој македонската дијалектологија го третира во групата на долновардарските говори, кои припаѓаат на југоисточното македонско наречје. Дрвошанов потенцира дека благодареејќи на С. Бојковска овој говор, обработен според традиционалната македонска лингвистичка школа, пополнува важен дел од нашата дијалектологија, збогатувајќи ја македонистиката со драгоцен научен труд.

Прилогот **Ново чудо на свети Наум** е осврт на трудот на Стојан Ристески *Скулптурата Свети Наум – визија, сон, најаве* (ИРИС, Струга, 2006). Прикажан е процесот на изработката на скулптурата „Свети Наум“ од старо, исушено ореово стебло, од страна на Борис Цепароски од Охрид.

Научниот труд *Јазикот како егзистенцијален модел* (Македонска реч, Скопје, 2007) на авторот Маринко Митков, Дрвошанов го претставува во прилогот **Јазикот и човековата опстојба**. Во него Митков, врз основа на филозофските поставки на М. М. Каган и врз основа на лингвистичките становишта на Ференц Ковач, се зафаќа со расчистување на одделни прашања од теоријата за јазикот, користејќи македонски јазичен материјал. Митков, со анализата на комплексното прашање за неделивоста на јазикот и човековото опстојување, ја збогатува македонската наука за јазикот, оценува Дрвошанов.

Следниот прилог **Манастирот Си свети – стар светилник** се однесува на трудот на Стојан Ристески *Манастирот Си свети / Сиџе свети* / (Канео, Охрид, 2007), во кој е проследена историјата на манастирот *Си свети / Сиџе свети* / кај селото Лешани, во областа Долна Дебарца, Охридско.

За обновата на еден христијански храм, на црквата „Света Петка“ во селото Вишни, Струшко станува збор во книгата *Вишенската црква Света Петка* (ИРИС, Струга, 2007) на Стојан Ристески. За неа Дрвошанов зборува во прилогот **Обновена црква – обновена душа**, истакнувајќи го нејзиното значење за македонистиката.

Отсликување на завршоците во македонскиот презименски систем е насловот на прилогот во кој Васил Дрвошанов го анализира трудот на Олга Иванова *Обратен речник на презимињата кај Македонците* (Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, Скопје, 2007). Речникот содржи околу 24 илјади презимиња и овозможува да се добие слика за суфиксите со кои се образуваат презимињата, за нивната раширеност, продуктивност или непродуктивност, како и за други информации. Драгоценоста на ова дело Дрвошанов ја гледа во тоа што тоа дава можност на идните истражувачи за споредбени проучувања.

Во трудот *Манастирот Света Пречиста Кичевска* (Канео, Охрид, 2007) Стојан Ристески со љубов и почит пишува за овој христијански храм. Дрвошанов се осврнува на овој труд во прилогот **Манастирот Света Пречиста Кичевска – духовен центар**, истакнувајќи дека донесува нови сознанија за манастирот „Света Пречиста“, кој бил духовен центар и светилник на македонскиот народ низа векови.

Неуморен просветен деец е насловот на прилогот во кој Дрвошанов го претставува трудот *Димитар Узунов* (Национална установа Завод за заштита на спомениците на културата и Музеј – Охрид, Охрид, 2007) на авторите Стојан Ристески – Никола Целакоски, во кој ја осветлуваат личноста на Димитар Узунов и неговата неуморна работа на просветно поле.

Во прилогот **Македонска семејна сага** Васил Дрвошанов ја прикажува поетската книга *Јаска [Тажаленкиџе на Мирјанка од Ранци (Четириесет илјади денови)]*, Матица македонска, Скопје 2007] од Методија Ст. Тошевски. Спевот *Јаска* во македонската поезија донесува една филозофија за животот, проследена низ четириесет пеења, испеани на рански говор, родениот говор на поетот. Тошевски, вели Дрвошанов, со спевот *Јаска*, кој претставува македонска семејна сага, го спасува од заборава не само македонскиот јазик од најјужните македонски дијалекти, туку го спасува од заборава и духот на благородниот Македонец.

Солиден дијалектолошки труд е приказ на монографијата *Кичевскиот говор* од Веселинка Лаброска (Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ –

Скопје, Посебни изданија, книга 50, Скопје, 2008). Васил Дрвошанов прави детална анализа на овој труд, чијшто предмет на обработка е говорот на градот Кичево и неговата околина, анализиран на сите јазични нивоа (фонолошко, морфолошко, синтаксичко и лексичко). Тој оценува дека монографијата *Кичевскиот говор*, работена според современата дијалектолошка методологија, донесува мошне свежи сознajiби за разгледуваниот говор и претставува драгоцен придонес за македонската дијалектологија, за македонистиката и воопшто за лингвистиката.

Врвен пролетерски поет е насловот на прилогот во кој Дрвошанов се осврнува на трудот *Косџа Абраш* од Стојан Ристески (Второ /изменето и дополнето/ издание, Печатница „Коста Абраш“ АД – Охрид, Охрид, 2008). Во него Ристески го осветлува творештвото и животниот пат на пролетерскиот поет Коста Абраш, како и неговата поезија во македонската литературна историја.

Во прилогот **Манастирот Свети Климент – прв манастир во Македонија** е разгледан уште еден труд на Стојан Ристески – *Белички светиосџии* (ИРИС, Струга, 2008), чијшто предмет се истражувањата поврзани со светите места во селото Горна Белица, Струшко, особено со првиот светиклиментов манастир во Македонија.

Последниот прилог е насловен **Откривање на вистината**, а се однесува на трудот *Пројонувач за идеја – Славе Циркоски*, Соопштувач: Стојан Ристески, ИРИС, Струга, 2008. Во книгата е проследена животната врвица на Славе Циркоски (поборник за самостојна и обединета Македонија), а нејзиното значење, според Дрвошанов, е во расветлувањето на дел од најновата историја на македонскиот народ.

Книгата *Авџори и дела III* во која се собрани осврти на дваесет трудови од различни области, објавувани во различни списанија и весници, несомнено ја исполнува целта што си ја поставува авторот Васил Дрвошанов – ги прави анализираните трудови подостапни на научната и на пошироката јавност.

Еленка Стоевска-Денчова¹⁷¹

¹⁷¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, elenkastoevskadencova@yahoo.com

ПРИДОНЕС КОН МАКЕДОНСКО-ПОЛСКАТА ЈАЗИЧНА КОНФРОНТАЦИЈА

Błaszak, Magdalena: *Imperceptywność w języku macedońskim i polskim*. – Katowice :
Wydawnictwo Uniwersytetu śląskiego, 2014, 167s.

Пред нас е монографијата „Имперцептивност во македонскиот и во полскиот јазик“ со тематика што претставува особен предизвик за контрастивно истражување на македонскиот јазик и најчесто, на мајчиниот јазик на авторите на овие истражувања. Имено, станува збор за граматикализирана категорија во македонскиот јазик, којашто особено е привлечна и за неа постои обемна предметна литература од понов и од постар датум, обработувана како од домашни, така и од странски автори, во рамките на различни појдовни теории. Авторката на оваа монографија, Магдалена Блашак, се ориентира во значителен дел од предметната литература, за што сведочи приведената избрана *Библиографија* на крајот од трудот, поделена на латиница и на кирилица, во која се наведени трудови на повеќе јазици, меѓу кои доминираат трудови на македонски и на полски јазик.

Освен *Вовед* (с. 7–11), *Завршни белешки* (с. 141–144), *Резиме на англиски јазик* (с. 155–157), *Резиме на македонски јазик* (с. 159–164), *Резиме на руски јазик* (с. 165–167), *Извори на ексцерпирани примери* (с. 145), *Библиографија* (с. 153–159) монографијата содржи 5 глави.

Воведот на читателот му ја нуди термилошката мрежа (како и еквивалентните термини во зависност од множеството појдовни теории на истражување) според којашто ќе биде спроведена анализата на показателите на категоријата имперцептивност во македонскиот јазик и нивните полски еквиваленти – тргнувајќи од нивото на значењето кон нивото на изразот.

Во *глава I*. (с. 13–37) авторката ги изнесува теоретските основи и презентира неколку, за неа појдовни труда при понатамошното изложување на категоријата *имперцептивност*. Тука и започнува борбата на авторката со термилошката различност во прифатените појдовни трудови. Имперцептивноста или како што често среќаваме понатаму во текстот, *каптеџоријата сведок* произлегува од категоријата на модалноста. Авторката понатаму ни дава преглед на системот на категории во јазикот од гледна точка на Аристотел, потоа на Кант, на логичарите, структуралистите, когнитивистите итн., за низ ваков вовед да ни ја дефинира имперцептивноста како категорија и да ни даде информација дека во предметната литература среќаваме и други термини како на пр.: *аудиџивус*, *начин на несведок*, *залоџ на несведок* и сл. Претставена е и табела на лексичките (силни и слаби) и морфолошките показатели на имперцептивноста во македонскиот и во полскиот јазик. Во овој дел се изнесува и еден интересен заклучок / претпоставка, кој отвора можности за понатамошни истражувања во врска со генезата на категоријата имперцептивност во македонскиот и во бугарскиот јазик и влијанијата од турскиот јазик. Понатаму следи описот на темпоралниот систем на македонскиот јазик.

Во *глава 2.* (с. 41–72) авторката, помагајќи си со соодветни трудови од македонски автори, ни ги претставува показателите на имперцептивноста во македонскиот јазик, нивната функција, дополнителните информации што може да ги сугерира контекстот и сл. Таа анализира реченици во кои како показатели на имперцептивност се среќаваат:

– прилозите: *сиѓурно, бездруѓо, секако, можеби, веројатно*;
 – и други лексички средства: верба диценди: *вели соопштии, информира*; глаголи кои означуваат процес: *мисли, смета, оценува*; модални глаголи: *може, мора, ѝреба*; нелични глаголски форми: *се зборува, се слуша, се чини*; предлошки израз: *според*; модални изрази од типот: *очигледно, наводно, божем*.

Потоа авторката, низ примери во реченичен контекст, се задржува на показателите на имперцептивноста во полскиот јазик: интонациските (реченичната интонација), лексичките: *według; jak + powiadać, twierdzić, mówić; bodaj / bodajże, jakoby, niby, podobno, ponoć, rzekomo, jakby, jak gdyby, niejako, prawdopodobnie, zdaje się, chyba*; конструкцијата *mieć + inf.*; како и глаголите на зборување: *mówić, informować, twierdzić, powieadać, podawać, utrzymiwać*.

Следи дел кој е посветен на морфолошките показатели на т.н. *каѝеѓорија сведок* во македонскиот јазик, а тоа се примери во контекст со минато неопределено време, идно прекажано време, предминато време, чијашто нијансираност во значењата авторката ни ја објаснува. При ова таа си помага со трудови приведени во Библиографијата.

Главаѝа 3. (с. 75–81) е посветена на состојбата во однос на имперцептивноста во дијалектите на македонскиот јазик. Авторката, според Б. Видоески, ни дава преглед на дијалектните комплекси во македонскиот јазик. Потоа, низ примери од битолскиот дијалект, кој припаѓа на централната група говори и на кичевскиот дијалект кој припаѓа на западната група говори ни дава информација за непостоење / постоење на категоријата имперцептивност во дадениот дијалект.

Главаѝа 4. (с. 83–98), надоврзувајќи се на соодветните теоретски основи, е посветена на соодносот на речениците кои изразуваат *имѝерцеѝѝив* со другите модални категории во македонскиот и во полскиот јазик, како и дали овие реченици носат и дополнителни информации, како и имперцептивната реченица во рамките на текстот.

Главаѝа 5. (с. 101–144) преку претставување на соодветен број текстови е посветена на реализацијата на *каѝеѓоријаѝа сведок* во различните стилови од македонскиот јазик, и тоа во рамките на: разговорниот стил, административниот стил, публицистичкиот стил, научниот стил и уметничко-литературниот стил. Авторката изведува заклучоци врз приведените текстови дека категоријата сведок е жива и присутна во македонскиот јазик, дека е својствена за родените говорители на македонскиот јазик со сите дополнителни значења кои можат да произлегуваат или да се наложуваат на оваа категорија. Таа ни дава информација дека во административниот стил и во научниот стил забележува отсуство на показатели на имперцептивност. Оваа глава завршува со дел што се однесува на транслаториката македонски – полски и преводните стратегии за пренесување на информацијата за имперцептивност од јазик каде што таа е граматикализирана, македонскиот, во јазик каде истата не е граматикализирана, полскиот. Авторката тука со право забележува дека не секогаш преведувачот од македонски на полски е во состојба да ги пренесе овие информации во полскиот јазик.

Во завршните белешки, авторката повторува дека цел на нејзините истражувања не претставувале проблемите врзани за определувањето на местото на имперцептивноста во разградениот јазичен систем, туку контрастивната анализа на релација македонски-полски, со што укажува на практична примена на резултатите од монографијата во дидактиката, наставата на обата јазици како странски, како и во транслаториката.

Според кажаново, Магдалена Блашак, соочувајќи се со овој амбициозен предизвик, како наслов на веќе одбранета докторска теза, успеала да сработи труд што ќе биде од корист за дидактички цели при универзитетската настава за полските македонисти, како и при реализација на настава по преведувачко стилска проблематика на релација македонски-полски. Монографијата најтопло ја препорачуваме на македонските полонисти и на полските македонисти, за дидактички цели и како помош на преведувачите на релација македонски-полски и полски-македонски.

Милица Миркуловска¹⁷²

¹⁷² Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, milicamirkulovska@gmail.com

ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО СРЕДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

(Жаклина Ѓорѓиоска, Лилјана Макаријоска,

Македонскиот јазик во средното образование, Скопје, 2015, 318 стр.)

За да го негуваме убавиот македонски литературен јазик, треба да имаме изградено посебен однос кон него, да го почитуваме и да се гордееме со него. Човекот што има правилен и убав јазичен израз, остава посебен впечаток кај слушателите, дури и кога изнесува не многу важна содржина. За да се изгради тој посебен став кон јазикот, најзаслужни се учителите уште од најраната детска возраст. Во средното образование, исто како и во основното, се стекнуваат темелните знаења за правилно литературно изразување, што учениците ги следи целиот живот. Неспорен факт е дека македонскиот јазик треба да има посебно место во македонскиот образовен систем, од наведените, а и од ред други причини. Токму затоа, излегувањето на оваа книга е од огромна важност, бидејќи јасно ја истакнува пред сè потребата од засебно изучување на материјата посветена на лингвистичкиот дел, а исклучително значајна е поради фактот што нуди конкретни решенија за справување со проблемите и при предавањето и при изучувањето на македонскиот јазик, т.е. корисна е и за професорите по македонски јазик и за учениците. Исто така, се знае дека до сега, овој проблем не бил предмет на покомплексно истражување ниту од наставниците кои се директно инволвирани во практиката, ниту од научните работници.

Материјалот од книгата **Македонскиот јазик во средното образование**, од м-р Жаклина Ѓорѓиоска и д-р Лилјана Макаријоска, започнува со **Вовед** (5–13) во кој најпрво се образложува поставеноста на предметот македонски јазик и литература во образовниот систем, од каде што, според авторките, произлегуваат најголемите проблеми при предавањето и изучувањето на содржините по граматика во наставата во средното образование. Имено, тие увидуваат дека овие содржини се минимално застапени или воопшто не се застапени, па неретко јазичната едукација на учениците завршува со завршувањето на основното образование. Исто така, јазичното образование на средниот степен на образованието се спроведува несистематски и несовремено. Учениците ги напуштаат средните училишта со многу скудно лингвистичко образование коешто како резултат го покажува невладеењето со основите на македонската граматика, на ортоепската, на ортографската и на стилистичката норма на современиот јазик.

Од наведените причини произлегуваат и целите на истражувањето, па како основна цел што Ѓорѓиоска и Макаријоска си ја поставуваат е да се даде преглед на јазичните грешки коишто се дел од говорното и писменото изразување по предметот македонски јазик и литература кај учениците од средното образование, да се утврди степенот на реализација на целите по предметот од страна на професорот и од страна на ученикот, да се лоцираат проблемите и воедно да се изнајдат можни решенија преку соодветни методски постапки да се реализира очекуваната цел.

Истражувањето е правено врз материјал собран во периодот од 2011 до 2013 година, низ повеќе гимназии и стручни училишта во Република Македонија, а базата

на собраниот материјал е проширена и со тестови, писмени работи, индивидуални есеи и состави, анкетни прашалници за ученици и професори и со резултатите од матурските испити од учебната 2006/2007 и учебната 2012/2013 година. Преку нивната анализа, авторките доаѓаат до најразлични креативни и квалитетни предлози, идеи и насоки за надминување на проблемите во наставниот процес, а ги засегаат сите јазични рамништа: фонетика и фонологија, односно правопис, акцент, морфологија, синтакса, лексикологија и лексикографија, фразеологија, стилистика, дијалектологија, ономастика, како и темата за историскиот развој на македонскиот јазик.

Истражувањето започнува со анализа на полето **Фонетика** (15–58), односно со подробна разработка на одредени делови од фонетиката, како на пр. правописот и правоорот на самогласките и на согласките, каде што се укажува на корисноста од употребата на одредени наставни форми за лесно утврдување и проверка на знаењата од правописот, како што се диктатот, тестот, писмените вежби, есеите и писмените работи, како и некои дополнителни практични алатки за полесно усвојување на материјата. Понатаму, се разгледува усвојувањето на знаењата поконкретно за самогласките и согласките и се укажува на некои креативни начини за запомнување на нивната поделба. Се посочуваат и честите грешки и непознавањето на основните гласовни промени, поточно едначењето по звучност, обезвучувањето, редувањето. Низ бројни примери е укажано на испуштањето на самогласките и согласките, најчестите грешки и правилата на пишување на одредени самогласки и согласки, а обработено е и слеаното и разделеното пишување, делењето на зборовите на крајот од редот, употребата на голема буква, скратениците и скратувањето зборови, интерпункциските и правописните знаци.

На крајот на оваа глава поопширно се пишува за проблемите со изучувањето на акцентот и акцентските целисти, имајќи предвид дека во практиката често се забележува отстапување од правилата за акцентирање. Така, се утврдува дека кај трисложните и повеќесложните зборови, се забележуваат големи отстапувања и нарушувања на нормата. Исто така, целосно нарушување има во употребата на акцентските целисти.

Во секој од подразделите се даваат креативни корисни совети за правилно предавање на материјата, односно за нејзино полесно усвојување од страна на учениците. На пр., за полесно совладување на употребата на правописните знаци се предлага подготвување на еден вид правописна вежбанка, организирање е-квизови, е-вежби, затоа што со воведување на информатичко-комуникациската технологија во наставата би можело да се олесни учењето. Или пак, за усвојување на правилата за употреба на голема буква, се предлага употреба на наставни ливчиња на кои би била исцртана табела со правила за употреба на голема буква (но без напишаните правила), со барање учениците да ја пополнат табелата со свои примери според правилата. За подобрување на акцентот кај учениците и воедно, за олеснување на реализацијата на наставата, се истакнува употребата на аудиозаписите и уште низа креативни алатки за полесно совладување на материјата.

Следната глава е посветена на јазичното рамниште **Морфологија** како и на **морфосинтаксата** (59–98) и во неа се поаѓа од фактот дека репрезентативниот број ученици врз кои се врши истражувањето имаат некакво предзнаење за подметот, за некои прилошки определби и за глаголскиот прирок, меѓутоа немаат никакво предзнаење за вокативната форма (функција) кај именките, за глаголско-именскиот прирок (зборовна група во функција на именски дел од глаголско-именскиот

прирок), за директен, индиректен и предлошки предмет. Оттука произлегуваат и проблемите при реализацијата на наставните содржини за функциите на: именките, придавките, броевите, заменките во реченицата. Поради овие проблеми што се испречуваат и пред наставникот и пред учениците, што треба да вложат двојно поголем труд за успешно предавање и совладување на материјата, авторките предлагаат делот од морфосинтаксата, наместо во втора како што е во програмата, да се изучува во трета година заедно со синтаксата.

Во продолжение се разработуваат тешкотиите со кои се соочуваат учениците при изучувањето на поимите морфема и видовите морфема и како главен проблем се издвојува неможноста да се определи правилно коренот на зборот и усвојувањето на новата терминологија. За појасно сфаќање се предлага термините да се поткрепат со примери коишто илустративно ќе им бидат претставени на учениците по што тие трајно ќе ги усвојат знаењата, а за полесно препознавање и запаметување на морфемите во зборот, се предлага нивно шематско прикажување (со ментална мапа).

Понатаму, засебно се обработуваат сите зборовни групи, па кај именките на пр. се утврдува дека се јавуваат тешкотии при определување на родот, а чести грешки се јавуваат при употребата на избројаната множина итн. Во поглед на придавките, проблеми се увидуваат во определувањето на заменски и бројни придавки и нивната употреба. Кај броевите се забележува неправилна употреба на приближна бројност и бројни грешки при членувањето на броевите. Во заменките се забележуваат грешки при употребата на кратките и долгите заменски форми за директен и индиректен предмет и кај дел од лично-претметните заменки. При определувањето на граматичките категории на глаголите посебно се јавуваат тешкотии во определување на категоријата преодност, погрешната употреба на минатите времиња и сл., а се увидуваат и отстапувања во употребата на неменливите зборови, на пр. кај предлозите коишто учениците најчесто ги употребуваат во погрешен контекст.

Кај сите зборовни групи повторно се дадени најразновидни корисни идеи за справување со утврдените проблеми, па на пр. за најлесно да се изучат именките се предлага на учениците да им се подели текст во кој има многу именки од секаков тип, а тие ќе бидат задолжени да ги пронајдат и да ги определат и на тој начин ќе ги увежбаат сите граматички категории. За полесно изучување на заменките се предлага на учениците да им се дава задолжение да ги пронајдат заменките во текст и да го определат видот на заменката. Се препорачува табеларно претставување на предлозите паралелно со нивното значење, како и примена во конкретни реченици во кои или ќе ги вметнат или ќе ги пронајдат предлозите итн.

Во главата посветена на **Лексикологијата и лексикографијата** (99–132), се поаѓа од фактот дека оваа материја досега се предавала прилично сувопарно, а тоа поттикнува монотоност кај учениците во усвојувањето на лекциите, па поради тоа треба да се бараат начини како да се надмине проблемот со усвојувањето на темата за таа да им стане поинтересна. Истражувањето започнува од начинот на кој се дефинира поимот за збор, па се разгледува како се обработуваат основните типови лексички значења на зборовите и зборовниот состав на македонскиот јазик, односно поподробно се обработува лексиката според процесот на обновата, според потеклото на зборовите, според формата, според сферата на употреба. Во делот посветен на изучувањето на лексикографијата се засегнати сите типови реченици.

Примерите за анализа на оваа тема се земани од часови, тестови, анкета, слушнати во нивниот изговор и сл. и од нив се извлекувани најразлични заклучоци,

па на пр. е утврдено дека учениците обично не го знаат потеклото на некои зборови, но почесто го знаат значењето, а помал дел од нив не ги знаат значењата на зборовите. Исто така, учениците тешко се одвикнуваат од употребата на туѓите зборови и изрази, особено на оние што потекнуваат од англискиот јазик.

И овде се упатува на најсоодветните начини за совладување на одделните наставни единици. Така, на пр. за да се запамети дефиницијата на лексикологијата и нејзините поддисциплини, се предлага да се направи плакат (да стои во училницата на видно место) за попрегледно да се реализира оваа тема. За полесно усвојување на синонимите, антонимите и паронимите, може на учениците да им се дадат реченици за да ги препишат користејќи соодветни синоними, а потоа како спротивставеност да се напишат со употреба на антоними и да се согледа како се менува значењето. За да можат учениците да го согледаат влијанието на туѓите изрази и богатството на македонскиот јазик, може да им се даде да поправаат текстови каде што тие се употребени. Честопати се даваат примери на табеларни прикази, како олеснувачи во учењето, а одлична идеја е илустративниот приказ на нашите речници што помага за полесно меморирање на пр. на видовите речници според различните поделби.

Следниот дел е посветен на **Синтаксата** (133–159), односно обработени се подробно сите нејзини делови што се изучуваат во средното образование, поаѓајќи од граматичката структура на реченицата, односно особеностите на прирокот, безличните реченици, подметот, конгруенцијата, активните и пасивните реченици, директниот предмет, индиректниот предмет, предлошкиот предмет и прилошките определби. При анализата на синтаксичките грешки во писменото изразување на учениците најмногу пропусти се забележани во определувањето на граматичката структура на реченицата, видовите прирок (посебно глаголско-именскиот прирок), безличните реченици, како и видовите подмет. Исто така, тешкотии се јавуваат во согласувањето на подметот и прирокот, разликувањето на активни и пасивни реченици и на видовите предмет, определувањето на видот на сложената реченица и погрешната употреба на некои сврзници.

За надминување на проблемите се предлага употреба на наставни ливчиња, на пр. за совладување на безличните реченици или на согласувањето меѓу подметот и прирокот. За пронаоѓање глаголско-именски прирок се предлага да се користи граматичка формула итн.

Во разделот посветен на **Фразеологијата** (161–165) се укажува на важноста на фразеолошките изрази како богатство што се пренесува од генерација на генерација и на фактот дека преку нив се дава информација за корените на македонскиот јазик, за неговиот постепен развој и за негувањето на традицијата. Оттука, се бара да се посвети поголемо внимание на нивното изучување, а се забележува дека и учениците пројавуваат голем интерес за фразеологизмите, за нивното значење и употребата во разговорниот стил. Со сликовито претставување на фразеологизмите тие најлесно ќе можат да ја запомнат класификацијата според одредени критериуми.

Како проблем се истакнува тоа што учениците многу ретко, дури и воопшто не користат фразеологизми во писменото изразување, за разлика од усното изразување. Како еден од начините за полесно запаметување на поделбата на фразеологизмите се предлага на пр. на часот секој ученик да добие наставно ливче со определен број фразеологизми од сите видови, да даде толкување на значењето и можна примена во секојдневната комуникација, а по часот да истражуваат и да пронајдат фразеологизми и да ги протолкуваат.

Следното поглавје ги утврдува особеностите на јазичното рамниште **Стилистика** (167–180), поконкретно на лингвостилистиката со посебен акцент на петте функционални стила: разговорен, уметничколитературен, публицистички, административен и научен функционален стил. Се утврдува дека функционалните стилови му овозможуваат на ученикот да ги користи во различни ситуации и области. Во зависност од целта на комуникацијата, ученикот се оспособува да употребува соодветни јазични средства, карактеристични за определен функционален стил, коишто ќе му го олеснат функционирањето во општеството.

При усвојувањето на оваа јазична област се предлага на учениците да им се поделат наставни ливчиња на кои има текстови од различни функционални стилови: исечоци од весници, списанија, извадоци од закон, научно дело, литературен текст и дијалог од секојдневна комуникација. На пр. за препознавање на особеностите на разговорниот стил, треба на самиот час на учениците да им се даде задача да направат симулација на говорна ситуација во кратки дијалози во која ќе ги употребат двете форми пишуваната и говорената со задолжителни придружни елементи коишто се карактеристични за овој стил, гестови и мимики.

Делот за **Дијалектологија** (181–202), претставен како следна глава, се изучува во четврта година, и поради неговата опширност и сложеност, се истакнува дека учениците треба дополнително да се ангажираат со цел да се избегне монотонијата и сувопарноста како и за да се постигне активност на часовите и полесно да се усвојат содржините. Впрочем, и од анкетата што авторките ја спровеле кај учениците и кај професорите, се гледа дека професорите сметаат дека делот од дијалектологијата е премногу опширен и детален, па невозможно е да биде целосно воспримен од страна на учениците. Во практиката тие применуваат: истражувачка работа на учениците, скратено предавање со посебен осврт на најзначајните особености на дијалектите и многу вежби, но сепак посочуваат дека заинтересираноста на учениците за оваа област е на пониско ниво.

Од спроведеното истражување се заклучува дека наставникот се соочува со големи проблеми, како временски така и содржински, да ја реализира наставната програма, па затоа се предлага ревидирање на наставните цели. Исто така, во рамките на овој труд се дава краток приказ како поедноставно, а истовремено сообразно со возраста на учениците, да се реализира оваа наставна област. Притоа, се поаѓа од утврдувањето на предметот на проучување и значењето на дијалектологијата, развојот на македонската дијалектологија и нејзините претставници, дијалектната диференцијација на македонскиот јазик и опис на основните дијалектни групи, преку особеностите на западното, југоисточното и северното наречје. Така се предлага, на почетокот како најважна да се утврди јасно разликата меѓу стандардниот и дијалектниот јазик, па да се посочат посебно кои странски лингвисти ја промовирале македонската дијалектологија пред светската лингвистичка јавност и да се знае кои македонски автори со свои трудови придонеле за развојот на македонската дијалектологија. Понатаму, јасно да се утврдат границите на македонските наречја со потенцирање на факторите за дијалектна диференцијација на македонскиот јазик и шематски да се прикажат на пр. заедничките и разликувачките особености на западното наречје итн.

Следната глава е посветена на материја што е исто така особено интересна за учениците, **Ономастиката** (203–214), па авторките и овде предлагаат креативни начини за нејзино изучување. Како особено значајни ги истакнуваат македонскиот антропонимски и топонимски систем, коишто се важен извор и за непосредно

установување на многу стари и исчезнати лични имиња. Увидено е дека учениците пројавуваат особен интерес за потеклото на своите лични имиња и создавањето на личните имиња на своите блиски, како и за потеклото на некои локални топоними, па како вежби за нив се предлага да направат список од имиња, презимиња и прекари од нивните најблиски (роднини, соседи, другари) и да го изнајдат нивното значење или да одберат неколку хидроними и да ги објаснат значењата.

И на крајот е разгледан делот посветен на **Историскиот развој на македонскиот јазик** (215–247), којшто е опфатен во програмите за прва, втора и трета година. Во образовниот процес се изучува современиот македонски јазик. Тука се укажува на важноста на изучувањето и на овој дел, заради квалитетно усвојување на современата јазична стандардна норма и заради тоа што некогаш не може да се објасни некоја современа стандардна појава без претходни знаења за историскиот развој на јазичните процеси. Затоа, се истакнува дека историскиот осврт на јазикот и споредбата со современиот стандарден јазик е неминовност во усвојувањето на граматичките содржини.

Овде се укажува дека наставникот треба да им ја доближи материјата на учениците, да ги заинтересира и да ги натера самостојно да анализираат и да дискутираат на пр. за особеностите на старословенскиот јазик, глаголицата и кирилицата, книжевните школи и ракописите и сл. за да не им биде здодевно и сувопарно. Така, се утврдило дека интересот може да им се побуди со претставувањето на ракописите пишувани со глаголско и со кирилско писмо од X до XVIII век, за олеснување за учениците и наставниците при презентацијата и усвојувањето на знаењата од старословенскиот и црковнословенскиот период. Како интересна идеја може да се наведе предлогот да им се покаже на учениците факсимил од ракопис на глаголица и кирилица и да се побара од нив во венев дијаграм да ги вметнуваат особеностите на двете словенски азбуки. Исто така, подготвувањето илустриран прирачник, во којшто ќе бидат вметнати сите позначајни периоди од историскиот развој на македонскиот јазик, пред сè од средновековниот период, може многу да придонесе при презентацијата и усвојувањето на знаењата од старословенскиот и црковнословенскиот период.

Понатаму е обработена и темата за погледите за македонскиот јазик на првите македонски писатели и просветители и овде е утврдено дека учениците тешко ја совладуваат материјата, односно буквално ги сфаќаат заложбите на некои преродбеници, без да навлезат во суштината на контекстот. Па, според авторките, професорот ја има пресудната улога во врска со тоа како ќе им го претстави тој период на политички превирања и туѓи пропаганди и на кој начин ќе им објасни дека преродбениците ја застапувале идејата и за самостоен развиток на македонскиот народ и за подбор на најсоодветна дијалектна основа. За олеснување е претставен табеларен приказ на погледите за јазикот на првите македонски писатели кои твореле во XIX и првата половина на XX век и кои ја продолжиле јазичната македонска традиција. Во продолжение е укажано и на важноста на изучувањето на погледите на К. П. Мисирков за македонскиот литературен јазик, како и на периодот на неговата кодификација.

На крајот од овој обемен труд, во рамките на **Заклучокот** (249–255), се сумирани основните сознанија и резултати од истражувањето и притоа како клучна се извлекува идејата, наметнувана и претходно, да се подели предметот македонски јазик и литература, со што делот за јазикот би бил рамноправно застапен со делот за литературата. Кон овој заклучок води целокупното истражување, вклучувајќи го и

посочениот факт дека резултатите од државната матура и од екстерното тестирање последниве години се поразителни.

Сериозноста на овој труд ја поткрепува обемната **Литература** (256–275) приложена на крајот, а особено значаен е **Прегледот на прирачна литература** (276–283) наменет за надградба на знаењата на професорите, што е исклучително корисен за секој наставник по македонски јазик.

Прикажаниот труд од Макаријоска и Ѓорѓиоска заслужува огромно внимание и со сигурност ќе најде широка примена, имајќи ја предвид главната стратегија на модерното и современото училиште, посочена и од авторките, а тоа е перманентното образование и на ученикот и на наставникот. Во книгата се дадени бројни предлози, идеи, насоки за подобро изведување на наставата по македонски јазик, што во примена секако ќе придонесат за квалитетна реорганизација на традиционалната настава, којашто во моментов покажува доста недостатоци. Покрај тоа, овде се сумирани главните јазични грешки што ги прават средношколците, што пак се провлекуваат и подоцна во нивниот живот, дури и по завршувањето на високото образование, имајќи предвид дека за голем број идни стручњаци по разни области, контактот со јазичната наука завршува тука. Поради овој факт, текстуалната продукција што произлегува од ваквите автори и што подлежи на лектура, содржи голем дел од опишаните и образложените грешки. Затоа, оваа книга може да биде од голема корист и за лекторите, како еден вид практичен потсетник што ги сумира и прегледно ги прикажува основните јазични правила. И секако, трудот претставува поттик и за нови научни трудови поврзани со областа, со што пошироко ќе се актуализира оваа важна проблематика.

Бисера Павлеска-Георгиевска¹⁷³

¹⁷³ НБРМ, Отсек за издавачки работи, bisera_pavleska@yahoo.com

ЛЕКСИКОЛОГИЈАТА И ЛЕКСИКОГРАФИЈАТА – МОСТОВИ МЕЃУ ЈАЗИЦИТЕ

(Зборник на трудови од научниот собир, „Јазикот наш денешен“, кн. 25)

Во рамките на традиционалната манифестација *Денови на Благоја Корубин*, во периодот од 28 февруари до 2 март 2014 година во хотел „Молика“ во Битола се одржа осумнаесеттиот научен собир на тема „Лексикологијата и лексикографијата – мостови меѓу јазиците“. Овој собир беше деветнаесетти по ред и особено беше значаен по фактот што, по првпат се промовираше како собир со меѓународна рамка. На собирот учествуваа 29 референти, меѓу кои и претставници од Република Србија.

Зборникот со трудови од овој научен собир претставува 25-то издание во рамките на едицијата *Јазикот наш денешен* и содржи 28 статии посветени на теми од областа на лексикологијата и лексикографијата, сфатени во поширок јазичен контекст. Во статиите се опфатени најразлични проблеми и состојби како од современата, така и од историската лексикологија и лексикографија на македонскиот јазик, но и на други словенски и несловенски јазици. Без сомнение, сите статии соодветствуваат со фактот дека лексикологијата и лексикографијата претставуваат трајни и нераскинливи мостови меѓу јазиците.

Зборникот започнува со статијата *Неологизмите како лексиколошки и лексикографски проблем*, тема која е дотолку поактуелна, затоа што е непосредно поврзана со процесот на јазичната глобализација. Во неа авторката, Снежана Велковска, го застапува становиштето дека новите лексеми често претставуваат лексиколошки, но и правописен проблем. Тоа успешно и сликовито го презентира преку лексеми – неологизми, коишто не се лексикографски обработени кај нас; како на пр.: *џиџар*, *фејсбук/фејзбук*, *џаблеј*, *џвиџер*, *лајк*, *онлајн*, *џоџинџ*, *боди* и др. Присуството и напливот на неологизмите во македонскиот јазик се повеќе од јасни, но дилемата останува и понатаму отворена: дали тие го загрозуваат јазикот или го збогатуваат?

Блиски по тематиката со оваа статија се трудовите на авторките Катерина Велјановска и Снежана Петрова-Џамбазова. Првиот труд е посветен на заемките и на нивната семантичка специјализација и во него авторката својот интерес го насочува кон бројот на значењата на дел од заемките во македонскиот јазик, кој по правило, во јазикот примач се намалува и во тој случај станува збор за семантичка специјализација. Оваа јазична појава авторката ја елаборира со три примери на заемки од англискиот јазик, а тоа се именките: *бизнис*, *имиџ* и *џус*. Трите примери, според неа, упатуваат на специјализација на значењата на туѓите зборови прифатени во стандардниот јазик или во жаргонот. Вториот труд, пак, се однесува на употребата на туѓата лексика во рекламните пораки, како одраз на новините во научната и техничката сфера. Туѓите зборови, како што се: *сџер*, *ексџра*, *џрајџис*, *џџурбо* и др., авторката смета дека се чести во рекламните пораки и во разговорниот стил. Туѓата лексика, но од еден поинаков аспект, е предмет и на статијата *Дејтерминологизација на лексикаџа во македонскиот јазик* од Билјана Маленко. Во неа, преку бројни лексички

примери, е опишан процесот на детерминологизација; т.е. процесот кога одделни стилски маркирани зборови од една сфера преминуваат во друга и постепено ја губат својата стилогеност.

Насловот *Евровок – лексикографски мості меѓу европските јазици* од Симон Саздов речиси се совпаѓа со темата на овој Зборник. Евровок е поимник или тезаурус кој опфаќа вкупно 23 јазици од земјите членки на Европската Унија, плус македонскиот, албанскиот и српскиот. Авторот во статијата ја дава македонската паралела на *Евровок* и се задржува на одделни јазични решенија кои може да бидат корисни при изработката на идни лексикографски изданија на македонски јазик. Со вклучувањето на македонскиот јазик во семејството јазици на Европската Унија во поимникот *Евровок*, вели авторот, Македонија, барем јазично, станува дел од големото европско семејство.

За статусот на одредени зборовни групи во современиот македонски јазик, како и за лексичко-лексикографскиот пристап во нивното проучување се зборува во статиите на Елизабета Бандилоvsка-Ралповска и Фани Стефановска-Ристеска. Првата статија, со наслов *Ојисниите придавки во Толковниот речник на македонскиот јазик*, е посветена на описните придавки како репрезенти на нејазичната стварност, коишто служат за јазична материјализација и номинација на определени поими од реалноста. Во втората статија насловена како *Глаголската придавка и речникот* авторката, Фани Стефановска-Ристеска, ги претставува проблемите при одредувањето кои глаголски придавки можат да се сметаат како вистински придавки за да добијат одделна одредница во речникот. Нивниот статус, според авторката, е дискутабилен; затоа што глаголските придавки во својот семантички потенцијал содржат две значенски компоненти: глаголска и придавска. Која од нив ќе превладее, зависи од нивната прагматика. Со слична тематика е и статијата *Лексикографски приписи кон прирашањето на полусложенките во македонскиот јазик* на Олгица Додевска-Михајловска. Во неа посебен акцент се става на полусложенките од фразеолошки карактер. Според авторката, тоа се номинации со препознатлива спојка, од два збора, коишто се наоѓаат на границата меѓу фразеолошкиот и лексичкиот фонд на јазикот. Затоа и треба да имаат посебен третман во науката, а со цел да се најде модел за нивно разграничување.

Затемнувањето и ситруктурата на деминутивниите и аугментативниите дериваии е труд во кој Елена Јованова-Грујовска ја обработува лексиката со субјективна оценка од семантичко-зборообразувачки аспект, при што се потврдува големата продуктивност во деривирањето. Суфиксите со субјективна оценка во македонскиот јазик, како и нивното полиморфемско врзување во суфикси со голема продуктивност во зборообразувачките процеси, се само доказ за тоа дека и во јазичната аналитика постои и беспрекорна синтетичност. Во продолжение следи трудот на Катица Топлиска-Евроска, во кој, таа од метафоричко-метонимиски аспект се задржува на процесот именување поими од тематското подрачје храна. Иако се работи за филолошки пристап кон оваа тематика, метафората и метонимијата заслужуваат посебен третман во науката за јазикот. Тие треба да бидат сфатени како посебни јазични механизми во процесот на именување, од коишто произлегуваат ред лексеми со кои се збогатува македонскиот речник.

Да ја истакнеме статијата *Какво кафе пиеме* од Лидија Тантуровска, која е особено интересна уште по самиот наслов. Идејата за оваа статија произлегува од

два прилога на Благоја Корубин поврзани со лексемата *кафе* („Да го комплетираме сервисот за бело кафе“ и „Кафикот – кафичот – како наш проблем“) и несомнено претставува убав пример за тоа колку може да се истражи и напише за еден секојдневен, фреквентен и навидум обичен збор.

Снежана Веновска-Антевска во својот труд *Прочувањето на социјативите во македонскиот јазик и нивниот лексикографски опис* истакнува дека мал е бројот на истражувања во македонистиката што ја опфаќаат оваа проблематика. Таа смета дека асоцијативите се објективен инструмент со кој може да се определи вистинитоста. Затоа изработувањето на асоцијативни речници и асоцијативна граматика на македонскиот јазик го смета за потреба.

Дијалектната лексика е тема на две статии од овој зборник. Првата е на Светлана Давкова-Георгиева и се однесува на *Некои називи од сточарската дијалектна лексика*, односно на некои именувања од групата преживари на македонската јазична територија. Авторката, врз основа на богатиот дијалектолошки материјал, се произнесува со примери претставени преку широкиот корпус лексеми од областа на сточарската дијалектна терминологија. Во втората статија *Називите на меќавијата во македонските говори* авторот, Васил Дрвошанов, се задржува на големиот број лексички разновидности на семемата 'силно невреме, ветер со снег; сп. виулица' во македонските говори. Нема сомнение дека идејата и на двајцата автори е да ја прикажат дијалектната лексика како непресушен извор во збогатувањето на современиот македонски јазик. Од оваа идеја е поведена и Лилјана Макаријоска во трудот *Особеностите на македонската свадбена терминологија*, во кој таа обработува обемен и мошне интересен фонд на термини кои се однесуваат на свадбените обреди и обичаи на македонско тло. Во оваа терминологија авторката ги вклучува: називите на обредите и нивните делови, називите на обредните лица, називите на обредните предмети и називите на обредните дејства.

На историската лексика и лексикографија во Зборникот им е отстапен простор за четири статии од кои три се дијакрониско последователни, а една е посветена на *јазичната археологија*, гледано од аспект на општолингвистичката теорија. Тоа е статијата на Виолета Николовска во која таа се задржува на синхронијата и дијакронијата во контекст на науката за живите организми, начин преку кој се доаѓа до метафоричкиот поим јазична археологија. Трудот на Мери Цубалевска е со наслов *Придонесот на коментираниите исцелители за црковнословенската лексикографија*. Авторката смета дека лексиката на коментарот е мошне богата со нови семантички содржини и на значаен начин го проширува зборовниот фонд познат од македонските средновековни библиски текстови. Дефинициите на одделни поими што ги содржи коментарот кон псалтирот претставуваат појдовна основа за оформувањето на средновековните речници. Потоа следат статиите посветени на лексиката од поновата јазична историја. Тоа се статиите *Употреба на синонимите во македонските текстови од XIX век* на Благоја Петковска и *Расправа за „Кoj је крив“ од Темко Појов од лексички аспект* на Лилјана Гушевска. Авторката на првата статија својот интерес го насочува кон употребата на синонимите кај Партениј Зографски и во ерминиите и потенцира дека македонската писменост од XIX век се карактеризира со голема застапеност на синонимите. Нивната значенска реализација во лексичкиот систем на еден јазик, вели таа, е значајна заради комуникацискиот акт. Авторката Лилјана Гушевска, пак, пишува за лексичките

особености на првиот текст со публицистички карактер напишан на македонски јазик – расправата *Кој је крив* од Темко Попов. Оваа расправа за неа претставува предизвик поради тоа што во неа Т. Попов и практично го претставил своето сфаќање за физиономијата на литературниот јазик на сите рамништа, користејќи исклучително богата лексика.

Статиите на Веселинка Лаброска и Гоце Цветановски се однесуваат на прашањата и методите, коишто треба да се имаат предвид во изготвувањето на определени видови речници. Така, авторката на статијата *Сољедувања за етимолошкиот речник на македонскиот јазик*, преку етимолошка обработка на лексемите шашлив (т.е. *кривољед*) и клевети (т.е. *кодоши*), дава еден од можните методи за изготвување на идниот етимолошки речник на македонскиот јазик. За разлика од неа, во статијата *За некои прашања при изработката на дијалектни и двојазични речници*, Гоце Цветановски се задржува на прашањата врзани со типологизацијата, концепцијата и структурата, како и со сопоставувањето на внатрешните и интерпретативските елементи наспроти можните решенија во врска со внатрешните параметри во лексикографската работа. Несомнено, авторот прикажува практични методолошки иницијативи, коишто може да послужат како база при изработката на вакви речници во иднина кај нас.

Посебно место во Зборникот заслужуваат споредбените трудови на Драгана Радовановиќ, Јордана Марковиќ и Христина Андоновска. Во првите два труда споредбата е меѓу македонскиот и српскиот јазик, а третиот е посветен на споредба со францускиот. Статијата *Један поглед на современу српску и македонску лексикографску праксу* дава пресек на методолошките принципи во изработката на поголемите речници на македонскиот и српскиот јазик, на нивните сличности и разлики. Се одликува со тоа што дава дијахрониски и синхрониски пресек на лексикографската практика во двата јазика. Втората статија е споредбена тема од областа на дијалектологијата и е насловена како *Српско-македонске лексичке паралели на примеру назива за посуше*. За поздравување е идејата на авторката, којашто направила успешна компарација меѓу српските и македонските дијалектни називи за посатките. Притоа, се повикала на богатиот дијалектен материјал, што го нуди монографијата *Дијалектниите именувања на посатките во македонскиот јазик* од Светлана Давкова-Горгиева. Во третиот компаративен прилог, авторката се определила да пишува за *терминологијата во дипломатскиот функционален стил во македонскиот и францускиот јазик*. Христина Андоновска заклучува дека дипломатскиот функционален стил се одликува со тематска разновидност, како и со присуство на интернационални термини, коишто во секој национален јазик треба да се сфатат како мостови меѓу народите и јазиците воопшто.

Делот од Зборникот кој ја презентира македонската ономастика е отстапен на трудот *Ономастичките теми во „Јазикот наш денешен“ од Благоја Корубин* на авторката Весна Миовска. Во него е претставен творечкиот опус на Б. Корубин на теми од областа на ономастиката, што е доказ за неговата сестраност и за широчината на неговите лингвистички интереси. Имено, Благоја Корубин во рубриката „Јазично катче“ во весникот „Нова Македонија“ има објавено 6 прилози за личните имиња, 18 прилози за презимињата, 9 прилози за етничките имиња, а и други прилози поврзани со ономастиката. Воден од актуелните прашања на читателите, а во духот на својот типичен јазичен сензибилитет,

Корубин со овие прилози успеал да им ја пренесе на читателите симбиозата меѓу сопствената јазична визија и јазичната прагматика.

Еден труд во Зборникот е посветен на глаголскиот аспект во српскиот јазик. Тоа е трудот *Представљање информација о глаголском аспектиу у дескриптивним речницима српскога језика* на Марина Спасојевић. Во него авторката ја истакнува неопходноста од претставување како на семантичките, така и на граматичките информации за лексемата во речничката статија. На тој начин корисникот ќе добие потполн увид во правилата за употреба на една лексема во некој јазик.

Како последни, но не како помалку значајни, треба да се наведат трудовите на Биљана Мирчевска-Бошева и Јаворка В. Маринковић: *Фраземиие во лексикографијата и Фразеологија јужне Србије – лингвистички и семантички аспекти*. Двата труда нудат широка перспектива за идни компаративни студии од областа на лексиката и на лексикографијата. Споредбата на македонскиот јазик со рускиот, односно со српскиот врз база на фразеологизмите, би била поттик за изработка на двојазични или повеќејазични фразеолошки речници.

Зборникот на трудови „Лексикологијата и лексикографијата – мостови меѓу јазиците“ содржи статии коишто од различни аспекти ги проучуваат лексикологијата и лексикографијата како мостови меѓу јазиците, што несомнено го прави интересно и податливо четиво за македонистите во земјата и во странство.

Мери Јосифовска¹⁷⁴

¹⁷⁴ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, merijosifovska@yahoo.com

СЕДМИ НАУЧЕН СОБИР НА МЛАДИ МАКЕДОНИСТИ

(14–16 октомври 2010, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје 2016, с. 286)

За нас професорите најголемо задоволство претставува кога гледаме како напредуваат нашите студенти. Особено нè радува кога некои од нив успешно ќе се втурнат во водите на науката, но секое вакво втурнување бара и поддршка и поттик за истрајност. На научните собири што се одржуваат во земјава не секогаш има место за младите научни кадри. Ова беа главните причини поради кои во 1993 година на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици, по предлог на професорката Лилјана Минова-Ѓуркова, беше покрената иницијатива за организирање на научен собир на кој ќе можат да учествуваат само млади научни работници чија прва или втора специјалност е македонскиот јазик. Оттогаш оваа иницијатива заживеа, стана традиција. Зборниците од претходните собири веќе се нашироко цитирана литература.

Седмиот научен собир на млади македонисти се одржа во октомври 2010 година на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, во организација на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици. Одржувањето на овие собири на млади македонисти, како што стои и во предговорот на зборникот, има цел да го поттикне лингвистичкото проучување на македонскиот јазик од страна на младите истражувачи во Македонија и во светот и да им овозможи на младите лингвисти (асистенти, постдипломци, студенти) кои го проучуваат македонскиот јазик да ги изнесат своите ставови, размислувања и резултати од истражувањата врзани со македонскиот јазик. Собирот е можност за воспоставување и продлабочување на научните контакти меѓу младите истражувачи.

Во овој зборник се објавени дваесет и шест труда од кои по еден на англиски и на српски јазик, сите останати се на македонски. Шеснаесет автори се од Македонија и десет од странство (три од Словенија, по еден од Албанија, Полска, Русија, Србија, Унгарија, Финска и Чешка). Особено радува големиот бројот на прилози од младите истражувачи од странство, со што се потврдува дека постои голем интерес за проучување на македонскиот јазик и вон Македонија. Секако дека во оваа мисија на поттикнување на истражувачкиот интерес кај странските млади македонисти клучна улога има Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура на кој секоја година грижливо се прави избор за учество и на млади научни кадри, а иницијатива за ваква работа пројавуваат и студентите по лекторатите за македонски јазик во светот.

И покрај тоа што за голем број автори ова претставува прв научен труд, повеќето од прилозите покажуваат високо ниво на научност и претставуваат сериозни научни трудови. Во приложените трудови македонскиот јазик се анализира од најразлични аспекти. Најголемиот број на прилози третираат теми со споредбена проблематика на одделни јазици наспрема македонскиот. Така, македонскиот се сопоставува со словенечкиот (Борче Арсов: Паралели во однос на удвојувањето на директниот и на индиректниот предмет меѓу словенечкиот резиски дијалект и некои македонски периферни дијалекти), чешкиот и хрватскиот (Кристина Дуфкова: Зошто поскокот не скока и sisokravac не цица:

јазична анализа и споредба на избрани македонски, чешки и хрватски имиња на влекачи), како и со несловенските јазици: албанскиот (Елиза Ѓепали: Предлозите со значење на место и на време во албанскиот јазик и нивните еквиваленти во македонскиот), турскиот (Мајда Шабанова: Значењето и употребата на аористот во турскиот јазик), унгарскиот (Тунде Хатала: Предлозите како зборовна група во македонскиот јазик и нивните еквиваленти во унгарскиот јазик), па дури и со кинескиот (Сара Цветановска: Животинските метафори во македонските и кинеските народни поговорки). Застапени се и теми што се осврнуваат на преведувачката техника (Катарина Ѓурчевска-Атанасовска: Нестандардната лексика во англискиот оригинал и македонските преводи на *Даблинци* од Џојс; Јордана Шемко: Влијанието на македонскиот јазик врз албанскиот при преведувањето; Тјаша Поклар: Преведувачките проблеми во делата на Бистрица Миркуловска и преглед на опусот; Елена Пренцова: Преводот на англиските идиоматски изрази во македонскиот јазик). Голем интерес кај младите македонисти побудува фразеологијата на која и се посветени неколку наслови (Бојан Груевски: Претставувањето на ѓаволот и неговата улога и значење во македонски и во германски фразеологизми; Ангелика Егавер: Вулгарните изрази и фрази како табу-тема во стручните прирачници и како дел од експресивната лексика во разговорниот стил; Тина Часар: Фразеологијата во рубриката *сѝорѝ* во македонските дневни весници). Две теми се однесуваат на анализа на лексиката (Елена Обухова: Застарената битова лексика во македонскиот превод на комедијата на Н. В. Гогољ „Ревизор“; Бисера Павлеска: Називи на лица според нивната професија (*Nomina profesionalia*) во македонските средновековни текст-ови). Неколку труда се од областа на семантиката (Бобан Карапејовски: Заменките *ѝоа*, *ова*, *она* и референцијата; Божана Касаповска, Семантиката на предлогот *сѝоред* во современиот македонски јазик). По една тема е посветена на: типолошката проблематика (Max Wahlström: The loss of caseinflection in Macedonian from a typological perspective), потоа на етнолингвистиката (Мирела Макурат: Јазичната слика на жената), на одделни граматички категории (Анета Наумоска: Половата (не)еднаквост и категоријата род во македонскиот и во англискиот јазик), меѓујазичното влијание (Александар Николић: Елементи матерњег језика у говору Македонаца који говоре српски (на примеру једног конкретног говорника), синтаксата (Бојан Петревски: Развиениот придавски атрибут во македонскиот јазик), акцентот (Панда Стојановска: Позицијата на акцентираниите вокали во македонскиот јазик), анализа на јазикот на филмот (Ѓоко Здравески: Јазикот во современиот македонски филм), јазикот во смс-пораците (Марија Соколова: Јазичната структура на СМС-пораците), наставата по македонски јазик (Билјана Поповска: Мислењата и ставовите на наставниците за употребата на македонскиот стандарден јазик во основното образование).

Редакцијата во состав Елена Петроска (претседател), Станислава-Сташа Тофоска и Бојан Петревски успешно го оформила овој зборник кој има 286 страници, со педантно техничко уредување на трудовите, секој труд има резиме на странски јазик и библиографија работена според утврдени принципи.

Зборниците од овие собири покажуваат дека имаме оформен млад научен потенцијал, кој, за жал, не е доволно искористен во оваа средина. А каде треба да бидат искористени македонистите ако не во Македонија! Која средина треба да им овозможи да работат во научното поле на македонистиката ако не Македонија! Македонистиката старее, а имаме извонредни млади македонисти

кои на својот грб би можеле да понесат многу роекти што ги налагаат потребите на новото време, како на пр., изработка на електронски корпус на македонскиот јазик, довршување на сите долгорочни проекти од национален интерес и сл.. Од редовите на овие млади македонисти би требало да со оформи нов, млад, полн со свежи идеи и знаења научен и педагошки кадар со кој би требало да се засили оваа научна дисциплина. За жал, еве каква е состојбата со подмладокот во двете носечки институции што се занимаваат со македонистика во земјава: последниот асистент на Катедрата за македонски јазик на Филолошкиот факултет во Скопје е примен пред 13 години, а во Институтот за македонски јазик пред 17 години. Крајно време е сите ние, а особено одговорните луѓе во институциите, јавно и гласно да кажеме дека македонистиката има неопходна потреба сега и веднаш да го добие толку очекуваниот подмладок, дека мора да се вложува во она што е основа за националниот идентитет. Нам, како на педагози, ни останува да се гордееме со зборниците како овој што е пред нас, силно да го поддржиме напредокот на младите научни кадри, но и да се заложиме за нивна понатамошна професионална ангажираност.

Емилија Црвенковска¹⁷⁵

¹⁷⁵ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, emilija@ukim.edu.mk

ДВАЕСЕТ ГОДИНИ НАУЧЕН СОБИР НА МЛАДИ МАКЕДОНИСТИ
(Зборник од „Осмиот научен собир на млади македонисти. Конференција во чест на проф. Лилјана Минова-Ѓуркова“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, 2016)

Со одржувањето на Осмиот научен собир на млади македонисти од 16 до 18. 05. 2013 година се навршија 20 години од одржувањето на Првиот собир на млади македонисти во 1993 година. Овој јубилеј е одбележан и со дополнувањето кон насловот со одредницата: **Конференција во чест на проф. Лилјана Минова-Ѓуркова**, со што се оддава почит кон личноста која е идејниот иницијатор, организатор и поддржувач на научните собири на младите македонисти.

Во предговорот се дава и кус историјат на собирот којшто се организира почнувајќи од 1993 година од страна на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици, на почетокот на две години: Вториот – 1995 год., Третиот – 1997 год., Четвртиот – 1999 год., а потоа со прекини во динамиката: Петтиот – 2006 год., Шестиот – 2008 год. и Седмиот – 2010 год. Овој научен собир од самиот почеток има меѓународен карактер со тоа што покрај младите македонисти од Македонија, дадена им е можност за учество на младите македонисти од странство кои најчесто истражуваат теми од областа на славистиката, македонистиката и лингвистиката. Се создаде и конзистентност во објавувањето зборници од презентираниите научни трудови, со што на научната јавност ѝ се достапни истражувањата на младите македонисти коишто, природно, треба да ги прошируваат лингвистичките и македонистичките проучувања со нови идеи и со современи научноистражувачки методи.

На Осмиот научен собир на млади македонисти со реферати се претставиле 55 учесници, од кои 13 странци, а во овој зборник се објавени 30 статии (од кои една на англиски јазик, две на српски и една на хрватски), кои се посветени на истражувањата на македонскиот јазик и на македонската литература. Според темите, од областа на историјата на македонскиот јазик се застапени три статии, од областа на дијалектологијата и етимологијата – три статии, по една статија во областа на синтаксата, ономастиката, лингвистиката и на прагматиката, четири статии од областа на социолингвистиката, две статии од областа на методиката, две статии од областа на преведувањето, осум статии во кои македонскиот се споредува со други јазици од современ и од историски аспект и четири статии кои обработуваат книжевни теми.

Во рамките на историјата на македонскиот јазик се обработени теми сврзани со македонските црковнословенски ракописи. Во статијата *Губењето на еровиите во Слеченскиот џаџерик* од М. Михајловиќ преку примери се документира губењето на еровите во слаба позиција, и тоа во коренот на зборот, во суфикси, во префикси, како и во предлозите, со што овој ракопис датиран од крајот на XIV век го следи јазичниот развој на црковнословенскиот од македонска редакција. Во статијата *Лексикаџа џоврзана со земјоделскаџа дејности во македонскиите црковнословенски џребници* Б. Павлеска-Георгиевска

се задржува на неколку требници со македонски обележја настанати во периодот од XV до XIX век и ги анализира нивните лексички карактеристики. Авторката заклучува дека лексиката од земјоделската дејност е првенствено од словенско потекло, а во народната лексика што го оформува поновиот слој се среќаваат грцизми и турцизми; како посебно интересни се издвоени синонимните низи *бахча – врзтоград – врзт, виноград – лозие* и др. Кон овие статии се приклучува и статијата *Бележењето на редуцијата на неакцентираниите вокали во Кулакиското и во Трлиското евангелие во споредба со Кониовското евангелие* од Б. Арсов, која се однесува на ракописи од XIX век, преводи на југоисточни македонски говори, кои освен што нудат историски дијалектни факти укажуваат на различните видови на јазична стилизација. Од споредбената анализа во која се земаат предвид посебно и првата и втората рака на Кониовското евангелие, авторот заклучува дека не постои целосна доследност во бележењето на редуцијата на неакцентираниите вокали во ниту еден ракопис. Во заклучокот се констатира дека во втората рака на Кониовското е забележлив висок степен на стилизација и оддалечување од дијалектниот јазик, додека во Кулакиското и во Трлиското евангелие се покажува поголема поврзаност со дијалектот.

Во темите од областа на дијалектологијата се вклучува текстот од Б. Карапејовски *Говорот на с. Брајчино, Преспанско* во којшто авторот дава опис на говорот на с. Брајчино користејќи го *Зборовниот ѝо брајчински* на М. Јовановски. Брајчинскиот според својата поставеност спаѓа во преспанските говори, потесно – во штрбовско-арватскиот говор кој е преоден говор меѓу горнопреспанскиот и љубојнско-германскиот од една и битолскиот, од друга страна. Преку кусиот осврт кон некои фонетски, морфолошки и синтаксички особености на брајчинскиот се создава нацрт за поопстоен опис на брајчинскиот, којшто може да придонесе и кон проучувањето на македонскиот во балкански контекст. Статијата *На што да клајме дикај* (План за теренско истражување на охридскиот градски говор) од А. Митровиќ и К. Наумоска има за цел да ја опише теренската фаза за истражувањето на говорот во Варош и Месокастро, и тоа во областа на роднинските односи, на куката и нејзините делови, подготвувањето храна, обичаите, религијата и метеорологијата, дефинирани според Прашалникот за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас од Б. Видоески. Во статијата *Етимолошко-хронолошка анализа на словенскиот композицијат 'човек'* А. Гецовска прави обид за етимолошки опис на лексемата *човек* со преглед на етимолошките толкувања низ времето.

Б. Петревски во статијата *Дескриптивността на сиропите еписемичността во последничните реченици* се осврнува кон разликите меѓу дескриптивните и еписемичните последнични конструкции и ги сопоставува со изразувањето на еписемичноста односно дескриптивноста кај причинските реченици. М. Периќ преку статијата *Крајак осврт на лична имена у делу Пејреџа М. Андреевско*. *Ономасијичка анализа* се задржува на имињата во романот *Небеска Тимјанова*, и тоа потесно на оние со словенско потекло со цел да се проучи мотивацијата за некои имиња и нивната семантика. Во статијата *Современи лингвистички истражувања – лингвистичка анализа на концептуалната метафора од аспекти на когнитивната лингвистика во македонскиот јазик* П. Божиновски преку уводот во когнитивната лингвистика и концептуалната теорија на метафората ги анализира ориентациските, онтолошките и структурните метафори во македонскиот поврзани со различни тематски полиња. Во рамките на статијата

Убедливоста на/во политичките говори З. Трајкова се осврнува кон метадискурсните маркери во политичките говори и со анализа на два политички говори покажува како политичарите ги користат текстуалните маркери за да постигнат поголема убедливост кај публиката.

Неколку статии се занимаваат со социолингвистички теми: А. Гребер во *Добар јазик, добар граѓанин: Јазичната практика и идентитетот во македонските чиианки 1945–2000* прави анализа на лингвистичкото обликување на „добри граѓани“ во македонските учебници, и тоа осврнувајќи се на четири јазични особености: наставките за множина од еднословни именки во машки род (-ои/ -ој; -ови, -ове); наставката -уе односно -ува кај несвршените глаголи; употребата на општата падежна форма од личните имиња и местото на клитиките. Авторката во врска со овие особености бележи поголема варијација во првите учебници, додека за поновите учебници генерално е карактеристична полиномијата односно се обележува зголемено присуство на текстови на различни македонски дијалекти и нестандартен говор. Во статијата *Влијанието на факторот средина при усвојувањето на македонскиот јазик како втор М. Горѓиоска* ги анализира резултатите од истражување за усвојувањето на македонскиот како втор кај ученици од албанската говорна заедница во Кичево и доаѓа до заклучок дека поголемата изложеност на учениците на македонскиот јазик придонесува за подобро познавање и усвојување на македонскиот како втор јазик. Љ. Јовановска во текстот *Формите за обраќање во македонскиот јазик* прави преглед на карактеристичните форми за обраќање со примери од секојдневната јазична употреба и ја констатира тенденцијата за непосредност при обраќањето преку вокативната функција на заменските зборови, употребата на роднински апелативи во несоодветна ситуација и др. Со проблемите на јазичниот контакт и јазичните влијанија се занимава М. Саздовска во статијата *Појавата на еврожаргон во македонскиот јазик*. Авторката преку анализа на причините за појавата на еврожаргонот и неговата распространетост во администрацијата, во медиумите и кај стручната јавност се осврнува и кон значењето на стручните речници кои треба да помогнат во стандардизираното толкување на еврожаргонот.

Во Зборникот застапени се две теми од областа на методиката: М. Гркова во статијата *За вежбите поврзани со грамаатичките категории на именките од учебниците по македонски јазик за странци – почетно рамниште* се фокусира на истражување на усвојувањето на граматичките категории на именките од страна на студентите што го изучуваат македонскиот како странски јазик. Авторката по изложената анализа, дава препораки за подобрување на вежбите за усвојување на родот, бројот и употребата на членот кај именките. Во статијата *Изучувањето на македонскиот правопис – клучен елемент во наставаа по мајчин јазик во задолжителното образование* Е. Пренцова укажува на проблемот со недоволната писменост на младите и со лошата јазична слика која владее на интернет-порталите и на социјалните мрежи. Авторката потенцира дека изучувањето на правописот на македонскиот јазик е клучно во текот на задолжителното образование.

Во неколку статии македонскиот јазик се обработува споредбено со други јазици. Во текстот *Double negation in Macedonian and English: Acquisitional issues* С. Китановска-Кимовска се осврнува кон разликите меѓу македонскиот и англискиот во однос на употребата на двојната негација и кон начините на

усвојување на двојната негација во англискиот од страна на македонски говорители. А. Коциќ во статијата *Предлози зад во македонскиот и во рускиот јазик* се занимава со сличностите и разликите во значењата и употребата на овој предлог во двата јазика, преку примери од уметничката литература од руски и македонски автори. Н. Лумоска се занимава со реализацијата на македонскиот глаголски прилог во полските литературни преводи во текстот *Дали глаголскиот прилог во македонскиот јазик и современиот прилошки прилици во полскиот јазик имаат исто значење?* Авторката прави семантичка анализа преку примери на партиципни фрази оформени од глаголски прилог во Разговор со Спиноза од Г. Смилевски и партиципните реализации во полскиот превод. Во статијата *Македонско-полски паралели кај колокациите на поимот власт/władza* Е. Русеска прави споредбена анализа на колокациите што се употребуваат покрај лексемата *власт* во македонскиот и во полскиот, наведувајќи ги најфреквентните видови, а најчесто овие колокации сврзани со политиката се користат во новинарскиот јазичен израз. Во статијата на Ј. Стојковиќ *Македонско -иел и српско -иель* се презентираат резултати од испитувањето на јазичната интуиција кај говорителите при именување на вршителот на дејство за да се спореди продуктивноста на овие суфикси во секојдневната јазична употреба со состојбата во речниците на двата јазика. С. Судец во текстот *Imenske složenice u hrvatskom i makedonskom crkvenoslavenskom jeziku* ги споредува структурните својства, потеклото и застапеноста на сложените именки и придавки во хрватскиот и македонскиот црковнословенски јазик и констатира дека поголемиот дел од именските сложенки настанале со калкирање според грчките, со тоа што понатаму во двете редакции тој фонд е проширен, додека главната разлика се состои во тоа што во македонската средина се продолжува со традицијата на преведување од грчки, а хрватските глаголски ракописи од XIII век натаму се преведуваат од латински извори. Преку статијата *За некои исми фразеолошки изрази во македонскиот и во унгарскиот јазик* од Т. Хатала се запознава споредбено со фразеолошките изрази во двата јазика што ја содржат именката *глава*. Во статијата *Образување на називи на айсирактни особини (nomina essendi) во македонскиот и во албанскиот јазик* Ј. Шемко-Георгиевска ги сопоставува споменатите именки во двата јазика, при што се забележува голема разновидност на суфиксите во нивното образување.

Од областа на преведувањето се застапени две статии: *Регистарот како функционална варијанта и улогата на преведувачот* на К. Ѓурческа-Атанасовска во која се разработуваат особеностите на регистарот според неговата употреба, а проблемите при преведувањето односно соодветното пренесување на регистарот во уметничката литература ги разработува преку споредба на примери од расказите на Рејмонд Карвер и на Чарлс Буковски и нивните преводи на македонски јазик. Во текстот *Проблеми при преводот на Приказни за Ѓускаја од Ги де Мојасан од француски на македонски јазик* Е. Лакинска ги анализира проблемите при преведувањето на споменатото дело и се задржува на метафорите, иронијата, на пренесувањето на стилот на Мојасан и на неологизмите на соодветен начин во македонскиот превод.

Неколку статии се занимаваат со книжевни проучувања. Во текстот *Книжевност и визуелност во „Црни пророци“ од Димитрие Дурацовски* М. Исмајловска се занимава со концептот на Двојникот во делото, кој го пренесува во една „метаобласт“ на уметноста, со што се покажува неразделната врска меѓу

авторот и делото и авторот и визуелното. Д. Крстевски во *Одисеј нас̄према Орфеј или како ги раскажува Ѓузел своите митови и кошмари* се фокусира кон метонимиската поезија на Ѓузел, испреплетена со антички мотиви и наративноста на неговите сведоштва, заедно со политичко-општествените теми. Авторот упатува на потребата од поголема застапеност на поезијата на Ѓузел во учебниците, како и за потемелно научно-книжевно проучување на неговото дело. Во статијата *Ликови помошници и ликови противници во македонскиот јуначки епос за Марко Крале* Н. Младеновска-Лазаревска во фокусот ги става варијантите на песните кои најмногу допуштаат да се осветли ликот на Марко Крале, додека преку описот на ликовите противници се истакнува славата на главниот јунак.

Преку ова претставување на Зборникот на Осмиот собир на млади македонисти, одржан во 2013 год. во Скопје, може да се види разновидноста на научниот интерес кај младите истражувачи на македонскиот јазик и на македонската литература. Темите и начинот на нивната обработка дава перспектива за проширување и осовременување на македонистичките истражувања во Македонија и во земјите во кои се проучува македонскиот во споредбен контекст со други јазици. Овие истражувачи го претставуваат новиот тек во македонистиката и треба да го најдат своето соодветно место во научноистражувачките институции во Р Македонија.

Александра Ѓуркова¹⁷⁶

¹⁷⁶ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“,
aleksandra.gjurkova@gmail.com

МЕЃУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА
„МИСИРКОВ – ПРЕДИЗВИК ЗА НОВИ ПРОУЧУВАЊА ВО НАУКАТА“
 Струмица, 2 и 3 ноември 2016 година

Во организација на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ од Скопје, во рамки на манифестацијата *Отворени денови на Институтот за македонски јазик* (31.10.2016–4.11.2016), на 2 и 3 ноември оваа година во Струмица се одржа меѓународна научна конференција на тема „Мисирков – предизвик за нови проучувања во науката“. Конференцијата беше посветена на еден од четирите јубилеи што беа одбележани со оваа манифестација, а тоа е 90 години од смртта на институтскиот патрон – Крсте Мисирков. Реализацијата на оваа конференција финансиски беше помогната од Министерството за образование и наука на Р Македонија и од градоначалникот на Општина Струмица, господинот Зоран Заев.

На конференцијата беа пријавени 52 референти од научни и образовни центри главно од Македонија, но и од: Србија, Полска, Словачка, Албанија, Кина и САД. Од нив на конференцијата беа презентирани 40 реферати од разни лингвистички дисциплини: современ македонски јазик, дијалектологија, лексикологија, јазична историја, ономастика, споредбена лингвистика и педагогија.

Конференцијата ја отвори директорката на Институтот за македонски јазик, д-р Елена Јованова-Грујовска; по што следеа поздравните говори од страна на претседателката на Организациониот одбор, д-р Снежана Велковска и од градоначалникот на Општина Струмица, господинот Зоран Заев. По отворањето отпочна работниот дел на конференцијата, кој беше организиран во 3 сесии.

Првиот работен ден се состоеше од две сесии: претпладневна и попладневна сесија. Претпладневната сесија беше посветена на темата на конференцијата, односно на Крсте Мисирков и неговиот национално-културен ангажман како постојан предизвик на сите што ја проучуваат македонската национална мисла. Тука беа претставени 13 реферати со различна тематика. Сесијата започна со рефератот на Коста Пеев на тема *Мисирков со ѝозајмениите балканизми прв го приклучил македонскиот јазик кон балканската јазична алијанса*. Људмил Спасов говореше за *својот на Мисирков за националната и јазичната еманципација на македонскиот народ*, а Лилјана Макариоска ја претстави *лексицата во Мисирковото дело од аспект на традицијата*. За тоа како академик Блаже Ристовски ги доживува ликови и делото на Крсте Мисирков, говореше Веселинка Лаброска истакнувајќи бројни историски факти врзани со појавата на овој наш културен деец. Виолета Николовска настапи со реферат на тема *Народниот идеал на Мисирков прочистан денес во однос на македонскиот литературен јазик*, а Виолета Димова се осврна на *нанојот кој треба да чекориме во науката и образованието*, а кој ни го покажа Мисирков со своите визионерски ставови по тоа прашање. Потоа следеше излагањето на Зоран Спасовски за *македонскиот и балканскиот историски контекст на Мисирков* и она на Вера Антиќ за *односот меѓу македонскиот и рускиот славистици*. *Мисирков – ѝојсејник за медиумската јазична култура* е темата со која се

претставија коавторките Елена Јованова-Грујовска и Елизабета Кузмановска, а тема на рефератот на Лидија Тантуровска беше *За „Македонскиите работи“ преку еџеранио до Европа и во својој*. Следниот реферат на Катерина Петровска-Кузманова се однесуваше на *ликој и делото на Мисирков во современа театарска визура*. Марија Гркова зборуваше за тоа колку и кога е застапено делото на Мисирков во *наставајта по предметој македонски јазик* во основното образование. Последниот реферат во оваа сесија имаше наслов *Една ласковичка не прави пролет* во коавторство на Драгана Кузмановска, Снежана Кирова и Биљана Иванова.

Попладневната сесија од првиот работен ден се одвиваше во две паралелни секции. Првата секција се однесуваше на теми од областа на современиот македонски јазик, кога беа презентирани 9 реферати. Секцијата ја започна Олгица Додевска-Михајловска со темата *Односој на Блаже Конески кон поборој од лексичкој наследство*. По неа следеше излагањето на Виктор Фридман за *џурцизмијте во македонскиот јазик* и за нивниот јазичен статус во периодот од Мисирков до денес. Искра Пановска-Димкова се задржа на *посериознијте проблеми со кои се соочува стандардниот македонски јазик денес*, а Снежана Велковска презентираше интересно филолошко истражување за *семантичкијте аспекти на ономајојта*. Рефератот на Катица Топлиска-Евроска се однесуваше на *глаголијте вари, џрси и џече како мојвирачки основи за именски образувања во семантичкој поле „храна“*. Елизабета Бандиловска говореше за *лексичко-семантичкиот аспект на описнијте џридавки* во македонскиот стандарден јазик, а Татјана Гочкова-Стојановска за *јазичној планирање на современиот македонски јазик*. Следниот реферат на Лилјана Митковска беше на тема *Грамајичка варијабилној: ујојребайта на џредлојот на со глаголскајта именка*. Македонската ономастика на оваа конференција беше претставена преку последниот реферат од оваа секција на тема *Тојонимијата на селојто Посјол, Еницевардарско* од авторката Мери Јосифовска.

На втората паралелна секција беа претставени 10 реферати на теми од дијалектологијата и јазичната историја. Секцијата започна со рефератот на Светлана Давкова-Ѓоргиева насловен како *Кашеџоријата време во народнајта култура на Македонијте*. Потоа следеа презентациите на Васил Дрвошанов и Гоце Цветановски. Првата беше од областа на македонската дијалектна лексика – *Именувањејто на ујокајта во македонскијте џовори*, а втората беше од областа синтакса во македонските дијалекти – *За џадежнајта рекција во македонскијте дијалекти (со посебен осврј на акузативниот однос)*. Следниот реферат, во име на авторката Елени Бужаровска, го презентираше Лилјана Митковска. Во него се говореше за *ујојребайта на на-објектој во јуџозаднијте македонски дијалекти*. Со рефератите на колешките од Србија, Јордана Марковиќ и Јаворка Маринковиќ, се заокружи делот посветен на дијалектологијата. Првата авторка се осврна на *јазичнајта инџерференција во џоѓраничнијте срјски и македонски џовори*, додека пак втората говореше за *акцентскијте системи во шџокавскијте џовори*. Потоа следеа 4 реферати од областа стар јазик. Катица Трајкова зборуваше за *Мојвијте на иницијалијте во Радомировојто еванџелие*, а Весна Костовска за *Лексичкијте специфичности на македонскојто чџвороеванџелие. Деназализацијата на носовкајта и во Верковиќевојто ајосјол* беше насловот на темата на Соња Новотни. Последен на оваа секција настапи Михајло Марковиќ,

кој говореше за *фреквенцијата на семејствениот низ триаголник на контекстуален приказ*.

Вториот работен ден од конференцијата се состоеше од една сесија на која беа прочитани 8 реферати на социолингвистички, комуниколошки, компаративни, филолошки и споредбени теми. Прва настапи Снежанка Веновска-Антевска која зборуваше за *македонскиот збор во моливот*. По неа следеше Димитар Пандев со прилогот кон толкувањето на светиклиментовата јазична метафора именуван со многу интересен и симболичен наслов – *Меѓу триаголникот и гостилницата*. Мери Цубалевска се осврна на архаизирањето на јазикот во творештвото на Михаил Ренцов, а Снежана Петрова-Џамбазова говореше за *јазикот во рекламниот порак*. Особено интересен беше настапот на Луо Јун од Кина, кој презентираше компаративна тема со наслов *Називот на кинеската традиционална медицина во македонскиот јазик*. Станислав Станковиќ во своето излагање ја претстави *активноста на македонскиот културен центар „Блаже Конески“ во Панчево* и неговото залагање во афирмирањето на македонскиот јазик и култура во Србија. Последните два реферати од Билјана Маленко и Јованка Денкова беа посветени на теми поврзани со младата популација – *Улогата на инјекциите кај раната училишна возраст*, односно *Темата на смртта во македонската книжевност за деца и млади*.

По секоја сесија имаше богата дискусија. Се разменија идеи, мислења и заклучоци на разни теми, а особено продуктивни беа оние што се однесуваа на актуелните состојби во македонскиот јазик и на неговите перспективи во иднина.

Се надеваме дека со отпечатувањето на трудовите од меѓународната научна конференција „Мисирков – предизвик за нови проучувања во науката“ во посебен зборник, македонската лингвистика ќе стане побогата и интересна за пошироката читателска публика.

Мери Јосифовска¹⁷⁷

¹⁷⁷ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, merijosifovska@yahoo.com

IN MEMORIAM

Олга Иванова (1939–2016)

По повод заминувањето на нашата бесценета колешка д-р Олга Иванова, ние – нејзините ученици, сакаме да ги искажеме нашата почит и благодарност кон својот долгогодишен учител, соработник и неповторлив другар.

Д-р Олга Иванова е родена во Скопје на 2 март 1939 година. Целокупното образование го стекнала во родниот град. Во 1962 година дипломирала на Филозофскиот факултет во Скопје на групата *Историја на книжевноста и књижевностите на народите на СФРЈ*, а следната 1963 година се вработила во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, во Одделението за ономастика. Таму го минала сиот свој работен век: прво како стручен соработник, потоа како асистент, научен соработник, виш научен соработник и на крај како научен советник од областа *македонска ономастика*.

Магистерскиот труд на тема „Месните имиња со суфиксот *-ишије/-ишија* во македонската топонимија“ го одбрала во 1974 година, а шест години подоцна на Филолошкиот факултет во Скопје ја одбрала и докторската дисертација под наслов „Месните имиња на областа по сливот на Брегалница“, со што Олга Иванова станала првиот истражувач во Македонија што се здобил со титулата доктор по филолошки науки од лингвистичката дисциплина *македонска ономастика*.

За потребите на своето стручно усовршување повеќепати била на студиски престои во странство, како што се:

- Курс по словачки јазик (Братислава, 1965)
- Едногодишна специјализација на Прашкиот ономастички центар (Прага, 1966)
- Курс по полски јазик (Варшава, 1970)
- Курс по словенечки јазик (Љубљана, 1973)
- Курс по романски јазик (Брашов, 1977).

Во 1975 година Иванова работела и како лектор по македонски јазик на Универзитетот во Крајова (Романија), каде што се залагала околу популаризација на предметот *Македонски јазик* за странци. Активноста – лектор по македонски јазик ја вршела до 1980 година на Филолошкиот факултет во Скопје, како и на Летната школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура. Повеќепати била член на комисији за одбрана на магистерски трудови и на докторски дисертации на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, како и ментор на неколку магистранти и докторанди.

Во периодот од 1963 до 1976 година во континуитет успешно спроведува теренски истражувања на територијата на тогашна СР Македонија. Има собрано дијалектолошки материјал од 30 пунктови и нешто повеќе од 17 000 топоними од 315 пунктови.

Ликот на Олга Иванова не би бил комплетен ако не се каже и збор-два за нејзиното директорување. Функцијата – директор на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје ја извршува во периодот од 1986 до 1990

година, кога се залага за подобрување на кадровската поставеност на Институтот, за непречена реализација на институтските проекти и за неговата издавачка дејност. Следните 10 години од активноста на Иванова се исполнети со низа предизвици во научно-истражувачката работа. Во тој период била заменик на одговорниот уредник на сп. *Македонски јазик* (1987–1998) и секретар на Македонскиот славистички комитет (1986–2000). Била одговорен уредник и копривредувач на *Географската терминологија во дијалектните на македонскиот јазик* (Скопје, 1999) од Божидар Видоески и редактор на *Турските лексички елементи во македонскиот јазик* (Скопје, 2001) од Оливера Јашар-Настева.

Научниот опус на Иванова е претставен преку стотина библиографски единици во повеќе научни списанија и во други публикации.

Со теми од областа на македонската ономастика има учествувано на меѓународни конгреси, на научни собири, конференции и симпозиуми, како во земјата, така и во странство. За одбележување е и нејзиното редовно учество на Југословенските ономастички конференции во поранешна СФРЈ, како претставник на македонскиот ономастички центар.

За научниот придонес во областа на македонската наука за јазикот е одликувана со *Орден на ѓруд со сребрен венец* (1978) и со *Орден заслуги за народ со сребрени зраци* (1989). Во знак на признание има добиено и 4 плакети по разни поводи: Плакета од Институтот за македонски јазик во 1978, Плакета од Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во 1999, Плакета од Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура во 2007 и Плакета од Кошаркарскиот сојуз на град Скопје во 1980.

Од библиографијата на Олга Иванова може да се увиди дека, речиси три децении, предмет на нејзин научен интерес се ономастичките истражувања во областа по сливот на Брегалница. Резултат од овој темелен и исцрпен научен ангажман се двете монографии поврзани со топонимијата на Брегалничкиот Регион: *Месните имиња на областта по сливот на Брегалница* (1982) и *Исчезнајните месни имиња во областта по сливот на Брегалница* (1988). На истата тема има напишано голем број статии, реферати и предавања, коишто се отпечатени во научни списанија и зборници. *Речникот на топонимите во областта по сливот на Брегалница* е производ на последната фаза од нејзината истражувачка работа и воедно ономастички „шлагворд“ на брегалничката топонимија од сите лингвистички аспекти. Тој го претставува македонското национално и јазично благо во кое се содржани исконските показатели на македонскиот ентитет.

Месните имиња на областта по сливот на Брегалница е монографија во која се обработени 291 име на населени места – исчезнати или постоечки. Ова е прва интегрална студија од поддисциплината – македонска ојконимија, во која ретроспективно се претставени јазичната и националната култура, преточени од народната реч. Материјалот со кој располагала авторката е плод на нејзините теренски истражувања, збогатен со историски ономастички податоци.

Исчезнајните месни имиња во областта по сливот на Брегалница (монографија во која се обработени 154 исчезнати имиња на населби) сведочи за продлабоченото научно интересирање на авторката за топонимскиот систем на Брегалничкиот Регион. Со ова дело Иванова од топонимски аспект ја разоткрива историската слоевитост на Македонија во регион во којшто се вкрстувале повеќе

народи, повеќе јазици, различни вери и култури, прелевајќи се во општите придобивки на македонскиот народ. Истовремено, овој труд отвора можности за нови проучувања на Брегалничкиот Регион и од аспект на други научни дисциплини, како што се археологијата и историјата.

Речникот на топонимите во областа на сливот на Брегалница претставува дело со кое македонската ономастика достоинствено се претставува не само во словенски, туку и во меѓународни рамки. Во него авторката, на 752 страници приредила вкупно 11 462 речнички единици, посветени на топонимјата на населените места од: Велешко (2), Светиниколско (44), Пробиштипско (36), Штипско (73), Радовишко (20), Кочанско (62), Кратовско (7), Кривопаланечко (1), Делчевско (30) и Беровско (16). За правилно толкување на значењата и потеклото на топонимите д-р Иванова консултирала обемна литература. За таа цел подготвила *Обрамен речник на топонимите* (10 000 единици), со увид во деривацијата и *Речник на антропономи* (со ексцерпирана граѓа од XV и XVI век на 10 тома од Турските документи за историјата на македонскиот народ), кој послужил за објаснување на топонимите изведени од лични имиња или прекари.

Со оваа трилогија Олга Иванова ги заокружува научните истражувања на топонимскиот систем на Брегалничкиот Регион, збогатувајќи ја светската лингвистика со темелни научни вредности од македонската ономастика и балканистиката.

Во *Речникот на презимињата кај Македонците* Иванова се вклучува во работата на вториот том и го обработува материјалот со почетните букви Т, У, Ч и Џ или вкупно 2 693 презимиња од овој колективен проект. Нејзиниот придонес во работата на *Речникот на презимињата* е дотолку поголем поради фактот што таа беше вклучена во тридецениската работа врз Проектот од самиот почеток: од собирањето, средувањето, испишувањето, уазбучувањето и картотекирањето, па сè до неговото финализирање. Овој важен институтски проект не дава само обичен статистички преглед на презимињата кај Македонците, туку нуди и структурно-етимолошко објаснување на секое одделно презиме. Тој ги претставува презимињата на Македонците во современ пресек, со нивните ареали и фреквенција, структура и етимологија. Новина во обработката на презимето претставува споредбата со други презимиња образувани од оними од исто семантичко гнездо.

Во периодот кога вториот том од *Речникот на презимињата кај Македонците* беше во завршна фаза од работата, кај Иванова се роди идејата за изготвување на *Обрамен речник на презимињата кај Македонците*. Оваа идеја беше реализирана во 2007 година, кога беше објавен овој речник со вкупно 23 946 презимиња. Нејзината визија по ова прашање беше практична и корисна, затоа што овој речник нуди големи можности за посистематско и специјализирано истражување на македонските презимиња, особено ако се работи за структурна анализа и за истражувања поврзани со конкретни суфикси и нивната антропонамастичка функција.

Монографијата *Судици од топонимијата и антропономијата* содржи 39 прилози од областа на македонската ономастика објавувани во периодот од 1966 до 1991 година, а тематски поделени во два дела: *топонимија* (33 прилози) и *антропономија* (6 прилози). Сите прилози изобилуваат со извонредна ономастичка граѓа, како историска така и современа, и на тој начин се претставени како дел од богатата светска онимија.

Студии од ономастичката и дијалектологијата е труд во кој се содржани 24 прилози поделени во две тематски групи: *ономастика* и *дијалектологија*. Интересот кон дијалектологијата на Олга Иванова е резултат на теренските истражувања коишто таа ги спроведувала во периодот од 1967 до 1972 година. Прилозите во книгата нудат богат ономастички и дијалектолошки материјал користен од картотеките на Одделението за ономастика и на Одделението за дијалектологија при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Овој картотечен материјал и бил на располагање на авторката како активен соработник на двата институтски проекти: *Собирање на теренски ономастички материјал* и *Собирање на теренски дијалектолошки материјал*, на кои била вклучена во периодот од 1963 до 1966, 1973, 1974 и 1976 година.

За делото *Македонски антропономастикон (XV–XVI век)*, во кое се обработени 9 626 антропоними, Иванова вели дека го создала: „приоѓајќи кон името на човекот сериозно, одговорно и мудро во тек на долг временски период“. Несомнено, и на овој ономастички план, таа вложила голем интелектуален напор за доброто на македонистиката, како и за идните компаративни антропонимски истражувања. Со изостреното научно сетило за неопходноста од еден историски речник, авторката во овој труд го вградила сиот свој творечки потенцијал, објективно толкувајќи ги длабоките корени на македонските антропоними „како израз на нашата духовна култура што опстојувала низ вековите“. Трудот е антропонимска слика на македонскиот народ во текот на две столетија од нашето многувековно опстојување на овие простори, и може да се издели по современата методологија, како и по прецизната етимологија.

Еден од првите ангажмани на д-р Олга Иванова е истражувач на проектот *Речник на имињата на населениите места во СР Македонија* во далечната 1973 година. За реализацијата на проектот е вршена ексерпција на суштествени факти за името на одделно населено место од разни извори: лингвистички, историски, географски, етнички и социјално-економски. Притоа се водело сметка и за дијалектолошките податоци, кои ја оддавале морфолошката структура на ојконимот преку која секогаш се доаѓа до неговата научна етимологија. Овие научни пристапи на Иванова претставуваат основа за стандардизација на географските имиња во Република Македонија.

Како резултат од овој ангажман на Олга Иванова во 2014 година беше објавен *Речник на имињата на населениите места во Р Македонија*. Во него се обработени 495 имиња на населени места на 13 почетни букви: *б, г, е, ж, н, р, ш, к, у, ф, х, ц, ш*. Тука се вклучени и 9 имиња на градови: Берово, Битола, Брод, Неготино, Радовиш, Ресен, Тетово, Титов Велес и Штип.

Неспорен е фактот дека Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во личноста на д-р Олга Иванова имаше совесен, исполнителен, достоинствен и вреден работник, кој максимално ѝ беше посветен на својата љубов кон ономастиката. Затоа, ние – нејзините соработници, од сè срце сме и благодарни.

Весна Миовска¹⁷⁸
Мери Јосифовска¹⁷⁹

¹⁷⁸ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, vesnicami2@gmail.com

¹⁷⁹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, merijosifovska@yahoo.com

За издавачот:
д-р Елена Јованова-Грујовска, директорка
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

Лектура:
Бисера Павлеска-Георгиевска
Жаклина Ѓорѓиоска

Компјутерска обработка:
Винсент-графика

Тираж:
300 примероци

Печат:
Винсент-графика